STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

2

TOMUL 19

1968

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Prețul unui abonament anual este de 60 de lei.
În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție, pe adresa : Str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

TOMUL 19 Nr. 2 1968

SUMAR

S C I V, tomul 19, nr. 2, p. 193—384, Bucureşti, 1968

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 19 | N° 2 | 1968

SOMMAIRE

MORMÎNT GETIC ÎN PREAJMA BUCUREŞTILOR

DE

MARGARETA CONSTANTINIU şi VALERIU LEAHU

În luna noiembrie 1967, Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, a intrat în posesia unor obiecte de metal — un coif de bronz şi patru vîrfuri de lăncii — în legătură cu care donatorul lor[1] aducea doar informaţia că ar fi fost găsite, cu prilejul unor lucrări de irigaţie, în terenurile Gospodăriei agricole de stat Mihăileşti. Investigaţii imediate au fost de natură să identifice, cu toată precizia, locul unde s-a făcut descoperirea şi chiar să o completeze cu noi elemente de inventar. În schimb, nu s-au putut stabili, în măsura dorită, condiţiile sigure în care au fost aflate obiectele şi nici reconstitui situaţia exactă a acestora.

Piesele de metal au fost găsite de o echipă de lucrători care săpau un canal de irigaţie. Deşi grupul antichităţilor a fost numeros, conţinînd şi piese ceramice de dimensiuni mari, precum şi resturi de oase calcinate, lucrătorii, probabil neobservîndu-le, le-au spart şi împrăştiat, atenţia lor fiind atrasă numai de coif şi de vîrfurile de lăncii. Toate încercările de a identifica pe cei care au stabilit contactul prim şi direct cu descoperirea şi de a sta de vorbă cu ei au fost zadarnice[2]. S-a adăugat apoi o împrejurare care a dovedit şi inutilitatea unor eforturi suplimentare de a reconstitui situaţia *in situ* : în locul descoperirii, canalul de irigaţie era deja cimentat — suprafaţa unei casete adiacente deschise găsindu-se net în afara punctului unde fuseseră constatate piesele ceramice şi de metal. Astfel rezultatul pozitiv al tuturor cercetărilor din teren s-a redus la aflarea unor resturi de oase calcinate, precum şi la îmbogăţirea grupului de antichităţi cu vase fragmentare de lut şi cu alte obiecte de metal : cîteva fragmente din coiful de bronz, o piesă de harnaşament şi o zăbală.

---

[1] Piesele de metal au fost donate Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti de către Andrei Nicolae, tehnician la T. C. I. F. nr. 3, Bucureşti, care a manifestat solicitudine pentru antichităţile descoperite întîmplător şi care ne-a acordat tot ajutorul în acţiunea de recuperare şi de cercetere.

[2] La data la care autorii articolului de faţă au ajuns la locul descoperirii, lucrările de irigaţie erau încheiate, iar şantierul în curs de evacuare. Lucrătorii zilieri angajaţi plecaseră, iar foarte puţinele date, în legătură cu identitatea celor care au efectuat descoperirea, s-au dovedit contradictorii şi de neutilizat. Donatorul Andrei Nicolae nu a fost de faţă în momentul în care piesele de metal au fost scoase din pămînt.

Ținînd seama de valoarea intrinsecă a obiectelor recuperate, dar și de împrejurarea că ansamblul descoperirilor îngăduie ipoteze încărcate de semnificații, considerăm utilă publicarea lor, chiar în condițiile lipsei unor elemente esențiale în legătură cu situația în care au fost aflate.

Cum s-a mai menționat, grupul de antichități a fost descoperit într-un teren aparținînd Gospodăriei de stat Mihăilești. Locul se află pe terasa înaltă, stîngă, a pîrîului Ilfovăț, în bazinul Neajlovului și este situat la o depărtare de aproximativ 1 km nord-est de satul Făcău, de pe malul celălalt al apei.

Terasa înaltă stîngă a Ilfovățului se remarcă — deosebindu-se astfel, de pildă, de terasa înaltă a Argeșului — printr-o vălurire a terenului;

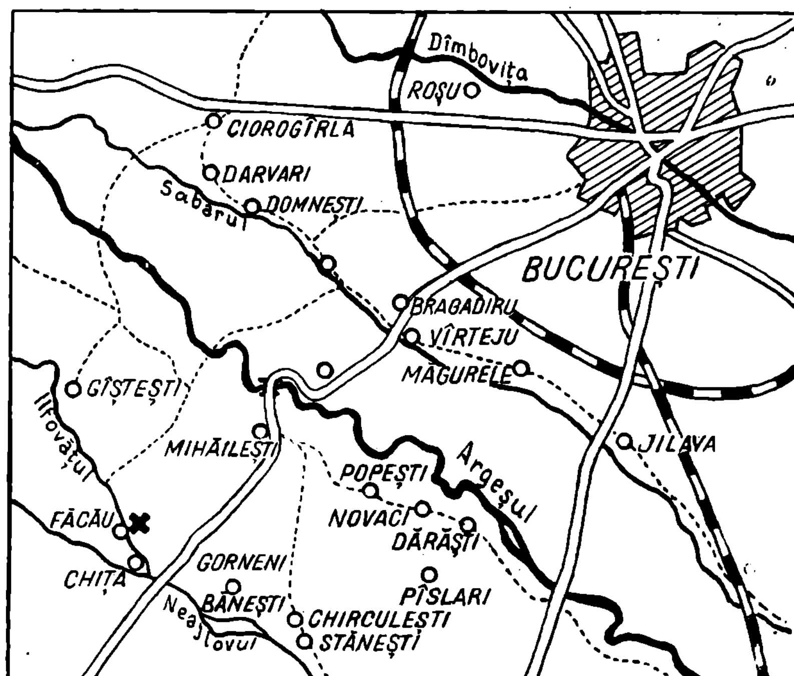

Fig. 1. — Schița zonei unde a fost efectuată descoperirea mormîntului getic.

în această configurație geografică, locul unde a survenit descoperirea se află pe una din înălțimile maxime. Canalul, a cărui deschidere a dus la găsirea obiectelor, străbate pe axa nord-est — sud-vest un teren plan, pentru ca apoi să coboare în pantă repede către lunca rîului. Coiful și vîrfurile de lăncii, iar mai apoi și celelalte obiecte au fost găsite în punctul unde canalul de irigație intersectează linia din care terasa începe să coboare în pantă.

Potrivit relatărilor sumare dobîndite, atît piesele de metal cît și cele ceramice ar fi fost aflate *toate, împreună,* la adîncimea aproximativă de 1 m. Exactitatea acestei informații o considerăm confirmată prin faptul că resturile vaselor de lut și celelalte obiecte de metal, neobservate de cei care au săpat canalul de irigație, au fost găsite ulterior în cursul cercetării,

pe o rază de maximum 1 m la punctul indicat ca loc al descoperirii, în pămîntul scos din săpătură.

Atît cît a putut fi recuperat, lotul de piese ceramice și de metal cuprinde :

1. Vas fragmentar de dimensiuni mari, lucrat cu mîna din lut amestecat cu nisip, bucăți de calcar foarte mărunt sfărîmate și cioburi bine pisate. Degresanții sînt dozați în cantități nu prea mari, în procent mai crescut aflîndu-se cioburile pisate. Pasta a fost bine frămîntată, astfel încît pereții au o structură omogenă, compactă. Ambele suprafețe au fost îngrijit netezite, în exterior, pe alocuri observîndu-se chiar zone și dungi lustruite, produse prin frecarea cu un obiect de lemn nu prea gros. Arderea a fost uniformă, pasta căpătînd o culoare cenușie deschisă, care se observă atît

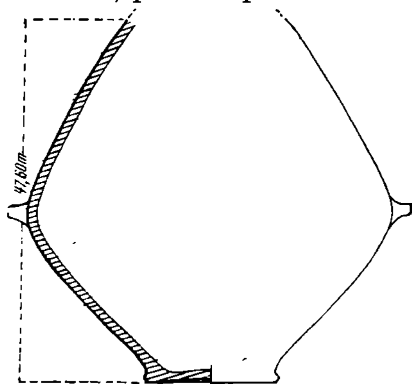

Fig. 2. — Vas-urnă fragmentar.

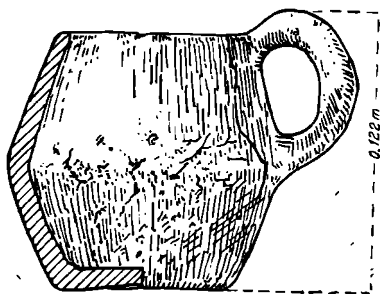

Fig. 3. — Cană de lut.

pe suprafața interioară cît și în spărtura pereților, pe toată grosimea lor. În exterior însă, recipientului i s-a dat culoarea neagră. Din vas au putut fi reconstituite două fragmente care nu se leagă între ele : partea inferioară a corpului, continuîndu-se și cu un mic fragment din partea superioară, și un fragment mare din jumătatea superioară, fără gura vasului. Din buză se păstrează numai două fragmente izolate. Recipientul era o urnă mare bitronconică, cu etajele aproximativ egale și avînd pîntecele rotunjit situat la jumătatea vasului. Marginea era scundă, puțin răsfrîntă în afară, cu buza teșită drept. Fundul, relativ îngust, era drept. Pe zona diametrului maxim se aflau proeminențe-apucători rectangulare, dispuse orizontal. O proeminență se păstrează pe jumătatea inferioară a vasului, iar o alta pe un fragment care nu a putut fi atașat vreuneia din părțile reconstituite. Nu se poate ști cîte proeminențe a avut vasul întreg. În afara apucătorilor, urna a fost sigur ornamentată — foarte probabil pe partea sa superioară — cu cîțiva butoni tronconici. Un atare buton se găsește pe un mic fragment, care nici el nu a putut fi inclus uneia sau alteia din părțile mari întregite. Înălțimea calculată a vasului-urnă a fost aproximativ 0,450 m. Diametrul maxim măsoară 0,475 m iar diametrul fundului 0,177 (fig. 2).

2. Cană cu toartă, lucrată cu mîna din lut amestecat cu nisip antrenînd și paiete de mica, cu pietriș foarte mărunt sfărîmat, cioburi pisate și bucăți de calcar. În pastă, nisipul a fost dozat în proporție relativ mare, pe cînd pietrișul și cioburile au fost amestecate în cantități reduse, bucățile de calcar observîndu-se foarte rar. În exterior, vasul a fost acoperit cu

slip, lustruit apoi, dar acesta se păstrează acum numai pe cîteva zone din vecinătatea torții. Arderea a fost neuniformă — temperatura cuprinzînd mai brusc și mai puternic o jumătate din corpul recipientului—și incompletă, astfel încît suprafețele exterioare ale cănii sînt de culoare cafenie deschisă, iar miezul pereților portocaliu. Înălțimea, de pe creasta torții pînă la fundul vasului, este 0,122 m ; înălțimea numai a corpului cănii măsoară 0,108m ; diametrul gurii este 0,085 m; diametrul maxim măsoară 0,116 m, iar fundul are un diametru de 0,078 m. Grosimea pereților cănii este de aproximativ 0,006 m, iar grosimea maximă a torții 0,016 m. Corpul cănii este bitronconic, cele două etaje avînd înălțimea aproximativ egală. La etajul superior se observă o oblicitate mai pronunțată a peretelui în zona opusă torții, împrejurare care face ca diametrul gurii să fie puțin mai redus decît cel al fundului. (Gura și fundul, raportate la întreaga arhitectonică a recipientului, sînt relativ mari.) Fundul cănii este drept, plat. Toarta verticală, în secțiune plan-convexă, are un singur braț, arcuit simplu dar puternic, deschiderea fiind astfel ovală; un capăt al torții se sprijină pe marginea vasului, celălalt pe corp, în zona de maxim diametru. Cana nu este ornamentată (fig. 3).

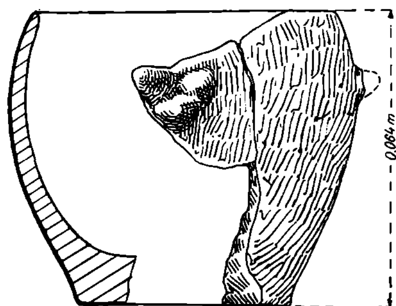

Fig. 4. — Vas fragmentar.

3. Vas mic, fragmentar, lucrat cu mîna din lut amestecat cu bucăți de calcar foarte mărunt pisate și cu cioburi bine sfărîmate. Arderea a fost incompletă, suprafețele exterioare ale recipientului avînd culoarea cafenie deschisă,în timp ce interiorul, pe aproape toată grosimea pereților, apare negru. Înălțimea vasului era de 0,064 m, diametrul maxim de 0,067 m ; diametrul fundului (calculat) trebuie să fi fost de aproximativ 0,040 m. Corpul recipientului era în formă de butoiaș. Pe umeri era ornamentat cu patru proeminențe triple, aplicate simetric la extremitățile a două diametre perpendiculare (fig.4).

4. Fragmente aparținînd unui vas de dimensiuni relativ mari și cu pereții relativ groși, lucrat cu mîna din lut amestecat cu nisip, pietriș și calcar foarte mărunt sfărîmate și cioburi pisate. Între degresanți precumpănește nisipul, din care cauză suprafețele recipientului sînt aspre. Pasta a fost bine frămîntată, pereții avînd în spărtură o structură compactă. În interior vasul a fost bine netezit (în exterior corodarea accentuată nu îngăduie aprecieri). Vasul a fost ars în mediu oxidant, incomplet, suprafețele fiind de culoare cărămizie, în timp ce miezul este negru. Se păstrează fundul (diametru 0,013 m) cu o mică parte din pereți și alte cîteva fragmente din corpul vasului. Numai pe baza acestora este foarte greu să se determine forma, cu atît mai mult cu cît este evidentă și o deformare prin ardere secundară a fragmentelor păstrate. Ținînd seama de orientarea pe care o au pereții dinspre fund și de gradul de curbură a fragmentelor din pîntece, se poate face doar supoziția că este vorba de un vas de tipul urnei tronconice avînd pereții ușor curbați.

5. Fragment din marginea unui vas, foarte probabil de tipul urnei în formă de clopot, cu buza subțiată și ușor teșită oblic în interior, lucrat

cu mîna din pastă cu compoziția întru totul asemănătoare pastei vasului de la nr.4. Spre deosebire de acesta, fragmentul de urnă în formă de clopot

Fig. 5. — Coif de bronz de tip alic.

prezintă suprafețele netezite, mai ales în interior. Arderea incompletă a fost făcută tot oxidant. În exterior, la aproximativ 0,055 m sub buză, era aplicat un brîu alveolar.

6. În fine, două fragmente (mici părți de fund și de pîntece), provenind ambele din același vas, lucrat tot cu mîna, din lut conținînd calcar, cioburi pisate și pietricele mărunt sfărîmate și tot incomplet ars în mediu oxidant. Forma recipientului nu se poate nici măcar presupune.

7. Coif de bronz de tip atic, cu obrăzare mobile (lipsă). Este lucrat dintr-o singură foaie de metal cu grosimea medie de 0,001 m. Suprafețele exterioare și interioare ale coifului sînt netede. Urme ușoare ale netezirii metalului persistă în interiorul calotei — în unghiul pe care-l formează aceasta pe linia de simetrie și în acela dintre calotă și partea inferioară observîndu-se semnele cizelării. Calota, văzută în secțiune orizontală, este elipsoidală, pe axul de simetrie avînd o curbură ascuțită. Marginea calotei redînd linia părului se ridică în drepul frunții în unghi ascuțit, iar către spate coboară ușor oblic. Partea de jos a coifului, cu funcția de a apăra fruntea și ceafa, este marcată printr-o retragere spre interior, formînd cu calota un unghi aproape drept. Apărătoarea de frunte este verticală, cu arcadele pentru ochi subliniate prin cîte o linie în relief care, prelungindu-se, devin mai puternice pe apărătoarea de nas. Aceasta este scurtă (ea măsoară 0,030 m), are o formă aproape dreptunghiulară, dar liniile în relief conturează forma nasului. Marginile apărătorii pentru frunte și nas sînt ușor înclinate spre interior, urmărind astfel anatomia feței. Apărătoarea pentru ceafă este trasă arcuit în afară (arcul de cerc are o deschidere de 0,055 m), iar lateral, de ambele părți, formează două prelungiri rotunjite care urmează linia urechilor. Marginile acestora sînt subțiate și trase în afară ; pe distanța dintre ele, marginea apărătorii pentru ceafă este îngroșată și fațetată, fiind în secțiune triunghiulară. Pe latura stîngă a coifului, la baza tîmplei, se păstrează două nituri care atestă existența obrăzarelor mobile[3]. La vîrful unghiului frontal este aplicată o mică protomă de berbec, tot din bronz, care făcea parte dintr-o piesă mai mare, așa cum reiese din urmele de deslipire lăsate pe metal în continuarea aplicei zoomorfe și apoi, mai departe, pe linia de simetrie. O ruptură rotundă înspre spate lasă impresia că a fost provocată de smulgerea unei piese atașate coifului. Dacă o atare piesă era o verigă prinsă de calotă prin intermediul unui suport servind la atîrnarea coifului pe umăr ori la centură, cum se obișnuia, sau dacă în acel loc era fixată o creastă metalică[4] ce mergea din spate pînă în fața coifului unde se prindea prin protoma de berbec, nu se poate preciza, după cum nu este exclusă ipoteza ca piesa din frunte să fi fost un element decorativ de sine

---

[3] Obrăzarele mobile constituie o modificare ulterioară a tipului atic, una dintre primele reprezentări în felul acesta găsindu-se pe *arybalos*-ul din Cos. Tot cu obrăzare mobile sînt și coifurile atice de la începutul secolului al V-lea, sculptate pe frontonul templului din Egina. Mai tîrziu ele dispar de pe monede și de pe vasele cu figuri roșii pe care sînt reprezentate coifuri atice. Cum vor fi fost obrăzarele coifului elenic descris aici, putem doar presupune (prin analogie cu alte piese asemănătoare) că erau ușor lățite și rotunjite la partea inferioară. Despre modul cum se prindeau ele de coif, cele două nituri și urmele observate în dreptul lor, pe metal, indică întrebuințarea unui sistem de ,,balamale'' prinse de coif printr-o placă fixată cu nituri. Pentru o descriere amănunțită a acestui mod de prindere cf. B. Z. Rabinovici, Шлемы скифского периода. în Труды отдела истории первобытной культуры, I, Leningrad, 1941, p. 142 ; A.Rădulescu, *Elmi bronzei di Ostrov*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 545, fig. 9/1 și p. 546, fig. 10/1.

[4] Nu toate coifurile erau prevăzute cu creastă și panaș. Cele mai multe exemplare avînd analogii cu coiful prezentat sînt lipsite de astfel de accesorii, deși în mod obișnuit se constată că războinicii ,,barbari'' care au purtat coifuri elenice au adăugat acestora unele elemente mai mult sau mai puțin complicate ; cf. Paul Coussin, *Les Armes Gauloises figurées sur les monuments grecs, etrusques et romains* (suite et fin), în *RA*, XXVI, Paris, 1927, p. 53.

stătător[5] iar gaura dinspre spatele coifului să indice locul unde era fixat prin nituri, panaşul[6]. Înălţimea 0,258 m ; lungimea 0,291 m (fig. 5).

8. Vîrf de lance din fier, lung de 0,298 m (lungimea frunzei 0,224 m ; a tubului 0,074 m) lucrat prin batere cu ciocanul dintr-o singură bucată de metal, tubul de înmănuşare fiind realizat prin obţinerea, în continuarea frunzei, a unei porţiuni lăţite, cu forma trapezoidală-alungită, curbată apoi, marginile ei lungi fiind strîns alăturate. Vîrful propriu-zis (frunza) este dezvoltat, bine alungit, dar prezintă o formă mai lăţită, cu baza arcuită mai brusc. Secţiunea nervurii mediane duble este romboidală. Tubul de înmănuşare era tronconic-alungit (fig. 6/1).

9. Vîrf de lance din fier, lung de 0,274 m (lungimea frunzei 0,222 m ; a tubului 0,052 m) lucrat în aceeaşi tehnică şi cu forma întru totul asemănătoare, doar cu deosebirile că piesa este mai redusă, iar muchiile nervurii mediane apar mai ascuţite (fig. 6/2).

10. Vîrf de lance din fier lung de 0,304 m (lungimea frunzei 0,198 m ;a tubului 0,106 m), lucrat în tehnica constatată şi la exemplarele anterioare. Vîrful propriu-zis este în forma frunzei de salcie. Nervura mediană dublă, cu secţiunea tot romboidală, este, prin raport cu îngustimea frunzei, puternic profilată. Tubul de înmănuşare, lung, reprezentînd cam două treimi din lungimea frunzei, apare la acest de-al treilea exemplar faţetat de jur-împrejur prin ciocănire (fig. 6/3).

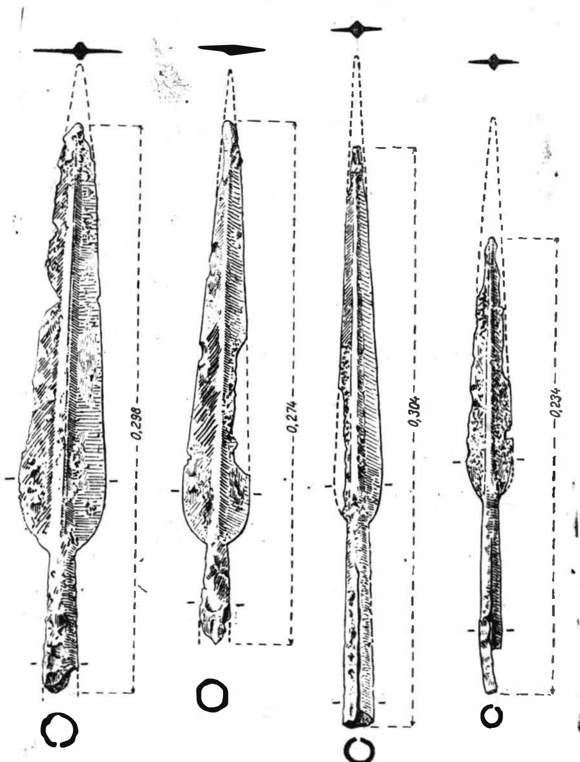

Fig. 6. — Vîrfuri de lăncii din fier.

11. Vîrf de lance din fier, lung de 0,234 m (lungimea frunzei 0,135m ; a tubului 0,099 m) prezentînd aceeaşi tehnică de lucru şi aceeaşi formă, doar mărimea fiind puţin redusă (fig. 6/4).

[5] Protoma de berbec este lucrată în stilul aplicelor de argint (piese de harnaşament) din tezaurul de la Craiova (mormîntul traco-getic). Cf. *Istoria României*, I, p. 156, fig. 29/12 ; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, în *AO*, XVIII, nr. 104—106, p. 331, fig. 225/6—11. Socotim că ar fi foarte util studiul elementelor de ornamentare de pe coifurile atice, întrucît se pune problema de a şti cum în atare elemente se manifestă prezenţa localnicilor, cu gustul şi cu formele lor de creaţie artistică.

[6] La un coif grecesc din Caucaz, calota are o simplă gaură pentru inserţiunea panaşului. Cf. *DA*, XV, p. 1466 şi B. Z. Rabinovici, *op. cit.*, p. 156, fig. 26/3.

12. Zăbala fragmentară din fier (fig. 7/1). Muştiuc lung de 0,229 m, format din două bare drepte întoarse la capete şi formînd ochiuri, ovale în extremităţile unde se prindeau psaliile şi rotunde la capetele unde barele se înlănţuiesc. Secţiunea ambelor bare este rotundă, cu excepţia inelelor de înlănţuire,unde ea apare rectangulară. Pe unul din braţele muştiucului se mai găsesc petrecute două rozete de bronz, mobile, cu marginile zimţate, între care se află un tambur de bronz, cu corp cilindric şi cu suprafaţa haşurată, el fiind fixat pe bară. Rozetele şi tamburul sînt pe alocuri deformate şi chiar topite printr-o ardere puternică.

13. Verigă (piesă de harnaşament?) cu diametrul maxim de 0,065 m, avînd forma unei scări de şa, lucrată prin ciocănire dintr-o bară de fier cu secţiunea rectangulară. În punctul maximei arcuiri, pe una din feţe, se găseşte un buton format dintr-o tijă scurtă, dreptunghiulară în secţiune,

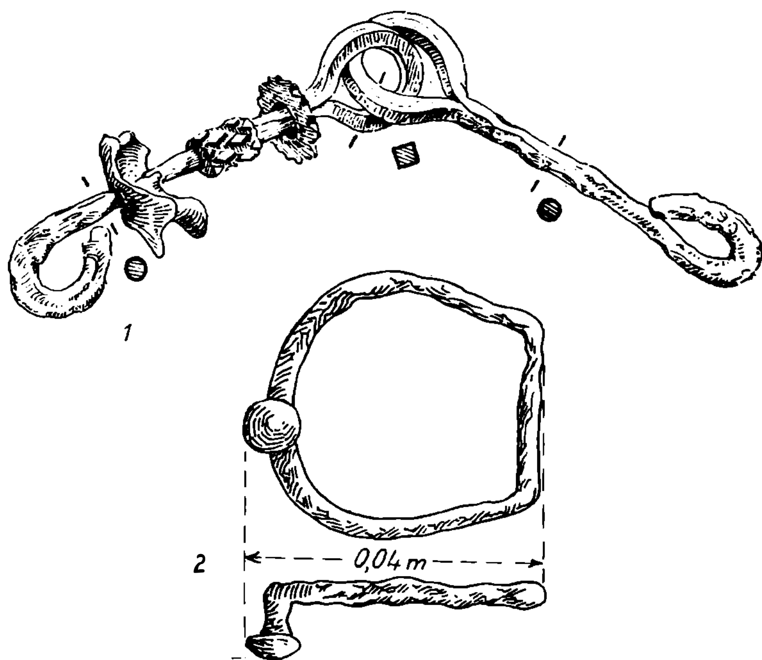

Fig. 7. — *1*, zăbală fragmentară ; *2*, verigă cu buton din fier.

susţinînd capul, o floare emisferică, proeminentă, ce depăşeşte în afară atît tija, cît şi marginea verigii (fig. 7/2).

O primă problemă pe care o pun obiectele aduse în discuţie este aceea de a şti dacă ele alcătuiesc *toate, împreună*, un complex unitar, închis. Rezolvarea trebuie să fie afirmativă, ţinînd seama de următoarele situaţii observate :

Canalul de irigaţie a cărui săpare a provocat descoperirea a fost cimentat numai la capătul său de scurgere, pe o distanţă de 4 m, locul de găsire a obiectelor antice fiind situat aproximativ la mijlocul acestei distanţe. În rest însă, urmînd canalul pînă la o depărtare apreciabilă, a fost posibilă

observarea succesiunii depunerilor geologice, de la stratul vegetal şi pînă în plin sol terţiar. Într-o atare situaţie, absenţa oricăror urme de cultură materială străveche s-a dovedit a fi categorică, la fel de categorică fiind lipsa acestor urme şi în pămîntul scos prin săparea canalului şi depus pe ambele lui părţi.

Absenţa resturilor de aşezări omeneşti a putut fi verificată, prin controale repetate, pe o rază mai întinsă. Abia la vreo 500 m depărtare spre sud de canal apar urmele unei aşezări neolitice şi, mai departe, la aproximativ 800 m tot spre sud, resturile unei staţiuni Latène, ale cărei materiale însă aparţinînd neîndoielnic secolelor II—I î.e.n., nu pot fi puse în legătură, aşa cum va rezulta, cu coiful de bronz şi cu celelalte obiecte.

În felul acesta, *starea izolată* a grupului de antichităţi descoperit pe malul rîului Ilfovăţ apare evidentă.

Sigură apare şi împrejurarea că obiectele au constituit un tot unitar. În sensul acesta pledează, poate, nu atît constatarea din teren — că resturile de coif, zăbala şi fragmentele ceramice au fost recoltate întocmai din punctul indicat ca loc de descoperire a coifului şi vîrfurilor de lăncii — cît, îndeosebi, rezolvarea celei de-a doua probleme implicate de studiul obiectelor prezentate şi anume datarea lor.

Din capul locului, trebuie consemnată constatarea că nu toate piesele care compun descoperirea de lîngă satul Făcău pot fi cert încadrate în timp. Astfel, este greu să se considere reper cronologic sigur vreunul din vasele fragmentare lucrate din pastă „poroasă". Tot aşa, veriga cu buton, nici ea nu poate fi precis datată cîtă vreme nu i s-au putut preciza funcţia tipologică şi stabili analogii. În consecinţă, nu stăruim asupra acestora, discuţia referitoare la datare urmînd să se întemeieze pe studiul celorlalte obiecte.

Procedînd aşa, va fi desigur firesc ca atenţia să se îndrepte, în primul rînd, asupra acelor piese care reprezintă în spaţiul de la nordul Dunării de jos, elemente de cultură materială străveche bine datate.

În sensul acesta trebuie desigur privită cana cu toartă. Ea reprezintă neîndoielnic un stadiu doar puţin mai avansat al seriei de căni numită de D.Berciu „Cernavoda-Frumuşiţa-Odobeşti", serie care, potrivit opiniei aceluiaşi cercetător, s-a putut dezvolta în procesul genezei culturii Latène geto-dace, ca rezultat al unei contaminări „între forma tradiţională bitronconică a urnelor hallstattiene şi aplicarea torţii, datorită influenţei greceşti"[7].

Prin intermediul cănii de la Cernavoda — care a putut fi încadrată cronologic datorită asocierii ei cu o oglindă de bronz de tip olbiopolitan — seria Cernavoda-Frumuşiţa-Odobeşti este datată în secolul al V-lea î.e.n., mai probabil în prima jumătate a acestui veac. Pentru cana găsită pe malul rîului Ilfovăţ, analogia cea mai potrivită însă, mergînd aproape pînă la identitate, o reprezintă cana de la Zimnicea, publicată încă de V.Pârvan, şi a cărei datare, în genere admisă, este secolul al IV-lea î.e.n.[8]. În acest cadru de timp strîns delimitat situăm şi cana descrisă mai sus iar prin ea întreaga descoperire arheologică din apropierea satului Făcău. Cum se va vedea

---

[7] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) şi unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de jos*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 293.

[8] Vasile Pârvan, *Getica*, în *ARMSI*, seria III, tom. III, Bucureşti. 1926, p. 579 cu fig. 419; D. Berciu, *loc. cit.*

în cele ce urmează, această încadrare — secolul al IV-lea î.e.n. — este susţinută şi prin datarea coifului de bronz.

Coiful acesta aparţine unei serii numeroase de astfel de piese — toate lucrate din bronz dar avînd uneori suprafaţa suflată cu argint ori cu aur — şi care, prin anumite trăsături bine individualizate, reproduc un singur tip : atic, numit aşa după reprezentările lui pe vasele cu figuri negre şi pe monedele atice din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.

Vehiculate desigur de către negustorii greci care cutreierau Pontul Euxin şi-şi desfăceau produsele mai cu seamă în oraşele-colonii de pe malurile acestuia, coifurile atice s-au putut astfel răspîndi pe o arie destul de întinsă : pe ţărmul nordic al Mării Negre, în Crimeia şi pînă pe cursul mijlociu al Niprului, în Caucazul de nord şi în Transcaucazia, iar pe ţărmul apusean în lumea tracilor şi a geţilor, atît pe teritoriul de azi al Republicii Populare Bulgaria cît şi pe cel al Republicii Socialiste România.

Vehicularea acestor obiecte a început încă din cursul veacului al V-lea î.e.n. dar o răspîndire masivă a lor a avut loc în cursul veacului următor, pe măsura intensificării activităţii oraşelor-colonii de pe ţărmurile mării şi a capacităţii de absorbţie a bunurilor de civilizaţie greacă de către populaţiile din aceste zone.

Deşi multe descoperiri s-au făcut izolat sau în condiţii incerte, ori în asociere cu obiecte care n-au putut constitui jaloane cronologice, există totuşi şi suficiente cazuri în care coifurile atice au putut fi încadrate în timp, cît se poate de sigur. Referirea trebuie astfel făcută la coiful de la Kekuvaţki, de lîngă Kerci, bine datat în prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., prin asocierea lui cu o amforă ştampilată şi îndeosebi cu un vas pelikė cu figuri roşii[9]; sau la coiful de bronz, găsit într-unul din tumulii săpaţi la Galuşcino, lîngă Pastirsk, şi el bine datat în secolul al IV-lea î.e.n., tot prin asociere cu ceramică greacă[10] ; sau, în fine, la unele exemplare din Bulgaria, de asemenea datate în secolul al IV-lea î.e.n.[11].

Coifurile amintite, şi altele încă, aparţinînd tipului atic, se aseamănă cu exemplarul publicat în studiul de faţă adeseori pînă la detalii neînsemnate. O discuţie lărgită, procedînd la analiza tuturor asemănărilor şi deosebirilor ce se pot face în această privinţă poate fi însă socotită neoportună, cîtă vreme intervine o împrejurare : coiful acesta[12] găsit în România, se aseamănă cu exemplarul etalon al tipului atic din regiunile extra-elenice (coiful de lîngă Kerci, poate şi cel mai bine datat) aproape pînă la identitate. Evident, rămînînd în afara discuţiei obrăzarele, care lipsesc la coiful descris în aceste pagini, singura deosebire sensibilă intervine la apărătoarea pentru nas, mai lungă şi cu forma cvasitriunghiulară la coiful Kekuvaţki.

În funcţie de această analogie se poate socoti veacul al IV-lea î.e.n., ca dată sigură pentru coiful de bronz de tip atic găsit în apropierea satului Făcău, totodată dobîndind încă un element pentru susţinerea încadrării cronologice a descoperirii prezentate în studiul de faţă.

---

[9] Rabinovici, *op. cit.*, p. 142.

[10] *Ibidem*, p. 143.

[11] Deşi în Bulgaria par să fie mai răspîndite coifurile de tip calcidic, nu lipsesc nici exemplarele atice, datate în veacul al IV-lea î. e. n. Cf. *Isvestiia-Institut*, XIX, 1955, p. 56 cu fig.

[12] În afara coifului publicat în articolul de faţă, un alt exemplar, tot de tip atic, datat spre sfîrşitul secolului al IV-lea î. e. n. a fost descoperit la Zimnicea, cf. *Istoria României*, I, 1960, p. 231 (capitol redactat de Radu Vulpe).

Celelalte piese — zăbala fragmentară, vîrfurile de lăncii şi vasul bitronconic — nu mai oferă posibilităţi de datare strînsă, precisă. S-ar părea, la o primă privire, că fixarea în timp a acestor obiecte este de natură să urce sensibil încadrarea admisă pînă acum. Va fi totuşi uşor să se constate că nu lipsesc acele argumente care să situeze un obiect sau altul, cît se poate de întemeiat, în cursul veacului al IV-lea î.e.n., în care se plasează, neîndoielnic, cana cu toartă şi coiful de bronz.

Muştiucul de zăbală format din două bare înlănţuite şi cu ochiuri inelare la capete îşi găseşte multe şi bune analogii în descoperiri similare din Hallstattul tîrziu, exemplarele mai cunoscute fiind desigur acelea din necropola recent publicată de la Ferigele. După cum este ştiut, complexul Bîrseşti-Ferigele — de caracter tracic — a fost datat între mijlocul secolului al VI-lea — sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n.[13]. Utilizînd analogia aceasta, o datare mai strînsă nu poate fi însă obţinută, întrucît la zăbala fragmentară adusă în discuţie lipseşte tocmai elementul cel mai util încadrării cronologice : psaliile. În acest caz urmează să fie folosită existenţa rozetelor şi a tamburului mobil. După cum se ştie, atare accesorii sînt ataşate zăbalelor întîlnite în lumea tracică în intervalul secolelor V—III î.e.n. În limitele intervalului precizat prin cele două analogii — mijlocul secolului al VI-lea — secolul al III-lea î.e.n. — prezenţa accesoriilor pe zăbala fragmentară descrisă şi lipsa lor la zăbalele complexului Bîrseşti—Ferigele constituie un argument pentru a data piesa recent descoperită către limita de jos, oricum post secolul al V-lea î.e.n.

Întru totul asemănător este cazul celor patru vîrfuri de lăncii. Şi ele îşi fac apariţia tot în complexele — funerare îndeosebi — din perioada tîrzie a Hallstattului, exemple bine ştiute putînd fi luate iarăşi din necropolele Balta Verde — Gogoşu, Bîrseşti — Ferigele[14]. Reţinem însă că în acest caz analogia este deplină pentru vîrfurile de lăncii în forma frunzei de salcie şi că ea nu se referă la exemplarele cu forma mai lăţită şi cu baza arcuindu-se accentuat. Atare exemplare se întîlnesc, în schimb, în morminte din secolul al III-lea î.e.n., atribuite celţilor şi descoperite chiar pe teritoriul ţării noastre[15]. Rezultă pentru vîrfurile de lăncii din descoperirea discutată, din nou un interval larg de timp, de aproape patru secole, în ale cărui limite însă, lipsa pieselor cu baza lăţită şi arcuită brusc, în necropolele hallstattiene tîrzii, face posibilă şi acum datarea exemplarelor prezentate, într-o vreme sigur post secolului al V-lea î.e.n. iar prin asocierea surprinsă de noi, desigur în cursul secolului al IV-lea î.e.n.

Mai rămîne să se discute poziţia vasului-urnă fragmentar.

Istoria urnei bitronconice se leagă de cultura materială a primei epoci a fierului, cînd o atare formă este, pe spaţii largi, pe cît de tipică pe atît de variată, unii cercetători considerînd chiar că, de pildă, în Cîmpia Dunării, adică tocmai teritoriul care interesează în contextul de faţă, urnele bitronconice dispar către sfîrşitul veacului al V-lea î.e.n.[16], în faţa ofensivei produselor ceramice lucrate cu roata. Totuşi, alţi autori arată

---

[13] Alexandru Vulpe, *Săpăturile de la Costeşti-Ferigele*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 245—246.

[14] D. Berciu şi Eug. Comşa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde şi Gogoşu (1949 şi 1950)*, în *Materiale*, II, 1956, p. 394—395, 457, fig. 132/1, 149/1—5,155 etc. ; Alexandru Vulpe, *Necropola din prima epocă a fierului de la Ferigele*, 1967, p. 64—65, pl XX/3, 4, 7—12.

[15] Cf. D. Berciu şi Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 385, fig. 124/4.

[16] Alexandru Vulpe, *op. cit.*, p. 53.

că în Transilvania, forma adusă în discuție dăinuie pînă tîrziu, în morminte celtice din secolul al II-lea î.e.n.[17], iar în Dobrogea, potrivit datării necropolei geto-dace de la Satul Nou — unde s-au găsit și urne bitronconice — ea poate fi urmărită de la sfîrșitul secolului al V-lea, tot secolul al IV-lea și pînă către începutul secolului al III-lea î.e.n.[18]. Că forme bitronconice și chiar vase de acest fel cu funcții rituale răzbat și dincolo de încheierea Hallstattului, în etapele mai timpurii ale perioadei și culturii Latène geto-dace, chiar în Cîmpia Munteană, o dovedește așezarea de la Zimnicea, unde asemenea recipiente nu lipsesc[19]. În felul acesta privită problema, urna bitronconică recent descoperită pare a nu mai constitui un factor util datării, cu atît mai mult cu cît unele elemente cum sînt pîntecele umflat și rotunjit pe diametrul maxim, pasta și tratarea suprafețelor pledează pentru o încadrare a ei către sfîrșitul Hallstattului (sincronă cu grupa Vîrtop—Plopșor) în timp ce proeminențele rectangulare, orizontale, așezate pe linia diametrului maxim, sînt proprii unei transpuneri mai tîrzii a tipului, așa cum ne-o dovedesc descoperiri de la Apahida. Totuși, ceea ce interesează în contextul de față și poate fi socotit pe deplin dobîndit este faptul că urna bitronconică din grupul antichităților de pe malul rîului Ilfovăț nu poate contrazice prin nimic datarea acestuia în secolul al IV-lea î.e.n., recipientul apărînd firesc în asocierea celorlalte piese, fie ceramice, fie de metal. Dar, atribuind tuturor obiectelor prezentate în studiul nostru, una și aceeași dată : secolul al IV-lea î.e.n., apare dovedit și în felul acesta caracterul unitar al descoperirii.

Ce a constituit atunci, aflarea la un loc a celor cîtorva vase de lut, a coifului de bronz, a vîrfurilor de lăncii și a pieselor de harnașament ?

Descoperirea, împreună cu toate aceste piese, a unor resturi de oase umane calcinate[20], trebuie considerată un fapt decisiv. Nu poate exista îndoială că a fost vorba de un mormînt de incinerație[21], cu atît mai mult cu cît urmele arderii puternice (pe rug) sînt evidente și la piesele de metal, îndeosebi la zăbală și pe vîrfurile de lăncii.

Apare, de asemenea sigur faptul că a fost vorba de un mormînt plan de incinerație, nici cel mai neînsemnat indiciu de existență a vreunui tumul nefiind constatat în teren.

Cui va fi aparținut mormîntul, ce amprentă etnică a purtat el ? Întrebării i se poate, desigur, răspunde, dar consemnînd neapărat acea ezitare produsă de lipsa atît a unor observații directe în teren cu privire la ritualul de înmormîntare, cît și a unor elemente de inventar, hotărîtoare în privința aceasta.

Mormîntul a fost getic, așa cum o atestă ceramica de veche și neîndoielnică tradiție locală, așa cum o dovedește mai ales cana bitronconică cu toartă. Singurul argument ce ar putea atenua încheierea aceasta și îi

[17] Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Muzeul regional Maramureș, 1967, p. 102 ; I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Muzeul regional Maramureș, Baia Mare, 1966, 1966, p. 8—14.

[18] Bucur Mitrea și colaboratori, în *Materiale*, VII, 1961, p. 284—287 ; *ibidem*, VIII, 1962, p. 371 ; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 49.

[19] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 33.

[20] Determinarea resturilor de oase a fost făcută la Institutul de antropologie din București.

[21] Credem că mormîntul a fost izolat, că acolo nu se mai află o necropolă. Argumentul în acest sens poate să îl constituie aceeași lipsă totală a indiciilor pe profilele canalului de irigație.

opune anume rezerve ar fi imposibilitatea de a şti dacă şi ritualul de înmormîntare a fost getic, dacă resturile cinerare au fost depuse în urnă cu capac.

Grupînd elemente de cultură materială autohtonă şi bunuri de civilizaţie greacă, mormîntul de incineraţie descoperit în bazinul Neajlovului, în preajma satului Făcău, prezintă o evidentă valoare. O dată în plus creşte însemnătatea acestui complex funerar, cu cît, datat în veacul al IV-lea î.e.n., el se situează în plin proces de latenizare a culturii materiale şi spirituale a populaţiilor locale de la nordul Dunării de jos.

Încă Vasile Pârvan[22], dar îndeosebi după aceea, Ion Nestor[23] şi D.Berciu[24], au abordat problema rolului avut de factorul grecesc — fie direct, fie prin intermediul tracilor sud-dunăreni — în producerea fenomenului Latène şi în geneza culturii Latène în Dacia, subliniind intensitatea cu care acest factor extern s-a grefat şi a acţionat mai ales în zona istro-pontică.

Între acele numeroase importuri — ceramice sau de metal, fie ele podoabe sau arme — de provenienţă greacă, ajunse pe ţărmurile vest-pontice sau nord-dunărene şi însuşite, îndeosebi, de aristocraţia tribală locală, şi care au constituit impuls pentru crearea atîtor forme noi ale culturii getice — coiful de bronz recent descoperit constituie o mărturie în plus. Şi mai mult, poate, atestă fenomenul acesta de absorbţie a unor elemente de cultură greacă, zăbala fragmentară, la care se constată că muştiucului de formă clară hallstattiană locală i-au fost ataşate rozetele zimţate şi tamburul cilindric, după invenţie şi gust elen[25].

Complexul funerar prezentat în studiul de faţă, introduce însă elemente noi îndeosebi pentru discutarea problemei ritmului în care s-a desfăşurat, pe spaţii diferite, procesul de formare a culturii Latène geto-dace. Se pune, anume problema de a şti cum trebuie explicată împrejurarea că într-un teritoriu relativ restrîns, cum este acela constituit de zona centrală a Cîmpiei Muntene, au putut fi surprinse, existînd sincron — precizăm că avem în vedere veacul al IV-lea î.e.n. — de o parte manifestări de vieţuire şi de cultură materială categoric hallstattiene tîrzii, de altă parte, complexe de cultură proprii, neîndoielnic, culturii Latène. Pentru spaţiul adus în discuţie se pot cita aşezările Hallstatt tîrzii descoperite la Bucureşti, în cartierele Fundenii Doamnei şi Militari, una dintre aşezări fiind datată către sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n. cu ajutorul unui fragment de cantharos de tip „Mantelfigur" ; cealaltă fiind tot astfel situată în timp, pe baza unei buze de skyphos atic cu figuri roşii. Din a doua categorie face parte fireşte mormîntul cu cana bitroneonică cu toartă prezentat în studiul de faţă.

---

[22] Vasile Pârvan, *La pénétration hellénistique dans la vallée du Danube*, în Acad. Roum. Bulletin de la Section Hist., X, 1923, p. 5 şi urm.

[23] Ion Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaş*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 159—182.

[24] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda* ..., p. 301—308 ; idem, *À propos de la genèse de la civilisation Latène chez les Geto-Daces*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 138—139 ; idem, *Sînt geţii traci nord-dunăreni ?*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 261—283.

[25] Ivan Venedicov, *Тракийската юзда*, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 153—201.

Se admite în genere că o atare conviețuire, care caracterizează fenomenul de geneză a culturii Latène geto-dace, este surprinsă în zona istropontică începînd cu sfîrșitul veacului al VI-lea și continuînd în cursul veacului al V-lea, în timp ce pentru secolul al IV-lea descoperirile — dintre care este de ajuns să amintim pe cele de la Zimnicea — reflectă o cultură Latène în plină desfășurare, în curpinsul căreia nici unul din elementele specifice ei nu lipsesc.

Urmînd însă logica tuturor faptelor semnalate, va fi ușor să se constate acum că starea aceea complexă sub raport cultural, acel dualism de cultură caracteristic momentelor de început ale fenomenului latenizării se manifestă în centrul Cîmpiei Muntene cu peste un secol mai tîrziu față de realitățile din Dobrogea și de pe linia Dunării, atestînd o dezvoltare diferită ca intensitate chiar în cuprinsul zonei istro-pontice. Este, credem, expresia nu numai concretă, dar chiar frapantă (ținînd seama de vecinătatea teritoriilor aduse în discuție) a inegalității de ritm în care s-a desfășurat procesul trecerii de la prima la a doua epocă a fierului pe teritoriul Republicii Socialiste România.

UNE TOMBE GÈTE AUX ENVIRONS DE BUCAREST

RÉSUMÉ

En novembre 1967 a été récupéré l'inventaire d'une tombe d'incinération, découverte près du village de Făcău, au sud-ouest de Bucarest (fig. 1).

L'inventaire archéologique de la tombe de Făcău consiste en céramique et objets de métal : urne fragmentaire bitronconique munie de proéminences (anses) emplacées sur la partie bombée de la panse (fig. 2), cruche bitronconique à anse travaillée à la main (fig.3) ; petit vase travaillé à la main en forme de baricaut (fig. 4) ; des fragments céramiques dont un appartenant à un vase en forme de cloche orné d'un bandeau alvéolaire ; casque attique en bronze (fig. 5) ; quatre points de lances en fer (fig. 6) ; mors fragmentaire en fer et bronze (fig. 7/1) ; anneau en fer muni d'un bouton (une pièce de harnachement) (fig. 7/2).

En ce qui concerne la date du complexe funéraire, elle peut être déterminée grâce à la présence de la cruche en terre cuite et du casque grec en bronze. La cruche présente des analogies avec celle de Zimnicea, datée du IVe siècle avant notre ère. Le casque en bronze de type attique est répandu en Grèce mais aussi dans les espaces extra-hellènes — aux bords de la mer Noire. En Grèce, ces casques sont attribués aux VIe—Ve siècle avant notre ère, mais les découvertes semblables, dans le monde extra-hellène appartiennent surtout au IVe siècle av.n.è. Les auteurs datent le casque de Făcău du IVe siècle av.n.è., par analogie aux autres découvertes similaires, mais les plus proches de tous les points de vue sont fournies par le casque de Kekuvatzki (près de Kertch) daté avec précision du IVe siècle de notre ère

La tombe gète de Făcău constitue une contribution particulièrement utile à l'étude des différents aspects du processus de formation de la civilisation Latène géto-dacique. Les auteurs mettent en évidence le rythme inégal du développement de ce processus, dans l'aire géographique histro-pontique. Les populations du centre de la Valachie s'acheminent plus lentement vers le second âge du fer — à en juger d'après les établissements hallstattiens tardifs trouvés sur le territoire de la ville de Bucarest et datés du IVe siècle avant notre ère, grâce à la céramique grecque d'importation.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Esquisse de la zone où la tombe gète fut découverte.
Fig. 2. — Vase-urne en terre cuite (fragmentaire).
Fig. 3. — Cruche travaillée à la main.
Fig. 4. — Vase fragmentaire.
Fig. 5. — Casque en bronze de type attique.
Fig. 6. — Pointes de lances en fer.
Fig. 7. — 1, mors en fer et bronze ; 2, anneau en fer.

NOI DATE ARHEOLOGICE PRIVIND RITURILE FUNERARE LA CARPO-DACI*

DE

ION IONIȚĂ și VASILE URSACHE

Descoperirile de la Vîrtișcoi (jud. Vrancea)[1] și Poienești (jud. Vaslui) [2] au adus cele dintîi informații cu privire la ritul de înmormîntare practicat de carpo-daci în secolele II—III e.n. Pe baza acestor prime descoperiri, cuprinzînd doar un număr mic de morminte, s-a tras concluzia că populația daco-carpică din Moldova își îngropa morții după ritul incinerației.

Săpăturile de mare amploare efectuate la Poienești în 1949, cu prilejul cărora au fost cercetate 78 de morminte de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. (55 incinerați și 23 înhumați), au permis pentru prima dată formularea unor concluzii mai largi asupra acestei probleme. În considerațiile făcute asupra acestui cimitir, analizînd inventarul (ceramică și obiecte) și riturile funerare, R. Vulpe ajunge la concluzia că atît mormintele de incinerație, cît și acelea de înhumație au aparținut populației autohtone din Moldova, a cărei cultură se afla la data respectivă în sfera unor influențe culturale străine, mai evidente fiind cele romane și sarmatice [3].

Săpăturile efectuate mai tîrziu în cimitirul daco-carpic de pe dealul Gabăra de la Moldoveni (jud. Neamț) au avut ca rezultat descoperirea unei situații asemănătoare cu aceea de la Poienești și anume practicarea în cadrul aceluiași cimitir a ambelor rituri de înmormîntare. Ca și la Poienești, înmormîntările de la Gabăra s-au făcut în majoritatea cazurilor prin incinerare (circa 65%) și numai într-o măsură mai mică prin înhumare (circa 35%). În rapoartele preliminare de săpături, Iulian Antonescu atribuia mormintele de înhumație de la Gabăra tot populației autohtone, considerîndu-le ca începutul trecerii de la ritul incinerației la ritul înhumației. De asemenea și în acest caz era subliniată prezența influențelor romane și sarmatice în cultura băștinașilor [4].

---

* Comunicare ținută la a II-a Sesiune științifică a muzeelor, 27—29 decembrie, 1965

[1] Gr. Anițescu, *Antichitățile de la stațiunea Vîrtișcoi*, în *AArch.* 1929, 3, p. 14—21; I. Neagu, *Stațiunea barbară de la Vîrtișcoi*, în *AArch*, 1930, 5—6, p. 45—51.

[2] C. Cihodaru, *Contribuțiuni pentru fixarea unei hărți preistorice a Daciei* (*Stațiuni preistorice în județul Vaslui*), în *AArch*, 1931—1932, 7—8, p. 50—53; idem, *Poienești-Tamasidava* (*O așezare carpică în Moldova centrală*), în *AArch*, 1937—1938, 13—14, p. 46 și urm.

[3] R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 466 și urm.

[4] Iulian Antonescu, *Săpăturile arheologice de la Gabăra*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 449—457.

S C I V, tomul 19, nr. 2, p. 211—226 București, 1968

În acelaşi timp cu cercetările de la Gabăra-Moldovenii au fost întreprinse săpături de salvare şi într-un cimitir carpic din sudul Moldovei, la Pădureni (jud. Vrancea), în care s-au dezvelit 77 de morminte de incinerație[5]. Alte două cimitire carpice au fost descoperite mai recent, unul la Bărboasa (com. Lozinca, jud. Bacău), din care s-au dezvelit pînă în prezent circa 200 de morminte, deocamdată numai de incinerație[6] şi altul la Săbăoani (jud. Neamț), în care majoritatea din cele aproape 100 de morminte aparțin unor copii înmormîntați după ritul înhumației[7]. Grupe mici de morminte daco-carpice au mai fost descoperite la Dumitreştii Gălății[8], Pocreaca (jud. Iaşi), Dumeştii Vechi (jud.. Vaslui)[9], Conțeşti[10], Țintirim (jud. Iaşi)[11] şi Dochia (jud. Neamț)[12].

Studiind unele din aceste descoperiri şi mai ales pe acelea de la Poieneşti şi Gabăra-Moldovenii, într-un articol publicat în 1961, Gh. Bichir ajungea la unele concluzii cu totul diferite în ceea ce priveşte cronologia şi apartenența etnică a mormintelor de înhumație din aceste cimitire. Astfel, autorul menționat considera că mormintele de înhumație de la Poieneşti şi Gabăra-Moldovenii, anterioare după el acelora de incinerație din aceleaşi cimitire, ar aparține populației sarmatice[13].

În studiul *Considérations sur les rites funéraires des Daces*, înregistrînd cele două categorii de morminte deosebite ca rit de la Poieneşti şi Gabăra-Moldovenii, D. Protase se alătură tezei conform căreia mormintele de înhumație din aceste cimitire aparțin sarmaților. El păstra unele rezerve numai pentru craniile de copii, pe care le atribuia unui rit aparte[14]. Trebuie să menționăm însă că prin acceptarea tezei despre neapartenența carpo-dacică a mormintelor de înhumație de la Poieneşti şi Gabăra-Moldovenii, D. Protase nu excludea în general folosirea ritului de înhumație la triburile dacice. Astfel, în aceeaşi lucrare, mormintele de înhumație

---

[5] S. Morintz şi Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 482—493.

[6] Săpături efectuate în anii 1965—1967. Rezultatele săpăturilor din 1965 au fost prezentate de C. Buzdugan şi V. Căpitanu (*Necropola de incinerație de la Bărboasa, r. Bacău*) la a II-a Sesiune ştiințifică a muzeelor, 27—29 decembrie, 1965.

[7] Săpături efectuate în 1967. Material inedit în colecțiile Muzeului de istorie din Roman. Proporția mai mare a mormintelor de înhumație în comparație cu cele de incinerație se datoreşte faptului că, fiind la o mai mică adîncime, mormintele de incinerație au fost distruse în mare parte. Chiar mormintele de înhumație, care de obicei sînt mai adînci decît cele de incinerație, în urma acțiunilor de eroziune au fost găsite la Săbăoani la numai 0,25—0,30 m de la suprafața actuală a solului.

[8] I. Ioniță, *Necropola daco-carpică de la Dumitreştii Gălății (r. Iaşi)*, în *Arheologia Moldovei* (în ms.).

[9] Materiale inedite în colecțiile Institutului de istorie şi arheologie din Iaşi.

[10] Em. Zaharia, *Mormîntul de incinerație din secolul al III-lea e. n. de la Conțeşti (r Pascani, reg. Iaşi)*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 491—492.

[11] Material inedit în colecțiile Institutului de istorie şi arheologie din Iaşi.

[12] C. Scorpan, *Necropola carpică de la Dochia (r. Piatra Neamț, reg. Bacău)*, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, p. 331—335.

[13] Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poieneşti din Moldova şi relațiile acestor necropole cu lumea sarmatică*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 267. Pentru aceeaşi opinie vezi şi *Les Carpes à la lumière des dernières découvertes archéologiques de Moldavie*, în *Atti del VI Congresso internazionale delle scienze preistoriche, Roma, 29 Agosto — 3 Settembre 1962. Comunicazioni, III*, Roma, 1966, p. 76.

[14] D. Protase, *Considérations sur les rites funéraires des Daces*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 191—192.

de la Soporul de Cîmpie au fost atribuite, fără nici un fel de rezerve, populației dacice [15].

Prin urmare, în legătură cu apartenența etnică a mormintelor de înhumație de la Poienești și Gabăra-Moldovenii s-au emis două păreri: prima consideră mormintele în discuție ca fiind carpice, iar cea de-a doua ca sarmatice.

Fig. 1. — Cimitirul I. Secțiunea 11 n.

Săpăturile efectuate în perioada 1964—1967 în două cimitire de tip Poienești din localitatea Văleni (jud. Neamț), ambele din preajma aceleiași așezări [16], cu prilejul cărora au fost dezvelite 484 de morminte, aduc importante contribuții pentru clarificarea practicilor funerare la triburile daco-carpice din Moldova în secolele II—III e.n. [17]. Cu toate că nici unul din cele două cimitire nu a fost încă epuizat, mormintele descoperite pînă acum permit formularea unor concluzii mai largi atît asupra situației de la Văleni, cît și în general asupra cimitirelor din grupa Poienești.

Din primul cimitir, cel mai întins, s-au săpat pînă în prezent 456 de morminte (fig. 1), din care 365 incinerați, reprezentînd circa 80% din numărul de morminte din cimitirul I și 91 înhumați. Mormintele de incinerație au gropile rotunde sau ușor ovale. În cuprinsul lor deosebim ca variante principale mormintele de incinerație în urne (fig. 2), cu sau fără capac (202 morminte, reprezentînd 55% din totalul incineraților), și morminte de incinerație în groapă, fără urne (163 morminte, reprezentînd 45% din numărul incineraților). În legătură cu mormintele de incinerație în urnă se impune observația că în foarte multe cazuri vaselor

[15] *Ibidem*, p. 186; vezi și *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Edit. Acad., București, 1966, p. 57—59.

[16] În această așezare au fost efectuate săpături în anii 1959—1963.

[17] În articolul de față ne vom referi numai la problema riturilor funerare practicate în cadrul cimitirelor de la Văleni. Celelalte aspecte — cronologie, inventar, analogii etc. — prezentate doar într-o formă sumară, vor fi discutate pe larg într-o lucrare viitoare.

folosite ca urne le lipseşte marginea, în întregime sau numai parţial (fig. 5/1—3). Uneori au fost folosite ca urne numai jumătăţile inferioare ale vaselor sau chiar mai puţin. Toate observaţiile făcute arată că urnele au fost îngropate de la început cu aceste lipsuri, ele datorîndu-se probabil unor anumite practici rituale din timpul înmormîntărilor[18]. În ceea ce

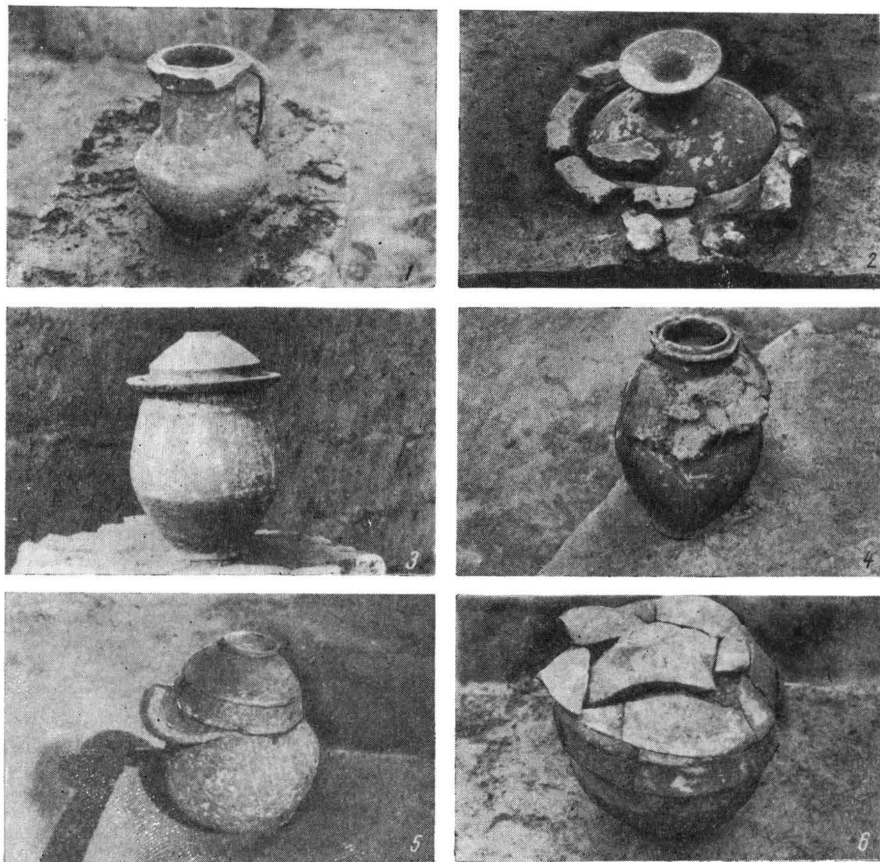

Fig. 2. — Morminte de incineraţie.

priveşte cele 163 de morminte de incineraţie fără urne, menţionăm că multe din ele au în cuprinsul gropilor, amestecate cu cenuşă şi oase calcinate, fragmente ceramice de la unul sau chiar de la cîteva vase. În legătură cu ceramica descoperită în mormintele de incineraţie mai adăugăm faptul că pe urne şi capace se observă uneori semne evidente de ardere pe rug, ceea ce dovedeşte că obiceiul de a arde vasele pe rug, o dată cu

[18] Acelaşi obicei a fost semnalat şi în alte necropole carpice, ca de exemplu la Dumitreştii Gălăţii. Vezi nota 8.

mortul, era practicat nu numai de unele seminții germanice[19], ci și de către carpo-daci.

O caracteristică pentru aproape toate mormintele din incinerație, atît pentru cele în urne, cît și pentru cele fără urne, este aceea că oasele calcinate găsite în cuprinsul lor sînt foarte puține.

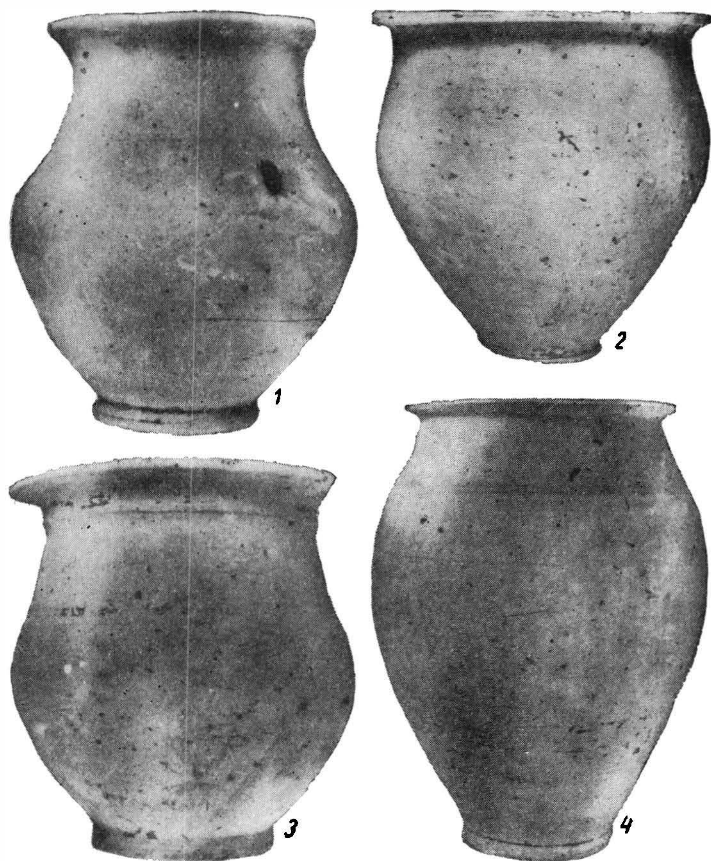

Fig. 3. — Urne lucrate la roată.

Urnele au fost lucrate la roată (circa 2/3) și cu mîna (circa 1/3). Urnele din pastă fină, lucrate la roată, sînt în majoritatea cazurilor de tipul cu corpul bombat, gura largă și fundul mai strîmt (fig. 3 ; 4/3, 4 ; 5/2). Într-un număr mai redus au fost folosite ca urne și cănile de dimensiuni mari, cu gîtul înalt (fig. 4/1, 2 ; 5/1). Urnele lucrate cu mîna, de autentică tradiție dacică, mult mai numeroase decît în toate celelalte cimitire carpice din Moldova, sînt adesea ornamentate pe umăr cu proeminențe rotunde

[19] Gh. Diaconu, *Tirgșor. Necropola din secolele III—IV e. n.*, București, Edit. Acad., 1965, p. 115.

sau cu brîie în relief, uneori cu alveole (fig. 5/3, 4). Drept capace, în majoritatea cazurilor s-au folosit diferite tipuri de străchini sau fructiere (fig. 6), cărora le lipsea cîteodată piciorul. Numărul urnelor acoperite cu capac propriu-zis este destul de mic.

Inventarul mormintelor de incinerație cuprinde diferite obiecte, dintre care menționăm fibule de bronz și fier provincial-romane, uneori

Fig. 4. — Urne lucrate la roată.

cu portagrafa înaltă (fig. 7/1, 2), brățări de fier, pahare de sticlă, diferite pandantive, dintre care unele în formă de căldărușă, cuțite, ace pentru cusut, cercei (fig. 8) și mărgele din sticlă colorată. Mărgelele de calcedoniu și coral nu lipsesc, dar numărul lor este redus.

În cuprinsul mormintelor de înhumație se pot stabili de asemenea două variante : înhumări în gropi amenajate parțial cu pietre, în număr

redus şi înhumări obişnuite, cărora li se puneau uneori la suprafaţă, numai în dreptul capului sau şi de-a lungul mormîntului, una sau mai multe pietre ca semne de morminte. Scheletele, toate de copii şi orientate N (capul) — S (picioarele), zac de obicei la adîncimea de 0,65—1 m în poziţie întinsă pe spate, în gropi de formă rectangulară. În cîteva morminte, deasupra scheletului, iar uneori şi sub el, s-au găsit cărbuni.

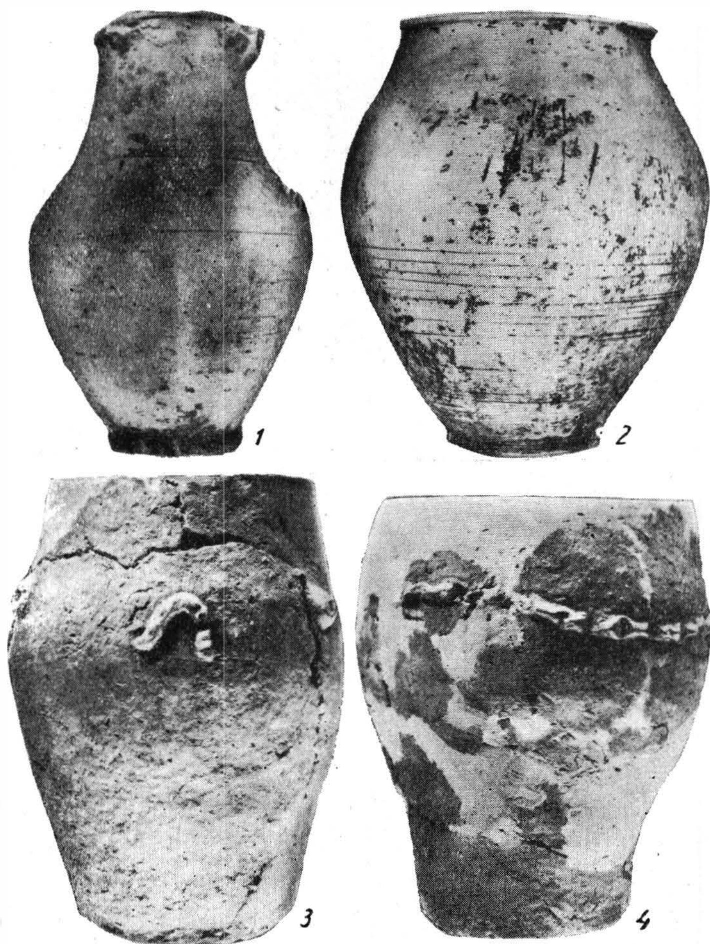

Fig. 5. — 1,2, urne lucrate la roată; 3,4, urne lucrate cu mîna.

Inventarul mormintelor de înhumaţie, compus din fibule de bronz şi fier, pahare de sticlă, căni mici din pastă fină, cenuşie, lucrate la roată, pandantive-căldăruşă şi mărgele din sticlă colorată de diferite forme şi culori se aseamănă, în ceea ce priveşte tipologia, cu inventarul mormintelor de incineraţie, ceea ce dovedeşte contemporaneitatea celor două categorii de morminte.

Datarea mormintelor de înhumaţie în aceeaşi perioadă cu mormintele de incineraţie este confirmată şi de observaţiile stratigrafice din

această necropolă. Astfel, menţionăm că au fost semnalate atît morminte de înhumaţie (M. 115) suprapuse de morminte de incineraţie, cît şi morminte de incineraţie (M. 161) suprapuse de morminte de înhumaţie.

Cimitirul II de la Văleni pare să fie mult mai mic. Din el s-au săpat deocamdată 28 de morminte, din care 14 sînt incineraţi, iar 14 înhumaţi. Variantele rituale din cimitirul II sînt aceleaşi ca şi în cimitirul I, atît

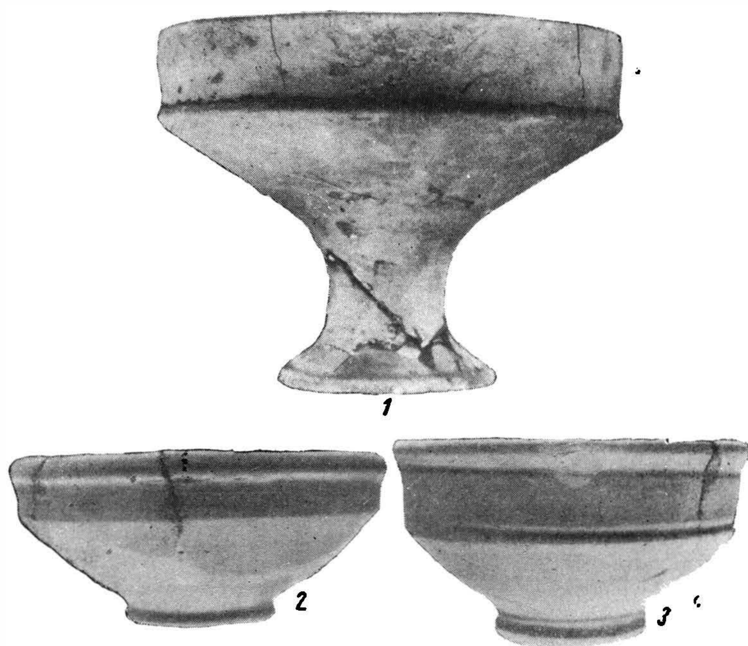

Fig. 6. — Vase lucrate la roată folosite drept capace.

la mormintele de înhumaţie, cît şi la acelea de incineraţie. În legătură cu mormintele de înhumaţie din acest cimitir mai adăugăm că au fost găsite schelete cu orientarea V—E (mormîntul 68), cu picioarele încrucişate în apropierea călcîielor (mormîntul 9) sau cu mîna stîngă îndoită din cot şi adusă pe bazin (mormîntul 59).

Inventarul, acelaşi pentru ambele categorii de morminte, se compune din brăţări (fig. 7/3), cuţite de fier şi diferite mărgele din sticlă colorată. În mormîntul de incineraţie nr. 64 au fost găsite şi cîteva resturi dintr-un pandantiv din argint în formă de butoiaş, lucrat în tehnica filigranului.

Şi în cuprinsul cimitirului II au fost semnalate suprapuneri de morminte. Astfel, mormîntul de înhumaţie nr. 9, a distrus un alt mormînt de înhumaţie mai vechi (nr. 10). De asemenea, mormîntul 11 de înhumaţie suprapunea mormîntul 12 de incineraţie, iar mormîntul 57 de incineraţie se afla peste mormîntul 58 de înhumaţie. Ţinînd seama de această situaţie stratigrafică, ca şi de inventarul descoperit, putem presupune că şi în cimitirul II mormintele de înhumaţie sînt contemporane cu mormintele de incineraţie.

În ceea ce priveşte apartenenţa etnică a mormintelor de înhumaţie din necropolele de tip Poieneşti, descoperirile de la Văleni aduc noi şi importante dovezi în favoarea atribuirii lor carpo-dacilor. Inventarul descoperit în cele 484 de morminte de la Văleni nu conţine obiecte caracteristice pentru sarmaţi, cum ar fi oglinzile de metal, clopoţeii sau săbiile

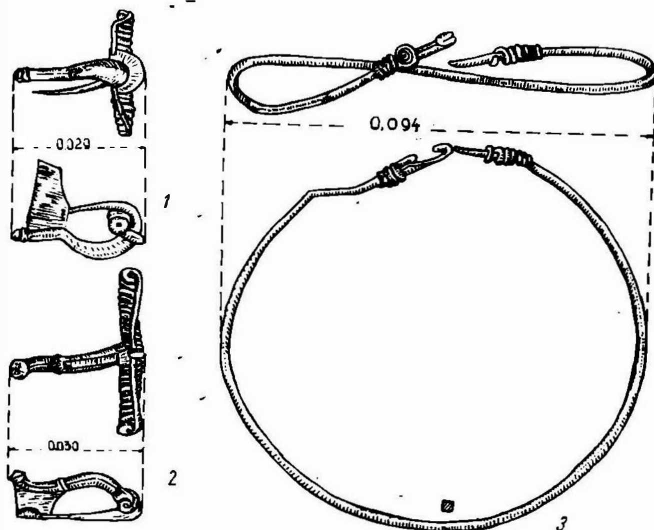

Fig. 7. — Obiecte de metal. *1,2*, fibule de bronz ; *3*, brăţară de argint.

scurte cu inel la capătul mînerului. Nu apar aici nici urne cu torţi zoomorfe şi nici morminte de înhumaţie cu praguri sau nişe. Absenţa inventarului

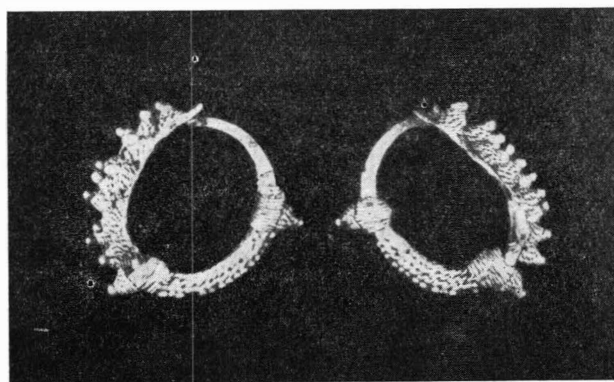

Fig. 8. — Cercei de argint lucraţi în tehnica filigranului

sarmatic într-o necropolă atît de întinsă ca cea de la Văleni, cu peste 100 de morminte de înhumaţie, dovedeşte că populaţia daco-carpică din această regiune nu întreţinea legături cu triburile sarmatice. De altfel,

fiind situată în zona subcarpatică a Moldovei, locuitorii aşezării de la Văleni nici nu se puteau afla atunci în contact direct cu sarmaţii. Triburile sarmatice care depăşiseră linia Prutului către sfîrşitul secolului al II-lea e.n. au înaintat treptat spre vest, pe zone şi aliniamente şi au ocupat bineînţeles regiunile de stepă. Preferinţa sarmaţilor pentru regiunile de cîmpie este binecunoscută şi ea a fost în dese rînduri subliniată [20].

Contemporaneitatea celor două categorii de morminte reprezintă un argument tot în favoarea apartenenţei carpo-dacice a mormintelor de înhumaţie de la Văleni, deoarece ar fi greu de admis ca două grupe etnice diferite, cu obiceiuri de înmormîntare atît de deosebite, să folosească în acelaşi timp acelaşi loc pentru îngroparea morţilor.

Situaţia din cimitirele descoperite la Poieneşti şi Gabăra-Moldovenii nu se deosebeşte prea mult de aceea de la Văleni. Astfel, mormintele de înhumaţie din aceste două necropole datează, ca şi la Văleni, din aceeaşi vreme cu mormintele de incineraţie.

Vom insista numai asupra situaţiilor stratigrafice de la Poieneşti, la care s-au făcut principalele şi cele mai multe referiri pentru a se dovedi anterioritatea mormintelor de înhumaţie faţă de acelea de incineraţie.

În lucrarea sa, Gh. Bichir menţiona patru morminte de înhumaţie. din cimitirul de la Poieneşti suprapuse de morminte de incineraţie : nr. 97, 130, 290 şi 342 [21]. Din datele prezentate asupra mormîntului 97 reiese, într-adevăr, că acesta a fost suprapus de un mormînt de incineraţie [22]. Analizînd însă datele referitoare la celelalte trei cazuri, constatăm că mormintele de înhumaţie nr. 290 şi 342 nu se află într-un raport stratigrafic precis faţă de mormintele de incineraţie respective, iar mormîntul de înhumaţie nr. 130 nu este suprapus, ci el suprapune un mormînt de incineraţie mai vechi.

Pentru mormîntul 290 se face următoarea descriere : „Înhumaţie. Nivel 0,70 m. Distrus. Schelet de copil, din care s-au găsit numai craniul şi cîteva oase răzleţe. Orientarea V—E, cu capul la V. Scheletul a fost distrus *poate* [23] cu prilejul săpării mormîntului de incineraţie nr. 280, care în acest caz ar fi relativ mai recent. Urna 280 se afla la 0,60 m spre E. În jurul scheletului nu s-a constatat nici un obiect" [24].

Concluzia că scheletul 290 ar fi fost distrus cu prilejul îngropării urnei 280, de altfel formulată cu titlu de eventualitate de însuşi autorul săpăturilor, comportă serioase dificultăţi. Mai întîi, urna 280 se afla la o depărtare de 0,60 m de schelet, distanţă mult prea mare pentru ca marginea gropii în care fusese depusă urna să fi ajuns a tulbura scheletul propriu-zis. În al doilea rînd, scheletul se afla la adîncimea de 0,70 m, iar fundul urnei la numai 0,60 m [25], ceea ce reprezintă încă un indiciu că groapa mormîntului de incineraţie nu putea să deranjeze scheletul 290.

---

[20] *Istoria României*, I, 1961, p. 679 (cap. redactat de I. Nestor).
[21] Gh. Bichir, *op. cit.*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 263.
[22] R. Vulpe, *op. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 346.
[23] Sublinierile ne aparţin.
[24] R. Vulpe, *op. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 398—399.
[25] *Ibidem*, p. 395.

Distrugerea unei părţi din scheletul 290 nu trebuie pusă neapărat pe seama mormîntului de incineraţie 280, deoarece s-au mai găsit şi alte morminte de înhumaţie distruse, unele chiar în cuprinsul aceleiaşi necropole, fără ca în preajmă să se afle şi morminte de incineraţie, pe seama cărora să se pună distrugerea lor. Gropile mormintelor 290 (înhumaţie) şi 280 (incineraţie), s-au întretăiat probabil pe o mică porţiune, dar, în această întretăiere lipsind o diferenţă de culoare între umpluturile celor două gropi de morminte, nu se poate preciza dacă groapa înhumatului a fost tăiată de aceea a incineratului sau invers.

În legătură cu mormîntul 342, R. Vulpe spune următoarele: „Înhumaţie. Nivel 0,57 m... Oasele complete, cu excepţia extremităţilor cîtorva din coastele libere şi a cîtorva falange de la mîini şi de la picioare. Nici un obiect de inventar. În ţărîna de umplutură a mormîntului şi *printre oase* [26], s-au constatat cioburi din categoriile poroasă şi cenuşie superioară, din secolele III—IV e.n. Scheletul este astfel mai nou decît aceste cioburi, probabil din secolul IV e.n." [27].

Desigur, în prezent datarea largă a cioburilor din mormînt în secolele III—IV e.n. şi a mormîntului în secolul al IV-lea e.n. poate face loc unei datări mai precise. În schimb, concluzia autorului că scheletul este mai nou decît aceste cioburi, rămîne pe deplin justificată, deoarece ele au fost găsite în ţărîna de umplutură a mormîntului şi *printre oase*. Aşadar, nu poate fi vorba de cioburi aparţinînd stratului de deasupra cimitirului, corespunzător aşezării de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov, cum presupune Gh. Bichir [28], deoarece pătrunderea lor la nivelul scheletului, *printre oase*, s-ar fi făcut printr-un deranjament, în urma căruia nici poziţia oaselor nu ar mai fi rămas aceeaşi. Totodată, unele dintre cioburile găsite în acest mormînt proveneau din vase lucrate cu mîna, din pastă poroasă, categorie ceramică rar întîlnită în secolul al IV-lea e.n., dar foarte frecventă în secolul al III-lea e.n. Prin urmare, fragmentele ceramice găsite în umplutura mormîntului şi *printre oase* sînt anterioare mormîntului 342. Ele provin fie de la un mormînt de incineraţie distrus, fie din depunerile arheologice corespunzătoare cimitirului daco-carpic, fiind antrenate o dată cu săparea gropii mormîntului de înhumaţie 342. În eventualitatea că cioburile din umplutura mormîntului de înhumaţie 342 nu provin de la un mormînt de incineraţie distrus, ci din depunerile arheologice din vremea cimitirului, prezenţa lor în umplutura mormîntului de înhumaţie 342 este un indiciu al datării acestuia tot într-o fază mai tîrzie a cimitirului de la Poieneşti.

Despre mormîntul 130 se scrie că „oasele au fost în parte răscolite ulterior. Astfel, o jumătate din mandibulă şi una din clavicule s-au găsit la 0,20 m deasupra bazinului. De asemenea, braţul drept a fost mutat de la locul său (fig. 193)... Deasupra şoldului drept se afla un pandantiv de fier în forma unui coşuleţ cilindric..., iar *între genunchi* [29] un vîrf de cuţit de fier... Este posibil ca pandantivul şi cuţitul, ţinînd seama de

[26] Sublinierile ne aparţin.

[27] R. Vulpe, *op. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 412—413.

[28] Gh. Bichir, *op. cit.*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 263.

[29] Sublinierile ne aparţin.

aspectul ruginii lor, care pare a arăta o trecere prin foc, să fie străine de acest mormînt, provenind de la o urnă de incinerație distrusă" [30]. Mai departe, autorul trage concluzia că „această circumstanță ar fi de natură să explice și deteriorarea unei părți din schelet" [31].

Reconsiderînd atît descrierea, cît și desenul mormîntului 130, constatăm că de fapt nu mormîntul de incinerație suprapunea pe cel de înhumație, ci invers, mormîntul de înhumație a distrus un mormînt de incinerație mai vechi, din inventarul căruia pandantivul-căldărușă și vîrful de cuțit au ajuns în preajma scheletului.

În primul rînd, dacă mormîntul de incinerație l-ar fi răscolit pe cel de înhumație și deci ar fi fost ulterior, ar fi trebuit să se găsească fie urna, fie oasele calcinate puse grămadă. Autorul săpăturilor menționează însă că mormîntul de incinerație a fost distrus în întregime și că din el nu s-au găsit nici urna, nici oasele calcinate.

În al doilea rînd, dacă mormîntul de incinerație ar fi fost suprapus mormîntului de înhumație, el i-ar fi distrus acestuia din urmă oasele bazinului și femurul drept, zonă în care s-au găsit mandibula, o claviculă, pandantivul-căldărușă și cuțitul de fier, deoarece fundul gropii mormîntului de incinerație ar fi ajuns în adîncime cel puțin la vîrful de cuțit, aflat la nivelul „între genunchi". Nu numai textul, ci și desenul mormîntului arată că oasele bazinului și femurul drept au rămas *in situ*. Ținîndu-se seama de această observație, trebuie exclusă și posibilitatea ca distrugerea mormîntului de incinerație și răscolirea celor cîteva oase ale scheletului înhumat [32] să se fi petrecut deodată, printr-un același deranjament, produs de o altă cauză oarecare.

Mormîntul de înhumație a fost deranjat, dar ulterior și în nici un caz prin săparea mormîntului de incinerație.

Situația stratigrafică a mormîntului 130 ar fi deci următoarea: întîi a avut loc înmormîntarea urnei de incinerație, apoi distrugerea acestei urne prin săparea mormîntului de înhumație și în cele din urmă deranjarea parțială a acestuia din urmă printr-o răscolire a pămîntului cu un prilej neprecizabil.

Prin urmare, situația stratigrafică de la Poienești impune datarea mormintelor de înhumație în aceeași fază cronologică cu mormintele de incinerație.

La Poienești, Gabăra-Moldovenii, Săbăoani și Văleni au fost descoperite pînă în prezent peste 200 de morminte de înhumație. La nici unul din aceste morminte n-au fost găsite vase sarmatice lucrate cu mîna. De altfel, în general, ceramica se întîlnește foarte rar în inventarul acestor morminte. Puținele vase găsite la înhumați se reduc doar la cîteva căni mici din pastă fină, lucrate la roată în maniera carpică. Vasele de ofrandă

---

[30] R. Vulpe, *op. cit.* în *Materiale*, I, 1953, p. 356—358.

[31] *Ibidem*, p. 358.

[32] În mormîntul 130 au fost deranjate numai mandibula și o claviculă. În ceea ce privește antebrațul drept, acesta trebuie să fi avut poziția depărtată de corp de la început, căci altfel nu s-ar putea explica decît mult mai greu cum radiusul și cubitusul ar mai fi păstrat poziția lor anatomică; cele două oase stau alăturate și în continuarea humerusului.

sînt rare şi în mormintele de incineraţie, ceea ce denotă că depunerea lor în morminte atît la incineraţi, cît şi la înhumaţi, avea la bază aceeaşi concepţie, indiferent de ritul după care mortul era îngropat.

Descoperirea unor obiecte de factură sarmatică în cimitirele de la Poieneşti şi Gabăra-Moldovenii arată că, într-o fază mai tîrzie a culturii Poieneşti, autohtonii şi-au însuşit unele elemente de civilizaţie sarmatică. Prezenţa obiectelor sarmatice şi în mormintele de înhumaţie şi în mormintele de incineraţie face ca inventarul sarmatic, în cazul cimitirelor de tip Poieneşti, nici să nu poată fi acceptat ca un criteriu pentru determinarea etnică. De altfel, principalele şi cele mai caracteristice obiecte sarmatice au fost găsite de fapt în mormintele de incineraţie; toate oglinzile de metal şi toţi clopoţeii descoperiţi pînă acum în cimitirele culturii Poieneşti provin *numai* din mormintele de incineraţie.

În cel de-al doilea raport privind săpăturile de la Gabăra-Moldovenii, dintr-o eroare, un clopoţel de bronz şi o brăţară cu trei şiruri de proeminenţe din mormîntul de incineraţie nr. 59, ca şi un vîrf de săgeată găsit într-o aşezare din apropierea cimitirului, au fost atribuite unor morminte de înhumaţie [33]. Această rectificare înlătură de fapt şi principalele argumente aduse de Gh. Bichir în favoarea apartenenţei sarmatice a mormintelor de înhumaţie de la Gabăra.

Amuletele de os au fost adoptate de carpo-daci (dacă nu se va dovedi cumva pînă la urmă că ei le vor fi cunoscut şi mai înainte de contactul cu lumea sarmatică), probabil cu întreaga lor semnificaţie, ca obiecte de podoabă, dar şi cu rol magic apotropaic [34], întocmai ca oglinzile de metal. Nici oglinzile de metal şi nici amuletele de os nu erau însă în măsură să schimbe structura concepţiilor magico-religioase ale carpo-dacilor, ci doar să adauge la acestea unele elemente noi. Depunerea oglinzilor de metal şi a amuletelor de os numai în unele din mormintele sarmatice arată că aceste obiecte reprezentau chiar pentru sarmaţi elemente rituale secundare, neobligatorii.

Aşadar, obiectele de factură sarmatică din inventarul unor morminte din cimitirele culturii Poieneşti pot fi interpretate doar ca împrumuturi culturale ale autohtonilor şi nu ca dovezi sigure pentru a se atribui aceste morminte populaţiei sarmatice.

În cimitirele de la Poieneşti, Gabăra-Moldovenii şi Văleni, împreună cu mormintele de incineraţie au fost descoperite de fiecare dată şi morminte de înhumaţie şi întotdeauna aproximativ în aceeaşi proporţie (circa 20—30%) [35]. Absenţa înhumaţilor din cimitirul de la Pădureni nu este sigură. Modul cum a fost cercetată această necropolă şi anume prin săparea unor casete dreptunghiulare cu dimensiunile de 3 ×4 m şi 5 ×6 m în locurile unde, pe suprafaţa terenului desfundat pentru vie, apăruseră resturi de morminte distruse, ne face să avem rezerve în ceea ce priveşte lipsa de aici a înhumaţilor; mormintele de înhumaţie au rămas probabil nedezvelite, în spaţiile dintre casetele săpate [36]. Singurul cimitir

---

[33] Iulian Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 455.

[34] *Istoria Romîniei*, I, 1961, p. 678 (cap. redactat de I. Nestor).

[35] Pentru necropola de la Săbăoani, în care majoritatea mormintelor sînt de înhumaţie, vezi nota 7.

[36] S. Morintz, şi Gh. Bichir, *op. cit.*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 487.

carpic în care s-au descoperit deocamdată numai morminte de incineraţie este acela de la Bărboasa [37].

În ceea ce priveşte deformarea intenţionată a craniilor, obicei practicat nu numai de sarmaţi, ci şi de unele populaţii nesarmatice, ea pare să fi fost adoptată cu timpul şi de carpo-daci. În acest fel s-ar putea explica şi de ce n-au fost găsite schelete cu cranii deformate nici la Văleni, nici la Gabăra-Moldovenii, ci numai în cimitirul de la Poieneşti, adică în faza ultimă a acestei culturi. La acestea se adaugă şi faptul că toate scheletele cu cranii deformate de la Poieneşti aparţin unor copii.

Înhumarea, cu o predilecţie aproape exclusivă a copiilor, impune de la sine şi concluzia că populaţia respectivă îşi îngropa restul morţilor după un alt rit (incineraţia), adică practica în acelaşi timp două rituri funerare deosebite.

Toate observaţiile făcute mai sus duc la interpretarea că mormintele de copii cu cranii deformate de la Poieneşti nu aparţin sarmaţilor, ci populaţiei băştinaşe, care după o îndelungată vecinătate şi convieţuire — pe anumite teritorii — cu triburile sarmatice, începuse să practice şi acest obicei. Deformarea artificială a craniilor s-ar număra deci printre ultimele împrumuturi pe care le-au făcut carpo-dacii de la sarmaţi.

Triburile sarmatice, profund conservatoare în ceea ce priveşte viaţa lor spirituală, erau în acelaşi timp receptive la progresul realizat de populaţiile cu care veneau în contact. La rîndul lor, sarmaţii au împrumutat acestor populaţii unele elemente culturale specifice. Aceste împrumuturi sarmatice au căpătat o largă circulaţie, putîndu-se vorbi începînd de la mijlocul veacului al III-lea e.n., de o *modă sarmatică* a vremii. Originea iraniană a veştmîntului regesc gotic [38], ca şi a unor detalii arhitectonice şi decorative din construcţia mausoleului lui Teodoric din Ravenna [39] sînt exemple edificatoare în ceea ce priveşte larga răspîndire a elementelor culturii sarmatice la populaţiile de altă origine.

Deformarea craniilor la carpo-daci nu este aşadar un fenomen izolat, nefiresc, ci ea se leagă de celelalte împrumuturi culturale ale carpo-dacilor de la sarmaţi şi ale sarmaţilor de la carpo-daci, oglindind în totalitatea lor complicatul proces de influenţare reciprocă între cele două grupe etnice.

În precizările cu privire la aspectul etnic, caracterele antropologice naturale sînt fără îndoială mult mai importante decît obiceiul deformării artificiale a craniilor. Datele antropologice obţinute prin studierea comparativă a scheletelor cu cranii deformate şi nedeformate de la Poieneşti, Gabăra-Moldovenii, Săbăoani şi Văleni pe de o parte, precum şi a acelora din cimitirele indiscutabil sarmatice din această vreme, cum ar fi acelea de la Probota, Vaslui şi Pogorăşti, vor aduce în discuţie noi şi importante elemente cu privire la coloratura etnică a populaţiei de pe teritoriul Moldovei în secolele II—III e.n. Deocamdată, principalele dovezi arheologice referitoare la mormintele de înhumaţie din cultura Poieneşti pledează pentru apartenenţa lor *carpo-dacică.*

---

37 Vezi nota 6.

38 Fr. Altheim, *Originea veşmîntului regesc gotic*, în *AISC*, IV, 1941—1943, p. 160 şi urm.

39 Silvio Ferri, *Per la storia del mausoleo di Teodorico*, în *I Goti in Occidente*, Spoleto, 1956, p. 57 şi urm.

Ceea ce este mai dificil de precizat în stadiul actual al cercetărilor este *originea* înhumației la carpo-daci.

La mijlocul şi spre sfîrşitul primei epoci a fierului, înhumaţia era bine cunoscută în lumea tracică şi scitică. Descoperirile de mai tîrziu, din perioada Latène, cum ar fi acelea de la Zimnicea [40], Poiana [41] şi Lipiţa [42], atestă la geto-daci, alături de incineraţie şi practicarea înhumaţiei, bineînţeles într-o măsură mult mai redusă. Pentru a lămuri însă originea înhumaţiei la carpo-daci sînt necesare noi cercetări, prin care să se precizeze în primul rînd obiceiurile de înmormîntare la triburile geto-dacice în perioada tîrzie a epocii Latène.

NOUVELLES DONNÉES ARCHÉOLOGIQUES CONCERNANT LES RITES FUNÉRAIRES DES CARPO-DACES

RÉSUMÉ

Les auteurs ont repris la discussion concernant les rites funéraires des Carpo-Daces aux IIe — IIIe siècles de n.è., en se basant sur les découvertes plus anciennes, de même que les plus récentes, de Vîrtişcoi, Poieneşti, Moldovenii-Gabăra, Pădureni, Dumitreştii Gălăţii, Săbăoani, et ailleurs, mais surtout celles toutes récentes des deux nécropoles carpiques de Văleni.

On commence par présenter succinctement les résultats des fouilles de Văleni. De la première nécropole on a mis au jour 456 tombes (jusqu'à présent), dont 365 à incinération et 91 à inhumation (fig. 1). De la deuxième nécropole on a mis au jour 28 tombes, dont 14 à incinération et 14 à inhumation.

Les tombes à incinération contiennent des os calcinés dans une petite proportion. Les restes sont déposés directement dans la fosse ou bien dans des urnes (fig. 2, 3, 4, 5), parfois brûlées surle bûcher et quelque fois couvertes avec des couvercles (fig. 6). Les tombes à inhumation, contenant toujours des squelettes d'enfants, sont orientées N (la tête) — S (les pieds) et très rarement V (la tête) — E (les pieds).

Le mobilier des tombes à incinération est en général semblable à celui des tombes à inhumation, comprenant des fibules (fig. 7/1, 2), des bracelets (fig. 7/3), des boucles d'oreille et des pendantifs (fig. 8), des verres, des pendantifs en fer à la forme d'un petit chaudron, des couteaux en fer, de nombreuses perles en pâte de verre colorée, de même que des perles en calcédoine et corail.

Les auteurs aboutissent à la conclusion de la contemporanéité des tombes à inhumation et à incinération, en se basant sur le mobilier de ces

[40] I. Nestor, *Săpăturile arheologice de la Zimnicea (jud. Teleorman)*, în *Studii*, I, 1949 p. 123–125.

[41] Radu şi Ecat. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III–IV, 1927–1932, p. 348.

[42] M. I. Smişko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce wschodniej*, Lvov, 1932, p. 60 şi urm.

tombes et sur la totalité des observations concernant la stratigraphie, à savoir des tombes à incinération se superposant à d'autres à inhumation, de même que la situation inverse, c'est-à-dire celles à inhumation se superposant à d'autres à incinération.

En même temps on constate que les objets de type sarmatique tels : miroirs en métal, épées courtes munies d'un anneau à la place du pommeau, clochettes etc., ne se trouvent pas, non seulement dans les tombes à incinération, mais aussi dans toutes les tombes à inhumation de Văleni (plus de 100 tombes). Dans aucune des deux nécropoles présentées il n'y a à signaler aucune tombe à inhumation ayant la fosse avec gradin ou niche. À la suite de toutes ces constatations on a attribué, tant les tombes à incinération que celles à inhumation de Văleni, aux Carpes.

En analysant de nouveau la stratigraphie des tombes de Poienești, les auteurs se rangent à l'opinion de Radu Vulpe qui soutient la contemporanéité des deux types de tombes. De cette manière l'opinion de Gh. Bichir, qui a essayé de démontrer que celles à inhumation seraient plus anciennes que celles à incinération, n'est pas accepté par les auteurs de l'article. Les auteurs constatent en même temps que les plus nombreux et les plus caractéristiques objets de type sarmatique de Poienești et Gabăra-Moldovenii ne se trouvent pas dans les tombes à inhumation, mais dans celles à incinération ; c'est le motif pour lequel les tombes à inhumation de ces nécropoles sont toujours attribuées aux Carpo-Daces.

En attribuant les tombes à inhumation des nécropoles de type Poienești à la population autochtone, les auteurs n'excluent pas la présence des Sarmates aux IIe—IIIe siècles de n.è., sur le territoire de la Moldavie, de même que la possibilité d'existence de relations réciproques entre ceux-ci et les Carpes.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Nécropole I. Section 11 n.
Fig. 2. — Tombes à incinération.
Fig. 3. — Urnes travaillées au tour.
Fig. 4. — Urnes travaillées au tour.
Fig. 5. — 1,2, urnes travaillées au tour ; 3,4, urnes travaillées à la main.
Fig. 6. — Vases travaillés au tour, employés comme couvercles.
Fig. 7. — Objets en métal. 1,2, fibules en bronze ; 3, bracelet en argent.
Fig. 8. — Boucles d'oreille en argent, travaillées dans la technique du filigrane.

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA CULTURII DRIDU PE TERITORIUL MOLDOVEI

DE

DAN GH. TEODOR

După cum se ştie conceptul de cultură Dridu a fost pentru prima oară formulat, încadrat cronologic şi atribuit din punct de vedere etnic în 1956 de I. Nestor, pe baza unor minuţioase şi multiple analize de ordin stratigrafic, tipologic şi comparativ, care l-a încetăţenit imediat şi definitiv în literatura românească de specialitate [1]. De atunci, prin comparaţie, pe baza numeroaselor analogii, au apărut un număr impresionant de monumente aparţinînd civilizaţiei Dridu, răspîndite pe întreg cuprinsul României.

Este de asemenea important de reţinut faptul că, prin stabilirea exactă a locului şi timpului de formare a culturii Dridu, dar şi a evoluţiei ei în general, s-a putut clarifica conţinutul uneia din cele mai complexe probleme de cultură materială legate de etapa finală a procesului de formare a poporului român. În felul acesta s-a deschis, mai larg calea către restudierea (şi deci revalorificarea) unor aspecte de cultură materială ante-Dridu, prezentînd un interes deosebit mai ales pentru perioada secolelor V—VIII e. n., dar şi post-Dridu (secolele XI—XIII), perioadă cheie în înţelegerea formării şi evoluţiei feudalismului românesc.

Limitate la început la Dobrogea şi partea de sud-est a cîmpiei dunărene, descoperirile de tip Dridu (cunoscute ca tip de material arheologic încă înainte de război) au fost mulţi ani în mod eronat datate şi atribuite etnic de unii cercetători, adesea chiar minimalizate. Descoperirile de la Dridu şi din alte părţi au conturat însă precis conţinutul culturii Dridu şi i-au asigurat locul şi rolul deosebit pe care acesta îl joacă printre importantele cuceriri ale arheologiei româneşti din ultimele două decenii.

Odată cu lărgirea considerabilă (în mod deosebit în ultimii 10 ani) a ariei de răspîndire a culturii Dridu, problema genezei şi evoluţiei locale a acestei culturi a căpătat astăzi un conţinut mai bogat, mai amplu. De aceea, multe din descoperirile încadrate în cultura Dridu, în marea lor

[1] I. Nestor, *Contributions archéologiques au problème des Proto Roumains. La civilisation de Dridu*, în *Dacia*, N. S. II, 1958, p. 371 și urm.; mai recent autorul a revenit asupra unor aspecte ale problemei în lucrarea : *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *Revue roumaine d'histoire*, 3, 1964, p. 383 şi urm. *SCIV*, tomul 19, nr. 2, p. 227—278, Bucureşti, 1968.

majoritate încă inedite, prezintă o importanţă deosebită şi valorificarea lor este desigur obligatorie. Din acest punct de vedere un loc aparte îl ocupă numeroasele materiale arheologice de tip Dridu din Moldova, descoperite prin intense cercetări de suprafaţă sau prin sondaje. Locul şi valoarea lor în cadrul general al culturii Dridu vrem să-l prezentăm succint în lucrarea de faţă.

SCURT ISTORIC AL DESCOPERIRILOR

Pe teritoriul răsăritean al României, urme certe aparţinînd culturii Dridu au fost descoperite şi încadrate ştiinţific ca atare, pentru prima oară, prin cercetările arheologice întreprinse la Spinoasa-Iaşi între anii 1956—1958 [2]. Dar încă înainte de al doilea război mondial prin săpăturile arheologice întreprinse la Fundul Herţei [3] şi în aşezarea de la Horodiştea pe Prut [4], fuseseră semnalate urme Dridu, care evident nu au putut fi atunci încadrate cultural şi arheologic în mod just. Acelaşi lucru s-a întîmplat, pînă în 1956—1957 (anul precizării lor la Spinoasa-Iaşi) şi cu descoperirile de tip Dridu de la Izvoare-Neamţ [5] şi Hlincea-Iaşi [6].

Odată cu descoperirile arheologice de la Spinoasa, cărora le-au urmat curînd acelea de la Dăneşti-Vaslui [7], Prodana-Bîrlad [8] şi Şendreni-Galaţi [9], a început studiul sistematic al vestigiilor Dridu pe teritoriul Moldovei, vestigii care an de an au sporit considerabil. La cele 20 de sondaje arheologice executate în ultimii ani în aşezări cu ceramică de tip Dridu se mai poate adăuga bogatul şi variatul material provenit din cele aproape 100 de aşezări din secolele IX—XI depistate prin intensele cercetări de suprafaţă întreprinse mai ales în ultimele decenii de către colectivele Muzeului de istorie a Moldovei şi ale Muzeelor din Moldova [10].

---

[2] Rezultatele săpăturilor de la Spinoasa au fost publicate în *Materiale*, V, 1959, p. 485 şi urm.; *Materiale*, VI, 1959, p. 531 şi urm. şi în *Materiale*, VIII, 1962, p. 35 şi urm. De asemenea, ele au fost comunicate de către Dan Gh. Teodor la seminarul internaţional româno-sovietic de la Bucureşti din 1958.

[3] C. Ambrojevici şi R. Popovici, *Zur vorgeschichtlichen und mittelalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 115—125.

[4] H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Horodiştea sur Pruth*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 148, fig. 13/19; p. 151, fig. 15/4. În 1967 în punctul Mălăişte s-a efectuat de către Muzeul din Dorohoi un mic sondaj, descoperindu-se un bordei cu pietrare, conţinînd ceramica Dridu (?) (informaţii N. Zaharia).

[5] R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, Bucureşti, 1957, p. 318—320, fig. 333/1, 2, 4; fig. 334; fig. 336/3,4.

[6] Pentru rapoartele de săpături de la Hlincea-Iaşi vezi: *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 233 şi urm.; *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 687 şi urm.

[7] M. Petrescu-Dîmboviţa şi Emilia Zaharia, *Sondajul arheologic de la Dăneşti*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 47 şi urm.

[8] Săpăturile de la Prodana-Bîrlad au fost efectuate în 1960 descoperindu-se 2 semibordeie din secolul IX-lea e. n. şi mai multe locuinţe din secolele XII—XIII. Materialul este inedit.

[9] Dan Gh. Teodor, *Descoperirile arheologice de la Şendreni-Galaţi*, în „*Danubius*", 1967 p. 129 şi urm.

[10] La depistarea urmelor de cultură Dridu un preţios aport au adus prof. N. şi Em. Zaharia, prof. Gh. Coman, precum şi colectivele muzeelor din Bacău, Suceava, Bîrlad şi Or. Gh. Gheorghiu-Dej.

O mică parte din descoperirile Dridu din această regiune a României au fost valorificate parţial ştiinţific (Spinoasa, Dăneşti, Şendreni), publicîndu-se doar rapoarte de săpături anuale. Un studiu detaliat în care să fie prezentate şi deci valorificate în ansamblu, toate descoperirile Dridu, nu s-a mai încercat pentru Moldova, pînă la studiul de faţă. Cu toate acestea, referiri numeroase în articolele de specialitate relativ la descoperirile Dridu din Moldova s-au făcut în repetate rînduri, unii autori interpretînd însă diferit originea şi evoluţia materialelor studiate din Moldova în aceste lucrări [11].

Trebuie de asemenea să reţinem faptul că tot în campaniile anilor 1957—1958 şi tot la Spinoasa, pentru prima oară la noi în ţară a fost în mod precis surprinsă stratigrafic contemporaneitatea dintre o anumită categorie ceramică Dridu şi ceramica aparţinînd culturii Hlincea, fapt confirmat apoi şi prin descoperirile ulterioare de la Dăneşti-Vaslui, Băiceni-Silişte etc. Cu acest prilej s-au putut trage concluzii interesante relativ la existenţa anumitor categorii ceramice, persistenţa unor anumite motive ornamentale mai vechi, existenţa anumitor ocupaţii etc., contribuindu-se astfel la clarificarea unor numeroase aspecte ale conţinutului culturii Dridu din Moldova.

Tot în ultimii ani, prin sporirea considerabilă a vestigiilor aparţinînd secolelor VIII—XI, s-a putut documenta pentru prima oară în Moldova şi existenţa unui facies cultural local la Miroslava-Iaşi [12], Suceava-Drumul Naţional [13], Oituz-Bacău [14] şi în alte părţi, denumit *protodridu* [45]. Acest facies cultural indică deja existenţa în Moldova a unor elemente de cultură materială locală care evoluau în general către un aspect al culturii Dridu. În orice caz, descoperirile atribuite culturii Dridu, deosebit de numeroase în această regiune a României demonstrează elocvent că în perioada secolelor VIII—XI teritoriul Moldovei, la fel ca şi în etapele ante-Dridu sau

[11] Ne referim în special la lucrările principale care au abordat în ultimii ani probleme legate de perioada prefeudală şi care au considerat drept slave multe din materialele arheologice străromâneşti din Moldova; cf. M. Comşa, *Slavii de răsărit pe teritoriul României şi pătrunderea elementului romanic în Moldova*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 73 şi urm.; idem, *Cu privire la evoluţia culturii balcano-dunărene în secolele IX—XI*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 107 şi urm. M. D. Matei, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii slave de la Suceava*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 418 şi urm.; idem, Славянскye поселение в Сучaве în *Dacia*, N. S. IV, 1960, p. 375 şi urm. M. Petrescu-Dîmboviţa, *Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici cu privire la aşezările de tip Romen-Borşevo şi importanţa lor pentru arheologia R. P. R.*, *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 578 şi urm.; idem, *Slovanscké sidlieská v Moldavskej oblasti Rumunska*, în *Slovenska Archeologia*, VI, 1, 1958, p. 209 şi urm.

[12] La Miroslava s-au făcut între anii 1958—1964 numeroase cercetări de suprafaţă cu prilejul cărora s-a recoltat un bogat şi variat material ceramic de tip Dridu. Cercetările au fost efectuate de N. Zaharia şi D. Teodor. Unele materiale descoperite aici au fost luate în consideraţie şi de către M. Petrescu-Dîmboviţa, în *Considerations sur le problème des periodes de la culture materielle en Moldavie du VI-e eu X-e siècles*, în *Revue roumaine d'histoire*, VI, 2, 1967, p. 196—198.

[13] *Materiale*, V, 1959, p. 607 şi urm.; M. D. Matei, *Contribuţii la ...*, *SCIV*, X, 1959, 2, p. 422—426, fig. 6 şi 7. M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 193—196.

[14] În 1964 la Bîtca Oituz, jud. Bacău s-a efectuat de către noi în colaborare cu Muzeul din Oraşul Gh. Gheorghiu-Dej un mic sondaj, cu prilejul căruia s-a recoltat un numeros material ceramic. Aşezarea fiind distrusă de lucrări de interes obştesc, din nefericire, nu s-au putut documenta stratigrafic mai multe faze culturale, aşa cum pare să indice analiza materialului ceramic recoltat.

[15] Conceptul de cultură *protodridu* a fost introdus pentru prima dată în literatura de specialitate de către I. Nestor, vezi şi I. Nestor, *Les données archéologiques ...*, p. 404 şi urm.

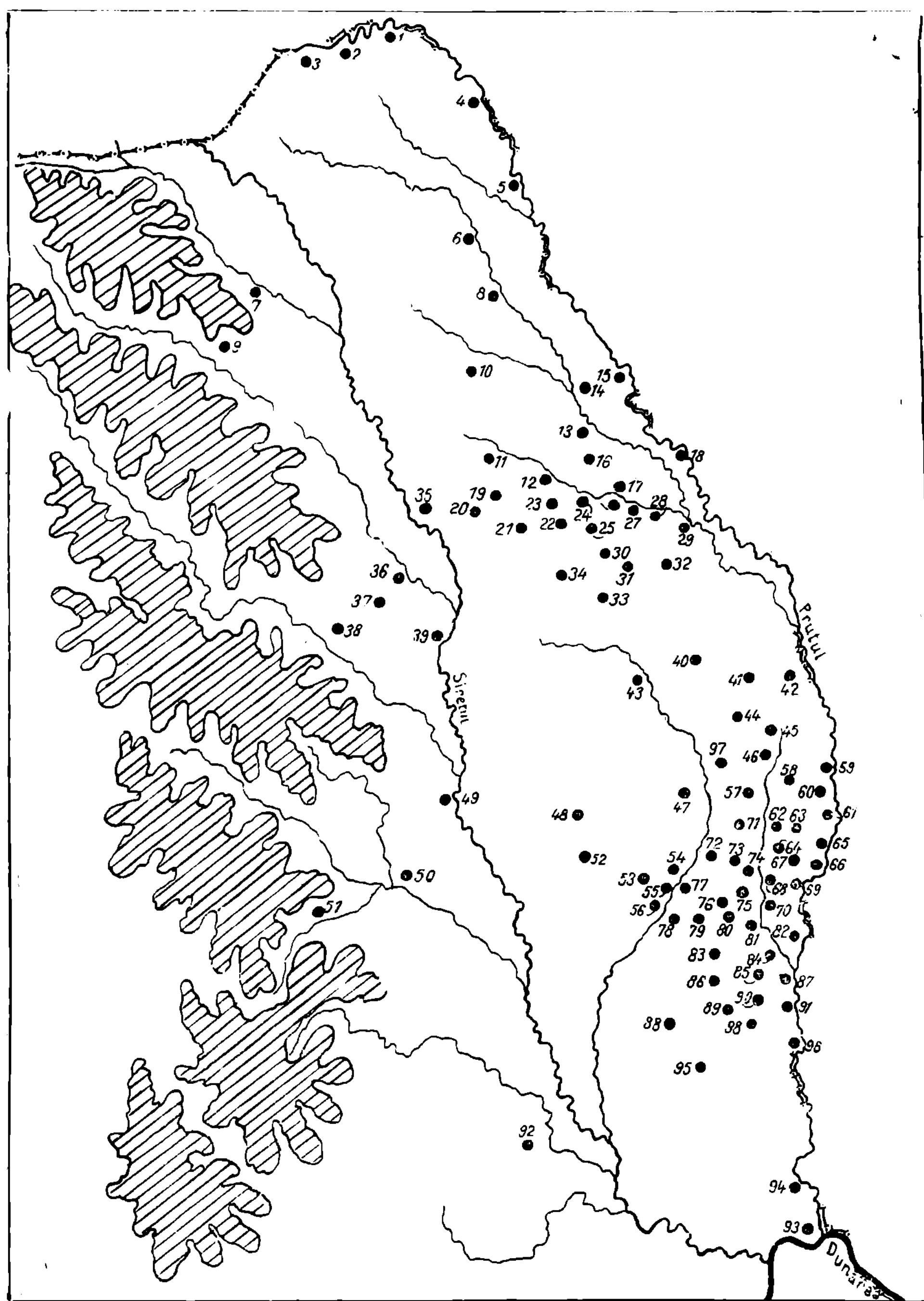

Fig. — 1. Harta răspîndirii monumentelor culturii Dridu pe teritoriul Moldovei.

post-Dridu, a rămas strîns legat de toate marile evenimente sociale, economice, politice şi culturale ale acestor vremi, petrecute în celelalte regiuni româneşti.

Aceste descoperiri demonstrează de asemenea, aşa cum se va vedea mai jos, o evidentă continuitate în această regiune a ţării noastre şi, în acelaşi timp, o incontestabilă *unitate* culturală cu celelalte regiuni româneşti

LISTA LOCALITĂŢILOR MENŢIONATE ÎN HARTĂ *

1. Horodiştea
2. Baranga-Hudeşti
3. Fundul Herţei
4. Mitoc-Săveni
5. Ripiceni
6. Hăneşti-Slobozia
7. Succava-Drumul Naţional
8. Ionăşeni-Botoşani
9. Mihăieşti-Fălticeni
10. Lătăi-Dodolea
11. Băiceni-Silişte
12. Spinoasa
13. Cuza Vodă-Iaşi
14. Ţigănaşi
15. Probota-Iaşi
16. Popricani
17. Şorogari
18. Golăeşti
19. Brăeşti-Iaşi
20. Cristeşti-Iaşi
21. Popeşti
22. Păuşeşti
23. Bălţaţi
24. Ciurea-Poiana cu Cetate
25. Cogeasca Veche
26. Miroslava
27. Hlincea
28. Holboca-Iaşi
29. Chipereşti-Iaşi
30. Ciurea-Iaşi
31. Satul Nou-Iaşi
32. Pocreaca
33. Scheia-Vaslui
34. Voineşti-Obîrşeni
35. Fotin Enescu-Paşcani
36. Văleni-Roman
37. Poiana-Dulceşti
38. Izvoare-Neamţ
39. Moldovenii-Gabăra
40. Dăneşti-Vaslui
41. Dolheşti-Huşi
42. Arsura-Huşi
43. Bîrzeşti
44. Vineţeşti-Cordeni
45. Gura-Idricii
46. Viişoara
47. Puntişeni-Costeşti
48. Lozinca-Bacău
49. Cleja
50. Floreştii
51. Oituz
52. Lichitişeni-Bacău
53. Valea Seacă-Bîrlad
54. Perieni-Bîrlad
55. Simila-Bîrlad
56. Bîrlad
57. Fedeşti
58. Stuhuleţ
59. Vicoleni-Berezeni
60. Berezeni
61. Bozia-Fălciu
62. Giurcani
63. Vădeni-Murgeni
64. Murgeni
65. Fălciu
66. Bogdăneşti-Rînzeşti
67. Ţuţcani
68. Blăgeşti
69. Pojorăni
70. Rînzeşti-„Mihălceni"
71. Dodeşti
72. Banca
73. Horga-Epureni
74. Şuletea
75. Epureni
76. Bursuci-Cărămida
77. Zorleni-Birlad
78. Prodana-Bîrlad
79. Lupeşti
80. Bîrlăleşti
81. Igeşti
82. Cîrja
83. Puricani-Bujoru-Galaţi
84. Sipeni
85. Comăneşti-Bujoru-Galaţi
86. Sărăţeni
87. Lişcov-Leaua
88. Gîrbovăţ-Tecuci
89. Măluşteni
90. Aldeşti-Cojocari
91. Cavadineşti-Galaţi
92. Dumbrăveni-Focşani
93. Şendreni-Galaţi
94. Valea lui Tuluc-Galaţi
95. Pănăşeşti-Bujoru-Galaţi
96. Vădeni-Prut-Bujoru-Galaţi
97. Codrenii-Idrici-Vaslui
98. Mînzăteşti-Măluşteni

* Unele din aceste localităţi cuprind pe teritoriul lor 2–3 aşezări de tip Dridu.

AŞEZĂRILE ŞI LOCUINŢELE CULTURII DRIDU

Pe baza cercetărilor efectuate în Moldova s-a constatat că aşezările culturii Dridu, cu cîteva excepţii, sînt situate pe terasele inferioare, dispuse deobicei în pantă, adeseori inundabile ale rîurilor şi lacurilor. În foarte multe cazuri aşezările Dridu se suprapun peste altele mai vechi de tip Hlincea, care au însă aceeaşi dispoziţie geografică (tot pe terasele inferioare sau inundabile). În felul acesta, se poate deci constata nu numai o asemănare între zonele preferate ale aşezărilor culturii Dridu şi acelea ale culturii Hlincea, ci şi o continuitate din punct de vedere cronologic, fapt de altfel bine documentat şi prin săpăturile arheologice întreprinse.

Aşezările de tip Dridu din Moldova cuprind în general o suprafaţă de teren apreciabilă, însumînd uneori, cum e cazul aşezărilor de la Şendreni-Galaţi, Epureni şi Dodeşti-Bîrlad, o suprafaţă de peste 10 ha.

În afară de horodiştea de la Fundul Herţei (Dorohoi), şi alte asemenea aşezări insuficient verificate însă (Baranga-Hudeşti, Piscul-Dersca)[16] toate aşezările Dridu sînt neîntărite, de tipul siliştilor.

În cadrul aşezărilor, din cîte s-a putut constata pînă acum, locuinţele sînt destul de răsfirate, numai uneori grupîndu-se cîte două-trei la distanţe destul de mici, de cîţiva metri unele de altele, cum este cazul la Şendreni-Galaţi [17], Spinoasa-Iaşi [18], Epureni-Bîrlad [19] sau Băiceni-Paşcani [20] etc. Adesea însă, locuinţele sînt destul de depărtate ca de exemplu la Vădeni-Murgeni [21], Dodeşti-Bîrlad [22] sau Şorogari-Iaşi [23], unde apar izolate în cadrul aşezării. Este însă adevărat că aceste aşezări nefiind săpate în întregime, este încă destul de greu să se aprecieze just dispoziţia locuinţelor în cadrul lor.

[16] Atît la Baranga-Hudeşti, cît şi la Piscul-Dersca, cercetările arheologice de suprafaţă au descoperit existenţa unor horodişti asemănătoare cu aceea de la Fundul Herţei-Dorohoi. Printre materialele ceramice culese de la suprafaţă sînt şi cîteva care aparţin secolelor IX—XI. Este posibil ca aceste cetăţui de pămînt să aibă chiar o origine traco-getică, dar să fi fost folosite şi în perioada prefeudală. Săpăturile arheologice ce se vor mai întreprinde aici sînt singurele care vor putea da un răspuns precis.

[17] La Şendreni numai locuinţele 1 şi 2 au această situaţie. Este posibil să mai fie şi alte cazuri asemănătoare pe care nu le cunoaştem, deoarece volumul săpăturilor a fost mic şi n-a afectat decît o porţiune foarte limitată din aşezare.

[18] Vezi nota 2.

[19] La Epureni-Bîrlad bordeiele 1 şi 2 se aflau foarte aproape unele de altele (circa 2 m). Din această cauză intrările şi vetrele aveau orientări diferite. Este posibil să fie vorba şi de existenţa a două faze de locuire.

[20] La Băiceni-Silişte s-au descoperit mai multe bordeie grupate în „cuiburi", locuinţele fiind destul de apropiate unele de altele.

[21] La Vădeni-Murgeni s-au descoperit în 1966 patru locuinţe (3 semibordeie şi o locuinţă de suprafaţă). Distanţa dintre ele este destul de mare, de circa 75—100 m. Aşezarea nefiind săpată exahustiv nu se pot totuşi emite concluzii definitive cu privire la densitatea locuinţelor şi dispoziţia lor în cadrul aşezării.

[22] La Dodeşti-Bîrlad s-au descoperit în 1967 patru bordeie de tip Dridu foarte depărtate unele de altele. Aşezarea nu a fost săpată în întregime, dispoziţia locuinţelor în cadrul ei, nefiind astfel pe deplin lămurită.

[23] La Şorogari-Iaşi s-a descoperit de către N. Zaharia în 1957 un singur bordei de tip Dridu. Un nou sondaj efectuat de noi în 1964 n-a mai depistat în apropierea vechiului bordei nici o locuinţă. De aceea este posibil ca locuinţa din 1957 să fi fost în această regiune a aşezării, izolată.

În general, tipul frecvent de locuinţe este semibordeiul, dar se întîlnesc destul de des şi locuinţe mai adîncite de tip bordei. Mai rar apar locuinţele de suprafaţă în unele aşezări; într-un singur caz în aşezarea de la Spinoasa-Iaşi ele constituie tipul dominant [24].

Semibordeiele, ca şi bordeiele, sînt de formă rectangulară, avînd de regulă colţurile uşor rotunjite. Diferenţele între ele se referă doar la adîncimea la care au fost săpate de la solul iniţial de călcare, primele (semibordeiele) nedepăşind o adîncime de —0,40 —0,45 m. Dimensiunile acestor tipuri de locuinţe variază de la caz la caz între 2,80 × 3,00 m cele mai mici (la Şendreni şi Epureni) şi 4,00 × 4,50 m cele mai mari cum este aceea de la Vădeni-Murgeni.

Majoritatea acestor semibordeie sau bordeie aveau la colţuri şi uneori pe mijlocul laturilor, gropi de la parii care sprijineau pereţii şi acoperişul locuinţei. Majoritatea acestor încăperi erau construite în pantă, folosindu-se înclinarea terenurilor.

La unele din bordeiele dezvelite la Vădeni-Murgeni, săpate în pantă (foarte înclinată) s-au folosit, la peretele din spate, două rînduri de pari. La unele locuinţe dezvelite la Şendreni, Băiceni, Epureni, Dodeşti etc. n-au fost descoperite urme de pari. Deşi semibordeie, probabil că suprastructura lor lemnoasă se sprijinea pe tălpici laterale, fără a face necesară prezenţa parilor în interior.

Podeaua acestor locuinţe, de obicei amenajată în majoritatea cazurilor la orizontală (foarte rar puţin înclinată), indiferent de înclinaţia pantei terenului, nu era lutuită, ci numai puternic bătătorită. Pînă în prezent doar în patru semibordeie (la Şendreni, Bîrlad, Vădeni-Murgeni şi Dodeşti) s-au găsit urme de lipitură şi feţuială de la pereţi. Intrarea în aceste semibordeie şi bordeie (atunci cînd a fost surprinsă), era întotdeauna situată pe latura din faţa cuptorului fiind amenajată (după caz) în pantă, printr-un gîrlici.

Un alt tip de locuinţă, diferit de semibordei sau bordei, este cel construit la suprafaţa solului, probabil în formă de colibă, cu pereţii din nuiele lipite cu lut. Aceste locuinţe sînt de forme ovale sau uneori rectangulare. Deocamdată locuinţa de suprafaţă este caracteristică aşezării de la Spinoasa-Iaşi, dar apare într-un alt caz împreună cu bordeie şi semibordeie şi în aşezarea de la Vădeni-Murgeni. Podeaua acestor locuinţe de suprafaţă este de asemenea numai bătătorită. Pînă în prezent, nu s-au putut surprinde aici urme de pari de la pereţi, ci numai o mare cantitate de chirpici arşi lipiţi iniţial de pereţi de nuiele împletite, procedeu de construcţie pe cît de simplu pe atît de străvechiu [25].

De asemenea, este încă foarte dificil de identificat intrarea în aceste locuinţe. Ca şi la semibordeie sau bordeie, vatra se afla într-unul din colţuri, orientarea ei fiind în raport direct cu a locuinţei. În aşezarea de la Spinoasa de exemplu, vetrele sînt situate atît în colţul de vest, cît

[24] La Spinoasa locuinţele cele mai numeroase sînt de tipul colibelor care nu au dimensiuni prea mari şi sînt relativ destul de grupate. S-au găsit însă şi cîteva bordeie din aceeaşi epocă. Pentru locuinţele de suprafaţă vezi şi rapoartele menţionate la nota 2.

[25] Colibe, identice ca sistem de construcţie (şi chiar cu acelaşi tip de vatră), au fost descoperite în Moldova în mai multe locuri. Ele sînt cunoscute atît în aşezările din ultimele trei secole dinaintea erei noastre, cît şi după aceea, în special în aşezările din secolele I—IV e. n.

şi în colţul de SE sau E, în funcţie de amplasarea locuinţei pe pantele cu orientări diferite.

În general, nu avem pînă în prezent observaţii mai detaliate legate de sistemul de construcţie al bordeielor, semibordeielor sau locuinţelor de suprafaţă. Aceste lipsuri pot fi însă parţial suplinite prin comparaţiile multiple ce se pot face cu descoperiri de locuinţe similare din epoci anterioare sau posterioare culturii Dridu. Astfel, s-a putut stabili că unele locuinţe bordei sau semibordei aveau acoperişul în două ape, sau cu o singură pantă, pereţii de bîrne, adesea nelutuite, intrarea în trepte, protejată cu scînduri etc.

În afară de aceasta, în interiorul unor locuinţe de la Şendreni şi Bîrlad s-au putut surprinde urmele unor laviţe de perete sprijinite pe pari mici sau a unei gardine scunde formate din împletitura unor nuiele în jurul cîtorva ţăruşi, dispusă în faţa vetrei (locuinţa B_1 de la Şendreni)[26].

O deosebită importanţă o prezintă însă sistemul de construcţie a unei locuinţe semibordei (B_1) dezvelită la Prodana-Bîrlad. Aici, pereţii au fost construiţi prin împletirea nuielelor în jurul a două rînduri de pari subţiri dispuşi de-a lungul gropii locuinţei. De asemenea gîrliciul intrării a fost şi el amenajat tot prin acelaşi sistem. Este interesant de reţinut faptul că deşi pînă în prezent un asemenea sistem de construcţie este singular pentru această vreme în Moldova, el îşi găseşte analogii aproape identice (ca de altfel şi toate celelalte tipuri de locuinţe şi sisteme de construcţii din vremea culturii Dridu) cu sistemul folosit la unul din semibordeiele datînd din secolele VI—VII e.n. descoperit la Suceava în sectorul Parc. Este posibil totuşi ca acest tip de locuinţă să fi continuat să fie folosit pe o scară mai redusă şi în aşezările din secolele VII—VIII, păstrîndu-se şi pînă mai tîrziu în cultura Dridu [27].

În fiecare locuinţă descoperită în aşezările care au fost cercetate metodic pînă acum s-au descoperit vetre sau cuptoare, care după sistemul lor de construcţie se împart în mai multe tipuri şi variante distincte. În toate cazurile, cu cîteva excepţii doar la Vădeni-Murgeni şi Spinoasa unde erau plasate către mijlocul uneia din laturi, aceste vetre sau cuptoare erau dispuse într-unul din colţurile locuinţei, poziţia lor variind în funcţie de orientarea încăperii. Cele mai frecvente se găsesc totuşi plasate în colţul de SE şi E şi mai rar la N sau V. Dintre aceste vetre şi cuptoare cel mai des folosit este cuptorul construit din piatră (pietrarul) avînd de obicei forma rectangulară, paramentul de pietre înconjurînd o vatră ovală sau aproape circulară, amenajată fie direct pe podea, fie puţin albiată cu cîţiva centimetri (fig. 3/1). Acest tip de cuptor este prezent aproape în toate aşezările cercetate prin săpături, absenţa lui la Epureni de exemplu, datorîndu-se doar volumului încă mic de săpături. Adeseori, cum este cazul la Băiceni-Silişte sau Vădeni-Murgeni şi Mănăstirea-Lişcov, unele din aceste pietrare aveau o boltă

[26] Gardina de la Şendreni avea probabil rolul de a împiedica răspîndirea cenuşii şi a jarului din cuptor în interiorul locuinţei, deoarece vatra se găsea puţin supraînălţată faţă de podea.

[27] Acest sistem de construcţie, cunoscut atît de rar în epoca prefeudală s-a folosit probabil numai în cazul în care solul era umed (ca la Bîrlad şi Suceava-Parc), pereţii locuinţelor trebuind să fie mai bine protejaţi.

construită tot din pietre legate simplu între ele cu pămînt. Dimensiunile acestor cuptoare din piatră sînt în general destul de mici (1 ×0,75 m), dar mărimea lor se pare că variază în funcţie direct de suprafaţa locuinţei ce trebuia încălzită. Astfel, s-a observat că locuinţele cu o suprafaţă mai mare (Vădeni, Băiceni) au şi pietrarul de dimensiuni mai mari şi invers.

Un alt tip de cuptor este acela construit din lut. El poate fi rectangular, avînd uneori deasupra fixată o vatră „portativă", de asemenea rectangulară şi cu colţurile uşor rotunjite (o singură descoperire la Şendreni) (fig. 3/4), sau circular ca la Epureni (5 cuptoare), Dodeşti şi Spinoasa (cîte un cuptor). Uneori, aşa cum s-a descoperit la Dodeşti şi Epureni, cuptorul este căptuşit pe alocuri, mai ales la gură cu pietre mici (fig. 3/3). La Dodeşti şi Spinoasa asemenea cuptoare aveau în interiorul lor unul sau mai mulţi vălătuci de lut de formă piramidală. În ambele locuinţe atît la Spinoasa cît şi la Dodeşti cuptoarele erau cotlonite în peretele natural al bordeielor, aflîndu-se deci în afara perimetrului lor. Descoperiri asemănătoare de cuptoare, cu vălătuci de lut în interiorul lor, sînt cunoscute şi în epoca anterioară culturii Dridu, în cuprinsul locuinţelor de tip Ipoteşti-Cîndeşti, ceea ce demonstrează încă odată originea şi evoluţia lor locală daco-romanică.

În afară de aceste tipuri de cuptoare, întîlnim mai rar vetrele simple construite fie direct pe podea, uşor albiate, înconjurate de cîteva mici pietre de rîu ca la Şendreni (fig. 3/2) şi Spinoasa, fie construite simplu dintr-o lipitură aşternută peste un „pat" subţire din pietre mici de rîu (prundiş). Într-o locuinţă (nr. 5) la Spinoasa, peste o asemenea vatră de formă de obicei ovală, se afla sfărîmată o „vatră portativă" rectangulară, iar într-un bordei la Prodana-Bîrlad o „vatră portativă" circulară (exemplar unic pînă în prezent), avînd în mijloc un horn [28]. În ambele cazuri probabil, vetrele portative erau suspendate, fapt probat mai ales de exemplul de la Bîrlad care prezenta urmele unor pari subţiri de susţinere şi a unor găuri pe fundul vetrei, în care erau introduşi parii.

Pînă în prezent, într-un singur caz la Dodeşti a fost surprinsă în cadrul aceluiaşi bordei o refacere a vetrei, din acest motiv vatra mai nouă nemaifiind dispusă la colţul locuinţei, ci pe mijlocul laturii bordeiului. În general, construcţiile de vetre sau cuptoare, cu cîteva excepţii (la Şendreni, de exemplu), sînt destul de simple. Pentru construcţia lor s-a folosit piatra din regiune, adeseori chiar pietre sfărîmate de rîşniţe. Nu se cunoaşte pînă acum — , în nici una din locuinţele de tip Dridu cercetate în Moldova —, vreun caz în care încăperea să fi fost concomitent încălzită cu două sau trei cuptoare sau vetre. Este desigur important de reţinut constatarea că toate tipurile de vetre şi cuptoare întîlnite în locuinţele culturii Dridu din Moldova sînt de veche tradiţie locală, ele folosindu-se frecvent în toată perioada anterioară (secolele III—VIII e.n.) şi că nu au fost importate de la alte popoare.

În apropiere de locuinţele Dridu, în multe din aşezările cercetate s-au descoperit gropi de provizie sau gropi menajere. Astfel, în aşezările

[28] Focul la această vatră „portativă" cilindrică se făcea într-o vatră specială dedesubt, fumul fiind dirijat prin hornul din mijlocul vetrei „portative". Ea constituie astfel o veritabilă sobă, atît pentru încălzitul locuinţei sau pentru alte necesităţi casnice (de exemplu prăjitul cerealelor).

de la Spinoasa, Bogdănești-Fălciu, Epureni și Prodana-Bîrlad etc., s-au găsit gropi de cereale în formă de pară cu gura îngustă sau cilindrică, mai rar ovale. Una din aceste gropi pentru păstratul cerealelor de formă aproape cilindrică descoperită la Prodana-Bîrlad, era căptușită cu gardină din nuiele, iar alta de la Epureni tot cilindrică avea dimensiuni destul de mari (înălțimea = 1,48 m; diametrul gurii = 1,60 m; diametrul maxim = 1,80 m, diametrul fundului = 1,70 m). Această groapă putea fi umplută cu aproape 2 000 kg de cereale, ceea ce demonstrează că agricultura se practica pe scară largă, producția agricolă, în mulți ani fiind destul de bogată. În gropile menajere pe lîngă bogate resturi ceramice s-au descoperit și numeroase oase de animale, în special ovine și bovine. Resturi de oase de animale, relativ numeroase, s-au găsit și în cuprinsul așezărilor dovedind și ele una din ocupațiile purtătorilor culturii Dridu, creșterea animalelor.

NECROPOLELE CULTURII DRIDU

În afară de așezările menționate aparținînd culturii Dridu, pe teritoriul Moldovei au fost semnalate și cîteva descoperiri de cimitire datînd din perioada secolelor VIII—XI e.n. Cel mai vechi dintre ele, conținînd urne de incinerație, din nefericire distruse în întregime de lucrări de interes obștesc și din care nu s-au mai păstrat decît puține resturi ceramice, a fost semnalat la Vinețești-Cordeni (jud. Iași) în 1961 [29]. Din cercetările arheologice întreprinse la fața locului, la care s-au adăugat numeroasele informații culese de la descoperitori, reiese că cimitirul a conținut numeroase urne (circa 200), toate umplute cu oasele celor incinerați. O mare parte din obiectele aflate în urne au fost distruse de descoperitori, iar o altă parte pierdute ulterior. După fragmentele ceramice provenite din urnele distruse, cimitirul pare să dateze din secolele VIII—IX e.n. Pînă în prezent, cimitirul de la Vinețești-Cordeni este singurul din această vreme care conține urne de incinerație. Celelalte cimitire conțin numai morminte de înhumație și datează dintr-o perioadă mai tîrzie. Astfel, încă din 1957, cu ocazia cercetării cimitirului Sîntana de Mureș de la Erbiceni-Iași s-a descoperit un mormînt de înhumație orientat N—S, posedînd ca inventar o frumoasă cataramă de bronz, care asigură datarea în secolul al IX-lea eventual începutul secolului X-lea. Catarama, de evidentă proveniență bizantină, își găsește analogii apropiate în regiunile Dunării sau ale Crimeii, unde influențele bizantine au fost deosebit de puternice [30].

Încă din anul 1960 s-au descoperit lîngă Bîrlad mai mulți tumuli cu morminte de înhumație. Unul din ei, săpat în același an, conținea

[29] Dan Gh. Teodor, *Șantierul arheologic Vinețești-Cordeni, raion Huși*, în *Materiale*, IX (în ms.)

[30] Pentru condițiile de descoperire vezi A. Nițu, Em. Zaharia și Dan Gh. Teodor, *Sondajul din 1957 de la Spinoasa-Erbiceni*, în *Materiale*, VI, 1959. p. 536, fig. 6/4. Pentru analogiile cele mai apropiate vezi și : S. Gheorghieva și R. Peșeva, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 555, 557, fig. 43/5 ; K. V. Pavlova în *KS*, 104, 1965, p. 103—104, fig. 37/11.

un schelet avînd ca inventar două verigi de tîmplă din argint și cîțiva butoni de haină, care asigură datarea mormîntului în secolul al XI-lea[31].

În 1964 la Arsura-Huși au fost dezvelite 11 morminte de înhumație unele conținînd ca inventar cercei, inele și butoni, pe baza cărora necropola a fost datată în secolele X—XI [32].

De asemenea, din aceeași vreme (secolele IX—XI) trebuie amintite descoperirile izolate de la Holboca-Iași [33], Probota-Iași [34], și Văleni-Roman [35], unde s-au găsit schelete avînd un inventar caracteristic acestei vremi (cercel în formă de S, piese de harnașament, aplice etc.).

Este interesant de reținut constatarea că, în timp ce cimitirul de la Arsura are scheletele orientate după ritualul creștin, celelalte descoperiri menționate la Bîrlad, Probota și Holboca-Iași ca și Văleni-Roman au scheletele înhumate după ritul păgîn, și deci cu orientări diferite. Nici un mormînt de înhumație cunoscut pînă acum în Moldova nu conține vase depuse ritual, ceea ce pledează poate pentru o datare a lor în general posterioară secolului al IX-lea (deci în secolele X—XI). Această ultimă datare este asigurată de altfel și de inventarul pe care-l conțin mormintele menționate, inventar care poate fi datat tocmai în această vreme.

În legătură cu modul în care au fost înhumate scheletele, amintim că la Arsura, morții au fost introduși în valul destul de înalt a unei cetăți traco-getice, continuîndu-se se pare o tradiție mai veche, iar la Probota se pare că este vorba de un călăreț nomad, după săgețile și cercurile de căldărușă ca și resturile de oase de cal care fac parte din inventarul mormîntului [36]. În general, în nici unul din aceste morminte nu s-au găsit sicrie de lemn.

Relativ la cimitirele culturii Dridu din Moldova este de remarcat fără îndoială raritatea lor frapantă, în comparație de pildă cu Cîmpia Dunării sau Dobrogea.

Raritatea evidentă a cimitirelor din secolele IX—XI din Moldova poate să fie explicată prin aceea că de regulă acestea sînt mult adîncite în pămînt, fiind mai greu de depistat prin cercetări de suprafață. De asemenea, nici lucrările agricole obișnuite nu le-au scos pînă acum la iveală. Amintim de altfel că o asemenea situație nu este izolată în Moldova, ea putînd fi constatată atît pentru perioada secolelor VI—VIII, cît și pentru perioada post-Dridu, secolele XI—XIII. Rămîne ca cerce-

---

31 G. F. Korzuhina, *Русские Клады* M—L, 1954, Tezaurele nr. 50, 56, 59, pl. XXIV/3 XXVII/16; XXVIII/3.

32 A. Milcev, *Ранносредневековни български накити и кръстове энголпионы от североподы България*, în *Arheologhiia*, Sofia, 1963, V, 3, p. 23 și urm.; fig. 1 și 2; tipuri asemănătoare și în cultura Staré Město, vezi V. Hrubý, *Staré Město*, Praha 1955, p. 415, 436, 504, pl. 55/24—25, pl. 58/3—4; pl. 78/4,14.

33 *SCIV*, III, 1952, p. 108, fig. 15.

34 Săpături efectuate în 1959 de către N. și Em. Zaharia. Este vorba de mormîntul unui călăreț avînd ca inventar o sabie și săgeți de fier, precum și cercurile de la o căldărușă de lemn. Materialul este inedit.

35 Săpături efectuate în 1965 de I. Ioniță și V. Ursache. S-a găsit un schelet izolat care avea ca inventar un cercel cu unul din capete terminat în formă de S, databil în secolele IX—XI. Materialul este inedit.

36 Inventarul mormîntului de la Probota își găsește analogii cu materialele aparținînd populației nomade, descoperite în stepele nord-pontice ale U. R. S. S. Vezi și S. A. Pletneva, *Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях*, în *MIA*, 62, 1958.

tările viitoare să umple această lacună şi să contribuie astfel la o mai bună cunoaştere a societăţii locale moldoveneşti şi a suprastructurii sale, din perioada secolelor IX—XI e.n.

INVENTARUL CULTURII DRIDU

În interiorul locuinţelor, în gropile de provizie sau menajere sau uneori în stratul de cultură sau în mormintele din vremea culturii Dridu au fost descoperite cu prilejul cercetărilor întreprinse (fie sondaje sistematice, fie cercetări de suprafaţă) numeroase şi variate unelte şi obiecte de podoabă din metale (fier, bronz, argint, cupru etc.), precum şi din os, sticlă, lut şi piatră. S-au descoperit, de asemenea din această vreme, izolate sau în tezaure şi monede bizantine, elemente extrem de preţioase pentru stabilirea cronologiei descoperirilor Dridu în general.

Unele din uneltele descoperite, cum sînt de exemplu brăzdarele de plug, răzuitoarele, rîşniţele circulare, fusaiolele etc., atestă ca ocupaţii principale agricultura şi creşterea vitelor, prima dintre acestea legată, în perioada secolelor IX — XI, şi mai mult de o stabilitate relativă a aşezărilor.

Dintre uneltele de fier mai importante amintim un brăzdar de plug descoperit la Mănăstirea-Lişcov (fig. 24/10), cuţite mai mari sau mai mici, semnalate de toate aşezările cercetate (fig. 24/9, 12—13), răzuitoare la Spinoasa-Iaşi şi Măgeana-Floreni (jud. Vaslui) [37] (fig. 24/11), cuie la Spinoasa şi Hlincea-Iaşi (fig. 24/5), verigi de diferite mărimi (fig. 24/6), un cîrlig şi o scară de şea la Epureni-Bîrlad (fig. 24/4), un ac la Dodeşti-Bîrlad (fig. 24/3), cîteva săgeţi de diferite tipuri la Spinoasa, Probota-Iaşi, Scheia-Vaslui etc. (fig. 24/7—8).

Din cupru şi bronz, alamă sau argint au fost prelucrate mai ales obiecte de podoabă. Dintre acestea amintim aplicile de bronz de diferite forme şi mărimi descoperite la Dăneşti-Vaslui, Epureni-Bîrlad şi Hlincea-Iaşi (fig. 25/3), brelocuri de pandantive la Dăneşti-Vaslui şi Vădeni-Murgeni (fig. 25/5, 8), precum şi catarame din bronz turnat la Hlincea-Iaşi, Erbiceni şi Băiceni (fig. 24/1—2).

De asemenea, interesantă este perechea de cercei descoperită la Arsura-Huşi (fig. 25/1—2) precum şi cercelul cu unul din capete terminat în formă de S descoperit la Văleni. La această categorie de piese mai includem şi partea centrală a unui frumos cercel de tip bizantin descoperit la Vădeni-Murgeni (fig. 25/4). Aceste piese de provenienţă sigur bizantină, (a căror prototipuri pot fi datate în secolele VII—VIII), sînt singulare şi reprezintă probabil importuri din lumea de la Dunărea de jos. Tot din categoria obiectelor de podoabă mai fac parte şi cîţiva butoni şi două verigi simple de tîmplă lucrate din aliaj de argint şi cositor descoperite în mormintele de înhumaţie de la Arsura şi Bîrlad. Alături de de aceste piese menţionăm şi cîteva inele de bronz la Spinoasa, Arsura şi Bîrlăleşti (fig. 25/9—12).

Destul de rare pentru această vreme pînă acum sînt obiectele fabricate din sticlă, de obicei mărgele. Cîteva exemplare deosebit de frumoase

[37] Descoperirea aparţine prof. G. Coman din Murgeni, care ne-a şi pus la dispoziţie informaţiile necesare.

şi interesante ca tehnică de lucru, probabil şi ele importuri din lumea bizantină, au fost descoperite la Spinoasa, Vădeni-Murgeni şi Dodeşti-Bîrlad (fig. 25/15).

În ceea ce priveşte obiectele de os, acestea sînt mult mai numeroase. De exemplu, în absolut toate aşezările cercetate se întîlnesc frecvent împungătoare de diferite mărimi (fig. 26/1—8, 11, 13—15). Foarte rare sînt acele de os, din care nu cunoaştem decît un singur exemplar fragmentar la Dodeşti (fig. 26/10). De asemenea, din os mai menţionăm fragmentele de mînere şi plasele cu frumoase ornamentaţii executate prin incizii la Dăneşti-Vaslui, Epureni-Bîrlad, Hlincea-Iaşi (fig. 25/6—7; 26/9), cîteva fragmente de fluiere la Fălciu-sud-Bîrlad, aplici din os la Epureni-Bîrlad şi diferite cutioare cilindrice la Spinoasa-Iaşi (fig. 26/12) etc.

Alături de obiectele din os, apar în aşezări numeroase fusaiole din lut de formă cilindrică aplatisată sau bitronconice unele din ele chiar ornamentate (fig. 25/14; 27/2). Unele din aceste fusaiole sînt lucrate din ardezie roşie (fig. 27/6, 8) iar una provenind de la Hlincea-Iaşi este lucrată din plumb (?). O mărgică cilindrică de lut provine de la Bîtca-Oituz (fig. 25/16).

În sfîrşit, din gresie locală sau din diferite roci mai mult sau mai puţin dure, menţionăm rîşniţele circulare găurite la mijloc de la Dodeşti, Mănăstirea-Lişcov şi Fălciu, în jud. Vaslui, pietre de ascuţit din gresie verzuie, unele din ele perforate, la Hlincea, Spinoasa, Vădeni, Dodeşti şi Oituz (fig. 27/10—14). Aceste pietre foloseau deopotrivă atît pentru şlefuirea împungătoarelor, cît şi pentru ascuţitul cuţitelor sau secerilor. În legătură cu prelucrarea acestor unelte sau obiecte, nu avem deocamdată, din nefericire prea multe date. Este însă mai mult ca sigur că producerea lor se făcea la faţa locului de către meşterii aşezărilor, fiind determinată de satisfacerea imediată a necesităţilor zilnice ale locuitorilor care se îndeletniceau în primul rînd cu agricultura şi creşterea vitelor. De altfel descoperirea unor lupe de fier în aşezările de la Dodeşti, Epureni-Bîrlad şi Oituz-Bacău, atestă în mod neîndoielnic prelucrarea locală a minereului de fier. Este posibilă, desigur, prelucrarea locală şi a unora din obiectele de podoabă menţionate mai sus, cu atît mai mult cu cît cunoaştem cîteva descoperiri de tipare în Moldova datate în etapa anterioară (secolele VI—VII e.n.).

În fine, mai menţionăm existenţa unor vetre portative pentru prăjitul cerealelor la Suceava, Spinoasa, Hlincea, Dodeşti, Epureni, Bîrlad, Şendreni.

Alături de uneltele şi obiectele enumerate mai sus, se cuvine să amintim şi importantele descoperiri monetare, care, chiar dacă sînt încă destul de rare, atestă însă cu certitudine o anumită activitate comercială orientată către lumea bizantină din regiunea Dunării.

Pînă în prezent din perioada secolelor VIII—XI cunoaştem pe teritoriul Moldovei următoarele descoperiri monetare:

— un tezaur de monede bizantine datat în prima jumătate a secolului al XI-lea şi pus în legătură cu una din invaziile pecenegilor, descoperit la Dolheşti-Huşi [38].

[38] Const. Moisil, *Monele şi tezaure din România*, în *BSNR* 15, 1920, p. 78—79, nr. 69.

— o monedă de la începutul secolului al VIII-lea, descoperită în 1946 la Berezeni-Bîrlad (după cum s-a constatat ulterior în apropierea unei aşezări de tip Dridu) [39].

— un tezaur monetar datînd în prima jumătate a secolului al X-lea la Cleja-Bacău [40].

— o monedă de bronz emisiune de la Leon al VI-lea Filosoful, descoperită la Pocreaca, comuna Satul Nou, regiunea Iaşi în 1966 [41].

— trei monede de aramă emisiune de la Roman al III-lea Arghyros (1028—1034) descoperite în aşezările de tip Dridu de la Şendreni (1961)[42], Suceava (1960) [43] şi Sărăţeni-Bîrlad (1964) [44].

O parte din aceste monede (cum e cazul la Şendreni, Sărăţeni etc.) au fost găsite în cadrul aşezărilor Dridu, constituind în felul acesta un foarte bun indiciu pentru datarea urmelor materiale din localităţile respective.

E mai mult ca sigur că descoperiri monetare se vor mai semnala în viitor pe teritoriul Moldovei, dovedindu-se şi prin aceasta că teritoriul răsăritean al României s-a aflat şi în perioada secolelor IX—XI în sfera de influenţă a civilizaţiei bizantine.

CERAMICA

În cadrul analizei atente şi multiple pe care încercăm să o facem culturii Dridu în studiul de faţă, un loc aparte îl ocupă ceramica. Ea constituie, în afara unor situaţii stratigrafice precise sau a unor descoperiri de un fel sau altul menite să asigure o datare riguros exactă, singurul criteriu complimentar pe baza căruia vom încerca a preciza limitele cronologice ale culturii Dridu în această regiune a ţării noastre. Cantitatea materialului recoltat din cele peste 100 de descoperiri Dridu şi mai ales varietatea acestei ceramici, obligă la un studiu amănunţit şi exhaustiv, care depăşeşte însă cadrul lucrării noastre. De aceea ne vom mărgini a prezenta caracteristicile generale ale ceramicii Dridu, reţinînd criteriile importante care, în urma analizelor efectuate, pot contribui eficient la stabilirea unei cronologii mai mult sau mai puţin exacte.

După pasta din care au fost lucrate şi în funcţie de tehnica producerii ei, ceramica Dridu din Moldova se împarte în patru categorii distincte :

I. Prima categorie o constituie ceramica avînd în compoziţia pastei nisip şi uneori chiar microprundişuri. Ea este lucrată fără excepţie numai la roată ; adesea s-a folosit chiar o roată mai perfecţionată. Arderea s-a făcut la roşu portocaliu sau brun-roşcat, pasta prezentînd uneori pete. Datorită faptului că această ardere este incompletă, în marea majoritate a cazurilor

---

[39] De la Berezeni pe Prut din apropierea locului de unde s-a descoperit provin şi cîteva materiale ceramice de tip Dridu. Moneda a fost publicată de Irimia Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine de pe teritoriul R. P. R.*, în *SCN*, I, 1957, p. 197.

[40] *Ibidem*, p. 188—189.

[41] Moneda s-a descoperit întîmplător în 1966 în apropiere de importanta aşezare de tip Dridu de la Chipereşti-Iaşi.

[42] Dan Gh. Teodor, în *Danubius*, I, 1967, p. 130, fig. 4.

[43] M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, Ed. Academiei 1963, p. 33.

[44] Descoperiri efectuate de prof. G. Coman.

miezul vaselor este cenuşiu. Această categorie prezintă în funcţie de ardere o variantă întîlnită mai rar în care pasta este de culoare cenuşie-negricioasă şi are aspectul făinos. O altă variantă este pasta nisipoasă fină, avînd în compoziţie bucăţele mici de calcar şi care din cauza arderii prezintă un aspect poros. În general, prima categorie de ceramică este reprezentată în aşezările de tip Dridu din Moldova în procent de 30%.

II. A doua categorie o formează ceramica lucrată din pastă care conţine în compoziţia ei cioburi pisate. Ea este fasonată în general la o roată mai înceată decît aceea folosită la prima categorie. Ceramica din categoria a doua este întotdeauna arsă neuniform şi incomplet. Din cauza compoziţiei pastei (adesea destul de grosolană) formele şi ornamentele vaselor sînt mai stîngaci executate. Cu toate acestea, există o variantă în care pasta, deşi cu şamotă, este mai îngrijit pregătită, vasele prezentîndu-se în felul acesta mai bine lucrate. Această pastă este întîlnită la Şendreni, Pojorâni, Cîrja etc., degresantul (cioburile pisate) fiind fin măcinat, pasta apărînd astfel destul de densă. În acest caz ea se lucrează mai bine, iar arderea deşi incompletă (cu suprafeţele roşii sau brune iar miezul negru-cenuşiu) este mult mai bună decît în alte cazuri. Categoria a II-a reprezintă un procentaj de circa 50% în cadrul ceramicii Dridu din Moldova.

III. A treia categorie o constituie ceramica fină, avînd de obicei culoarea cenuşie, mai rar gălbuie-rozie sau negricioasă. Suprafaţa exterioară este în majoritatea cazurilor lustruită, cu linii formînd ornamente. Pasta este bine frămîntată, nu conţine impurităţi, arderea este de cele mai multe ori completă şi uniformă. Această categorie ceramică reprezintă vasele de lux şi este lucrată la o roată bună. Ea formează în general aproximativ 20% din ceramica Dridu din Moldova.

IV. A patra categorie, foarte rară, cunoscută prin cîte un fragment numai în două localităţi la Floreşti-Bacău [45] şi Hlincea-Iaşi [46] o constituie ceramica caolinată. De culoare albă şi pigmentată cu ocru uneori, această ceramică lucrată la roată, de foarte bună calitate, este desigur importată în Moldova din regiunile din sud, din Dobrogea (fig. 17/7—8).

În ceea ce priveşte cele patru categorii ceramice, trebuie să reţinem că există specii hibride, mai rare însă, ca de exemplu varianta existentă între categoria I şi II şi care conţine atît nisip cît şi cioburi pisate. Trebuie de asemenea amintit că toate categoriile, cu excepţii de la caz la caz, au apărut uneori însoţite de ceramică lucrată cu mîna de tradiţie mai veche, aparţinînd unei faze tîrzii a culturii Hlincea I.

În general, uniformitatea categoriilor amintite este destul de echilibrată, diferenţierile fiind sesizabile mai ales în ceea ce priveşte formele şi ornamentarea. Asupra raportului cantitativ dintre primele trei categorii mai numeroase de ceramică documentate în complexele închise cercetate de noi (locuinţe, gropi), datele sînt desigur încă relative. Se poate totuşi constata că ceramica aparţinînd primei categorii variază ca procentaj de la localitate la localitate (sau chiar în cadrul aceleiaşi aşezări, raportată la locuinţe) în comparaţie cu aceea din categoria a II-a, care este în general

[45] Descoperirea provine dintr-o cercetare mai veche efectuată de prof. dr. doc. I. Şandru de la Facultatea de geografie-geologie de la Universitatea „Al. I. Cuza", Iaşi.

[46] Printre materialele aparţinînd nivelului II (secolele X—XII) de la Hlincea s-au descoperit şi cîteva mici fragmente din caolin de aceeaşi factură cu ceramica descoperită în Dobrogea.

mai numeroasă şi că întotdeauna fără excepţie atît categoria I cît şi a II-a sînt prezente în aşezări în cantitate mult mai mare decît categoria a III-a.

Iată spre exemplificare un scurt tabel al raportului cantitativ existent între aceste categorii ceramice :

Aşezarea	Locuinţa	Ceramica categ. I	Ceramica categ. II	Ceramica categ. III	Ceramica lucrată cu mîna
Hlincea-Iaşi	Bordei A	8 %	25 %	3 %	64 %
Spinoasa-Iaşi	Locuinţa 6 vatră	15 %	50 %	5 %	30 %
Şendreni-Galaţi	Bordei 1	15 %	60 %	25 %	—
Şendreni-Galaţi	Bodei 2	10 %	70 %	20 %	—
Şorogari-Iaşi	Bordei 1	80 %	15 %	5 %	—
Vădeni-Murgeni	Bordei 1	64 %	30 %	4 %	2 %
Vădeni-Murgeni	Bordei 3	25 %	60 %	?	15 %
Simila Bîrlad	Bordei 1	20 %	40 %	?	40 %

În analiza comparativă a raportului cantitativ dintre categoriile ceramice de tip Dridu menţionate în tabelul de mai sus, chiar dacă acest raport este încă destul de relativ, trebuie avute însă în vedere diferenţierile cronologice asupra cărora vom mai reveni. Aşa se explică de ce există deosebiri însemnate din acest punct de vedere între materialul locuinţelor de la Şendreni de pildă şi acela de la Şorogari şi Hlincea-Iaşi.

În ceea ce priveşte compoziţia pastei şi arderea ei aşa cum aminteam, semnalăm, în funcţie de categorii, variante mai ales la alegerea degresantului.

a. *Boabe de calcar*, care prin ardere se dizolvă creînd mici găuri, dînd pastei un aspect spongios şi făinos ; exemple se cunosc la Hlincea-Iaşi, Şendreni, Bîrzeşti-Vaslui, Şorogari, Spinoasa-Iaşi etc. (fig. 14/15 ;16/6 ; 17/9, 11). Această variantă care este arsă aproape întotdeauna la roşu sau gălbui, avînd miezul cenuşiu, se întîlneşte relativ rar. Uneori micile boabe de calcar nu sînt dizolvate prin ardere, pasta rămînînd astfel densă la pipăit. Asemenea exemplare se cunosc la Miroslava, Chipereşti şi Spinoasa-Iaşi (fig. 9/1, 8).

b. *Boabe de mică* folosite împreună cu nisip. Uneori aceste boabe sînt de mărimi apreciabile. Pasta capătă prin introducerea boabelor de mică o anumită strălucire. Pasta este foarte rar atestată în aşezările Dridu din Moldova, cîteva fragmente fiind semnalate doar la Şendreni şi Oituz.

c. *Microprundişuri cu bobul mare.* Acestea dau pastei în genere un aspect zgrunţuros şi din cauza frămîntării nu prea bune, pasta este sfărîmicioasă. Exemplare din această categorie se găsesc la Băiceni, Dodeşti, Oituz etc. (fig. 5/2 ; 12/5 ; 13/10 ; 14/2 ; 16/16).

Toate aceste variante categorisite în funcţie de degresant fac parte din categoria I de ceramică, întrucît proporţia de degresant amintită este sub 40 % din compoziţia pastei care conţine în general nisip.

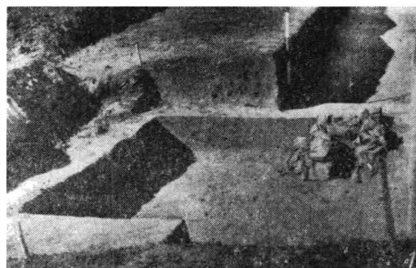
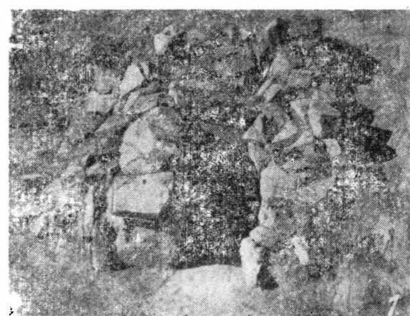

Fig. 2. — Locuințe de tip bordei (*1—3*) şi de suprafață (*4*) din aşezările Dridu din Moldova. *1,3*, Şendreni-Galaţi; *2,4*, Vădeni-Murgeni.

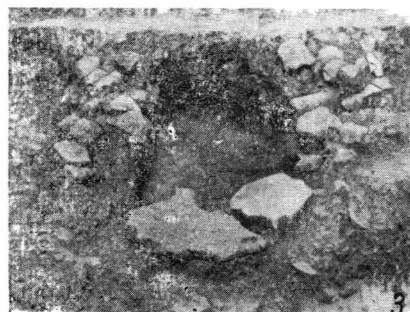

Fig. 3. — Cuptoare şi vetre descoperite în locuințe de tip Dridu. *1*, pietrar (Şendreni-Galaţi); *2*, vatră deschisă (Dodeşti-Bîrlad); *3*, cuptor căptuşit cu pietre (Dodeşti-Bîrlad); *4*, cuptor de lut acoperit cu ,,vatră portativă'' (Şendreni-Galaţi).

În ceea ce privește formele, constatăm că predomină oale-borcane fără torți, cu umerii bombați, cu gîtul conturat, buza răsfrîntă, corpul zvelt și fundul îngust cu diametrul de obicei mai mic decît al gurii. Deosebim, determinate de poziția umerilor, curbura buzelor, înălțimea vaselor etc., mai ales tipuri de *oale-borcan* care variază adeseori de la caz la caz și datorită dimensiunilor diferite chiar la același tip:

Tipul I. Oală, relativ înaltă, gura largă, umerii aplatisați, cu gîtul foarte scurt, fundul îngust și umerii îngroșați. Buzele sînt aproape întotdeauna tăiate drept și foarte puțin rotunjite și răsfrînte în afară. Alteori gîtul lipsește cu desăvîrșire. Acest tip este lucrat în majoritatea cazurilor din pasta categoriei a II-a. Ornamentul este în general dispus pe umeri și pe corp, cîteodată pînă aproape de fundul vasului, care uneori are aplicate pe el ștampile. Tipul prezentat mai sus este documentat mai bine la Spinoasa, Dănești, Fundul Herței, Dodești și Vădeni (fig. 4/4; 5/3—4; 6/1—2), ajungînd uneori la dimensiuni foarte mari (Dănești). Deocamdată tipul I lipsește din așezările de la Șendreni și Șorogari. Acest tip pare să fie local, el dezvoltîndu-se dintr-un prototip cunoscut încă din secolele VI—VIII într-o serie de așezări din Moldova, prototip care inițial nu a fost ornamentat. O variantă a tipului I este și oala-borcan avînd un profil aproape bitronconic și destul de veche la origine. Această variantă este documentată doar la Vădeni-Prut și Fălciu în jud. Vaslui (fig. 4/1—3: 15/3, 8; 19/1).

Tipul II este o oală-borcan destul de înaltă, cu buza puțin răsfrîntă gîtul scurt, umerii bine conturați, pîntecul puțin bombat, fundul subțire cu același diametru ca al gurii. Acest tip este lucrat din pastă de categoria a II-a și prezintă variante doar în funcție de înălțimea gîtului. În general sînt vase pentru folosința zilnică, avînd pereții destul de groși. Buza este în general rotunjită, uneori însă este tăiată drept. Unele exemplare prezintă ornament în interiorul buzei. Frecvent, ornamentația este dispusă în jumătatea superioară a vasului, alteori pînă aproape de fund. Fundul are cîteodată ștampile. Asemenea vase se întîlnesc destul de des în așezările de la Spinoasa, Fundul Herței, Dodești, Fălciu-sud, Sărățeni, Oituz etc. (fig. 6/3, 4; 10/11,; 11/11; 12/7—8; 13/1—2, 10; 15/6—7). Lipsește deocamdată în așezările de la Șorogari și Hlincea-Iași.

Tipul III. Oală de înălțime mijlocie, cu gura largă, buza mult răsfrîntă în exterior, gîtul distinct, umerii bine conturați și adesea bombați, corpul zvelt, fundul subțire, cu diametrul de regulă mai îngust decît al gurii. Vasele sînt lucrate de obicei din categoria I de pastă, dar se cunosc numeroase exemplare lucrate și din pasta categoriei a II-a. După buză și în funcție de raportul dintre ea, gît și umeri, sau a variațiilor existente în ceea ce privește înălțimea vasului și a diametrului său maxim, prezintă mai multe variante și anume:

a) *Varianta Spinoasa*, cu buza rotunjită, mult răsfrîntă în afară, cu umerii puțin aplatisați, gîtul scurt, pîntecul relativ bombat și fundul îngust. Este întîlnită în special la Spinoasa și mai rar (în cîteva exemplare doar) și la Gîrbovăț-Tecuci, Șorogari, Oituz și Șendreni-Galați (fig. 9/2, 8; 13/12; 18/4; 20/1; 21/10).

b) *Varianta Oituz 1*, cu buza teșită în afară, aproape fără gît, dar cu umerii și pîntecul destul de bombați. Vasele cu gura largă și fundul în general destul de îngust. Această variantă este frecventă la Oituz, dar exemplare

izolate au fost semnalate la Spinoasa, Prodana-Bîrlad şi Miroslava-Iaşi (fig. 9/3—4 ; 12/4 ; 13/1,4, 6, 13 ; 14/8, 10).

c) *Varianta Oituz 2*, avînd buza îngroşată în formă aproximativ de colac, foarte puţin răsfrîntă în afară, fără gît, cu umerii relativ aplatisaţi şi cu fundul în general puţin îngroşat şi mai îngust ca diametru decît gura.

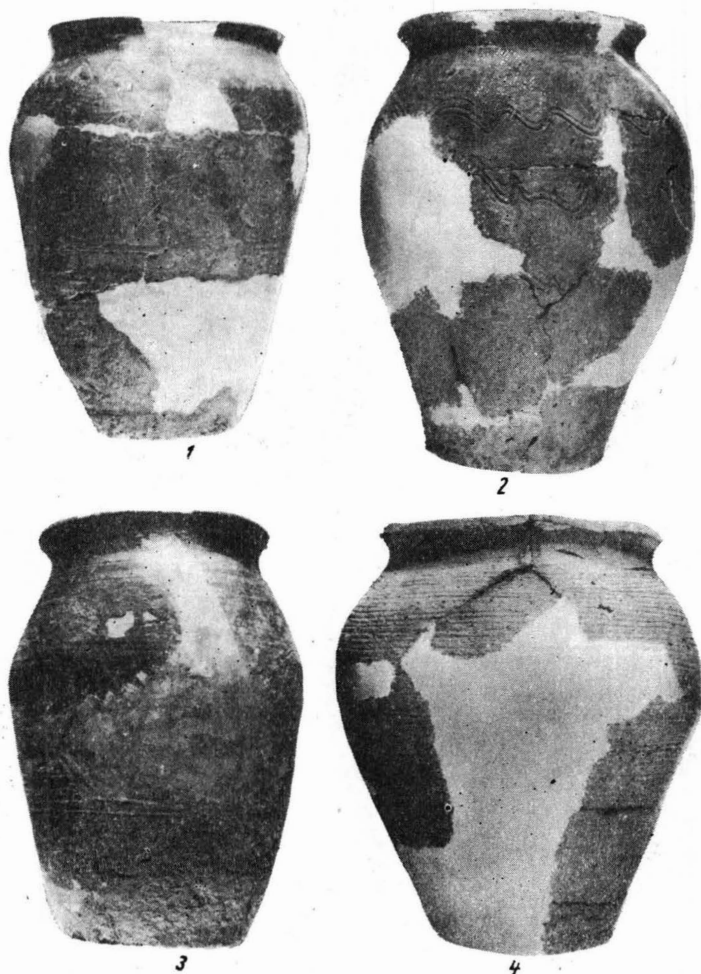

Fig. 4. Vase de tip Dridu. *1,3*, Fălciu ; *2,4*, Dodeşti.

Este frecventă la Oituz, dar cîteva fragmente au fost semnalate la Spinoasa, Dumbrăveni-Focşani şi Gîrbovăţ-Tecuci (fig. 9/1 ; 12/1, 9 ; 13/2, 5 ; 15/1, 4).

d) *Varianta Dăneşti*, cu buza mult răsfrîntă şi destul de strînsă, avînd umerii de regulă foarte aplatisaţi. Fundul este destul de îngust şi mai mic decît gura, care este destul de largă. Această variantă este lucrată numai din pastă de categoria a II-a. Se întîlneşte în special la Dăneşti şi foarte

rar (cîte un exemplar sau două), la Şorogari şi Spinoasa-Iaşi (fig. 8/1—2, 11—12 ; 18/3).

e) *Varianta Şendreni* este reprezentată de oale de dimensiuni diferite, avînd gura destul de largă, buza răsfrîntă mult în afară şi prezentînd de regulă o carenă (triunghiulară în secţiune). Vasele au gîtul scurt, umerii proeminenţi şi pîntecul destul de bombat. Fundurile sînt în general subţiri şi cu

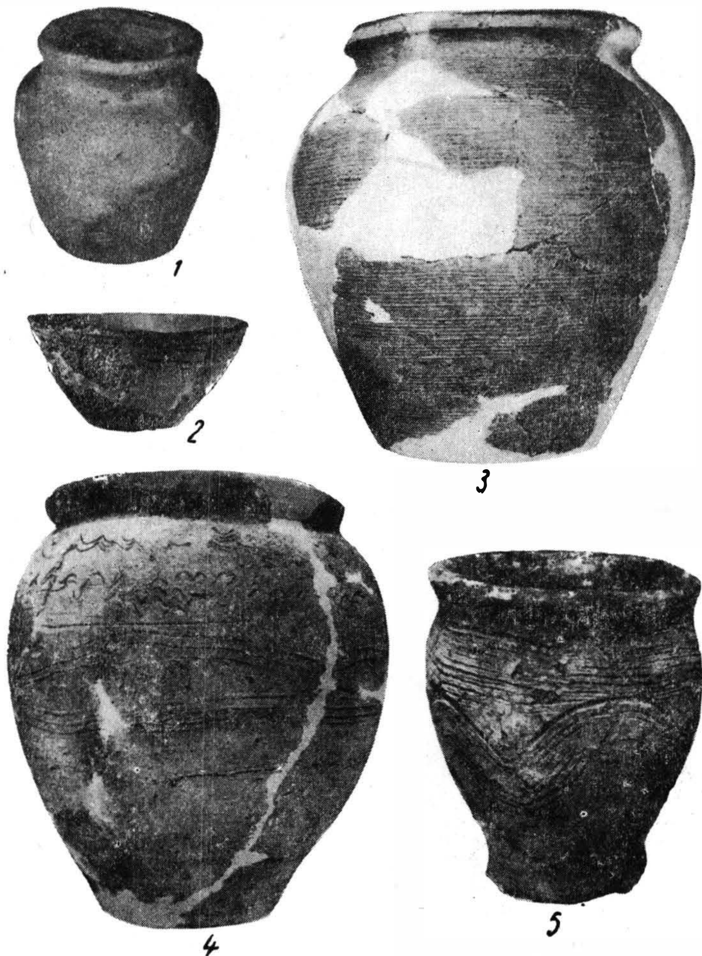

Fig. 5. — Vase de tip Dridu. *1,5*, Spinoasa ; *2*, Băiceni ; *3,4*, Epureni.

diametrul mic. Unele din ele poartă urme de ştampile. Varianta aceasta este frecventă la Şendreni unde constituie aproape 80% din întregul material recoltat din aşezare. Exemplare similare (cîte 2—3) au fost descoperite în special în aşezările din jumătatea de sud a Moldovei (Vădeni, Pojorâni, Dodeşti, Fălciu, Epureni, Cîrja, Bursuci, Murgeni, Sărăţeni, Giurcani etc.) Un singur exemplar a fost descoperit la Fundul Herţei-Dorohoi şi e posibil să fie răspîndit şi în alte aşezări din jumătatea de nord a Moldovei.

Este interesant că pe cînd la Şendreni ea reprezintă aproape 80% din întregul material, în celelalte aşezări menţionate această variantă apare foarte sporadic (fig. 10/12 ; 11/1 ; 19/3—4, 6 ; 20/2—5, 7, 12 ; 21/1—3, 5—7, 9, 12).

Tipul IV. Oală-borcan de dimensiuni mijlocii avînd gura largă, buza înaltă şi uşor arcuită în afară. Gîtul este scurt sau adesea lipseşte, umerii sînt aplatisaţi iar diametrul maxim dispus cam la mijlocul vasului. Fundurile

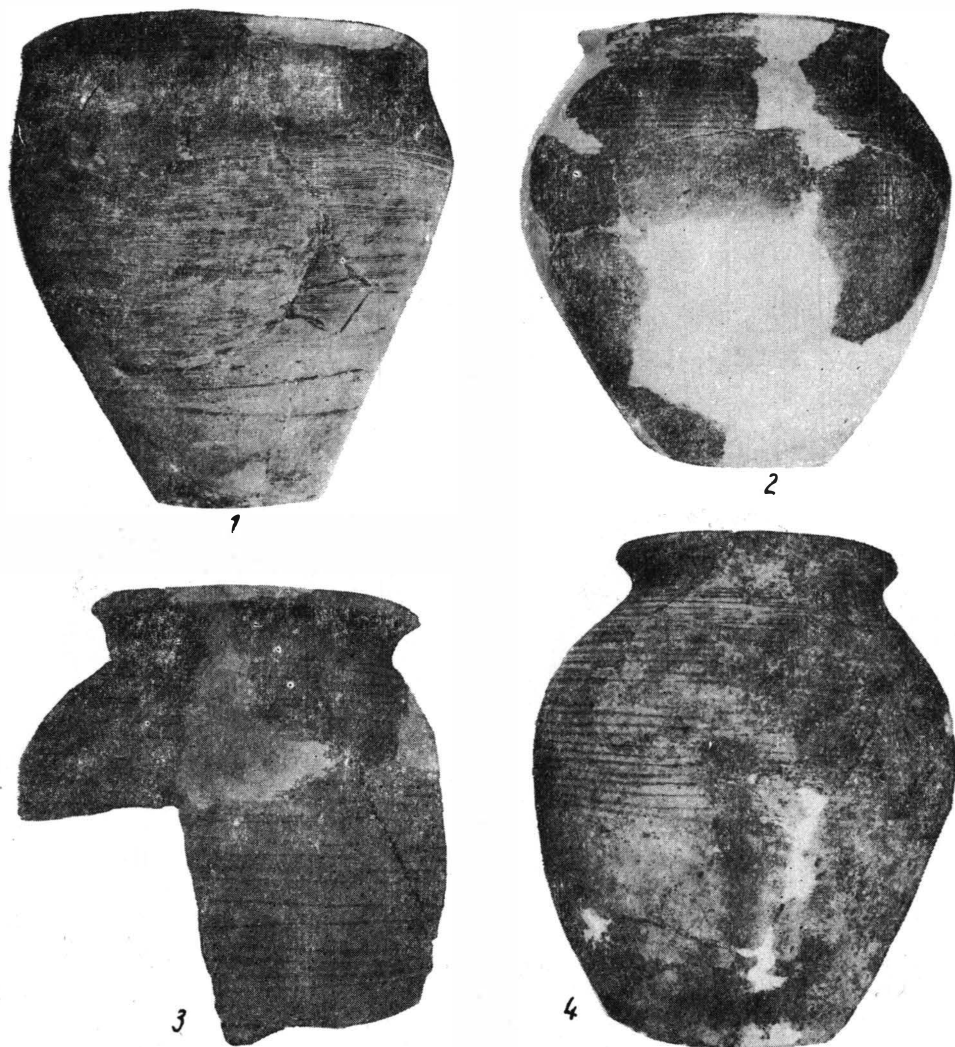

Fig. 6. — Vase de tip Dridu. *1*, Dăneşti ; *2*, Mănăstirea-Lişcov ; *3*, Sărăţeni ; *4*, Fălciu.

sînt în general mai înguste decît gura. Aceste vase sînt lucrate îndeosebi din categoria a II-a de pastă, dar se cunosc destul de multe cazuri cînd acest tip e lucrat şi din categoria I. Tipul IV de vas a fost descoperit pînă acum în aşezările de la Spinoasa, Oituz, Fălciu, Vădeni, Bîrlad, Miroslava,

Chipereşti, Şorogari etc. (fig. 5/1, 5; 9/6; 10/2, 8—9; 11/2—3, 10, 12; 12/3, 6; 13/1; 14/1, 3—4; 15/2; 16/1—3; 17/2; 18/14).

Tipul V îl constituie oala-borcan de dimensiuni variate avînd gura destul de largă, buza îngroşată în formă de colac, mai rar rotunjită simplu. Gîtul este scurt sau lipseşte uneori cu totul, umerii sînt boltiţi puternic, pîntecul bombat aproape sferic, iar fundul plat cu diametrul destul de

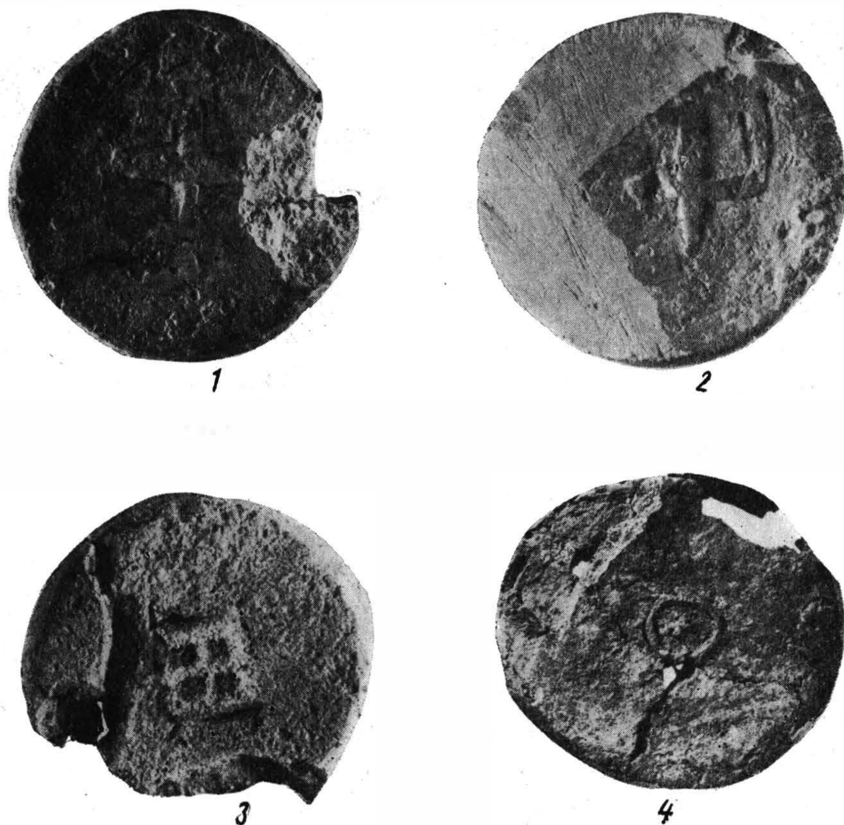

Fig. 7. — Funduri ştampilate. *1,2*, Epureni; *3,4*, Dodeşti.

mare. Uneori, unele vase au mici torţi dispuse imediat sub buză. Vasele tipului V sînt fără excepţie lucrate din pastă fină, de obicei de culoare cenuşie. Se cunosc însă şi exemplare de culoare negricioasă, gălbuie sau rozie. Unele exemplare, la Şendreni de pildă, au chiar o angobă roşie sau albă dată pe suprafaţa exterioară a vasului. În general, vasele sînt ornamentate fie numai în partea superioară pe umeri, fie pe tot corpul cu linii executate prin lustruire, dar combinate cîteodată şi cu ornamente incizate. Vasele nu prezintă urme de întrebuinţare pe vatră. E mai mult ca sigur că, aşa cum s-a presupus, ele erau folosite ca vase pentru păstrarea apei. Exemplare de asemenea tip de vas au fost descoperite absolut în toate aşezările Dridu din Moldova însoţind ceramica de alte tipuri.

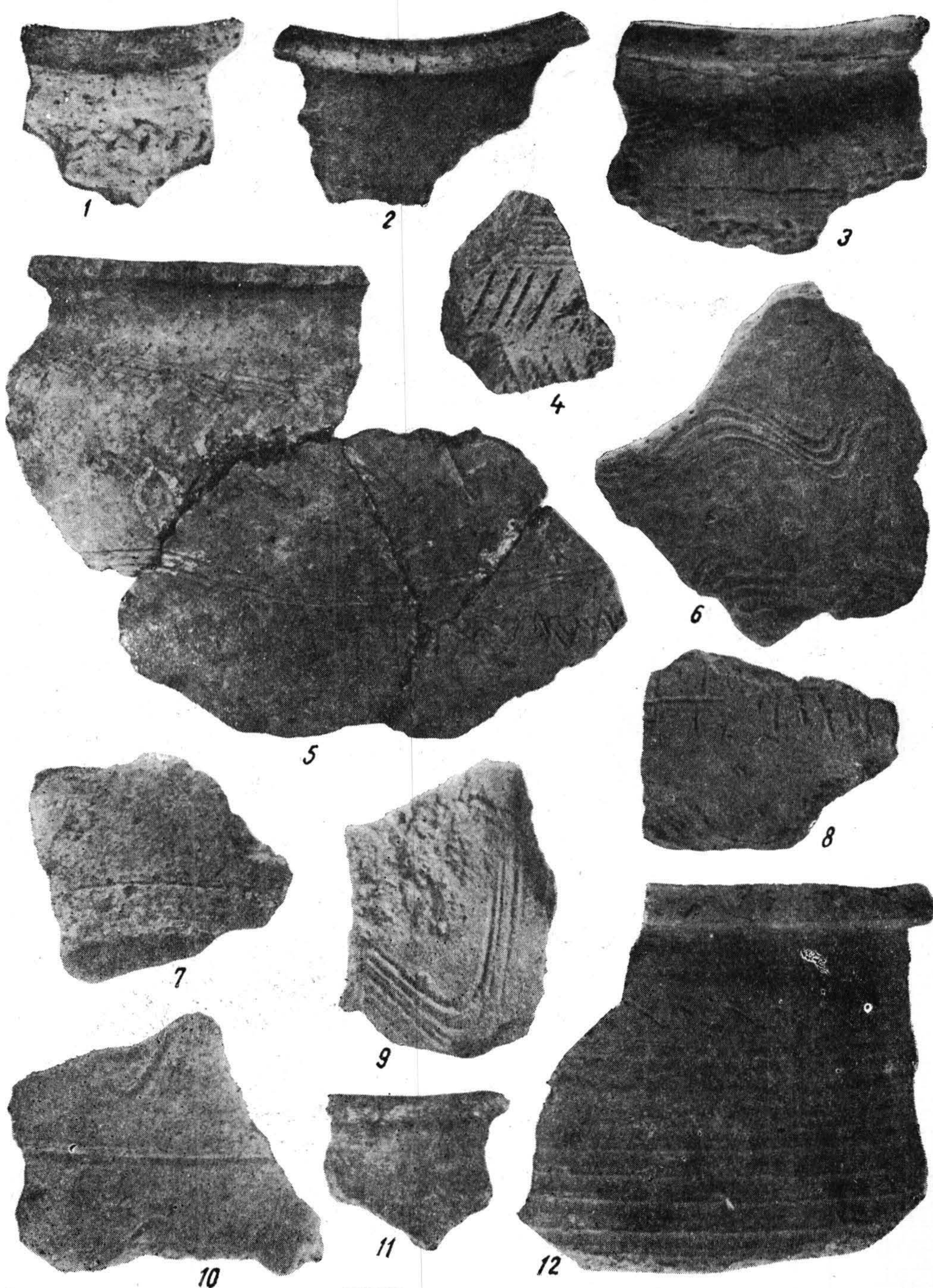

Fig. 8. — Ceramică Dridu. *1–5*, *8*, *11*, *12*, Dănești; *6*, *7*, *9*, *10*, Succava-Drumul Național.

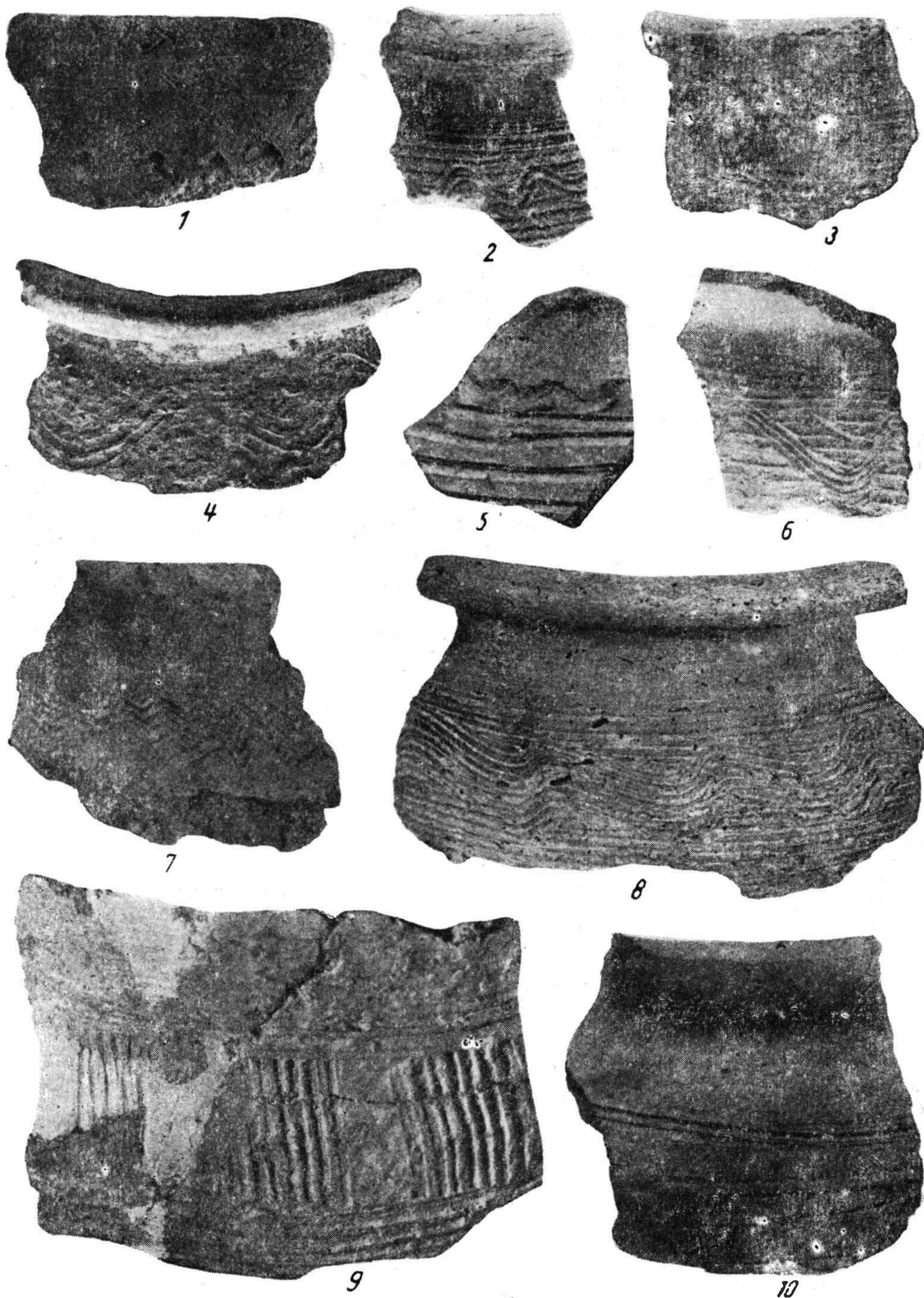

Fig. 9. — Ceramică de tip Dridu din aşezarea de la Spinoasa-Iaşi.

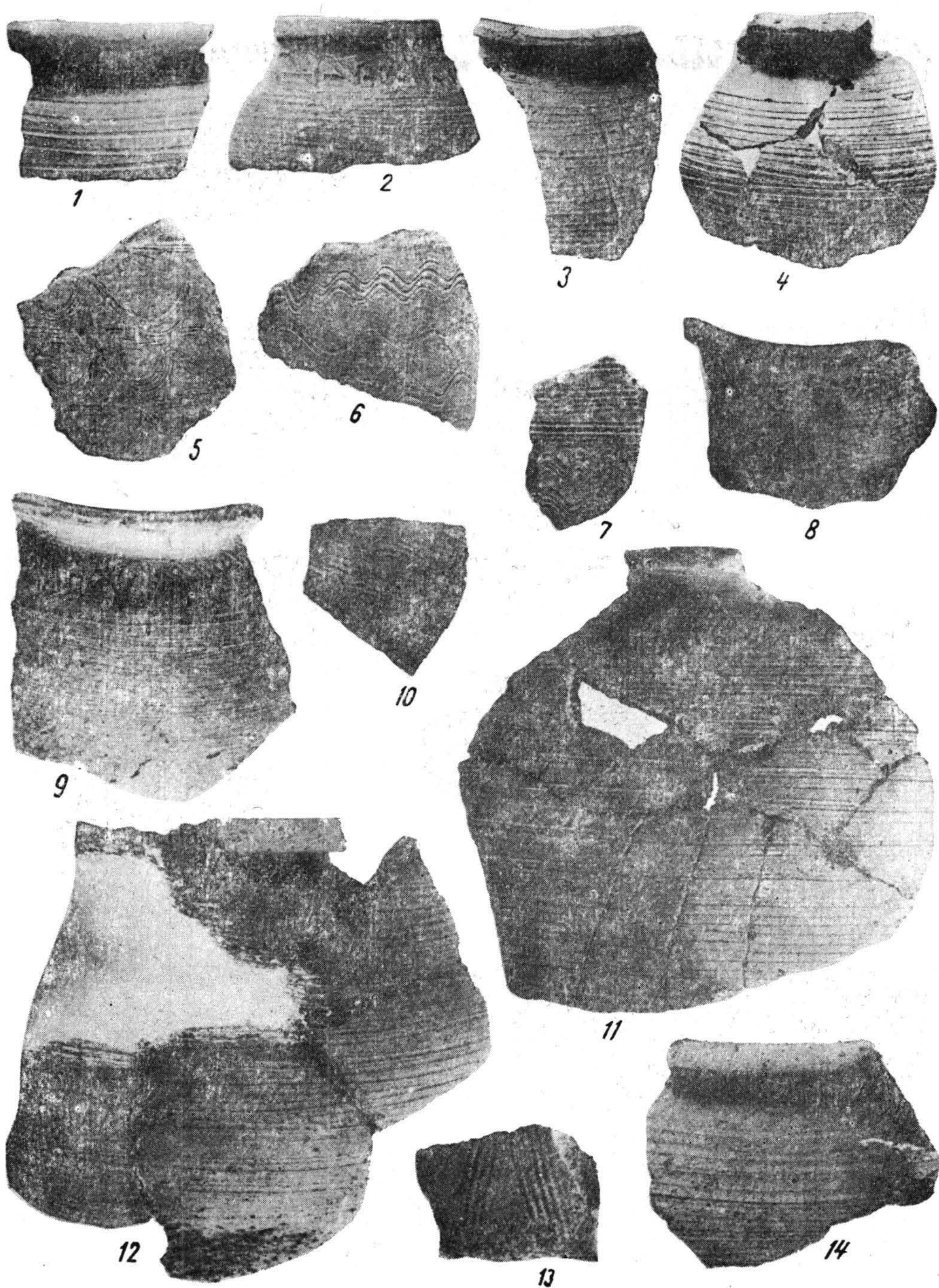

Fig. 10 — Ceramică de tip Dridu din așezarea de la Epureni-Bîrlad.

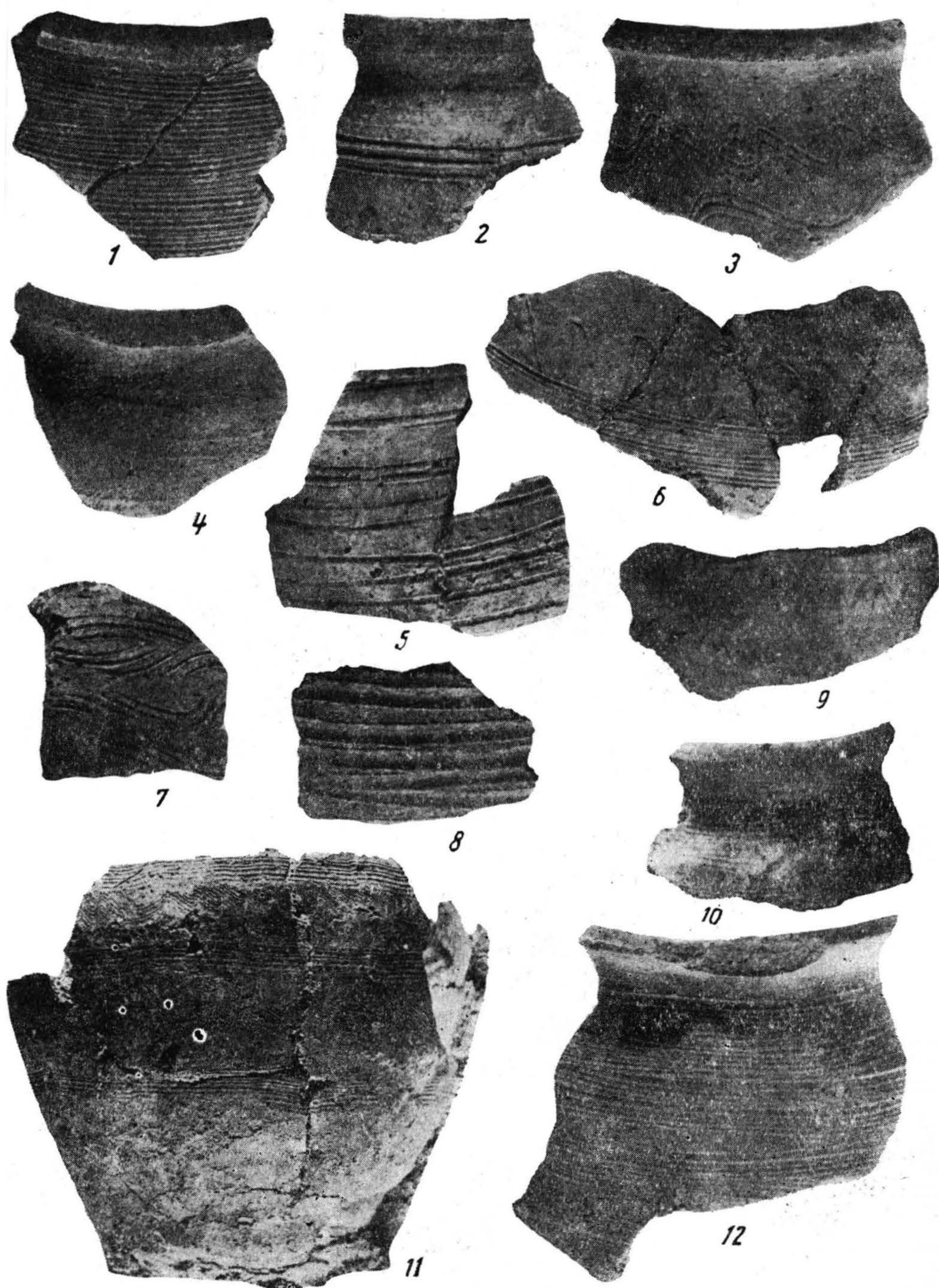

Fig. 11. — Ceramică de tip Dridu din așezarea de la Dodești-Bîrlad.

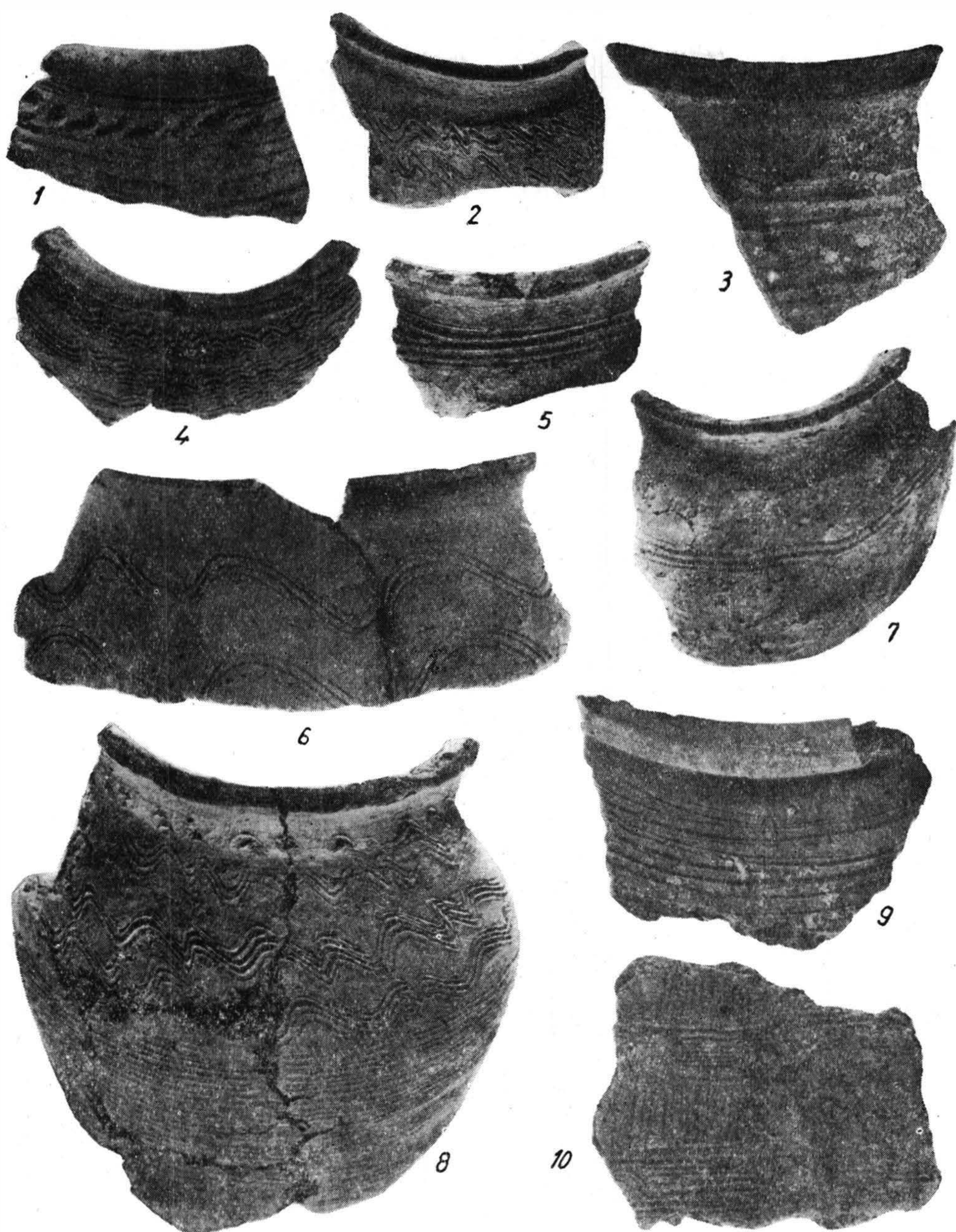

Fig. 12 — Ceramică Dridu de la Oituz-Bacău.

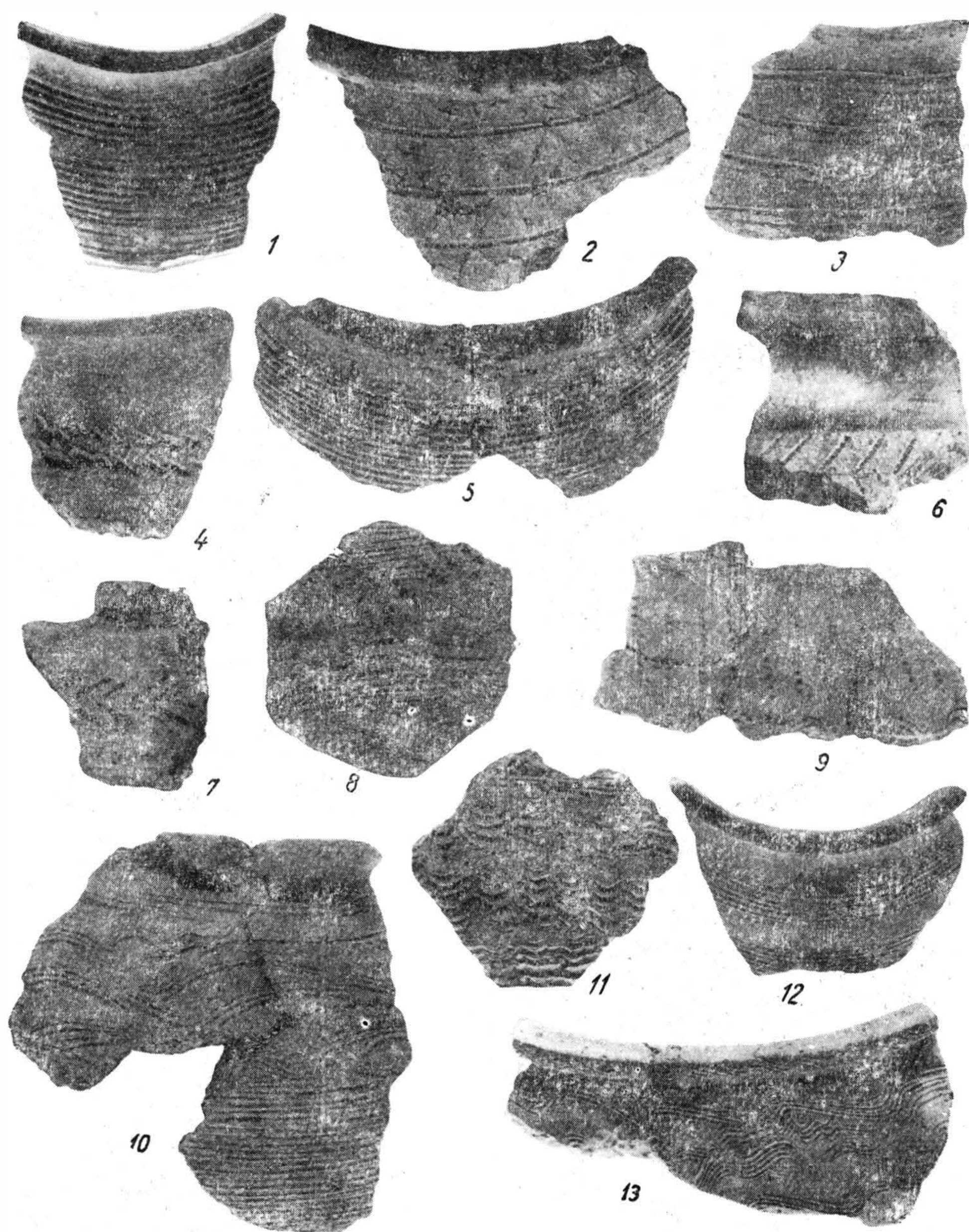

Fig. 13. — Ceramică Dridu de la Oituz-Bacău.

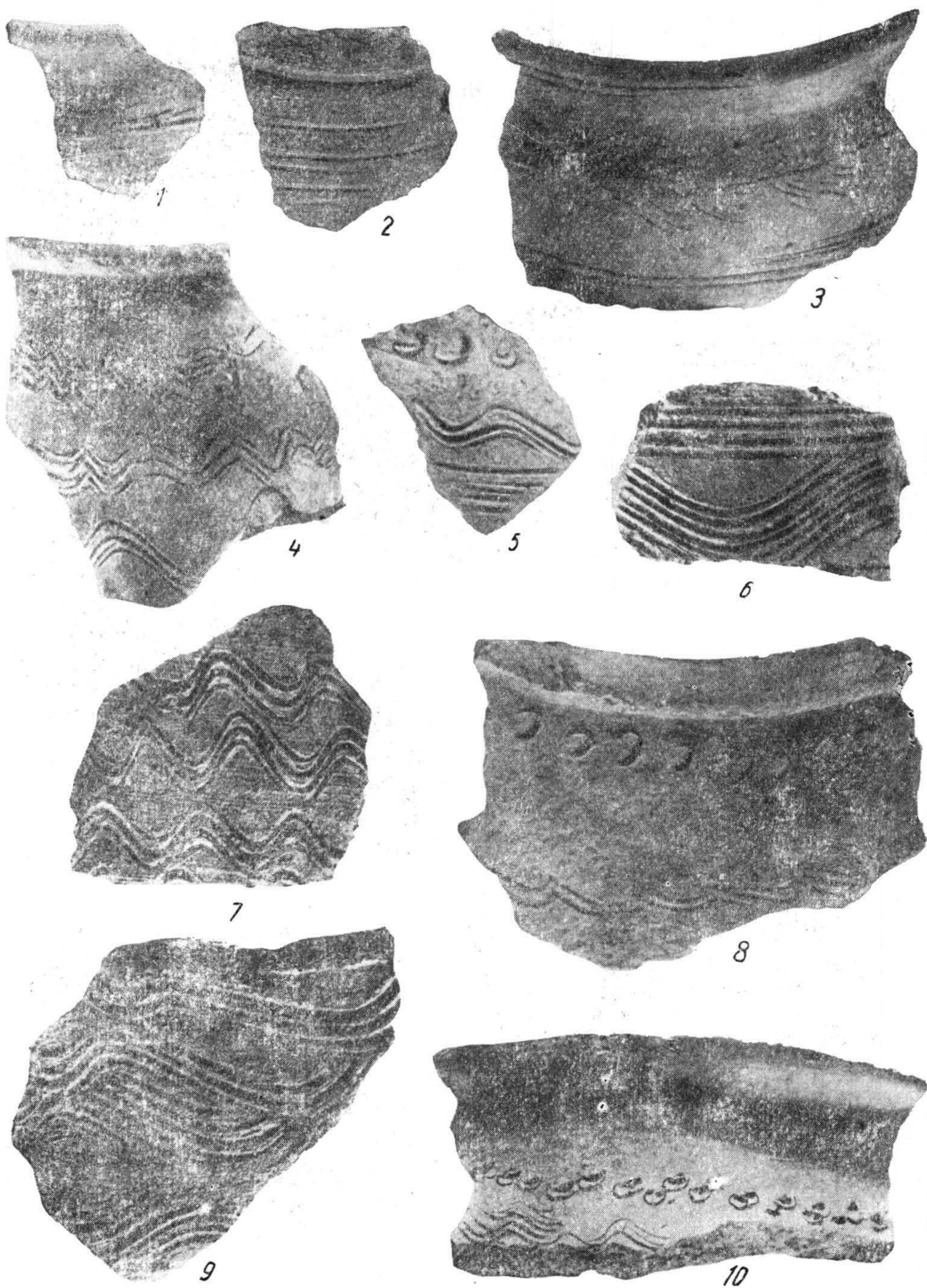

Fig. 14. — Ceramică de tip Dridu. *1—3*, *5*, *8*, *10*, Miroslava-Iaşi; *4*, *6*, *7*, *9*, Gîrbovăţ-Tecuci.

Fig. 15. — Ceramică de tip Dridu. *1*, *4*, Dumbrăveni-Focşani : *2*, *3*, *6—8*, Fălciu ; *5*, Darabani-Dorohoi.

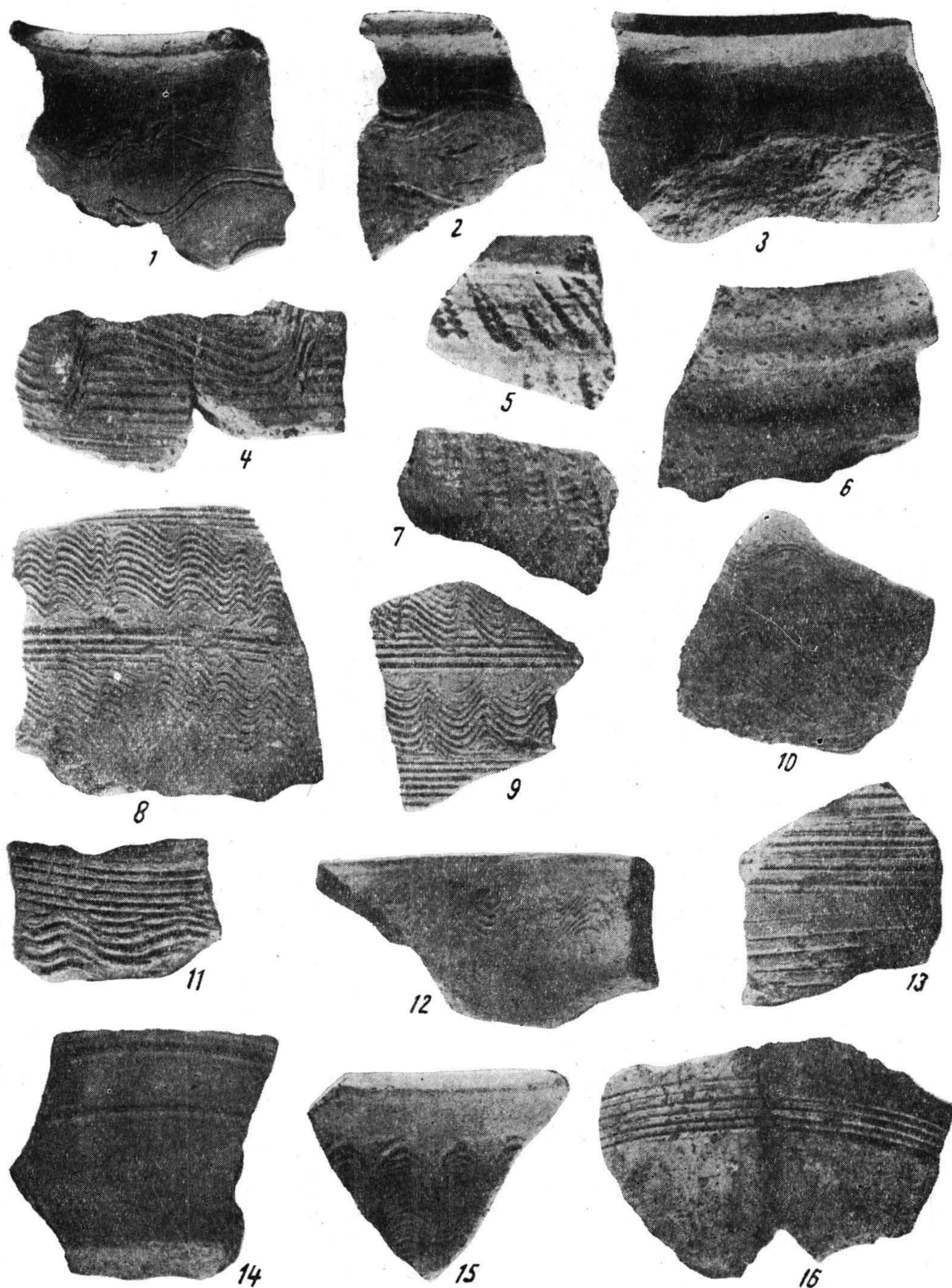

Fig. 16. — Ceramică de tip Dridu. *1—3*, *10*, *16*, Vădeni-Murgeni; *4—9*, *11—15*, Băiceni-Siliște.

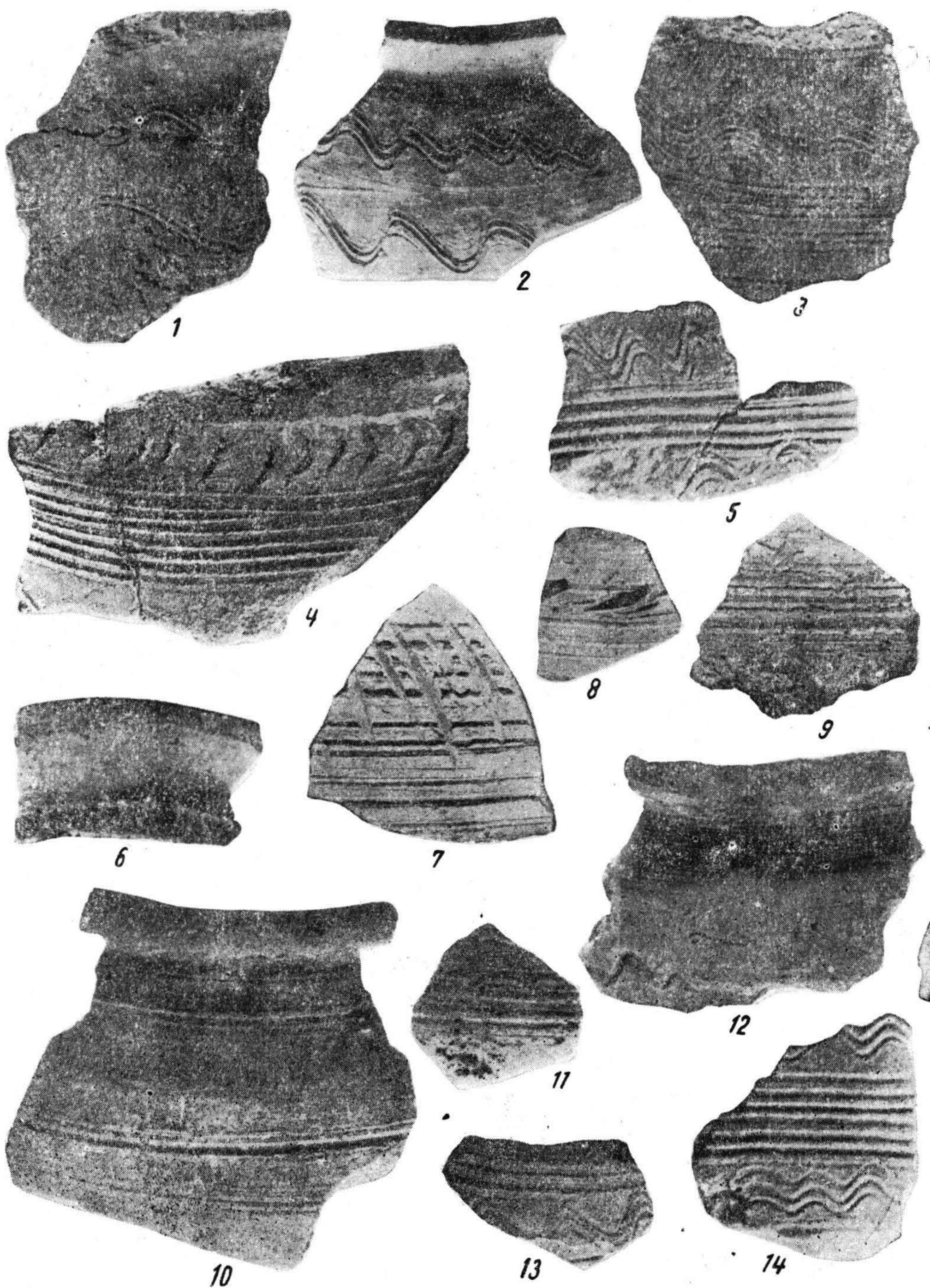

Fig 17. — Ceramică de tip Dridu. *1—3*, *10*, Prodana-Bîrlad ; *4*, *5*, *13*, *14* Fundul Herţei ; *7*, Floreştii-Bacău ; *6*, *8*, *9*, *11*, *12*, Hlincea-Iaşi.

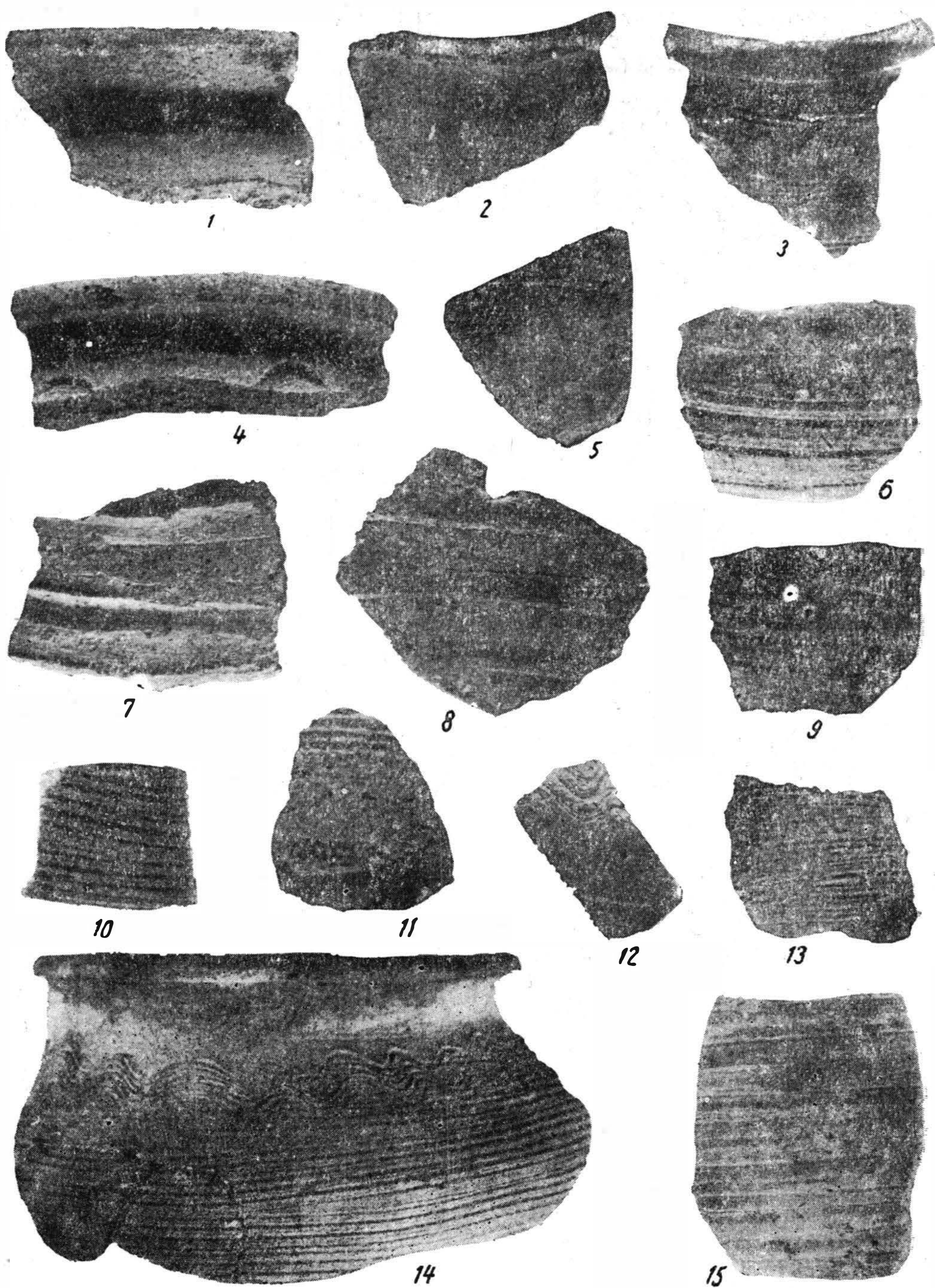

Fig. 18. — Ceramică de tip Dridu din aşezarea de la Şorogari-Iaşi.

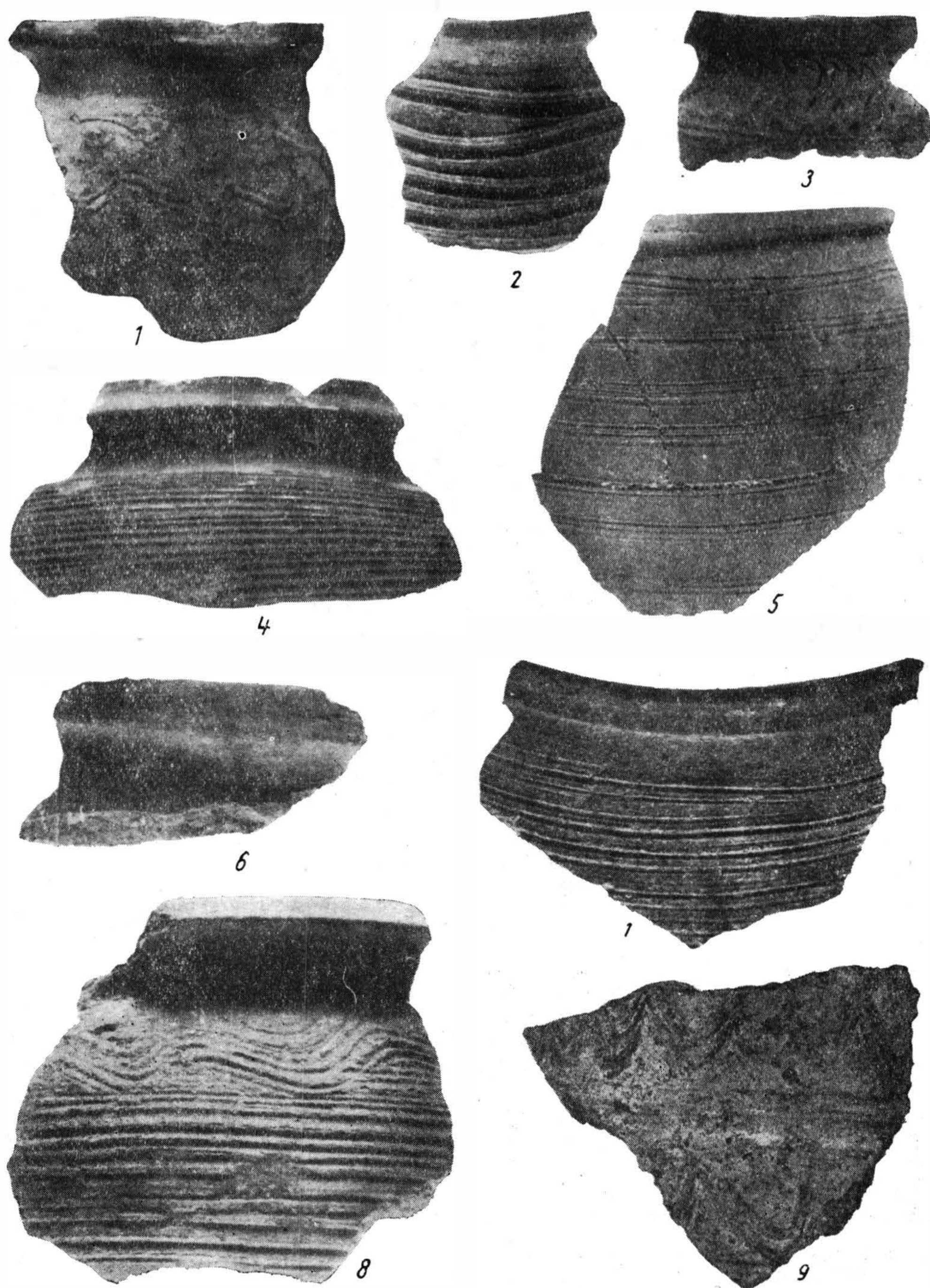

Fig. 19. — Ceramică de tip Dridu, *1*, *7* Vădeni-Prut ; *2*, Murgeni ; *3*, Cîrja ; *4*, *9*, Pojorăni-Huşi ; *5*, Blăgeşti ; *6*, Bursuci ; *8*, Giurcani.

Ceramica aparţinînd tipului V apare însă în cantitate relativ mai redusă decît celelalte categorii menţionate, reprezentînd probabil ceramică de lux (fig. 22 şi 23).

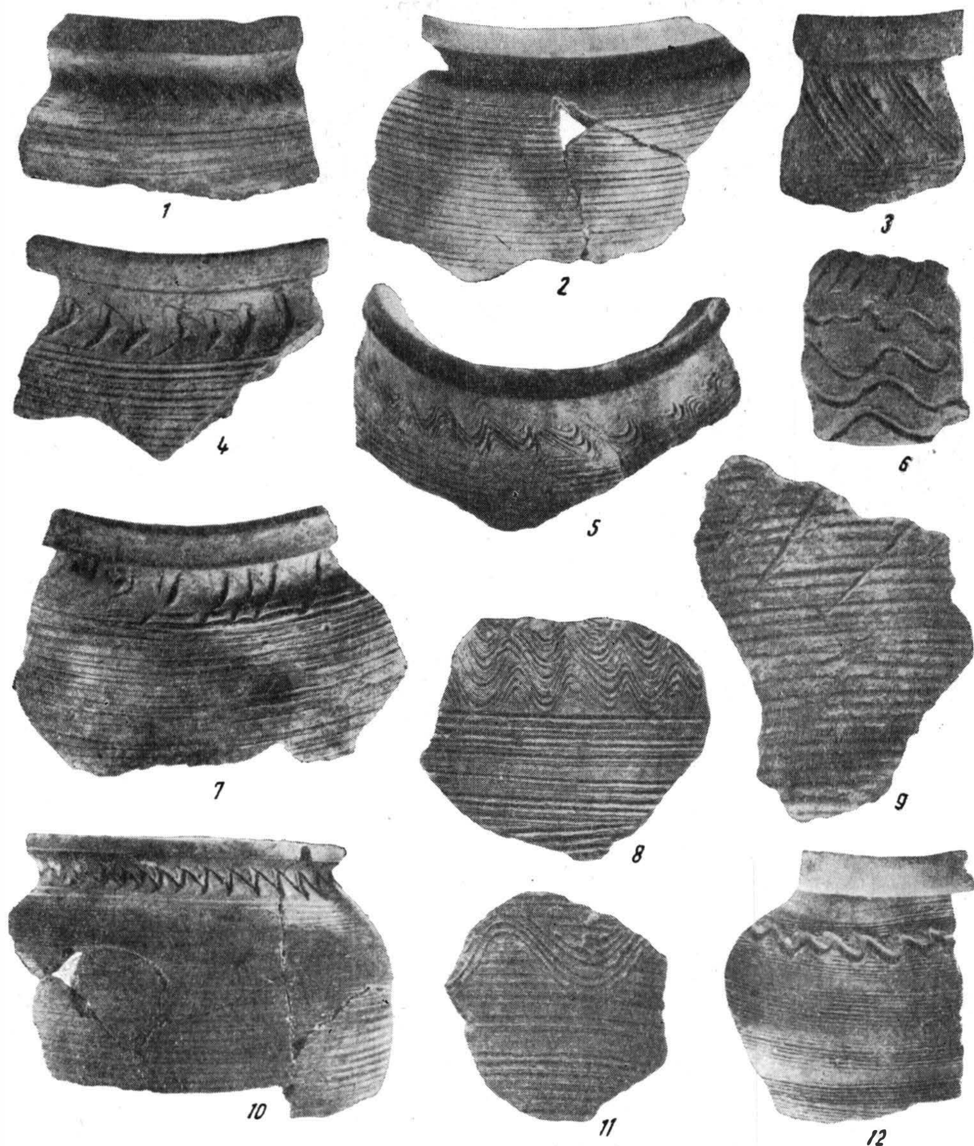

Fig. 20. — Ceramică Dridu din aşezarea de la Şendreni-Galaţi.

Tipul VI, reprezentat doar prin cîteva fragmente descoperite la Şendreni şi Dodeşti, este lucrat tot din pastă cenuşie sau gălbuie, fină. El este constituit din ulcioare cu gîtul înalt, pîntecul bombat avînd de

obicei o toartă. Din nefericire nu avem exemplare întregi care să ne permită o descriere mai detaliată a lor, sau analogii apropiate cu descoperiri asemănătoare cunoscute în aşezările Dridu din Dobrogea şi cîmpia dunăreană.

Tipul VII. Acest tip îl constituie căldarea (cazan) de lut, pusă în legătură cu populaţiile nomade (pecenegi, cumani). Fragmente de cazane

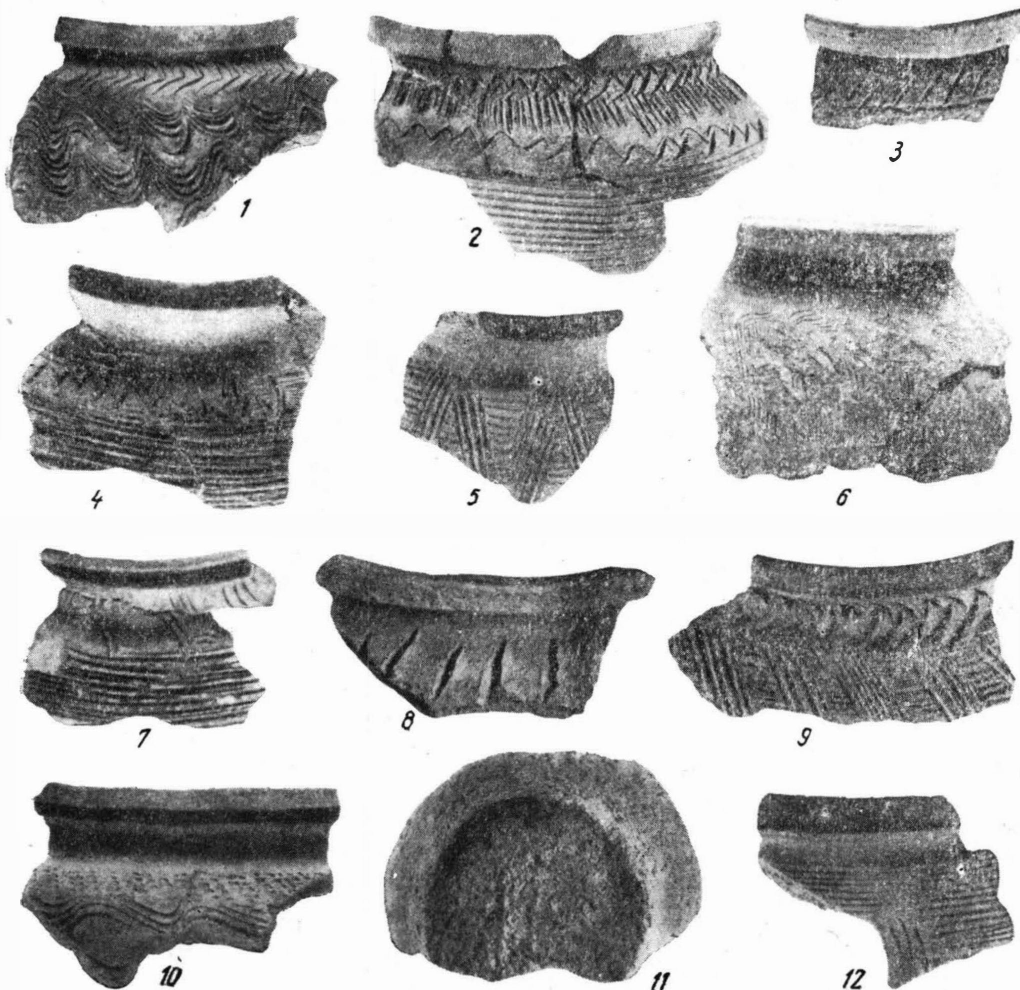

Fig. 21. — Ceramică Dridu din aşezarea de la Şendreni-Galaţi.

de lut s-au descoperit în foarte multe aşezări în asociaţie cu ceramica Dridu, dar ele nu sînt asigurate stratigrafic nici la Spinoasa, nici la Hlincea sau Dăneşti, unde s-au făcut cercetări sistematice. Cu atît mai mult nu este acum posibilă o încadrare precisă a resturilor de căldări de lut descoperite prin cercetările de suprafaţă. Avîndu-se în vedere însă că în unele aşezări Dridu din Cîmpia Dunării şi Dobrogea asemenea vase sînt sigur

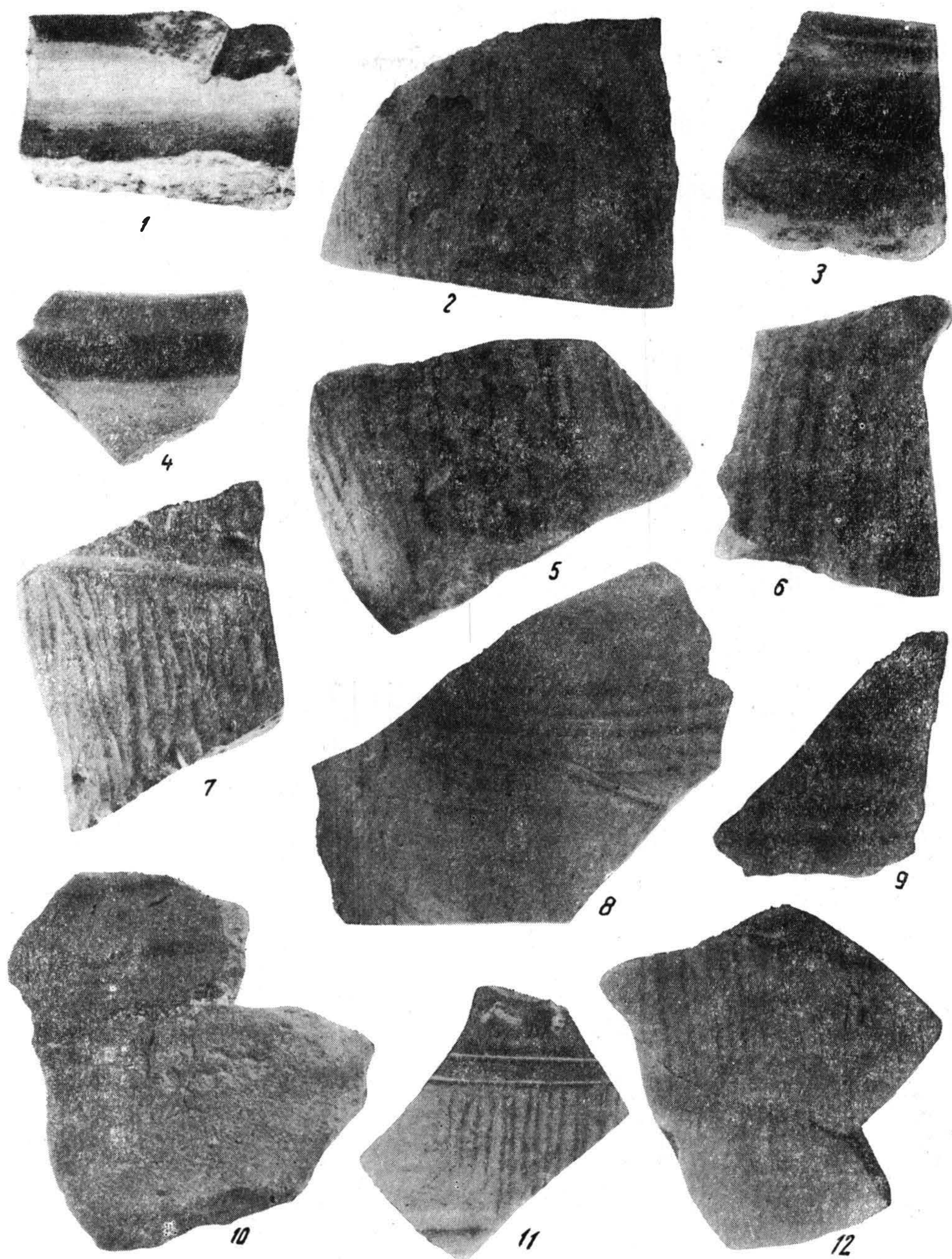

Fig. 22. — Ceramică cenuşie fină. *1, 3, 7*, Spinoasa ; *2, 11—12*, Oituz ; *4, 8*, Hlincea ; *5, 6*, Dăneşti ; *9, 10*, Suceava-Drumul Naţional.

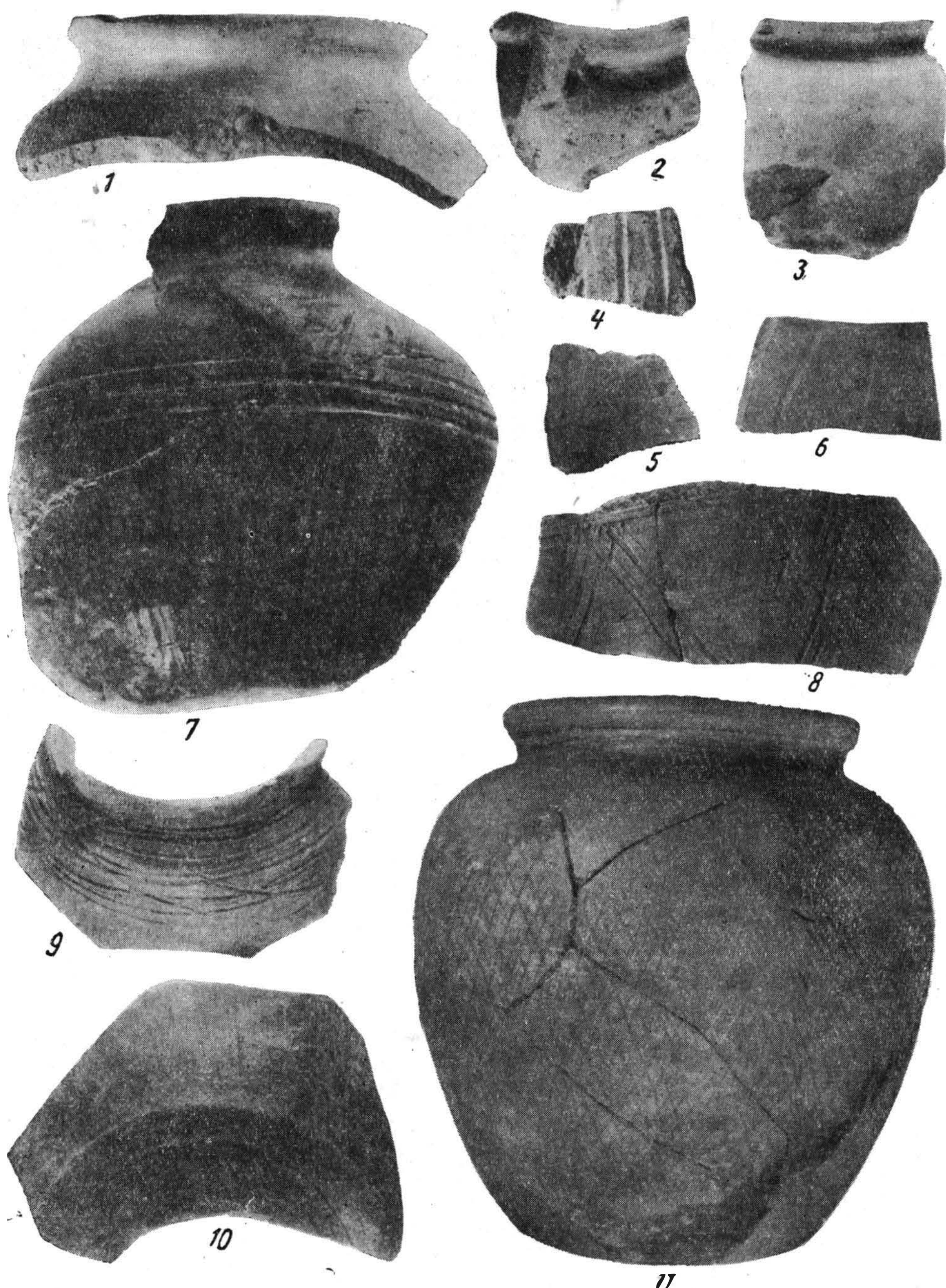

Fig. 23. — Ceramică fină. *1—3*, *7*, *8*, Șendreni ; *6*, Șorogari ; *4*, *9*, Dodești ; *10*, Tuțcani-Bîrlad ; *5*, Epureni ; *11*, Băiceni.

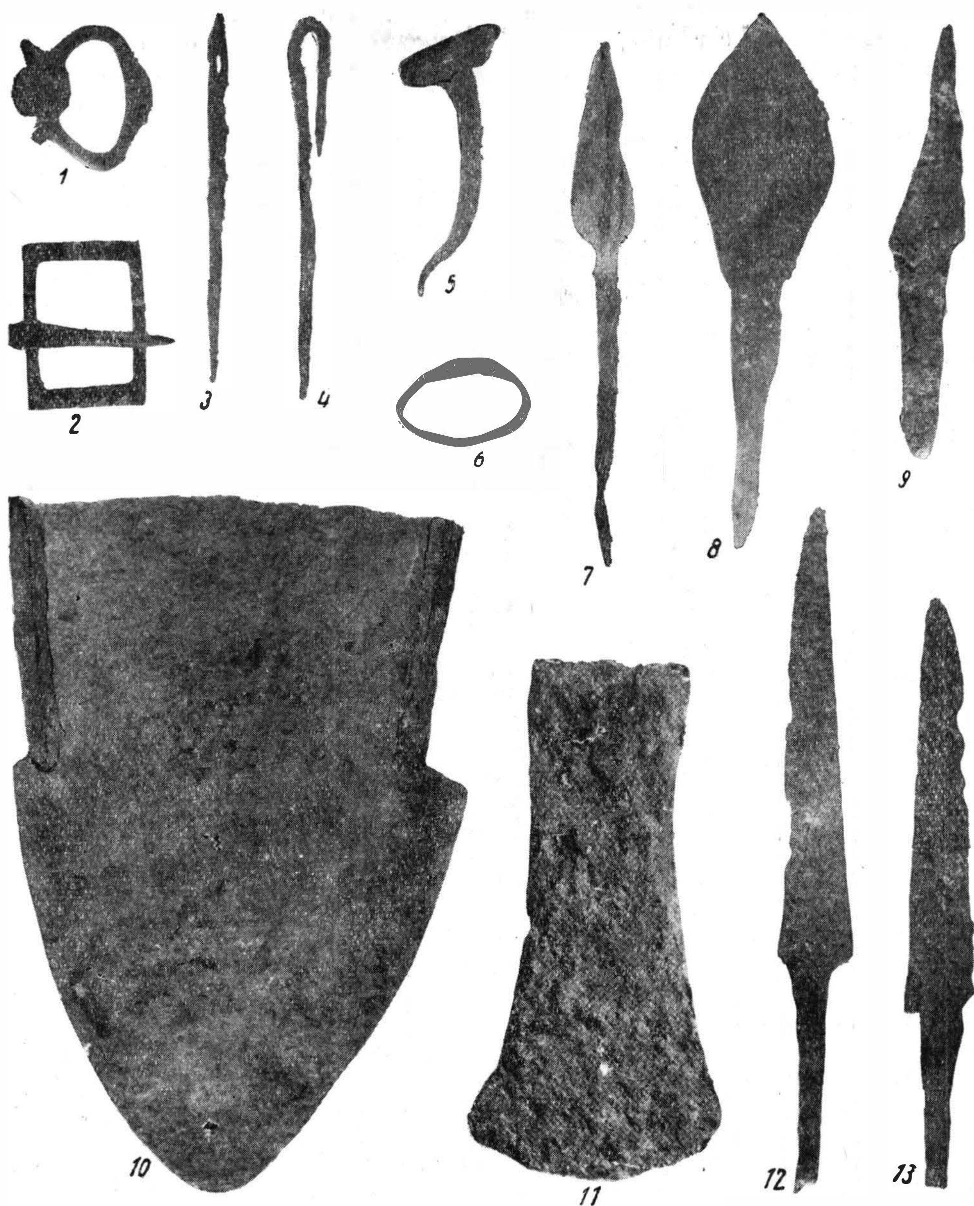

Fig. 24. — Unelte. *3—13*, din fier ; *1*, *2* din bronz. *1*, *4—6*, *9*, *11*, *12*, Spinoasa ; *2*, Hlincea ; *3*, Dodeşti ; *7*, Scheia-Vaslui ; *8*, Probota-Iaşi ; *10*, Mănăstirea Lişcov ; *13*, Şendreni.

atestate către sfîrşitul secolului al X-lea şi prima jumătate a secolului al XI-lea în legătură cu prezenţa pecenegilor în aceste regiuni ale României, este posibil ca unele din fragmentele de cazane descoperite în Moldova, mai ales acelea de la Ţuţcani, Bîrlăleşti etc. lucrate din pastă nisipoasă să fie asociate cu ceramica Dridu. În aceste cazuri, ele pot constitui un element preţios de datare mai ales pentru ceramica Dridu din secolele

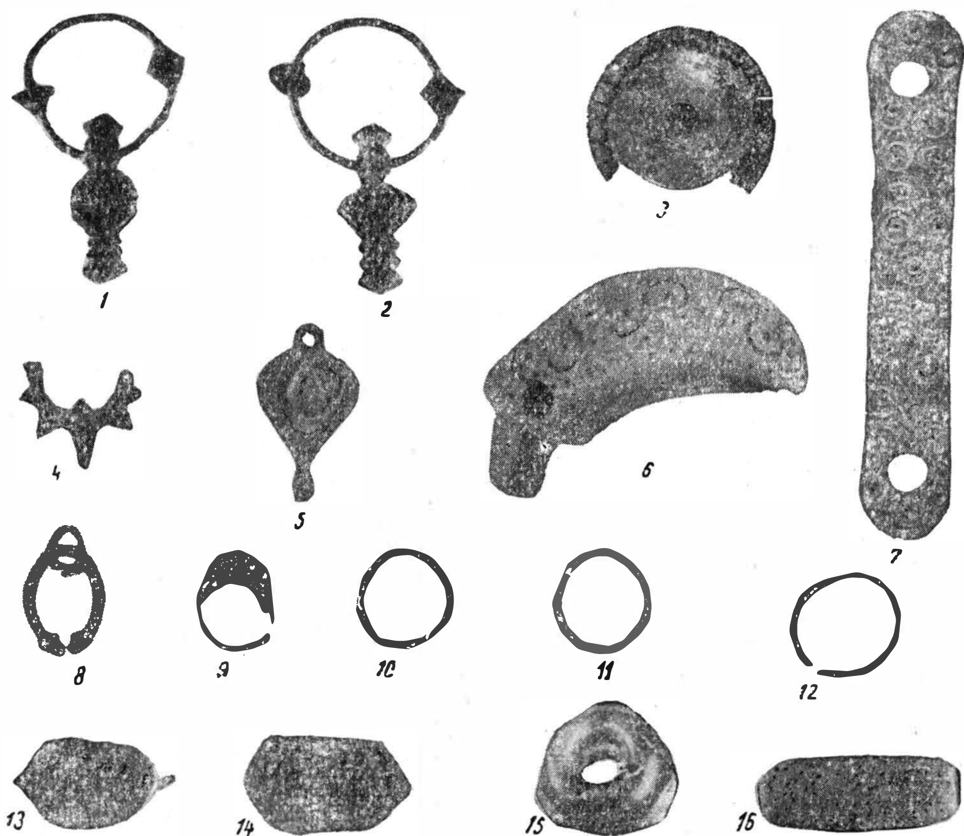

Fig. 25. — Obiecte de podoabă din aşezările Dridu. *1*, *2*, *10*, *11*, Arsura-Huşi; *3*, *5*, *7*, Dăneşti; *4*, *8*, Vădeni-Murgeni; *6*, Epureni; *9*, *12*, *15*, Spinoasa; *13*, Bîrlăleşti; *14*, Dodeşti; *16*, Oituz.

X-XI. De remarcat însă că la Şendreni nu s-a descoperit pînă acum, nici un fragment da cazan, deşi aşezarea este datată sigur în prima jumătate a secolului al XI-lea e.n.

În ceea ce priveşte ornamentarea, ceramica Dridu din Moldova, ca şi din celelalte regiuni româneşti, cunoaşte o variaţie de motive fără precedent în epoca anterioară. Ornamentul este executat prin incizii sau prin lustruire în funcţie de categoria de ceramică. În general, vasele sînt ornamentate pe gît, umeri şi pe 2/3 din suprafaţa pîntecului lor. Sînt numeroase exemplare care prezintă ornamente pe suprafaţa interioară a buzelor sau pe marginea lor în exterior. Sînt şi exemplare ornamentate

pe tot corpul pînă aproape de fund. Adesea, fundurile prezintă în relief ştampile avînd forme de cruci simple (Fălciu), cruci sau pătrate înscrise în cercuri (Şendreni, Epureni), cercuri simple sau concentrice (Dodeşti,

Fig. 26 — Unelte din os. *1*, *4*, Vădeni-Murgeni ; *6*, *7*, Băiceni ; *3*, *5*, *16*, Oituz ; *8*, Murgeni ; *9*, *14—15*, Hlincea ; *10*, Dodeşti ; *11*, Şorogari ; *12*, *13*, Spinoasa.

Şendreni), rozete etc. (fig. 7). Ornamentul de pe corpul vaselor se compune din cîteva elemente principale combinate în nenumărate variante. Aceste elemete sînt : linia orizontală, linia vălurită, canelura, linia punctată (realizată fie prin împunsături succesive cu un vîrf ascuţit, fie cu

pieptenele, fie cu rotiţa dinţată), linia frîntă în zigzag, linia oblică sau verticală, gropiţele, crestăturile etc.

Cel mai frecvent ornament îl constituie linia orizontală sau în val aplicată pe vase, cîte una singură sau în benzi strînse, acoperind succesiv

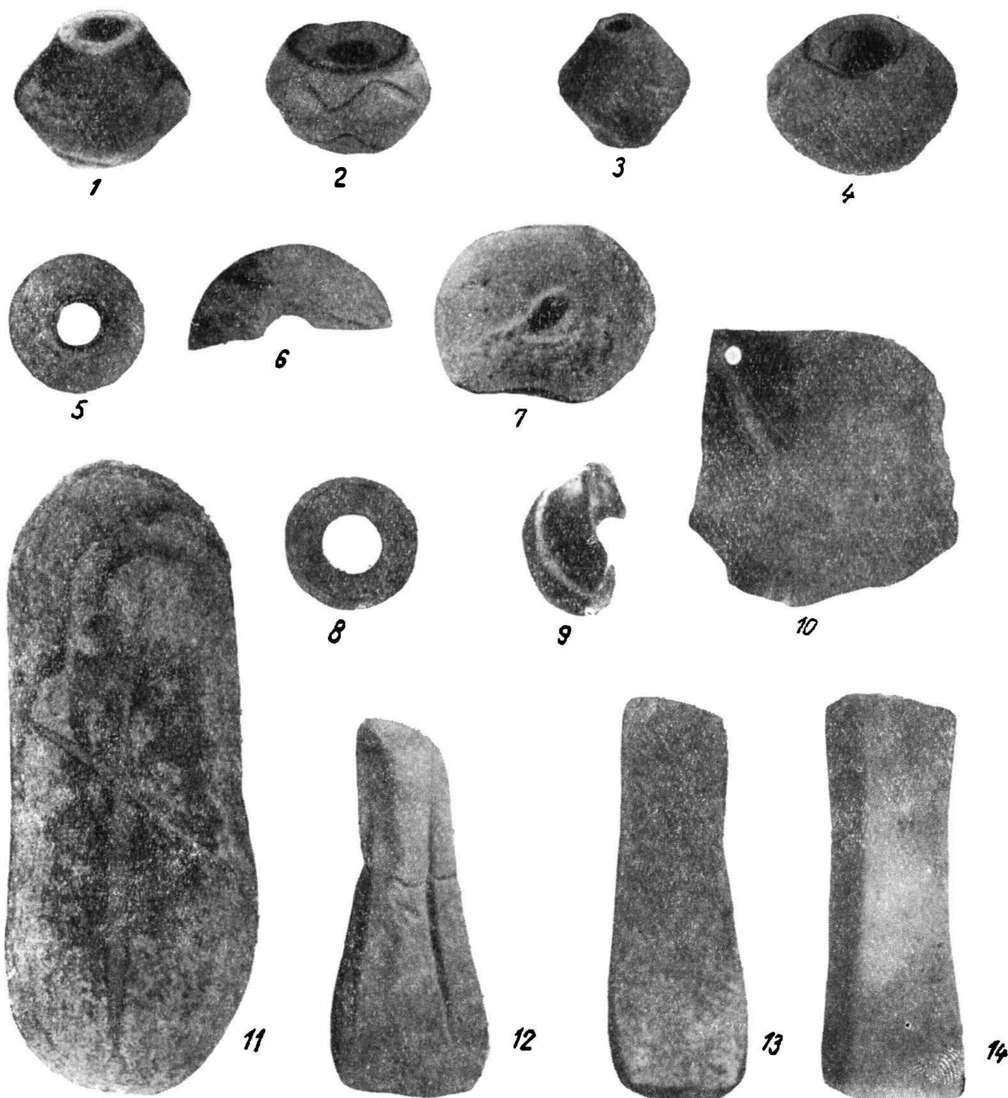

Fig. 27. — Unelte din lut şi piatră. *1*, Vădeni-Murgeni; *2*, *8*, *11—13*, Spinoasa; *4*, Dodeşti; *3*, *5—7*, *10*, Hlincea; *14*, Murgeni.

o jumătate sau 2/3 din suprafaţa vasului. Liniile orizontale pot fi incizate continuu (succesiv), pe cîtă vreme, liniile vălurite numai singulare sau în benzi. De multe ori, benzile de linii vălurite alternează cu benzile de linii orizontale (dispuse în registre) fără să se întretaie (fig. 5/4; 8/5, 10;

10/8, 12 ; 15/1—2, 4 ; 17/4, 13). Alteori, benzile de linii vălurite taie liniile orizontale (fig. 9/2, 8 ; 10/2, 8—9 ; 15/5, 7 ; 16/4, 8—11 ; 17/9, 14). Există şi cazul invers cînd liniile orizontale au fost trasate după executarea ornamentului în val (fig. 11/6 ; 17/3 ; 19/8 ; 20/8). Sînt multe exemplare cînd în mod special pe cîmpul incizat cu linii orizontale al suprafeţei vasului s-au trasat benzi de linii vălurite (fig. 9/4, 8 ; 16/4 ; 19/8). Aceeaşi tehnică se observă şi la folosirea liniilor simple sau în benzi oblice şi verticale trasate peste linii orizontale (fig. 20/3 ; 21/5, 9, 12). La unele exemplare liniile oblice formează un registru separat, de obicei dispus la partea superioară (fig. 20/3 ; 21/2, 9). Benzile vălurite sînt executate uneori avînd bucla valului foarte strînsă alteori ondulaţiile foarte largi (fig. 5/4 ; 9/6 ; 19/3, 6 ; 12/6 ; 16/1—2 ; 20/6). Sînt şi cazuri cînd liniile vălurite sînt dispuse în formă de „ghirlande'' (fig. 10/5 ; 19/9), sau trase aparent în neorînduială întretăindu-se pe corpul vasului (fig. 10/10 ; 11/7 ; 13/10 ; 14/9). De asemenea linii vălurite pot fi aplicate în şiruri dese pe benzi de linii orizontale simplu cîte două sau cîte trei, despărţite numai printr-o linie groasă orizontală. În ceea ce priveşte liniile verticale sau oblice acestea apar fie simplu în şir dispuse în registre cu alte ornamente, fie mai adesea combinate cu linii orizontale.

Într-un caz la Spinoasa şi la Oituz ele formează un fel de metope pe umărul vasului (fig. 9/9 ; 12/10). Un alt element important în ornamentarea olăriei Dridu îl constituie canelura, element de veche tradiţie locală. Canelura poate fi mai lată (fig. 8/2, 8 ; 11/4, 8 ; 18/7—8, 15) sau mai îngustă (fig. 10/14 ; 12/9 /13/2—3), circulară sau continuă în spirală. De obicei canelura este rar combinată cu alte elemente ornamentale. În sfîrşit, mai amintim de liniile punctate orizontal, în zigzag, oblice sau dispuse în formă de crenguţă (fig. 8/14 ; 13/6—9 ; 16/5, 7 ; 21/10), precum şi gropiţele dispuse de regulă pe gîtul vaselor (fig. 12/1, 8 ; 14/5, 10). În general, ornamentele sînt combinate cîte 3—4 între ele. Astfel, pe vasele de la Şendreni avem de regulă înregistrate cîte 3 — 4 elemente ornamentale (fig. 21/2). Ornamentele sînt executate cu îndemînare, conferind un aspect deosebit vasului. Ele se armonizează perfect cu arhitectura oalei-borcan, dovedind înalta artă la care ajunseseră meşterii olari din această vreme.

În afară de ornamentele executate prin incizie, pe vasele lucrate din pastă fină se întîlneşte decorul obţinut prin lustruire. De obicei se întîlnesc liniile verticale, orizontale şi în reţea (fig. 22/5—12 ; 23/4—11). în multe cazuri ornamentele executate prin lustruire sînt combinate cu linii incizate, orizontale, oblice, în zigzag sau chiar vălurite (fig. 22/7—8,11 12 ; 23/7—8).

Pe ceramica fină se mai întîlneşte foarte rar (numai la Suceava) şi decorul în caneluri (fig. 22/9 — 10).

Trebuie reţinut că toate ornamentele folosite, cu excepţia cîtorva, au o vechime apreciabilă, ele întîlnindu-se încă din epoca geto-dacică. Unele din aceste ornamente cunosc în perioada secolelor IX—XI o dezvoltare fără precedent (mai ales valul şi linia orizontală), altele dimpotrivă apar acum pentru prima oară (liniile verticale sau oblice, punctele etc.).

În orice caz este de subliniat şi faptul că anumitor categorii ceramice le sînt caracteristice o anumită frecvenţă a unor motive ornamen-

tale. Astfel, pentru categoria I (cu nisip) s-a folosit cu precădere linia orizontală, pe care în unele cazuri o foloseşte frecvent şi categoria a II-a (la Şendreni, Epureni şi Spinoasa de exemplu). La categoria I striaţiile sînt însă fine şi îngrijit executate, aceasta datorîndu-se atît pastei, cît şi rotaţiei mai bune a roţii olarului.

În cadrul culturii Dridu olăria prezentată mai sus poate fi studiată şi evolutiv, ea constituind în felul acesta un bun criteriu pentru datarea şi încadrarea culturală a obiectivelor din această vreme.

CRONOLOGIA CULTURII DRIDU

Una din cele mai discutate probleme privind cultura Dridu din Moldova o constituie cronologia ei în general. Această situaţie se datorează pe de o parte lipsei deocamdată a unor descoperiri posedînd observaţii stratigrafice satisfăcătoare, care să asigure o datare precisă pentru una sau mai multe perioade din evoluţia culturii Dridu[47], iar pe de altă parte întrucîtva şi absenţei unei necropole din această vreme, ca şi numărului redus al sondajelor ce s-au întreprins pînă acum[48]. Beneficiind de anumite criterii mai sigure de datare (situaţii stratigrafice, prezenţe monetare, analogii etc.), vom încerca să soluţionăm în cadrul lucrării noastre o primă cronologie, evident încă destul de relativă, care va putea fi desigur îmbunătăţită în urma cercetărilor ce se vor mai întreprinde.

Considerînd elementele ceramice de tip *protodridu*[49] (care există încă de la mijlocul secolului al VIII-lea), ca o direcţie firească către cultura Dridu clasică, dezvoltată pe o arie deosebit de întinsă în secolele următoare, se va putea înţelege că transformările culturale petrecute în cadrul culturii Hlincea din Moldova nu au fost spontane, ci de lungă durată, la ele contribuind desigur într-o proporţie însemnată, cu începere din secolul al IX-lea şi aspectul civilizaţiei protoromâneşti din cîmpia dunăreană.

Dezvoltarea locală a culturii Hlincea în Moldova în decursul secolelor VII — VIII a fost ascendentă, în acestă perioadă petrecîndu-se paralel cu transformările culturale importante modificări în structura etnică a populaţiei autohtone datorită în parte şi prezenţei anumitor grupuri de slavi pe teritoriul Moldovei.

Legăturile permanente cu romanitatea transilvăneană şi de la Dunărea de jos au avut însă ca rezultat menţinerea şi a regiunilor răsăritene a României în sfera de influenţă romano-bizantină şi bizantină. Prezenţa unei circulaţii monetare bizantine în secolele VI — VII în Moldova, nu lipsită de importanţă, precum şi prezenţa altor elemente de cultură materială romano-bizantină, dovedesc clar că pătrunderea şi

[47] Pînă în prezent, nu se cunosc cazuri cînd locuinţele Dridu se suprapun direct peste locuinţe Hlincea. Deoarece se cunosc multe situaţii de suprapunere însă a aşezărilor Dridu peste Hlincea, e posibil ca pe viitor să se surprindă şi o atare suprapunere de locuinţe.

[48] Deocamdată nici o aşezare de tip Dridu nu a fost epuizată prin săpături, volumul sondajelor întreprinse fiind foarte mic. Aceasta s-a datorat în cea mai mare parte şi faptului că sondajele au avut un caracter de salvare.

[49] Ion Nestor, *op. cit.*

stabilirea parţială a slavilor la nordul Dunării n-a avut permanent consecinţa de a rupe teritoriile nord-dunărene de romanitatea bizantină.

Descoperirile de ceramică avînd trăsături mai vechi în ceea ce priveşte formele şi ornamentele de la Oituz, Hlincea-Iaşi, Suceava-Drumul Naţional şi din alte părţi, în asociaţie cu ceramică neevoluată de tip Hlincea (faza mijlocie), cu strînse legături în complexe de tip Lozna[50] (secolele VII — VIII), par a fi cele mai timpurii. Situaţia stratigrafică constatată la Suceava-Drumul Naţional pare să confirme această datare mai timpurie. Aici, semibordeiele din nivelul II se suprapun peste locuinţele bordei din nivelul I folosind parţial aceeaşi groapă şi avînd aceeaşi orientare[51]. Intre ele, după cît se pare a trecut destul de puţină vreme, groapa primelor bordeie umplîndu-se numai parţial. Cum bordeiele din primul nivel de la Suceava-Drumul Naţional se datează pe bază de analogii în secolul al VII-lea, se poate admite ca datare pentru nivelul II din aceeaşi aşezare secolul al VIII-lea e.n. Pentru secolul al VIII-lea pledează la Suceava-Drumul Naţional, în afara faptului că o parte din ceramică este lucrată la roată şi existenţa ornamentelor cu benzi de valuri pe o ceramică, în compoziţia căreia există nisip şi microprundişuri, precum şi (foarte important !), prezenţa fragmentelor ceramice fine de culoare neagră-cenuşie, decorate cu caneluri. Sînt singurele fragmente ceramice fine cunoscute în Moldova care au decorul cu caneluri. În legătură cu descoperirile de la Suceava-Drumul Naţional, menţionăm că pînă în prezent lucrările care au studiat aceste descoperiri n-au luat în consideraţie că importantele elemente ceramice discutate aici de către noi, aparţin unui aspect *protodridu* şi că în mod incontestabil constituie cultura materială a populaţiei autohtone şi nu slave, aşa cum s-a presupus[52].

O situaţie similară întrucîtva se constată şi la Hlincea-Iaşi, în bordeiul A_4, unde de asemenea ceramica nisipoasă şi cenuşie fină lucrată la roată (în proporţie destul de mică) este asociată cu aceea lucrată cu mîna, existentă aici în proporţie foarte mare. Ceramica de la Hlincea-Iaşi este asociată şi cu o cataramă de bronz turnat, care datîndu-se în a doua jumătate a secolului al VIII-lea, asigură şi ea aceeaşi datare ca la Suceava. Ceramica lucrată cu roata din locuinţa A_4 de la Hlincea a fost considerată în trecut ca aparţinînd unui alt nivel. Din însemnările de pe şantier în care s-a precizat cu grijă unde au fost găsite fragmentele, reiese clar că printre dărîmăturile vetrei, ca şi pe podea, în amestec cu ceramică lucrată cu mîna, a fost descoperită şi ceramică lucrată la roată de tip Dridu. La Hlincea a fost însă semnalat şi un nivel care poate fi încadrat după caracteristicile ceramicii în secolele X — XI, dovedindu-se astfel că aici există şi continuitate de locuire umană[53].

În sfîrşit, ceramica de tip Dridu de la Bîtca-Oituz, descoperită împreună cu o numeroasă cantitate de ceramică lucrată cu mîna, avînd analogii apropiate cu unele materiale de la Hlincea şi Suceava, pare să

---

[50] Dan Gh. Teodor şi I. Mitrea, *Aşezarea prefeudală de la Lozna-Dorohoi*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 279 şi urm.

[51] M. D. Matei, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii slave de la Suceava*, *SCIV*, 1959, 2, p. 418 şi urm.

[52] Vezi nota 11.

[53] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Şantierul Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, 1953, 1—2, p. 313—323; *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 231—292; *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 687—694.

confirme şi ea aceeaşi datare în secolul al VIII-lea (cel puţin pentru o parte din materialul descoperit). Unele analogii cu descoperirile de la Bezid şi Sălaşuri din Transilvania[54] (localităţi evident destul de apropiate de Oituz, cu legături directe prin pasul Oituzului), datate cam în aceeaşi vreme, ar putea contribui la susţinerea datării propuse (secolul al VIII-lea). Avem în vedere la Oituz şi existenţa decorului mai vechi (canelura), care apare în foarte numeroase cazuri pe ceramica de uz comun.

O anumită asemănare (cel puţin pentru unele complexe), cu descoperirile menţionate mai sus, pare să prezinte şi materialul de la Băiceni-Silişte[55]. Raportul între ceramica Dridu şi ceramica Hlincea în unele bordeie de la Băiceni este acelaşi ca şi la Hlincea sau Suceava, observaţii valabile de altfel şi pentru unele complexe închise (bordeie), descoperite recent la Dodeşti-Bîrlad, unde o serie de caracteristici ale ceramicii indică o datare mai timpurie.

Noi credem deci, că pentru o primă fază în evoluţia culturii Dridu din Moldova, pe care am putea-o denumi convenţional după primele descoperiri faza *Suceava-Hlincea*, s-ar putea opta, cu rezervele cuvenite pentru o datare a ei către sfîrşitul secolului al VIII-lea, eventual începutul secolului al IX-lea. În această fază ar putea fi încadrat şi cimitirul de incineraţie de la Cordeni-Vineţeşti, precum şi anumite materiale ceramice culese întîmplător dintr-un bordei distrus la Pojorăni pe Prut, în jud. Vaslui[56], împreună cu un vas întreg tipic pentru cultura Romen-Borşevo, vas care se datează tot în secolul al VIII-lea[57]. Caracteristic pentru această fază este tipul I de oală-borcan, dar se întîlnesc şi alte tipuri ca de exemplu tipul IV şi V.

Evolutiv, cel puţin pe baza analizei ceramicii şi beneficiind şi de o anumită datare, faza următoare, caracteristică pentru secolul al IX-lea, este ilustrată mai bine prin descoperirile de la Spinoasa şi Dăneşti. În această fază ceramica lucrată cu mîna scade simţitor, deşi mai reprezintă un procentaj de aproximativ 30 — 40%. Sporeşte ceramica cu pasta din şamotă lucrată la roată şi bogat ornamentată. Tot acum este documentată, într-o mai mare cantitate şi ceramica lucrată la roată din pastă nisipoasă. În această perioadă de timp (mai ales către sfîrşitul secolului al IX-lea) sînt semnalate primele „importuri'' Dridu din pastă roşie conţinînd mult nisip, lucrată la roată, cu analogii foarte apropiate în Cîmpia Dunării şi Dobrogea. Ceramica cenuşie sporeşte cantitativ şi ea. Caracteristic pentru această fază sînt vasele din toate tipurile prezentate, o mai mare frecvenţă avînd-o însă tipul II.

Acestei faze, pe care am putea-o denumi *Spinoasa-Dănești*, îi aparţin descoperirile de la Fundul Herţei şi Horodiştea-Dorohoi, o parte din materialul de la Băiceni-Silişte, Vădeni, Zorleni şi Simila-Bîrlad, precum şi acelea de la Fălciu, Prodana-Bîrlad şi Ionăşeni-Botoşani. Este posibil ca şi descoperirile izolate de morminte de la Erbiceni şi Văleni să se dateze

54 Zoltán Székely, *Contribuţii la cunoaşterea culturii slave în secolele VII—VIII în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 47 şi urm.

55 Unele locuinţe Dridu din aşezarea de la Băiceni-Silişte conţin o mare cantitate de ceramică lucrată cu mîna. În altele raportul cantitativ nu mai este acelaşi. S-ar putea ca aici să existe două faze de locuire apropiate în timp.

56 Descoperirea aparţine prof. Ghenuţă Coman.

57 I. I. Lepuşkin, *Городище Новотроицкое*, în *MIA*, 74, M—L, 1958.

tot în această vreme după cum pare să le încadreze obiectele de inventar care le conţin. Datarea acestei faze în secolul al IX-lea este parţial asigurată şi de brelocurile unor pandantive descoperite în aşezările de la Dăneşti şi Vădeni-Bîrlad şi a unui cercel bizantin descoperit de asemenea la Vădeni-Bîrlad.

Către sfîrşitul secolului al IX-lea şi prima jumătate a secolului al X-lea se cunosc în Moldova mai multe aspecte. În primul rînd este vorba de descoperirea de la Şorogari-Iaşi, în care ceramica lucrată cu roata din pastă cu nisip este preponderentă, iar aceea lucrată din pastă în compoziţie cu şamotă în cantitate destul de mică[58]. Nu există fragmente ceramice lucrate cu mîna. Unele analogii descoperite la Satul Nou, Bucov şi în alte părţi ne indică aproximativ sfîrşitul secolului al IX-lea şi prima jumătate a secolului al X-lea. În această fază am putea încadra şi unele din descoperirile de la Dodeşti, precum şi o parte din materialele ceramice de la Epureni, Vădeni şi Oituz, deşi se deosebesc destul de mult de aspectul Şorogari. În această fază se întîlnesc aproape toate tipurile ceramice amintite precum şi cîteva dintre variantele menţionate.

O a patra fază în evoluţia culturii Dridu din Moldova o formează descoperirile datate în a doua jumătate a secolului al X-lea, constituind faza *Dridu „clasică"*. Aici încadrăm, sub rezerva unor verificări ulterioare anumite descoperiri de la Epureni-Bîrlad, Murgeni-G.A.S., o parte din materialele de la Dodeşti-Bîrlad, descoperirile de la Vlădiceni-Iaşi etc. Ceramica predominantă este aceea roşie-portocalie sau brună lucrată fie din pastă nisipoasă sau cu microprundişuri, fie mai rar din pastă cu şamotă. Tipurile I şi II, prezentate mai sus, sînt majoritare. Această fază este asigurată cronologic de analogiile apropiate cu unele descoperiri de la Dridu, Ileana-Podari, Dinogetia etc. Ar fi foarte importante, pentru stabilirea acestei cronologii, observaţii stratigrafice suplimentare în aşezarea de la Epureni-Bîrlad, unde este posibil să existe deja două faze de locuire, evident destul de apropiate în timp.

În sfîrşit, a cincea şi ultima fază din dezvoltarea culturii Dridu o formează aşa-numita *fază Şendreni.* Ea este asigurată cronologic în două cazuri la Şendreni şi Sărăţeni-Murgeni prin monede bizantine emisiune de la Roman al III-lea Arghyros (1028 — 1034). Descoperiri din această fază se cunosc şi la Cîrja-Bîrlad, Pojorăni-Bîrlad iar fragmente izolate la Giurcani, Mănăstirea-Lişcov, Dodeşti, Fundul Herţei etc. Cimitirul de la Arsura-Huşi ar putea fi şi el raportat cronologic la această fază. Ceramica predominantă este aceea din categoria a doua cu frecvenţa tipului I şi II şi a variantei „Şendreni". În această fază, ceramica cenuşie este încă prezentă într-o cantitate destul de sporită, iar ceramica lucrată cu mîna lipseşte deocamdată.

Este de asemenea necesar să semnalăm şi faptul că pentru o bună parte din materialele arheologice de tip Dridu descoperite în cercetările de suprafaţă din Moldova, nu s-a putut face o încadrare cronologică mai riguroasă. Lipsa adesea a unui material mai concludent, ca şi caracterul descoperirilor au impus o încadrare relativ largă a acestor materiale. Desigur prin cercetările viitoare se va putea mai lesne încerca o încadrare cronologică

[58] Din punct de vedere al raportului cantitativ dintre categoriile ceramice pe care le conţine, bordeiul descoperit la Şorogari prezintă o situaţie singulară pentru Moldova.

mai restrînsă. Acest lucru este fără îndoială valabil cel puţin acum şi pentru unele materiale arheologice care provin chiar din sondaje, mai ales acelea al căror volum de săpături a fost redus şi ale căror observaţii stratigrafice sînt încă destul de restrînse. Aceste lipsuri, inerente în cercetarea unei perioade aşa de lungi şi de complexe, vor trebui treptat înlăturate pe viitor, prin realizarea unor noi observaţii exacte. La aceasta va trebui să contribuie şi valorificarea exhaustivă a descoperirilor atribuite culturii Dridu, încă destul de puţin cunoscute în unele regiuni ale României. În orice caz din prezentarea generală a vestigiilor de tip Dridu documentate arheologic în regiunile este-carpatice ale României, precum şi din încercarea de a le fixa în timp şi spaţiu, s-au putut formula unele concluzii deosebit de importante, relativ la aria de răspîndire, la caracterul şi semnificaţia descoperirilor de tip străromânesc, în perioada secolelor VIII—XI. Din acest punct de vedere, o deosebită însemnătate o are constatarea că pentru perioada secolelor VIII-XI s-a putut documenta aici o evoluţie culturală neîntreruptă a culturii Dridu, legată strîns atît de dezvoltarea culturii materiale locale anterioare (secolele V — VII), cît şi de evoluţia culturii materiale autohtone din perioada posterioară (secolele XI — XIII). Aceasta demonstrează elocvent *continuitatea* culturală şi etnică în regiunile est-carpatice ale României şi, în acelaşi timp, *unitatea culturală* a întregului teritoriu nord-dunărean.

Densitatea mare a descoperirilor arheologice de tip Dridu în anumite unităţi geografice ale Moldovei, deşi cercetările încă nu au epuizat toate zonele acestei regiuni a ţării (ne gîndim în special la teritoriul dintre Carpaţi şi Siret, unde asemenea cercetări au fost mai puţin intense), atestă în perioada secolelor VIII — XI (ca şi în epocile anterioare sau ulterioare), existenţa unei populaţii relativ numeroase, care trăia în aşezări deschise şi se ocupa în primul rînd cu agricultura şi creşterea vitelor. Ea practica deopotrivă pescuitul în apele şi lacurile din această regiune, se îndeletnicea cu olăritul şi alte numeroase meşteşuguri casnice. Aceşti locuitori prelucrau local fierul şi alte metale şi făceau comerţ cu lumea bizantină, folosind, într-o anumită măsură, pentru schimburile comerciale chiar moneda măruntă de aramă a imperiului bizantin.

În legătură cu aşezările populaţiei din Moldova din secolele VIII—XI un deosebit interes prezintă horodiştile semnalate în nordul Moldovei. Dacă prin cercetările viitoare se va putea dovedi precis că ele aparţin cronologic acestei vremi, aşa cum pare să fi documentat cercetările din ultima vreme, va trebui neapărat studiată problema scopului pentru care ele au fost ridicate. Documentarea certă a unor categorii ceramice Dridu la Fundul Herţei de exemplu (ceramică din pastă comună şi cenuşie) deschide pentru viitor largi perspective pentru o nouă interpretare a originilor şi scopului pentru care s-au construit aceste cetăţui de pămînt aparţinînd în acest caz populaţiei locale din secolele X — XI şi nu populaţiei slave cum s-a presupus pînă nu demult. În cazul horodiştilor menţionate s-ar putea să fie vorba de o împotrivire a populaţiei locale îndreptată poate contra extinderii teritoriale şi politice a statului de Kiev în aceste regiuni. Fireşte, cercetările viitoare vor putea preciza caracterul acestor aşezări care, aşa cum am mai menţionat, aparţin populaţiei locale avînd o organizare social-politică destul de avansată.

Ori, o asemenea populaţie sedentară, posedînd o cultură materială superioară şi o organizare social-politică destul de avansată, întreţinînd legături cu lumea civilizată a Bizanţului, populaţie care a păstrat elemente tradiţionale locale străvechi din fondul daco-romanic (ceramica cenuşie, forme de vase, ornamente, tip de vatră şi locuinţă, unelte etc.) nu putea fi decît de origine romanică. Aceştia sînt vlahii, volohii sau olahii pomeniţi în izvoarele scrise ale vremii, elemente etnice viguroase care, în ciuda tuturor prefacerilor de ordin economic, social-politic, cultural şi etnic, au continuat să vieţuiască neîntrerupt pe aceste meleaguri.

Credem că datele prezentate în lucrarea de faţă cu privire la cultura Dridu din Moldova vor putea contribui la clarificarea unora din problemele mai importante privind cultura materială din perioada finală de formare a poporului român în această regiune a ţării noastre. Ele sînt în acelaşi timp şi o confirmare a concluziilor privind geneza, evoluţia şi caracterul culturii Dridu în general, cultură a cărei importanţă în înţelegerea procesului de definitivare a poporului român a fost în repetate rînduri dovedită de numeroasele descoperiri arheologice efectuate în ultimul deceniu pe teritoriul României[59].

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DE LA CULTURE DE DRIDU SUR LE TERRITOIRE DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Dans la présente étude, l'auteur publie les résultats des recherches archéologiques, entreprises ces dix dernières années, sur le territoire de la Moldavie, concernant la civilisation de Dridu (IXe — XIe siècles), en mettant en évidence les caractéristiques de cette civilisation.

Tout d'abord on mentionne que les établissement datant de cette époque sont de type « ouvert » (sans fortification) et seulement quelques-unes, au nord de la Moldavie, sont de type « horodişte » (fortifiées) (Fundul Herţei, Baranga-Hudeşti, etc.). Elles sont situées dans la proximité des cours d'eaux. On a découvert dans les établissements des habitations de type hutte, hutte à demi enfouie et habitation de surface. Dans chaque habitation se trouvait un foyer, érigé soit en pierre soit en terre glaise (fig. 3/1, 3/4). Souvent il y avait seulement des âtres simples, non couverts, et parfois les foyers en terre glaise avaient aussi des « poêles portatifs » placés au dessus (fig. 3/4).

Dans les établissements on a découvert aussi des fosses à provisions cylindriques à large ouverture ou en forme de cul de sac (ouverture mince).

De la période comprenant les VIIIe — XIe siècles, sur le territoire de la Moldavie on connaît un petit nombre de nécropoles. Une de celles-ci, celle de Vineţeşti-Cordeni contenant des urnes à incinération a été datée des VIIIe — IXe siècles. Malheureusement cette nécropole fut détruite

[59] Concluziile formulate de I. Nestor în lucrările sale privind cultura Dridu au fost confirmate de săpăturile ulterioare întreprinse nu numai în Moldova, ci şi în alte numeroase aşezări din celelalte regiuni româneşti, demonstrîndu-se astfel încă o dată larga arie de răspîndire a acestei culturi pe teritoriul de la nordul Dunării.

par des travaux publies. Des tombes à inhumation, isolées, ont été découvertes à Erbiceni-Iaşi, Holboca-Iaşi, Probota-Iaşi, Văleni-Roman, tandis qu'une nécropole à 11 tombes a été découverte à Arsura-Huşi. En général les tombes à inhumation datent des Xe — XIe siècles.

Le mobilier des habitations et des nécropoles est, hormis la céramique, assez modeste. On a trouvé des outils en fer, en bronze, en os, en pierre et en terre glaise (fig. 24, 26 et 27), pièces de parure de provenance byzantine (fig. 25/1 — 5, 8, 13, 15), de même que des monnaies byzantines (trésors ou isolées). On a trouvé des monnaies à Dolheşti-Huşi, Berezeni-Bîrlad, Sărăţeni-Bîrlad, Şendreni-Galaţi, Suceava et Satu Nou-Iaşi. Elles datent des IXe — XIe siècles.

La céramique, travaillée seulement au tour, présente une grande variété. Selon la composition de la pâte, on a établi 4 catégories : Ire catégorie, pâte sablonneuse de couleur rouge : IIe catégorie, à pâte de couleur brune, contenant dans sa composition des tessons broyés ; IIIe catégorie représentée par une pâte fine, d'habitude de couleur grise ou jaunâtre ; IVe catégorie comprenant une pâte au caolin, importée de la Dobrogea.

On a encore établi plusieurs variantes selon le dégraissant employé (grains de calcaire, mica, cailloux, etc.).

Des quatre catégories de pâte susmentionnées on a établi plusieurs types de vases, à savoir : types I, II, III, IV, vases-pot, de dimensions plus ou moins grandes, à pâte contenant du sable et des tessons broyés (fig. 4 — 6, 8 — 21) ; types V et VI, vases et cruches en pâte fine (fig. 22,23) ; type VII, chaudrons en terre glaise à pâte contenant du sable et des tessons broyés.

Les ornements des vases appartenant aux différents types de la civilisation de Dridu sont très variés. Ils sont représentés par bandes ou lignes simples, ondulées et horizontales, obliques ou verticales, de même que par des points, encochures, cannelures, etc. Souvent, ces ornements sont combinés sur la surface du même vase.

Un problème tout spécial pour la civilisation de Dridu en Moldavie c'est sa chronologie en général.

On a signalé des éléments *proto-Dridu* (VIIIe — IXe siècles) dans les établissements de Suceava-Route Nationale, Oituz-Bacău, Hlincea-Iaşi etc., trouvés à la fois avec de la céramique travailleé à la main du type Hlincea I. C'est la phase nommée *Hlincea-Suceava*.

Les découvertes de Spinoasa, Dăneşti, Fălciu, Bîrlad etc., sont datées du IXe siècle à base d'analogies de la céramique et de certaines pièces de parure. C'est la phase *Spinoasa-Dănești*.

L'établisement de Şorogari-Iaşi de même qu'une partie du matériel découvert à Dodeşti, Vădeni-Bîrlad et Oituz-Bacău, sont datés des IXe — Xe siècles, par analogie avec la céramique découverte dans les établissements de type Dridu de la plaine du Danube.

Les découvertes d'Epureni, Dodeşti-Bîrlad, Vlădiceni-Iaşi, Murgeni etc., représentant la phase suivante (Xe siècle), correspondent à la civilisation de Dridu proprement dite.

La dernière phase, correspondant à l'établissement de *Şendreni*, date de la fin du Xe siécle — commencement du XIe siècle, datation établie grâce aux monnaies byzantines. Dans cette phase on a inclu les découvertes de Sărăţeni, de Murgeni, de Chipereşti etc.

On a pu établir ces phases de l'évolution de la civilisation de Dridu en Moldavie à la suite des fouilles entreprises dans les 20 établissements et nécropoles datés des VIIIe — XIe siècles. On peut aussi ajouter le matériel céramique provenant des 139 établissements découverts par des recherches de surface.

En analysant le matériel archéologique appartenant à la civilisation de Dridu en Moldavie on aboutit à la conclusion que la population proto-roumaine était sédentaire et pratiquait l'élevage du bétail et l'agriculture; de nombreuses occupations domestiques et même la métallurgie locale du fer y sont attestées. La circulation monétaire et les objets d'importation prouvent les étroits rapports des habitants avec le monde byzantin. Cette population proto-roumaine avait gardé dans sa civilisation de nombreuses traditions daco-romaines qui la rendent différente de la civilisation du monde slave. En même temps l'analyse des vestiges de civilisation de Moldavie, des VIe — XIe siècles, prouve *l'unité de civilisation* avec les autres provinces roumaines.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Carte de la diffusion des monuments appartenant à la civilisation de Dridu sur le territoire de la Moldavie.

Fig. 2. — Habitations de type hutte [1—3] et de surface [4] des établissements Dridu de Moldavie. 1,3, Şendreni-Galaţi; 2, 4 Vădeni-Murgeni.

Fig. 3. — Foyers et âtres découverts dans les habitations de type Dridu. 1, âtre en pierre (Şendreni-Galaţi); 2, âtre « ouvert » (Dodeşti-Bîrlad); 3, foyer doublé de pierres (Dodeşti-Bîrlad); 4, foyer en terre glaise recouvert d'un « pôele portatif » (Şendreni-Galaţi)

Fig. 4. — Vases de type Dridu. 1,3, Fălciu; 2,4, Dodeşti.

Fig. 5. — Vases de type Dridu. 1,5, Spinoasa; 2, Băiceni; 3,4, Epureni.

Fig. 6. — Vases de type Dridu. 1, Dăneşti; 2, Mănăstirea - Lişcov; 3, Sărăţeni; 4, Fălciu.

Fig. 7. — Fonds de vases estampillés. 1, 2, Epureni; 3,4, Dodeşti.

Fig. 8. — Céramique Dridu. 1—5, 8, 11, 12, Dăneşti; 6, 7, 9, 10, Suceava-Route Nationale.

Fig. 9. — Céramique de type Dridu de l'établissement de Spinoasa-Iaşi.

Fig. 10. — Céramique de type Dridu de l'établissement de Epureni-Bîrlad.

Fig. 11. — Céramique de type Dridu de l'établissement de Dodeşti-Bîrlad.

Fig. 12. — Céramique Dridu de Oituz-Bacău.

Fig. 13. — Céramique Dridu de Oituz-Bacău.

Fig. 14. — Céramique de type Dridu. 1—3, 5, 8, 10, Miroslava-Iaşi; 4, 6, 7, 9, Gîrbovăţ-Tecuci.

Fig. 15. — Céramique de type Dridu. 1, 4, Dumbrăveni-Focşani; 2, 3, 6—8, Fălciu; 5, Darabani-Dorohoi.

Fig. 16. — Céramique de type Dridu. 1—3, 10, 16, Vădeni-Murgeni; 4—9, 11—15, Băiceni-Silişte.

Fig. 17. — Céramique de type Dridu. 1—3, 10, Prodana-Bîrlad; 4, 5, 13, 14, Fundul Herţei; 7, Floreştii-Bacău; 6, 8, 9, 11, 12, Hlincea-Iaşi.

Fig. 18. — Céramique de type Dridu de l'établissement de Şorogari-Iaşi.

Fig. 19. — Céramique de type Dridu. 1, 7, Vădeni-Prut; 2, Murgeni, 3, Cîrja; 4, 9, Pojorăni-Huşi; 5, Blăgeşti; 6, Bursuci; 8, Giurcani.

Fig. 20. — Céramique Dridu de l'établissement de Şendreni-Galaţi.

Fig. 21. — Céramique Dridu de l'établissement de Şendreni-Galaţi.

Fig. 22. — Céramique fine grise. 1, 3, 7, Spinoasa; 2, 11, 12, Oituz; 4, 8, Hlincea; 5, 6, Beneşti; 9, 10, Suceava-Route Nationale.

Fig. 23. — Céramique fine, 1—3, 7, 8, Şendreni ; 6, Şorogari ; 4, 9, Dodeşti ; 10, Tuţcani-Bîrlad ; 5, Epureni ; 11, Băiceni.

Fig. 24. — Outils. 3—13, en fer ; 1, 2, en bronze. 1, 4—6, 9, 11, 12, Spinoasa ; 2, Hlincea ; 3, Dodeşti ; 7, Scheia-Vaslui ; 8, Probota-Iaşi ; 10, Mănăstirea Lişcov ; 13, Şendreni.

Fig. 25 — Pièces de parure des établissements Dridu. 1, 2, 10, 11, Arsura-Huşi, 3, 5, 7, Dăneşti ; 4, 8, Vădeni-Murgeni ; 6, Epureni ; 9, 12, 15, Spinoasa ; 13, Bîrlăleşti ; 14, Dodeşti ; 16, Oituz.

Fig. 26. — Outils en os. 1, 4 Vădeni-Murgeni ; 6, 7, Băiceni ; 3, 5, 16, Oituz ; 8, Murgeni ; 9, 14, 15, Hlincea ; 10, Dodeşti ; 11, Şorogari ; 12, 13, Spinoasa.

Fig. 27 — Outils en terre glaise et pierre. 1, Vădeni-Murgeni ; 2, 8, 11—13, Spinoasa ; 4, Dodeşti ; 3, 5—7, 10, Hlincea ; 14, Murgeni.

TOPOARE-CIOCAN DE MINERIT DIN EPOCA BRONZULUI, DESCOPERITE ÎN NORDUL OLTENIEI

DE

GH. I. PETRE (GOVORA)

În ultimii ani s-au descoperit în depresiunea subcarpatică olteană numeroase așezări datînd din epoca orînduirii comunei primitive, majoritatea materialului arheologic fiind încă inedit[1]. În nota de mai jos ne referim în primul rînd la o descoperire făcută în anul 1965 pe teritoriul fabricii de cărămidă Căzănești (com. Buleta, jud. Vîlcea). Este vorba de un topor-ciocan greu, cu șanț, din piatră dură (diabas ?) de culoare verzuie (fig. 1/a, b). Unealta are înălțimea maximă de 0,185 m, lățimea la muchie de 0,130 m ; lățimea maximă a tăișului, așa cum se vede în prezent, este de 0,070 m, grosimea de 0,070 m, iar greutatea piesei de 2 kg. Tăișul este foarte uzat, dovedind o lungă întrebuințare. Trebuie semnalat de asemenea că partea opusă tăișului (muchia ciocanului) a fost mult întrebuințată și ea, din care cauză prezintă o suprafață plană, cu urme vizibile de lovire.

Aceste urme lăsate pe muchie arată că ciocanul a fost folosit la spargerea blocurilor de sare sau de piatră. Șanțul pentru prins coada înconjură de jur împrejur unealta, avînd o lățime uniformă de 0,035 m ; el este mai puțin adînc pe una din fețe.

Ciocanul are o față mai bombată (fig. 1/a) și cealaltă aproape plată (fig. 1/b), fiind deci asimetric. Marginile jumătății inferioare au fost netezite și șlefuite. Pe corpul uneltei se văd de asemenea numeroase urme de folosire prin lovire sau în timpul frecării.

Toporul-ciocan a fost găsit de către muncitorii fabricii, în timpul săpăturilor, la o adîncime de 2,60 m. Lîngă unealtă nu s-au găsit alte urme arheologice, dar la distanță de circa 6 m sud de punctul descoperirii, în același nivel, s-au găsit fragmente ceramice de la începutul epocii bronzului, cultura Glina.

În anii 1966 și 1967 continuîndu-se săpăturile, s-a putut constata că la aceeași adîncime, au apărut vetre de locuire cu arsură și multe fragmente ceramice, printre care fragmente de vase cu „găuri-butoni”, speci-

[1] Materialele se găsesc în secția arheologică a orașului Băile Govora, de care răspundem.

fice culturii Glina. Tot din acest nivel, de la baza stratului de cultură, s-au scos şi fragmente ceramice Coţofeni[2].

În regiunea nordică a Olteniei s-au mai descoperit şi alte asemenea ciocane pe teritoriul comunelor Armăşeşti şi Matceşti, jud. Vîlcea, piese aflate astăzi la Muzeul din comuna Măldăreşti[3].

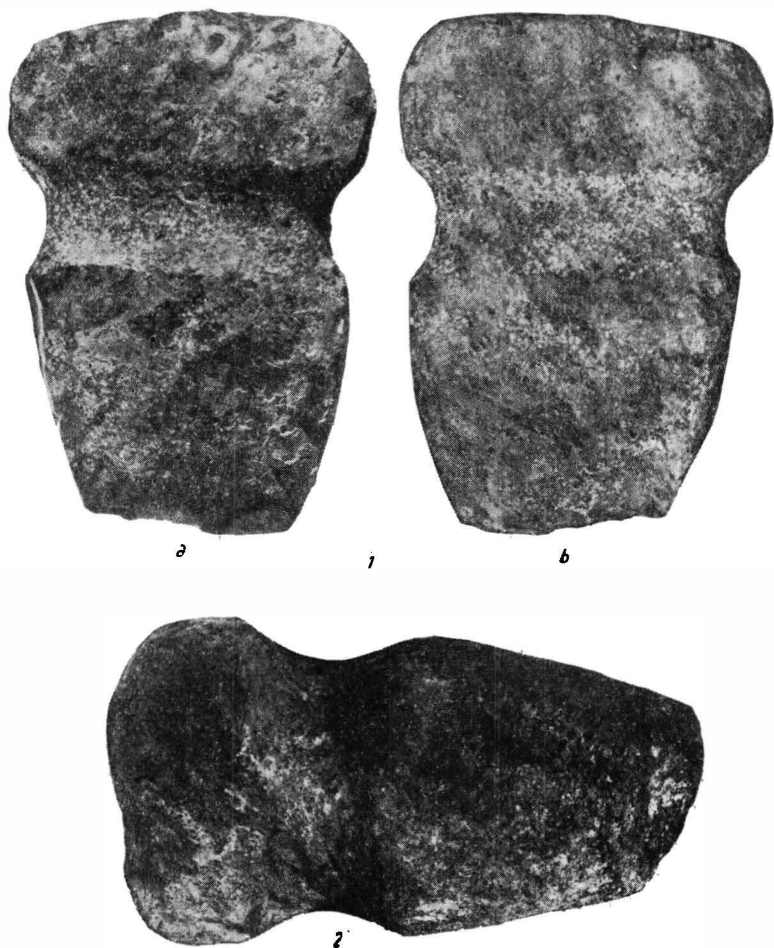

Fig. 1. — *1*, *a*, *b*, topor-ciocan de la Căzăneşti; *2*, topor-ciocan de la Matceşti.

Dintre aceste ciocane, ilustrăm aici exemplarul descoperit pe teritoriul comunei Mateeşti (fig. 1/2), avînd înălţimea maximă de 0,200 m, lăţimea în partea superioară de 0,110 m, lăţimea maximă a tăişului de

[2] La circa 300 m nord, s-a identificat pe un dîmb o aşezare Glina, suprapusă de o locuire a purtătorilor culturii Verbicioara, în urma unor scurte săpături conduse de prof. D. Berciu.

[3] Unealta din fig. 1/2 ne-a fost încredinţată pentru publicare de muzeograful V.Holtei, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

0,060 m, grosimea de 0,040 m şi greutatea de 1,500 kg. Şanţul care înconjură de jur împrejur partea superioară a uneltei are lăţimea de 0,050 m. Ciocanul este lucrat dintr-o rocă dură şi prezintă urme de folosire atît a tăişului, cît şi a muchiei.

Din punct de vedere cronologic, aceste topoare-ciocan cu şanţ adîncit, în felul exemplarelor noastre, datează din epoca bronzului[4], ele apărînd încă din perioada neolitică[5]. În Oltenia se mai cunosc şi alte asemenea exemplare, ca cele de la Ostrovul Corbului[6], datate în aceeaşi epocă. Faptul că în aşezarea culturii Glina de la Căzăneşti s-a găsit relativ mult material arheologic, precum şi vetre de locuire, chiar în apropierea locului descoperirii exemplarului nostru, ne face să atribuim această unealtă purtătorilor culturii Glina.

Frecvenţa mare pe teritoriul Olteniei a acestor topoare-ciocan cu „şanţ de înmănuşare", care se ştie că erau folosite în special pentru extragerea şi prelucrarea minereului sau a sării[7] şi prezenţa lor în regiunea nordică a Olteniei, ne face să conchidem că şi zăcămintele de sare de la Ocnele Mari — în apropierea cărora s-a descoperit exemplarul nostru — erau exploatate în acele vremuri.

HACHES-MARTEAU À EXTRACTION MINIÈRE DE L'ÂGE DU BRONZE, DÉCOUVERTES DANS LE NORD DE L'OLTÉNIE

RÉSUMÉ

L'auteur signale la présence, dans le nord-est de l'Olténie, des haches-marteau à extraction minière, façonnées dans une roche dure, appartenant au type dénommé « à creux d'emmanchement ». Du point de vue chronologique, ces haches-marteau datent de l'âge du bronze.

Ces pièces, fréquentes en Olténie, étaient utilisées surtout à l'extraction du minerai ou du sel. Leur présence dans cette région atteste donc l'exploitation contemporaine du sel, dans le nord de l'Olténie.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1 *a*, *b*, hache-marteau de Căzăneşti; 2, hache-marteau de Matceşti.

---

[4] *Istoria României*, I, Edit. Acad. , Bucureşti, 1960, p. 118.
[5] Vladimir Dumitrescu, *Hăbăşeşti*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1967, p. 33 şi fig. 45.
[6] D. Berciu, *Catalogul muzeului arheologic din T. Severin*, în *Materiale*, I, p. 635 şi pl. XII/B.
[7] *Istoria României*, I, p. 118.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ŞI SĂPĂTURI DE SALVARE LA FÎNTÎNELE

DE

CORNELIU N. MATEESCU şi MIRCEA BABEŞ

CERCETĂRILE

La sfîrşitul lunii martie 1965, în urma unei sesizări, Bucur Mitrea efectua cercetări numismatice şi arheologice pe teritoriul comunei Fîntînele la 6,5 km vest de aşezarea şi necropola getică de la Zimnicea. Cu vreo cîteva zile înainte făcîndu-se terasări pentru cultura viţei de vie, s-au descoperit într-un tumul la est de sat „...o amforă grecească întreagă, un vas grecesc de bronz, spart şi sfărîmat,... precum şi oase arse, cărbune de stejar şi unele fragmente ceramice" aparţinînd unui mormînt. În imediata apropiere a movilei „... s-au aflat urne mari lucrate la roată, din pastă cenuşie închisă, în care s-au găsit oase arse, o fibulă de tip tracic, precum şi căni de lut caracteristice geţilor din Cîmpia Munteană"[1]. Toate piesele salvate au fost aduse şi depuse în colecţiile Muzeului naţional de antichităţi.

Faţă de importanţa materialului ceramic şi mai ales a problemelor ce se pun, Bucur Mitrea a propus o săpătură de salvare „...spre a se putea înregistra datele ştiinţifice pe care le oferă această bogată necropolă getică"[2]. Săpăturile pe care le-am efectuat apoi au durat de la 7 mai pînă la 4 iunie 1965.

La circa 120 m ESE de km 7 de pe şoseaua Zimnicea-Fîntînele-Suhaia, pe cîmpia Burnasului, la aproximativ 80 m altitudine, pe muchia coastei abrupte, se află movila distrusă parţial de terasări. Între nivelul bălţii Suhaia şi „culmea" pe care s-a ridicat movila, ar fi 50 — 60 m. „Culmea" se prezintă ca o insulă rămasă din terasa Dunării[3] ce se poate urmări între T. Măgurele şi Fîntînele. Prezenţa unor izvoare cu apă bună şi mediul bio-geografic favorabil au determinat aşezarea omului aici.

La suprafaţa terasei se află loessul depus peste nisip şi pietrişuri. Solul e format pe nisip loessoid (gros de cîţiva metri) şi aparţine tipului de sol cernoziom levigat. Movila e ridicată din nisip fin loessoid-micaceu

---

[1] B. Mitrea, *Raport supra cercetărilor numismatice şi arheologice de la Fîntînele*, în Arhiva Institutului de arheologie, nr. 595/29 III, 1965, p. 1—2.

[2] *Ibidem*, p. 2.

[3] G. Vâlsan, *Cîmpia Română*, Bucureşti, 1915, p. 217.

amestecat cu același material transformat în sol de culoare închisă luat din jur[4], cum se vede din materialul de amestec galben cu negru aflat în mantaua ei. Dimensiunile movilei sînt mici : 1,15 m înălțime maximă, 27,05 m diametrul E-V ; pe direcția N-S a fost puțin alungită prin arături.

Terasarea terenului fusese oprită pe-o linie ce-a tăiat movila în două, distrugîndu-se aproape toată jumătatea de sud. După informațiile luate la fața locului de la lucrătorii ce terasaseră și după indiciile cercetării de suprafață, se impunea ca săpăturile să fie efectuate nu numai în partea nedistrusă ci și în punctele unde se găsiseră vasele mormintelor de incinerație precum și în partea de SV a movilei, spre a verifica dacă și aici s-ar fi putut găsi morminte.

SĂPĂTURILE

Pentru înregistrarea observațiilor asupra formării movilei și pentru măsurători, s-au lăsat doi pereți de pămînt dispuși perpendicular unul pe altul în centrul movilei, lați de cîte 0,80 m. Astfel, au rezultat două sectoare (fig. 1) săpate concomitent pînă la baza movilei.

Materialul arheologic găsit în manta e foarte puțin. În arătură se aflau cîteva fragmente din vase de lut getice, un fragment dintr-o lamă de silex aurignaciană și mai multe fragmente din vasul de metal sfărîmat de lucrătorii ce terasaseră. Ceva mai la nord de centrul movilei, la 25—30 cm de la suprafața solului, a apărut un schelet orientat V-E, distrus în parte de tractoare. După cercetările făcute, scheletul aparține unui ostaș căzut în luptele din 1916. Cîțiva metri mai la vest se aflau șanțuri militare de comunicație, adînci pînă la 2,20 m.

La 3 m NNE de centrul movilei s-a găsit, la adîncime de 1 m de la suprafața solului, o strachină răsturnată iar în aceasta o cană de culoare negricioasă frumos lustruită, cu toarta înaltă (fig. 2), amîndouă din pastă de calitate. Vasele se aflau în pămînt, fără nici un fel de groapă. Puțin mai sus, la 0,62 și 0,80 m adîncime, s-au găsit la săpat două fragmente din buza cănii.

La circa 10 m ESE de aceste vase au apărut fragmente dintr-un vas mai mare de culoare brună negricioasă, modelat cu mîna din pastă comună. Pe aceeași direcție, în apropiere de taluzul de sud, s-au găsit cîteva fragmente dintr-un vas cenușiu de calitate, cu pereți groși.

1. *Mormîntul luptătorului.* La 7 m ESE de centrul movilei, imediat sub lucrările de terasare, au apărut *in situ* fragmente putrede din lemnele ce căptușeau pereții gropii unui mormînt. Partea superioară a gropii fusese distrusă prin terasarea terenului iar o parte din fund, de lucrătorii ce-au scos vasele[5].

Groapa are forma dreptunghiulară și dimensiuni mari : 3,80/ 2,28 m diametre maxime (fig. 3). Colțurile din partea de sud erau rotunjite. După cum rezultă din calculele făcute pentru reconstituirea pantei

[4] Cercetarea probelor de teren și analizele se datoresc lui Em. Protopopescu-Pache.

[5] Tot materialul salvat ne-a fost pus la dispoziție de B. Mitrea, pentru care îi aducem mulțumiri.

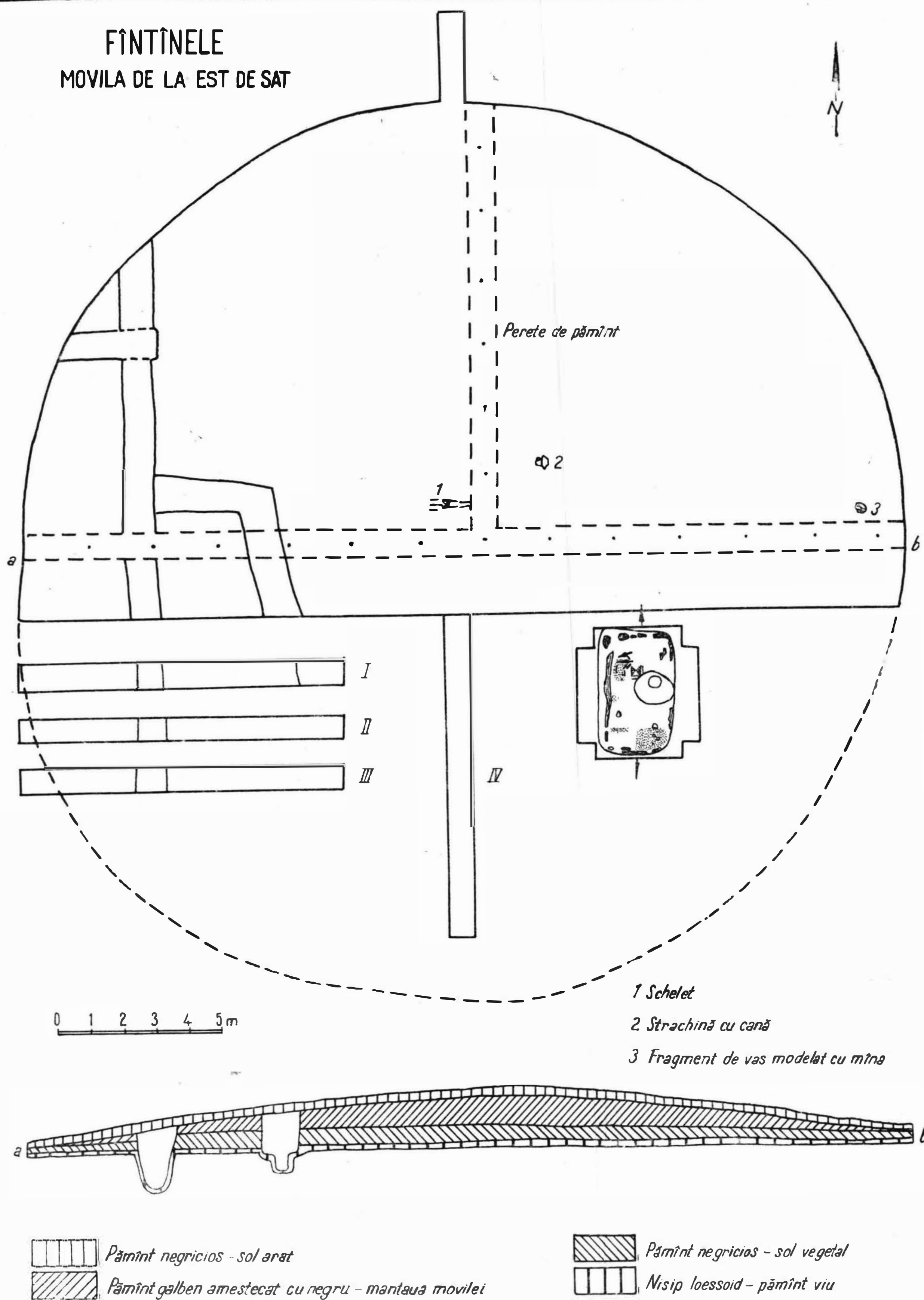

Fig. 1. — Planul săpăturilor arheologice efectuate în 1965. *a—b*, profilul peretelui de sud al părţii de movilă nedistrusă.

movilei, groapa nu avea adîncime mare, fiind foarte probabil săpată din manta, ca şi alte gropi de morminte din movilele de la Zimnicea[6]. Fundul, uşor alveolat spre centru, a fost săpat în nisipul loessoid.

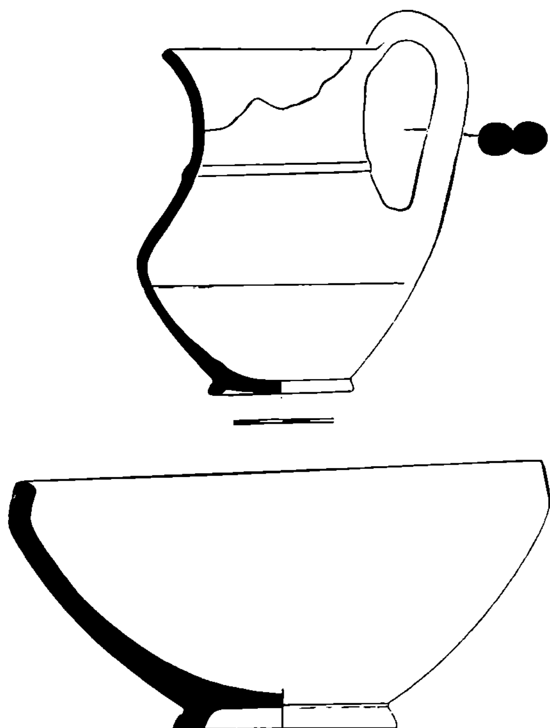

Fig. 2. — Vasele găsite în mantaua movilei.

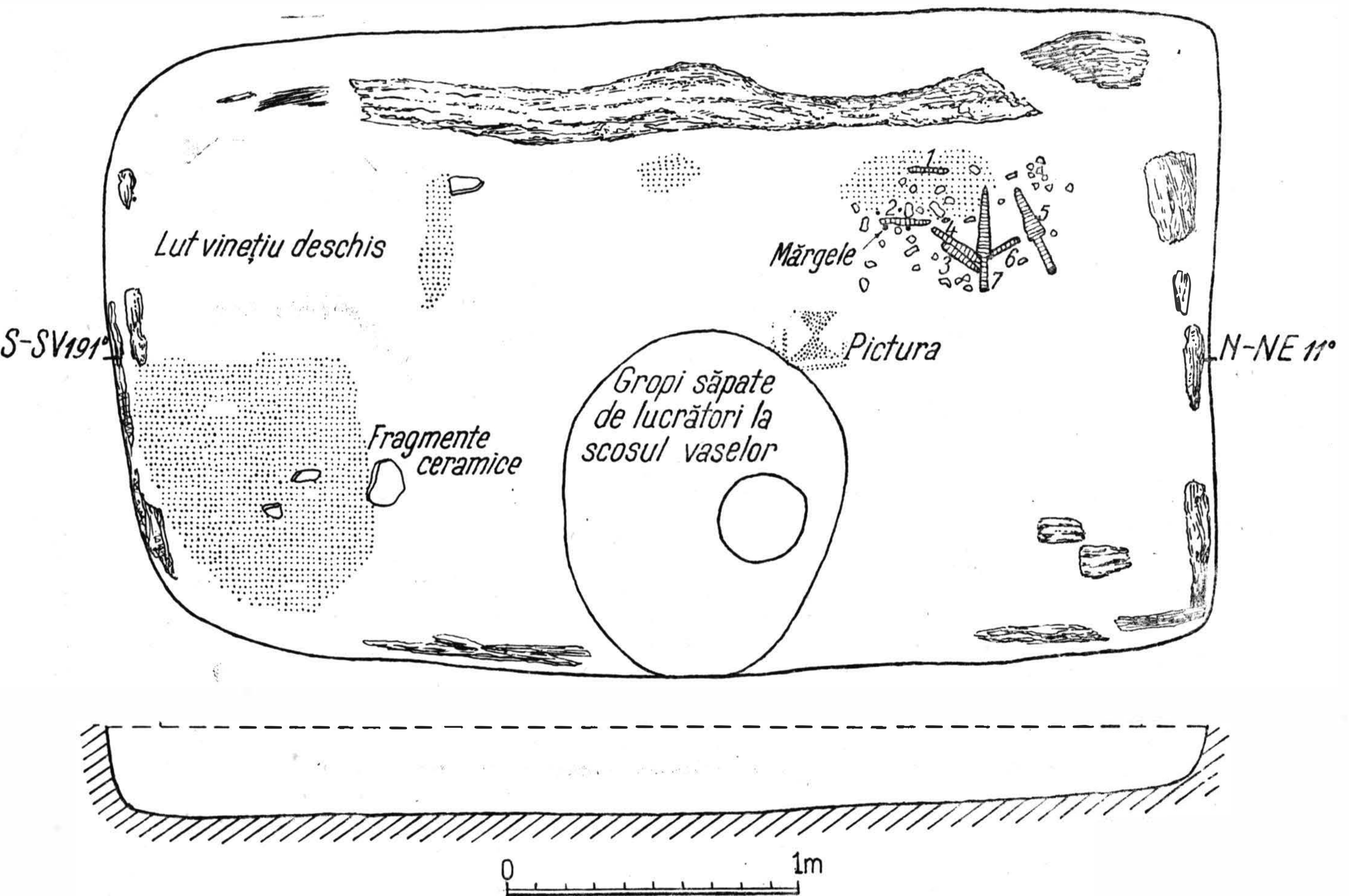
Pereţii gropii erau căptuşiţi cu trunchiuri de stejar arse (*Quercus* sp.[7]) şi poate chiar bîrne. Pe latura de vest s-a păstrat aproape în întregime trunchiul, foarte gros (diametrul maxim circa 23 cm) şi ars mai puternic spre jumătate. În partea de nord, acesta se sprijinea pe pămînt de umplutură iar în cea de sud, aproape pe fundul gropii.

Trunchiul de pe latura de nord era mai gros la capătul de vest. Fiind putred, s-a scos în fragmente. Sub trunchi se afla o mică porţiune de pămînt galben loessoid pătat cu culoare albă.

Pe latura de est s-a păstrat foarte puţin din trunchiul — sau poate bîrna — ce-o căptuşea, din cauza gropii făcută de lucrătorii ce scoseseră vasele. Faţă de fundul mormîntului, lemnul se afla cu 8—10 cm mai sus (pe pămînt de umplutură amestecat cu puţină cenuşă şi mici fragmente de cărbuni), sprijinindu-se pe trunchiul de pe latura de nord. Pe latura de sud s-au păstrat puţine resturi de lemn; direcţia acestora e indicată clar de fibre.

[6] Cf. *Raport sumar asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea*, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 96.

[7] Determinări făcute la Institutul de cercetări forestiere — Bucureşti, de către ing. Vl. Platon prin amabilitatea inginerului N. Ghelmeziu.

Lut vinețiu deschis
Mărgele
1
2
3
4
5
6
7
8
S-SV 191°
Pictura
N-NE 11°
Gropi săpate de lucrători la scosul vaselor
Fragmente ceramice
0
1m

Pl. I. — *Fîntînele.* Pictura de pe fundul gropii mormîntului luptătorului.

Destul de modest față de construcțiile de lemn ale mormintelor din aceeași epocă descoperite în sudul Dunării[8], mormîntul de la Fîntînele avea, după cum reiese din cercetările făcute, „capac" de lemn, distrus cu totul în timpul lucrărilor de terasare. Numeroase fragmente de lemn s-au găsit răspîndite pe-o suprafață de peste 70 m².

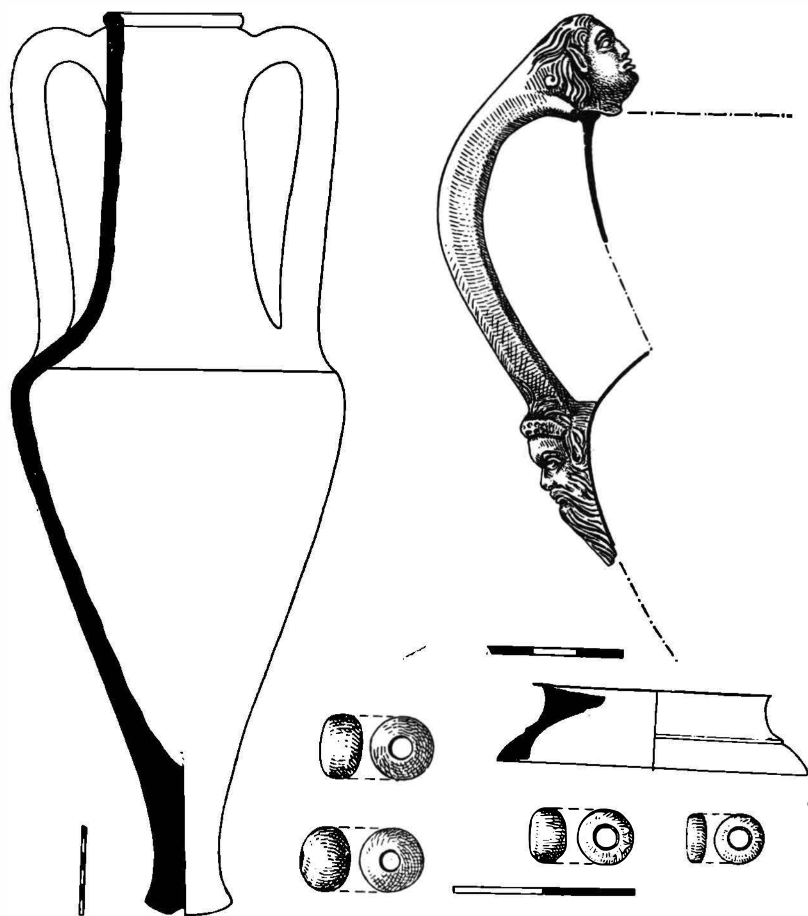

Fig. 4. — Amforă tasiană, fragmente din vasul de bronz și mărgele de lut din mormîntul luptătorului.

Fundul gropii era, în parte, netezit și acoperit cu un strat de lut de lipit vinețiu deschis, gros de circa 1 cm, ce se deosebea ușor de nisipul loessoid. Cam de la mijlocul gropii spre sud, pămîntul de umplutură (în care se aflau cîteva cioburi din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.) se desprindea cu ușurință de pe fund. Spre centrul gropii s-a păstrat un fragment dintr-o pictură (Pl. I), distrusă în bună parte de rozătoarele de stepă.

[8] Iv. Velkov, *Могилни гродни находки отъ Дуванлий, I, Башова Могила*, în *Izvestiia-Institut*, VI, Sofia, 1930-1931, p. 6 și 43.

Pictura se află pe un pătrat uşor înălţat de pe fundul gropii, împărţit prin diagonale săpate în patru triunghiuri. Două triunghiuri faţă în faţă sînt pictate cu roşu şi două cu alb. Triunghiurile sînt încadrate cu două chenare înguste, colorate în aşa fel ca să contrasteze albul cu roşu. Nu s-a păstrat în întregime decît un triunghi roşu. Pictura era, desigur, rituală[9].

În partea de NV a gropii fuseseră depuse pe pămînt oasele luptătorului incinerat împreună cu şapte vîrfuri de lance inegale, în formă de frunză de salcie, orientate diferit şi aşezate unele deasupra altora; două bucăţi mici de ocru roşu de hematit, cinci mărgele de argilă galbenă (fig. 4) şi una de sticlă cu formă asemănătoare. Patru din cele şapte vîrfuri de lance arse şi parţial descompuse prin ruginire se aflau printre oase, iar trei deasupra grămejoarei de oase, puţin deranjată de rozătoarele de stepă. După dinţi şi după caracterele oaselor, luptătorul era foarte tînăr.

Unul din vîrfurile de lance aflat pe fundul gropii, aproximativ la 1,50 m de la suprafaţa actuală a movilei, e reprezentat prin trei fragmente din tub; restul, distrus de rugină. Alt vîrf, lung de 24 cm, avea tubul în stare fragmentară. Deoparte şi de alta a vîrfului de lance se aflau cîte două mărgele de argilă (cu diametre maxime de 5—7 mm), iar ceva mai la vest, fragmentele de ocru roşu. Ocrul e probabil provenit dintr-un zăcămînt cu minereuri de fier din sudul Dunării. Al treilea vîrf de lance era de 17 cm, iar ultimul, din cele patru, de 21 cm, fără a putea preciza unde se termină tubul, fiind distrus de rugină.

Dintre cele trei vîrfuri aflate pe grămejoara de oase, primul avea lungime de 32 cm, din care 13,5 cm tubul. Alt vîrf (rupt) avea 21 cm cu tubul de 13 cm. Vîrful cel mai dedeasupra era de 35 cm, din care 10,5 cm tubul.

În partea de est a gropii se aflau depuse ofrandele: o amforă tasiană şi un vas de bronz grecesc, probabil cană (fig. 4). După cum s-a constatat, amfora se afla în poziţie aproape verticală, iar vasul, foarte probabil, pe gura amforei.

Vasul are pereţii subţiri; fiind ars, a fost sfărîmat cu uşurinţă de lucrătorii ce terasaseră, iar o parte din fragmente s-au pierdut îngropîndu-se în pămîntul purtat la mare distanţă. Toarta vasului, destul de groasă, are în partea de sus capul unui personaj feminin, iar în cea de jos, un cap de silen.

Pentru a şti dacă în sectorul de SV al movilei au existat morminte, s-au săpat trei şanţuri paralele orientate V — E, la distanţe de cîte 0,80 m. Şanţurile au dimensiuni de 10/0,80 m şi adîncimi cuprinse între 0,80 — 1,50 m. Alt şanţ, cu aceleaşi dimensiuni, a fost săpat la sud de centrul movilei, în prelungirea profilului peretelui de pămînt. Şanţurile au probat că în sectorul de SV nu au fost morminte.

2. Datorită cercetărilor de suprafaţă s-a putut determina cu precizie locul unde se găsiseră vasele altui mormînt de incineraţie: urna (înlăuntru căreia se afla printre oase o fibulă de bronz de tip tracic), o stra-

[9] Motivul apare cu unele variante pe o placă de lut găsită într-un mormînt de la Zimnicea (cf. *Săpăturile arheologice dela Zimnicea, Jud. Teleorman*, în *Studii*, II, 1949, 1, p. 124), pe cîteva vetre de la Popeşti (cf. *Şantierul arheologic Popeşti*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 245) şi pe unele ştampile anepigrafe de pe amforele de producţie locală.

chină şi o cană (fig. 5). Urna şi strachina au fost sparte şi numeroase fragmente, ce-au reîntregit apoi materialul salvat, aruncate la 1,50 m ESE. Între acestea erau şi resturi de la alt vas, care după cît se poate şti nu făcea parte din inventarul mormîntului.

Urna s-a găsit la 37 m ESE de centrul movilei, îngropată parţial în pămîntul galben loessoid, iar restul, în pătura vegetală a solului. După

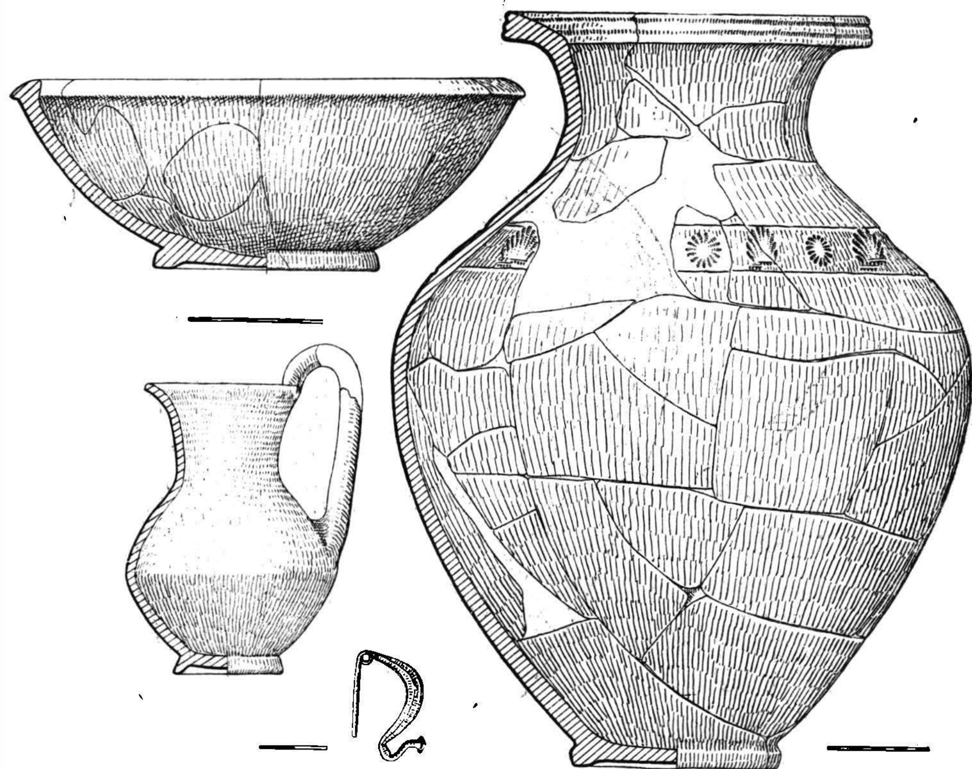

Fig. 5. — Vasele şi fibula de bronz din mormîntul 2.

informaţia supraveghetorului lucrărilor de terasare, Ion Scumpu, urna „...era culcată pe trei sferturi şi cu gura spre sud". Panta a fost distrusă prin terasare, iar pămîntul săpat se afla în acest punct cu circa 25 cm deasupra pămîntului galben loessoid a cărui grosime exactă nu mai poate fi determinată. Sub fundul urnei lucrătorii mai săpaseră puţin. Aşa cum se prezenta porţiunea rămasă din groapă, urna se afla la circa 1,05 m adîncime de la suprafaţa actuală a solului.

Urna, de mari dimensiuni, are profil cu linie armonioasă. Decorul de pe umăr e format din şapte palmete şi şapte rozete imprimate, ce alternează unele cu altele.

3. Dintr-un alt mormînt distrus, aflat la aproximativ 7 m vest de mormîntul precedent, provin : urna, o cană cu toarta înaltă şi după toate

probabilitățile o strachină din care s-au găsit cîteva fragmente (fig. 6). Panta fiind terasată nu s-a mai păstrat nimic din groapa mormîntului.

Ca și la cealaltă urnă, profilul are linie armonioasă. Decorul de pe umăr constă din patru grupe de cîte patru rozete imprimate.

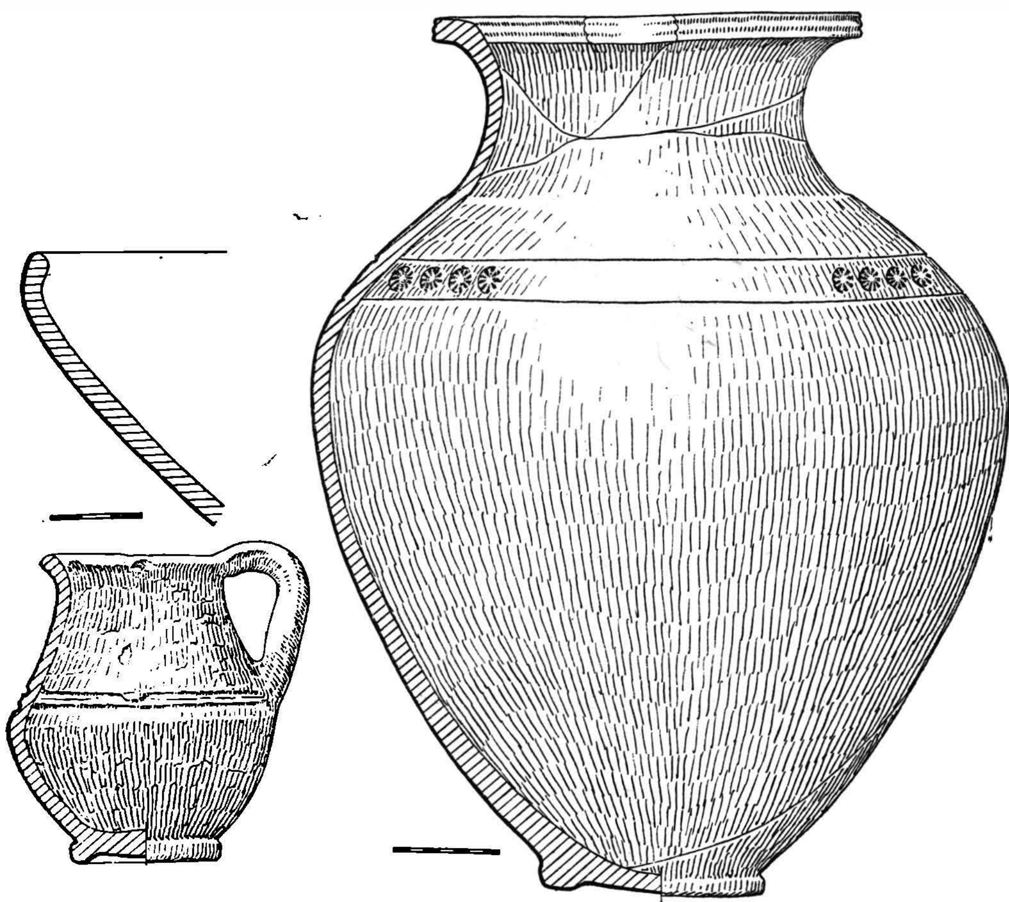

Fig. 6. — Vasele din mormîntul 3.

CONCLUZII

Cercetările de suprafață efectuate în martie 1965 la Fîntînele au salvat și făcut cunoscut un important material arheologic, dînd posibilitate apoi ca în urma săpăturilor să fie valorificat și din punct de vedere științific.

Partea din movilă nedistrusă prin lucrările de terasare a condus la unele concluzii în legătură cu ridicarea movilelor pe terasele Dunării. Întrucît terasarea nu a afectat decît în parte groapa mormîntului din movilă, s-au putut face observațiile necesare reconstituirii acestuia.

Materialul arheologic găsit în mantaua movilei, deşi puţin, împreună cu cel din mormînt au dus la concluzia că movila şi mormîntul sînt din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., mai precis, cum probează şi materialul asemănător de la Zimnicea datat prin monede, după anul 340. Din aceeaşi vreme datează şi cele două morminte de la est de movilă.

Mormintele de la Fîntînele nu sînt izolate. Pe coasta terasei se găsesc numeroase fragmente de vase şi oase incinerate aparţinînd altor morminte din necropolă, distruse în decursul timpului. Ca şi la Zimnicea, la Fîntînele se dezvolta în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. acelaşi fel de viaţă. Pentru completarea datelor necesare reconstituirii tabloului istoric, cercetările şi săpăturile de la Fîntînele trebuie continuate.

RECHERCHES ET FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES À FÎNTÎNELE

RÉSUMÉ

A la fin du mois de mars 1965, au cours de travaux de terrassement, on a trouvé, à l'Est de Fîntînele, dans un tumulus et dans son voisinage immédiat, deux urnes et plusieurs vases de facture gète et grecque, provenant des tombes détruites. Les materiaux ont été apportés et déposés par M. Bucur Mitrea dans les collections du Musée National d'Antiquités.

Les fouilles effectuées après un court délai, ont permis l'enregistrement des observations nécessaires à la reconstitution des tombes et à la valorification scientifique des matériaux sauvés.

Dans le secteur SE du tumulus, l'on a trouvé la partie inférieure de la tombe d'où provenaient les vases grecs. La fosse, à grandes dimensions, 3,80/2,28 m, avait à l'entour des troncs de chêne (peut-être même des poutres) et au-dessus un «couvercle», détruit par les travaux de terrassement.

Au fond de la fosse, vers le centre, se trouvait une peinture, représentant un carré, partagé en triangles blancs et rouges, détruite en partie par les rongeurs de steppe. Dans la partie NO de la fosse se trouvaient déposés les os d'un jeune homme avec sept pointes de lance, deux petits morceaux d'ocre rouge, cinq perles d'argile et une de verre; dans la partie Est on a trouvé une amphore et un vase grec en bronze.

À l'Est du tumulus, on a reconstitué l'une des deux tombes détruites. En ce qui concerne l'autre, vu la pente terrassée, la reconstitution est approximativement faite.

Les tombes de Fîntînele ensemble avec la céramique trouvée dans le tumulus appartiennent à la seconde moitié du IVe siècle av. n.è., avec plus de précision après l'année 340.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Fîntînele.* Le tumulus à l'Est du village. Le plan des fouilles archéologiques effectuées en 1965. *a-b*, le profil de la paroi du Sud de la partie du tumulus non-détruite.

Fig. 2. — Vases trouvés dans le soulèvement du tumulus.

Fig. 3. — Plan du tombeau et profil du fond de la fosse du guerrier.

Fig. 4. — Amphore thasienne, fragments du vase de bronze et perles d'argile du tombeau du guerrier.

Fig. 5. — Les vases et fibule de bronze du tombeau 2.

Fig. 6. — Vases du tombeau 3.

Pl. I. — *Fîntînele.* Peinture du fond de la fosse du tombeau du guerrier.

UN CIMITIR DIN SECOLUL AL IV-LEA E.N. LA NEGREŞTI-VASLUI

DE

ION IONIŢĂ

În 1963, cu prilejul unor lucrări de amenajare a şoselei Negreşti-Roman, pe malul drept al pîrîului Velna, chiar la confluenţa acestuia cu apa Bîrladului, au fost descoperite întîmplător două morminte de înhumaţie.

Din inventarul primului mormînt, distrus în întregime, s-au păstrat trei vase întregi. Două din aceste vase, un castron cu trei torţi decorat sub margine cu o linie în zigzag, trasată neregulat pe o bandă orizontală rămasă nelustruită (fig. 2/2) şi o oală de dimensiuni reduse, cu gura largă şi un brîu în relief deasupra umărului (fig. 2/3) au fost lucrate la roată, din pastă fină, cenuşie. Cel de-al treilea vas a fost lucrat cu mîna, dintr-o pastă arsă neuniform, de culoare brun-cenuşie. El avea forma bitronconică cu marginea răsfrîntă şi un decor constituit din trei linii adîncite executate cu nu prea mare îndemînare, prima sub margine, a doua deasupra umărului, iar a treia sub umăr (fig. 2/1).

Mormîntul al doilea a fost distrus şi el în cea mai mare parte. Din el s-au mai păstrat *in situ* doar oasele toracelui şi cele două humerusuri, după poziţia cărora s-a putut aprecia că mortul fuses aşezat pe spate, cu mîinile de-a lungul corpului, cu capul la nord şi picioarele la sud (fig. 1). Ca inventar, deasupra humerusului stîng, în poziţie oblică, s-a găsit o cană cu gura trilobată, din pastă cenuşie, fină, lucrată la roată (fig. 2/4).

Vasele modelate cu roata prezentate mai sus, după tehnica de lucru şi formă îşi găsesc numeroase analogii în complexele de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov, fapt pentru care cele două morminte de înhumaţie de la Negreşti pot fi atribuite cu toată certitudinea acestei culturi şi datate în secolul al IV-lea e.n.[1].

Cel de-al patrulea vas prezintă unele caracteristici cu totul noi faţă de ceramica lucrată cu mîna găsită pînă acum în aşezările şi cimitirele de tip Sîntana de Mureş de pe teritoriul României. Prin forma şi ornamentaţia sa, acest exemplar nu-şi găseşte niciodată analogii în olăria dacică şi sarmatică din secolele II-III e.n. În schimb, vase foarte apropiate

---

[1] Vezi analogii şi bibliografia problemei la Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III — IV e.n.*, Bucureşti, Edit. Acad., 1965; Bucur Mitrea şi Constantin Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti, Edit. Acad., 1966; Ion Ioniţă, *Contribuţii cu privire la cultura Sîntana de Mureş-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 189 şi urm.

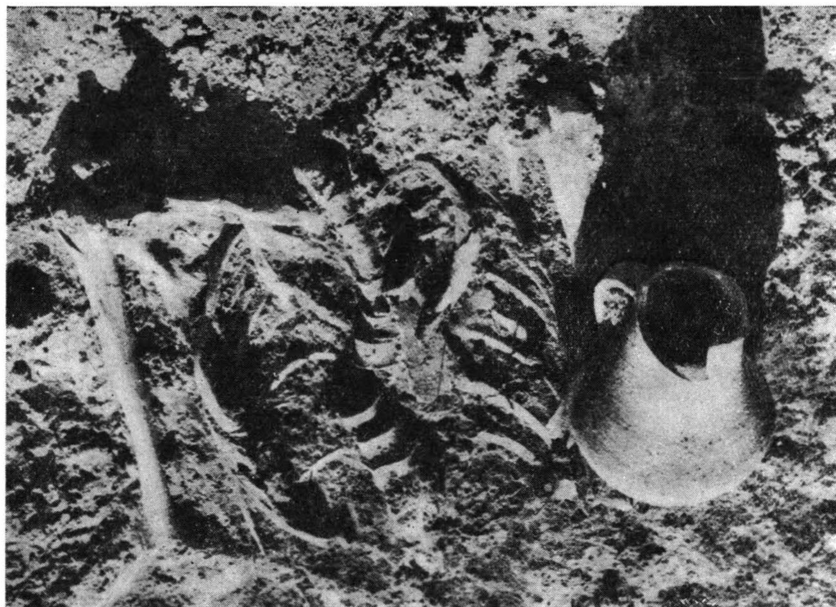

Fig. 1. — Mormintul 2.

Fig. 2. — *1*, vas lucrat cu mîna ; *2—4*, vase lucrate la roată (*1—3*, descoperite în mormintul 1 ; *4*, în mormintul 2).

ca tehnică de lucru, formă şi decor cu acela de la Negreşti au fost descoperite printre antichităţile din primele secole ale erei noastre din Scandinavia, patria primitivă a goţilor. Menţionăm că majoritatea vaselor lucrate cu mîna din cunoscuta necropolă de la Simris au corpul bitronconic, umărul carenat şi marginea evazată. De asemenea, decorarea vaselor cu una, două sau mai multe linii orizontale adîncite, trase neglijent, mai ales deasupra umărului, este foarte răspîndită la Simris; într-o formă sau alta, acest motiv ornamental se întîlneşte pe aproximativ 2/3 din întreaga ceramică de aici[2].

Unele analogii pentru vasul lucrat cu mîna de la Negreşti au putut fi stabilite şi în regiunea Vistulei. În cimitirele de tip Przeworsk de la Tuchlinie[3] şi Lachmirowice[4] din secolele II — III e.n. au fost descoperite, de exemplu şi unele vase lucrate cu mîna, decorate cu linii orizontale adîncite. Spre deosebire de Scandinavia, aceste vase sînt aici mai puţin răspîndite şi au forme mai deosebite.

Vase lucrate cu mîna şi ornamentate cu linii orizontale adîncite se mai întîlnesc frecvent în mormintele de incineraţie din secolele II — III e.n. din bazinul Elbei[5]. Trebuie să menţionăm însă, ca şi în cazul descoperirilor de pe Vistula, că vasele bitronconice cu umărul carenat, de tipul acelora de la Negreşti şi Simris, par să fie în regiunea Elbei destul de puţine.

Aşadar, vasul lucrat cu mîna de la Negreşti ar putea fi pus în legătură, fie cu descoperirile din Scandinavia, fie cu acelea din regiunea Vistulei sau a Elbei.

După forma sa, vasul de la Negreşti se apropie cel mai mult de ceramica de la Simris. După decor, el îşi găseşte frecvent corespondente mai ales în Scandinavia şi Germania centrală; analogiile nu lipsesc însă nici în bazinul Vistulei[6]. În ceea ce priveşte ritul după care au fost îngropaţi morţii de la Negreşti — înhumaţia — el nu este documentat în cimitirele de pe Vistula şi Elba, ci numai la Simris.

Avînd în vedere atît observaţiile de ordin tipologic asupra vasului lucrat cu mîna de la Negreşti, cît şi ritul funerar practicat, sîntem de părere că mormîntul sau eventual mormintele de la Negreşti ar putea fi mai curînd legate de descoperirile din Scandinavia, nu de acelea de pe Vistula şi Elba, şi puse pe seama pătrunderii goţilor, care aproximativ în jurul anului 300 şi-au întins stăpînirea şi asupra teritoriilor carpice.

[2] Berta Stjernquist, *Simris. On Cultural Connections of Scania in the Roman Iron Age*, în *Acta Archaeologica Lundensia*, Bonn-Lund, 1955, p. 11 şi urm.

[3] Łycja Okuliczowa, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tuchlinie, pow Wyszków*, în *WiadArch*, XXX, 1964, 3—4, p. 373, 376, 379; fig. 3/c; 9/a, g; 15/i.

[4] Bonifacy Zielonka, *Cmentarzysko z okresu cesarstwa rzymskiego w Lachmirowicach w pow. inowrocławskim*, în *PrzegArch*, IX, anul 27—28, 1951—1952, 2—3, p. 355, 356, 371, 374, fig. 1/1,3; 16/2; 23/5.

[5] Rudolf Laser, *Die Brandgräber der spätrömischen Kaiserzeit im nördlichen Mitteldeutschland*, vol. I, 1965.

[6] Prezent într-o măsură mai mare sau mai mică în diferite regiuni din nordul continentului, ornamentul constituit din linii orizontale adîncite, întocmai ca şi decorul cu meandre în forma literei T, întîlnit cu precădere în cultura Przeworsk, dar nu numai aici, poate fi interpretat ca un element decorativ comun pentru ceramica din întreaga lume germanică.

Materialul arheologic descoperit în cele două morminte de la Negreşti este destul de puţin. Efectuarea unor săpături mai ample în această necropolă va permite formularea unor concluzii mai largi asupra componenţei etnice a purtătorilor culturii Sîntana de Mureş din Podişul Central Moldovenesc.

UN CIMETIÈRE DU IVe SIÈCLE DE N. È. À NEGREŞTI-VASLUI

RÉSUMÉ

En 1963, à l'occasion des travaux routiers entrepris sur la route Negreşti-Roman, on a fortuitement découvert deux tombes à inhumation. Du mobilier de ces tombes il reste encore quatre vases dont trois — un bol à trois anses, un pot et une cruche (fig. 2/2 — 4) — travaillés au tour, en pâte fine grise, sont caractéristiques pour la civilisation de Sîntana de Mureş-Tchernéakhov (IVe siècle de n.è.). Pour le quatrième (fig. 2/1), travaillé à la main et décoré par des lignes horizontalement creusées, on trouve des analogies en Scandinavie, dans la région de la Vistule et en Allemagne.

Tenant compte des observations d'ordre typologique et d'après le rite funéraire, les tombes de Negreşti ont été mises en rapport avec la pénétration des tribus gothiques dans les régions comprises entre le Prut et les Carpates.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Tombe n° 2.

Fig. 2. — 1, vase travaillé à la main ; 2—4, vases travaillés au tour (1—3, de la tombe n° 1 ; 4, de la tombe n° 2).

UN CIMITIR DE TIP SÎNTANA DE MUREŞ-CERNEAHOV DESCOPERIT LA SĂVENI (JUDEŢUL BOTOŞANI)

DE

ARISTOTEL CRÎŞMARU (Săveni)

Teritoriul fostului raion Săveni cuprins în cîmpia nordică a Moldovei este foarte bogat în vestigii arheologice, documentînd continuitatea de viaţă umană din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre. Din cele peste 180 de descoperiri fixate pe harta arheologică a zonei, din paleolitic pînă la începutul secolului al V-lea e.n., rezultate în urma cercetărilor de suprafaţă, a descoperirilor întîmplătoare, a sondajelor şi a săpăturilor sistematice, un număr de 32 de aşezări şi 10 necropole datează din epoca migraţiilor (secolele III — V e.n.). În cele ce urmează, prezentăm materialele descoperite întîmplător într-un cimitir de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov (secolul al IV-lea e.n.) de la Săveni, în punctul Valea Boului.

La 3 km NV de localitatea Săveni, în marginea şoselei care duce de la Săveni la Drăguşeni, în dreptul km 131,în punctul Valea Boului, cu ocazia lucrărilor de lărgire a şoselei din vara anului 1965, au fost descoperite şase morminte de înhumaţie din secolul al IV-lea e.n. Lucrîndu-se pe o suprafaţă întinsă, toate cele şase morminte au apărut în aceeaşi zi. Dintre acestea, pînă la sosirea noastră la locul descoperirii, trei morminte (nr. 1, 2 şi 3) fuseseră distruse în întregime, iar celelalte trei (nr. 4, 5 şi 6) numai în parte. Din inventarul mormintelor total distruse s-au recuperat numai vasele de lut. Obiectele mărunte s-au pierdut. După relatările lucrătorilor de pe şantier, aceste vase, lucrate numai la roată, erau grupate pe morminte după cum urmează:

Mormîntul 1 cuprindea un singur borcan din pastă zgrunţuroasă (fig. 1/1).

Mormîntul 2 conţinea un castron din pastă fină (fig. 1/2).

Mormîntul 3 avea patru vase din pastă fină şi anume: un castron mare cu trei torţi (fig. 1/3), în care se afla un alt castron de dimensiuni mult mai mici (fig. 1/5), o cană (fig. 1/4) şi o strachină (fig. 1/6).

Mormîntul 4 a fost în cea mai mare parte distrus. S-au păstrat *in situ* doar o parte din oasele picioarelor, după care s-a putut deduce că scheletul se afla în poziţie întinsă pe spate şi avea orientarea N(capul) — S (picioarele). Fără inventar.

Mormîntul 5 avea partea superioară a scheletului distrusă. S-au păstrat *in situ* oasele bazinului şi ale picioarelor, care indicau poziţia

întinsă pe spate a scheletului şi orientarea N (capul) — S (picioarele). Inventarul mormîntului cuprindea un castron din pastă fină (fig. 1/7) lîngă femurul stîng şi un resort de la o fibulă de bronz provenită din zona

Fig. 1. — Vase lucrate la roată.

deranjată a mormîntului. După urmele de oxid de bronz de pe clavicula dreaptă a scheletului se poate deduce că obiectul se afla pe umărul drept.

Mormîntul 6 avea jumătatea stîngă a scheletului distrusă. Craniul fusese, de asemenea, deranjat. Partea nederanjată a scheletului şi anume :

coloana vertebrală, clavicula dreaptă şi braţul drept întins pe lîngă corp, precum şi oasele piciorului drept, întins, indicau cu precizie orientarea N (capul) — S (picioarele). Inventarul mormîntului cuprindea o strachină din pastă zgrunţuroasă (fig. 1/8), aflată lîngă antebraţul drept.

Mormintele zăceau în zona şoselei la poala unui cenuşar din epoca bronzului, la o distanţă de 2 m de partea carosabilă, la adîncimea de circa 0,70 — 1,00 m faţă de suprafaţa actuală a solului. Adîncimea exactă a fiecărui mormînt nu a putut fi stabilită, deoarece zona în care se aflau acestea fusese săpată pînă în preajma scheletelor.

În total, inventarul ceramic care a însoţit aceste morminte se compune din opt vase de ofrandă, lucrate la roată, din două categorii de pastă : a) pastă zgrunţuroasă de culoare cenuşie-negricioasă, avînd în compoziţie microprundişuri şi mult nisip ; b) pastă fină de culoare cenuşie, arsă uniform.

Din prima categorie fac parte următoarele vase :

— un borcan de mărime mijlocie (fig. 1/1), avînd gura largă, buza îngroşată şi răsfrîntă, gîtul scund, cu pereţii îngroşaţi spre bază, fundul plat şi subţiat la centru. La limita dintre umăr şi gît, vasul prezintă o nervură orizontală uşor reliefată. Pe corp se observă urme de afumare, dovadă că a servit în gospodărie;

— o strachină de dimensiuni mici (fig. 1/8), de formă semisferică, cu marginea îngroşată şi uşor evazată, cu fundul gros executat foarte neîngrijit şi tăiat cu sfoara. La exterior vasul este acoperit cu o angobă cenuşie-negricioasă. În interior se observă urme de afumare.

Ceramica din pastă fină este reprezentată prin patru castroane, o strachină şi o cană, lucrate cu multă îngrijire, lustruite, unele ornamentate cu nervuri în relief, altele cu linii lustruite şi uşor adîncite. Dintre castroane se remarcă mai ales unul cu trei torţi (fig. 1/3), cu marginea întărită la interior şi exterior cu cîte o nervură îngroşată, cu umărul rotunjit şi cu suport inelar puţin dezvoltat pe fund. Torţile din bandă lată cu cîte o şănţuire longitudinală sînt prinse de margine şi de umăr, deasupra maximei rotunjiri. Deasupra umărului şi pe margine, vasul este decorat cu motive geometrice. Astfel, pe jumătatea superioară a vasului, pe o bandă mărginită sus de o dungă în relief şi jos de un prag, s-au executat prin apăsare triunghiuri haşurate. Pe spaţiile dintre triunghiurile haşurate, spaţii tot de forma unor triunghiuri, dar răsturnate, s-a executat în aceeaşi tehnică cîte un mic cerc. Acelaşi decor din triunghiuri haşurate alternînd cu altele nehaşurate a fost realizat şi pe marginea aplatisată. Analogii pentru acest tip de vas se găsesc aproape în toate necropolele aparţinînd culturii Sîntana-Cerneahov[1], castroanele cu trei torţi fiind considerate ca vase caracteristice pentru această cultură. În ceea ce priveşte originea lor, fiind descoperite în etapele anterioare atît în cultura

[1] I. Kovács, *A marosszentannai népvándorláskori temető*, în *DolgCluj*, III, 2, 1912, fig. 41/4; R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, Bucureşti, 1957, p. 286—290, fig. 304 şi 305; Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, Bucureşti, 1965, p. 79, 80, pl. XLII/3, LIV/1, CX/2; B. Mitrea — C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 133, fig. 257—258.

Przeworsk, cît şi în cultura dacică de tip Poieneşti şi Chilia, părerile cercetătorilor sînt împărţite[2].

Tot în cuprinsul acestei necropole au mai fost descoperite încă trei castroane. Unul dintre ele, de dimensiuni mici (fig. 1/5), găsit în castronul cu trei torţi, are formă bitronconică, cu marginea puţin îngroşată, gîtul delimitat dinspre umăr printr-un prag circular, corpul carenat pe diametrul maxim, fundul plat şi uşor reliefat. Obiceiul de a introduce vase mai mici de lut sau de sticlă în cuprinsul altor vase mai mari se întîlneşte şi în alte necropole aparţinînd acestei culturi[3], precum şi în mormintele sarmatice[4].

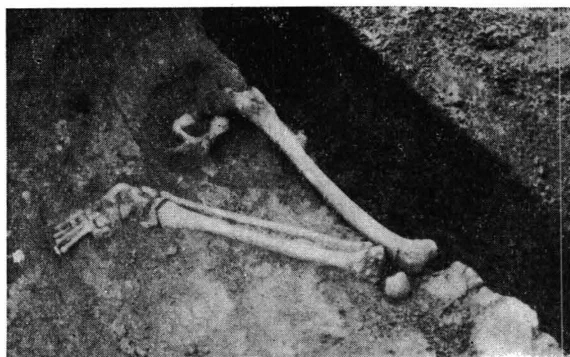

Fig. 2. — Mormînt distrus.

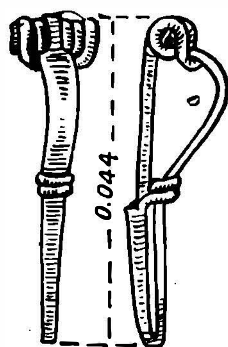

Fig. 3. — Fibulă de bronz.

Celelalte două castroane au forma bitronconică, unul cu umărul rotunjit (fig. 1/2) şi altul cu umărul carenat, marginea rotunjită şi evazată; fundurile au suport inelar. Unul dintre aceste castroane (fig. 1/7) este decorat cu o linie lustruită, uşor adîncită în zigzag, încadrată sus de o dungă în relief, iar jos de un prag. Tipul acestor castroane este, de asemenea, foarte răspîndit în necropolele aparţinînd culturii Sîntana-Cerneahov.

Din pastă fină s-a mai descoperit o strachină cu marginea trasă spre exterior, umărul rotunjit şi fundul cu suport inelar (fig. 1/6), precum şi o cană de mărime mijlocie acoperită pe toată suprafaţa cu un lustru de aspect metalic, cu gîtul uşor tronconic, înalt, marginea lărgită, corpul bitronconic, umărul carenat şi fundul inelar profilat (fig. 1/4). Toarta este lucrată din bandă lată, prevăzută cu trei şănţuiri longitudinale. Decorul acestui recipient constă dintr-o uşoară canelură aflată la limita dintre corp şi gît, deasupra căreia urmează mai multe dungi de lustru dispuse

---

[2] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 312; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 80; idem, *Nordnordöstliche Elemente in der Tschernjachov-Sîntana de Mureş-Kultur*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 304.

[3] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 59, mormîntul de inhumaţie 195; B. Mitrea—N. Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Independenţa*, în *Materiale*, VII, p. 497; N. Zaharia, Em. Zaharia şi V. Palade, *Sondajul din necropola de la începutul epocii migraţiilor de la Pietriş*, în *Materiale*, VIII, p. 593.

[4] Al. Andronic, *Un mormînt sarmatic descoperit la Vaslui*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 350—353; I. Ioniţă, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 314 (referitor la mormîntul 2 de la Pogorăşti-Botoşani); vezi şi nota 21, p. 317, din aceeaşi lucrare.

orizontal. Tipul acesta de vas este prezent în multe necropole din secolul al IV-lea e.n.[5]. În legătură cu această formă s-a exprimat părerea că ea își are originea în cultura geto-dacă, „mai precis carpică”[6].

Ulterior, pe locul descoperirii, în sectorul afectat de lucrările pentru lărgirea șoselei, s-a efectuat un mic sondaj de salvare. Cu acest prilej au mai fost descoperite resturi dintr-un mormînt și anume partea inferioară a scheletului (fig. 2), o fibulă de bronz de tipul cu piciorul înfășurat (fig. 3) și cîteva resturi ceramice caracteristice secolului al IV-lea e.n.

Necropola de la Săveni-Valea Boului completează harta arheologică a Moldovei de nord cu încă o descoperire din epoca migrației popoarelor [7]. Deși mormintele au fost în mare parte distruse, iar unele obiecte din cuprinsul lor pierdute, s-a putut totuși reconstitui inventarul pentru fiecare mormînt. Pe baza observațiilor făcute la salvarea părților de morminte rămase nedistruse, s-a putut stabili că în acest cimitir morții erau îngropați după ritul înhumației, obicei foarte larg răspîndit în toată aria culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov.

În același timp trebuie să menționăm că nu putem avea certitudinea că în acest cimitir nu se practica și incinerația. De altfel, nu avem nici certitudinea că mormintele prezentate mai sus au fost singurele din acest cimitir. Din datele de care dispunem pînă în prezent, toate necropolele de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov din Moldova descoperite pînă acum sînt birituale [8]. Excepție face numai cimitirul de la Izvoare [9], asupra căruia s-au exprimat însă unele îndoieli în ce privește lipsa incinerațiilor [10].

În concluzie putem spune că atît ritul de înmormîntare, înhumația, cît și alte caracteristici ale acestor morminte, cum ar fi poziția și orientarea scheletelor ca și depunerea vaselor de ofrandă în preajma lor, dovedesc apartenența acestui cimitir la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov.

De asemenea, inventarul recuperat din aceste morminte, în primul rînd cele opt vase lucrate la roată, unele din pastă fină cenușie, iar altele din pastă zgrunțuroasă ca și fibula de bronz cu piciorul întors și înfășurat, ne îngăduie să datăm aceste morminte în secolul al IV-lea e.n. și să le atribuim în mod sigur grupului cultural Sîntana de Mureș-Cerneahov.

Descoperirea de la Săveni-Valea Boului nu este izolată. Pînă în prezent, în această parte a Moldovei au fost descoperite, prin lucrări de interes public, sondaje și săpături, mai multe necropole, cum ar fi acelea

[5] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 288, fig. 306/2; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 305 — 306.

[6] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 81.

[7] Cercetîndu-se locurile din preajma punctului de descoperire a mormintelor, s-a precizat că așezarea corespunzătoare se găsește la circa 200 m spre vest, extinzîndu-se pînă la malul pîrîului Podriga.

[8] N. Zaharia, Em. Zaharia și V. Palade, *op. cit.*, p. 591—597; A. Nițu, Em. Zaharia, D.G. Teodor, *Sondajul din 1957 de la Spinoasa-Erbiceni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 532, 536 — 537; D. G. Teodor și Em. Zaharia, *Sondajele de la Spinoasa și Erbiceni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 38—43. Alte necropole birituale au fost descoperite la Nichiteni (informații de la N. Zaharia și Em. Zaharia) și Miorcani (informații de la I. Ioniță).

[9] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 300 și urm.

[10] Vezi I. Ioniță — (recenzie) G. B. Fedorov, *О двух обрядах погребения в черняховской культуре (по памятникам Молдавии)*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 173 și nota 3.

de la Nichiteni [11], Miorcani [12], Petricani-Săveni, Drăguşeni, Cotul Miculinţi, Hăneşti şi Iacobeni-Dîngeni [13].

LE CIMETIÈRE DE TYPE SÎNTANA DE MUREŞ-TCHERNÉAKHOV DÉCOUVERT À SĂVENI (DÉP. DE BOTOŞANI)

RÉSUMÉ

À l'occasion des recherches archéologiques entreprises ces dernières années sur le territoire de l'ancien district de Săveni (dép. de Botoşani), on a découvert plusieurs établissements datant des époques différentes, certains d'entre eux pouvant être datés du IVe siècle de n.è.

Il faut aussi mentionner la découverte, au lieu dit «Valea Boului» de Săveni à la suite de certains travaux routiers en 1965, d'un groupe de 6 tombes à inhumation, qui appartiennent, par la céramique (fig. 1) et une fibule en bronze (fig. 3), à la culture de Sîntana de Mureş-Tchernéakhov.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vases travaillés au tour.
Fig. 2. — Tombe détruite.
Fig. 3. — Fibule en bronze.

[11] Informaţii primite de la N. Zaharia şi Em. Zaharia.
[12] Informaţii primite de la I. Ioniţă.
[13] În afară de cele menţionate, pentru completarea descoperirilor din această vreme din Moldova vezi I. Ioniţă, *Contribuţii cu privire la cultura Sîntana de Mureş-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, fig. 1.

PALEOLITICUL SUPERIOR CUARȚITIC DIN BANAT

DE

FLOREA MOGOȘANU

Încă de la primele săpături arheologice privind paleoliticul din Banat, au fost descoperite așchii și chiar unelte din cuarțit în aproape toate straturile de cultură. Nu li s-a dat la vremea respectivă o atenție deosebită și n-au făcut obiectul unui studiu aparte deoarece ele intrau — într-o proporție de altfel destul de redusă — în alcătuirea inventarului stratului de cultură respectiv.

Iată însă că în vara anului 1966, cu prilejul încheierii săpăturilor de la Tincova, au fost scoase la iveală dintr-un sondaj restrîns executat la circa 200 m nord de cunoscuta așezare paleolitică[1] mai multe piese din cuarțit, total independente.

Poate că și de data aceasta prezența acestora ar fi trecut neobservată sau menționată ca o simplă curiozitate, dacă în anul 1967 n-ar fi fost descoperite la Românești-Dumbrăvița alte două straturi de cultură cuarțitice de sine stătătoare.

În fața acestor noi descoperiri a trebuit să admitem în Banat existența mai multor etape de dezvoltare — unele din ele foarte tîrzii — ale unei culturi cuarțitice aparținînd paleoliticului superior. Pentru a vedea însă despre ce este vorba socotim necesară o prezentare mai amănunțită a acestora.

În ordine crono-stratigrafică, vom începe cu așezarea de la Românești-Dumbrăvița, unde, în urma a patru campanii de săpături (1961—1964), fuseseră stabilite patru etape de locuire paleolitică[2]. Dar așa cum am arătat mai înainte, în vara anului 1967, în urma deschiderii unor noi secțiuni, au fost descoperite pe suprafețe într-adevăr restrînse alte două straturi ale căror utilaje au fost făurite aproape în exclusivitate numai din cuarțit.

Primul strat a fost descoperit la circa 1 m adîncime, sub toate celelalte straturile descoperite anterior, devenind astfel, pînă în momentul de față cea mai veche dovadă de locuire paleolitică din partea de nord și

[1] C. S. Nicolăescu-Plopșor și Ion Stratan, *Săpăturile de la Tincova*, în *Materiale*, VII, p. 29—32; Ion Stratan, *Șantierul Tincova*, în *Materiale*, VIII, p. 123—125; Florea Mogoșanu, *Prezența lamelelor Dufour în așezările acropaleolitice din Banat*, în *SCIV*, 18, 1967, p. 141—146.

[2] Florea Mogoșanu și Ion Stratan, *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 335—344.

nord-vest a Banatului. Depunerea geologică din care au fost recoltate piesele din cuarţit este constituită dintr-un lut fin, roşcat-gălbui, străpuns de nenumărate infiltraţii cenuşii-albăstrui dispuse în profil în general pe verticală. În urma observaţiilor de pe teren, s-ar părea că sîntem în faţa ultimelor depuneri ale stadiului Würm II. Au fost scoase la iveală 42 de piese, din care numai una din silex, de pe o suprafaţă de 16 m².

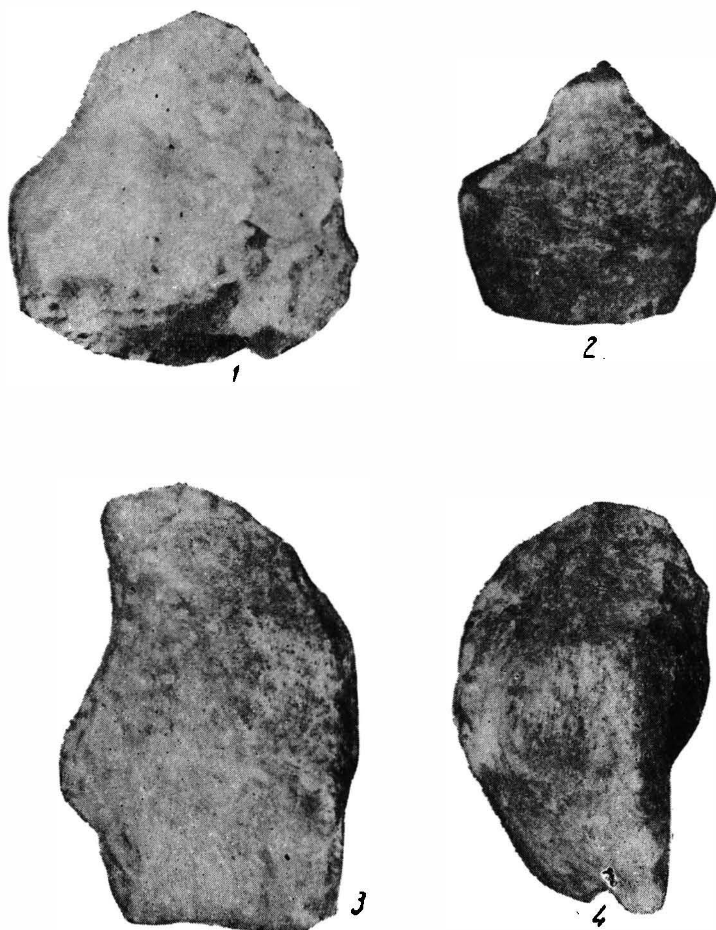

Fig. 1. — *Româneşti-Dumbrăviţa.* Stratul superior. *1, 2,* vîrfuri musteroide ; *3, 4,* racloare.

Cuarţitul, materie primă culeasă fără îndoială din prundul văii învecinate a Begăi, sub forma unor pietre de rîu (galete), conţine multe impurităţi din pricina cărora culoarea sa obişnuit albă prezintă pigmenţi (incluziuni) vineţii-roşcaţi, aceasta probabil din pricina depunerilor în care au zăcut, bogate în concreţiuni fero-manganice şi mai ales, aşa cum ne-o dovedeşte

culoarea, bogate în oxizi şi hidroxizi ferici [3]. În ceea ce priveşte forma şi tehnica uneltelor, trebuie să menţionăm din capul locului că predomină caracterele musteroide, în ciuda unor vădite eforturi de realizare a unor piese potrivite stadiului de dezvoltare la care se găsea comunitatea respectivă. Această situaţie se datora — după părerea noastră — în primul rînd materiei prime (cuarţit), care se pretează foarte greu la o prelucrare îngrijită, evoluată, şi în al doilea rînd faptului că indivizii respectivi trăind în afara evoluţiei normale a paleoliticului superior din Banat nu-şi însuşiseră încă în chip suficient o tehnică avansată, ci continuau să folosească una tradiţională, relativ rudimentară, aşa cum de altfel procedau şi cu materia primă. În ceea ce priveşte inventarul celor 42 de piese scoase la lumină din acest strat, trebuie să menţionăm în primul rînd trei vîrfuri musteriene.

Primul vîrf are o formă triunghiulară cu baza uşor rotunjită şi cu un plan de lovire drept, larg, căruia i s-a desprins crusta bulgărelui. În afara negativelor unor aşchii de pe faţa dorsală, nu mai prezintă nici o altă cioplire suplimentară, rămînînd în forma în care a fost desprins din nucleu.

Al doilea vîrf este mai mic şi mai puţin tipic. Se înscrie tot într-o formă triunghiulară dar cu laturile mai puţin regulate. Planul de lovire este de asemenea larg, iar la bază, pe partea dorsală, păstrează parţial cortexul.

Al treilea vîrf este şi mai mic şi are vîrful propriu-zis foarte ascuţit. Spre deosebire de celelalte două, acesta are talonul alungit şi acoperit în întregime, tot pe partea dorsală, de cortex. Latura stîngă prezintă către vîrf retuşe fine.

În afara acestor vîrfuri, printre cele 36 de aşchii şi spărturi, au fost identificate şi cîteva racloare cu caractere de asemenea musteroide. Unul din ele este lucrat pe o aşchie groasă, cu latura stîngă arcuită (convexă) şi retuşată în partea inferioară. Latura din dreapta este mult mai groasă şi abruptă, iar în mijlocul părţii dorsale menţine cortexul. Alte două exemplare reprezintă tipul de racloar în formă de D, bine cunoscut în musterianul peşterilor noastre. Sînt lucrate pe aşchii care au o latură arcuită, acoperită de cortex, iar latura opusă — parte activă — este parţial convexă, cu retuşe fine şi urme de întrebuinţare.

Dacă aceste unelte ar fi fost descoperite într-un alt mediu, am fi fost tentaţi să le atribuim musterianului, dar, atît poziţia lor stratigrafică, care nu poate fi pusă la îndoială, cît şi prezenţa în acelaşi context a unor unelte (tot din cuarţit) caracteristice, de data aceasta paleoliticului superior, ne îndreptăţesc a le stabili o vîrstă mult mai tînără. Astfel, în afara uneltelor prezentate mai sus, au mai fost scoase la iveală un nucleu şi două gratoare. Nucleul este prismatic (tipic paleoliticului superior) şi prezintă de jur împrejur negativele unor aşchii lamelare desprinse cu multă atenţie. Unul din capetele acestui nucleu păstrează cortexul, iar celălalt a fost pregătit prin detaşarea crustei bulgărelui pentru a fi folosit ca plan de lovire. Gratoarele au fost făurite pe aşchii care au un capăt retuşat. Retuşele sînt destul de regulate, abrupte, caracteristice gratoa-

[3] Victor Corvin Papiu, *Petrografia rocilor sedimentare*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1960, p. 352.

relor din paleoliticul superior. Unul din exemplare are partea activă convexă larg deschisă, iar celălalt o are dreaptă şi puţin înălţată.

În ordine cronologică, urmează cel de-al doilea strat cu piese din cuarţit descoperit la Româneşti-Dumbrăviţa. Ca şi la Tincova, cuarţitele au fost descoperite în urma unui sondaj executat în afara aşezării paleo-

Fig. 2. — *Româneşti-Dumbrăviţa*. Stratul inferior. *1*, nucleu prizmatic; *2*, gratoar. Stratul superior. *3*, vîrf musteroid; *4*, racloar.

litice deja cunoscută, în marginea dinspre est a terasei, la circa 150 m distanţă. Cele cîteva exemplare scoase la iveală — puţine la număr deoarece sondajul a măsurat doar 6 m² — au fost găsite între 0,45—0,55 m adîn-

cime, într-o depunere intermediară roşcată cu unele pete brune şi altele gălbui-albicioase, care reprezintă zona de contact a stratului superior gălbui-albicios pulverulent cu cel subiacent brun-roşcat.

Inventarul numără doar şapte exemplare dintre care numai două tipice, lucrate dintr-un cuarţit alb, curat, translucid, lipsit de impurităţi. Tipologic, aceste două piese reprezintă, în chip surprinzător, forme ce aparţin — cu toată poziţia lor stratigrafică tîrzie — unui musterian timpuriu. Este vorba în primul rînd de un vîrf musterian voluminos, cu plan de lovire drept şi larg acoperit de cortex şi cu un bulb de percuţie proeminent. Piesa se înscrie într-o formă aproape triunghiulară, avînd doar o latură, cea dreaptă, care strică cadrul triunghiului din pricina unei prelungiri. În afara unor aşchieri mărunte marginale, vîrful nu prezintă pe nici una din feţe urme de retuşe, el fiind folosit ca atare, în forma în care a fost desprins din nucleu.

A doua piesă reprezintă un racloar lucrat pe o aşchie cu un plan de lovire de asemenea foarte larg, acoperit de cortex şi cu bulbul de percuţie proeminent. Una din laturi, cea stîngă, a fost retuşată pe partea ventrală, prin retuşe în trepte tipice musterianului.

În sfîrşit, ultimul strat cu unelte din cuarţit care a fost descoperit la Tincova este situat la numai 0,30 m adîncime, la baza depunerilor holocene cenuşii-gălbui, bogate în humus vegetal. Dată fiind suprafaţa redusă săpată, n-au fost recoltate decît 15 piese între care numai trei piese tipice, toate racloare.

De menţionat că între aceste trei racloare există mari deosebiri atît în ceea ce priveşte tehnica în care au fost realizate, cît şi în ceea ce priveşte forma. Un exemplar este lucrat pe o aşchie masivă triunghiulară, acoperită pe partea dorsală pe trei sferturi de cortex, avînd o margine retuşată fin şi cu urme de întrebuinţare. Alt exemplar a fost confecţionat dintr-o aşchie lamelară cu laturile lungi retuşate în trepte (retuşe musteriene). Marginile retuşate sînt foarte tocite, dovada unei îndelungi întrebuinţări. În sfîrşit, ultimul exemplar şi cel mai interesant este făcut tot dintr-o aşchie lamelară avînd un plan de lovire format din două faţete, care se unesc într-un unghi obtuz. Are o latură care prezintă aşchieri mărunte din pricina utilizării, iar cealaltă are pe margine retuşe oblice (aurignaciene) şi către interior retuşe plate „în pojghiţă" caracteristice în general uneltelor şi mai ales vîrfurilor de săgeată din neolitic.

Din cele prezentate mai sus socotim necesar să reţinem ca bază pentru discuţie următoarele fapte :

— Straturile cu unelte din cuarţit au un inventar foarte sărac şi — cu unele excepţii — rudimentar.

— Sînt izolate — atît în timp cît şi în spaţiu — de aşezările în care materia primă o constituie silexul.

— Există pînă în momentul de faţă trei etape de dezvoltare, începînd cu sfîrşitul stadiului Würm II pînă la baza holocenului.

Este lesne de înţeles că dacă aceste cuarţite ar fi fost descoperite într-o regiune lipsită complet de binecunoscutele culturi ale paleoliticului superior, problema ar fi fost puţin mai simplă ; ar fi trebuit să admitem că sîntem într-o regiune izolată în care au persistat şi au evoluat foarte

lent culturi paleolitice străvechi. Dar lucrurile se complică foarte mult dacă ţinem seama că ne găsim într-o zonă în care au fost descoperite mai multe aşezări paleolitice, cu inventare de unelte de silex foarte bogate şi foarte variate.

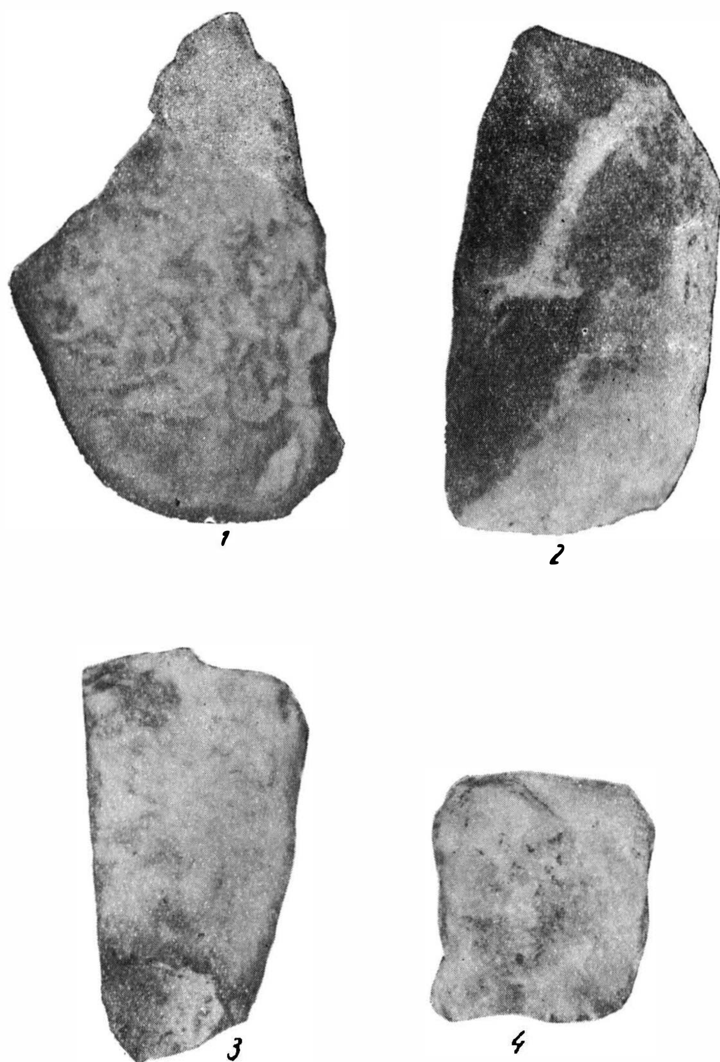

Fig. 3. — *Tincova*. Stratul superior. *1*, vîrf musteroid; *2*, *3*, racloar; *4*, gratoar.

În cazul acesta trebuie să admitem că paleoliticul superior din Banat a cunoscut două linii de dezvoltare, una cu un potenţial evolutiv mai puternic, şi alta care a evoluat foarte lent, independent, rămînînd pînă tîrziu la un stadiu destul de primitiv.

Dacă pentru culturile paleolitice cu unelte de silex am reuşit să stabilim că ele, dată fiind poziţia geografică a Banatului, au intrat în circuitul evolutiv al culturilor paleolitice din Centrul Europei, pentru „industria" cuarţitică socotim că ar putea să reprezinte supravieţuirea culturilor musteriene adăpostite în peşterile Carpaţilor Meridionali în care de asemenea, cuarţitul a ocupat un loc foarte important. Ipoteza noastră a fost întărită în anul 1967 prin descoperirea unui musterian întîrziat cuarţitic în Peştera Hoţilor de la Băile Herculane [4]. Într-adevăr, dacă comparăm piesele de cuarţit descoperite de noi în Banat cu cele din musterianul din peşterile de la Baia de Fier [5], Nandru [6], Ohaba Ponor [7] şi mai ales cu cele descoperite în Peştera Hoţilor, constatăm o izbitoare asemănare ; aceleaşi vîrfuri, aceleaşi racloare şi mai ales aceeaşi predilecţie pentru folosirea cuarţitului.

De fapt descoperirile bănăţene nu reprezintă un caz cu totul izolat în Europa, pentru aceasta este suficient să amintim cercetările lui K. Absolon [8] într-o serie de aşezări din Europa Centrală unde el a descoperit aşa-numitul aurignacian vechi cuarţitic sau pseudomusterian.

În legătură cu problema persistenţei acestei culturi paleolitice pînă în pragul holocenului — aşa cum ne-o dovedeşte stratul superior de la Tincova — trebuie să mai amintim şi unele descoperiri epipaleolitice din zona Porţilor de Fier [9], de la Schela Cladovei, Insula Banului, Răzvrata şi Icoana (com. Ogradena), scoase la iveală în anii 1966 şi 1967 [10]. Descoperitorii acestor aşezări au fost surprinşi, printre altele, de profuziunea aşchiilor de cuarţit — unele din ele tipice — şi de lipsa unui inventar litic, în afara cîtorva excepţii, potrivit stadiului de dezvoltare la care se găsea comunitatea respectivă, stadiu bine reprezentat, în schimb, de bogata industrie de os descoperită în acelaşi context. Toate încercările descoperitorilor de a stabili analogii directe în regiunile învecinate n-au dus încă la rezultate precise. Părerea noastră este că „industria" cuarţitică a acestor aşezări trebuie pusă tot pe seama unei supravieţuiri a culturilor străvechi cuarţitice locale, părere pe care o vedem întrucîtva susţinută de noile descoperiri paleolitice din Banat. Situaţii asemănătoare, dar nu identice, în ceea ce priveşte folosirea cuarţitului în culturile tîrzii epipaleolitice (preneolitice), au fost semnalate şi în Ungaria, prin descoperirile mai vechi de la Korlat (Fony) şi Avasberg [11] unde — după unele păreri

[4] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Raportul privind cercetările şi săpăturile arheologice din zona Porţilor de Fier*, ţinut la conferinţa naţională de arheologie, Iaşi, 1967.

[5] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, *Şantierul arheologic Baia de Fier*, în *Materiale*, III, 1957, p. 13—27.

[6] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, *Şantierul arheologic Nandru*, în *Materiale*, III, 1957, p. 29—40.

[7] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, *Şantierul arheologic Ohaba-Ponor*, în *Materiale*, III, 1957, p. 41—49.

[8] K. Absolon, *L'aurignacien très ancien* (*quartzitique*) *dans l'Europe Centrale, avec ses industries osseuses*, Congrès Préhistorique de France, XIe session, 1934 (extras); K. Absolon şi R. Czižek, *Die paläolitische Erforschung der Pekarna-Hölle in Mähren* (*1927*), în *Acta Musei Moraviensis*, XXVI —XXVII, Brno, 1932.

[9] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Raportul privind cercetările şi săpăturile arheologice din zona Porţilor de Fier*, vezi supra, nota 4.

[10] Aceste descoperiri au fost făcute de V. Boroneanţ.

[11] J. Hillebrand, *Über ein Atelier des „Proto-Campignien" auf dem Avasberg bei Miskolk* (*Ungarn*), în *Eiszeit und Urgeschichte*, 5, 1928, p. 53—59.

mai vechi — ar fi existat ateliere (campigniene?) pentru prelucrarea aşa-zisului limnocuarţit [12]. De asemenea, în sudul Germaniei au fost descoperite mai multe aşezări atribuite campignianului, aparţinînd grupei Wittislinger [13]. În legătură cu aceste descoperiri este interesantă ideea potrivit căreia la baza acestor culturi ar sta aşa-numitul aurignacian vechi cuarţitic al lui Absolon [14].

În încheiere, ţinem să facem precizarea că, avînd în vedere numărul restrîns al acestor recente descoperiri, problema rămîne încă deschisă în aşteptarea unor noi cercetări; deoarece nu pot fi ignorate o serie de complicaţii privind împrejurările acestor supravieţuiri şi mai ales cele de ordin antropologic referitoare la trecerea de la paleoliticul mijlociu la paleoliticul superior, cu toate că prin descoperirea lui *Homo Sapiens Fossilis* în musterianul din peştera Muierii de la Baia de Fier [15], s-ar părea că problema, sub acest aspect, ar fi întrucîtva rezolvată.

LE PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR QUARTZITIQUE DU BANAT

RÉSUMÉ

À l'occasion des dernières fouilles archéologiques du Banat (la région sud-ouest de la Roumanie) on a découvert trois couches de civilisation, appartenant au paléolithique supérieur, dont les outils ont été confectionnés presque tous en quartzite. Les deux premières couches ont été découvertes à Româneşti-Dumbrăviţa ; la première à la partie supérieure des dépôts du stade Würm II (d'après la géochronologie de l'Europe centrale), et la deuxième à la base des derniers dépôts lœssoïdaux (W III). La troisième couche, découverte près de l'établissement paléolithique de Tincova, à 0,30 m de profondeur, appartient à l'épipaléolithique. On mentionne en même temps les découvertes récentes épipaléolithiques, dans la zone du futur lac d'accumulation de la centrale hydroélectrique des Portes de Fer, où les outils en quartzite qu'on a trouvés offrent une proportion impressionnante.

L'auteur constate que ces couches sont très pauvres et les matériaux — à peu d'exceptions près — sont rudimentaires, avec prédominance des caractères moustéroïdes; ces couches sont en même temps isolées des découvertes avoisinantes dans lesquelles on trouve des outils (en grand nombre et variés) en silex.

En se basant sur ces observations l'auteur conclut que ces civilisations quartzitiques susmentionnées ont évolué en parallèle avec l'in-

[12] Aceste aşezări au făcut în ultimii ani obiectul unor noi cercetări; vezi L. Vertes, *Eine Prehistorische Silexgrube am Mogyorosdomb bei Sümeg*, în *ActaArch — Budapesta*, XVI, 3—4, p. 209—211.

[13] Hermann Josef Seitz, *Zum Vorkommen mezolitischer Beile, Spalter und Pikel in Süddeutschland*, în *Quartär*, 7—8, Bonn, 1956, p. 152; idem, *Neue Funde aus der Quarzitkultur um Schloss Zeil im Allgäu* (extras).

[14] H. J. Seitz, *Eine steinzeitliche Quarzitkultur aus der Umgebung von Schloss Zeil im Allgäu*, în *Vorzeit am Bodensee*, 1—4, 1956, p. 51.

[15] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Istoria României*, I, cap. 1, p. 14.

dustrie du silex et qu'elles représentent une survivance des anciennes civilisations quartzitiques moustériennes tardives des grottes des Carpates méridionales.

Ayant en vue le nombre restreint des découvertes et le stade des recherches, l'auteur n'ignore pas les complications quant aux circonstances de ces persistances, de même que celles d'ordre anthropologique.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Românești-Dumbrăvița.* Couche supérieure. 1, 2, pointes moustéroïdes ; 3, 4, racloirs.

Fig. 2. — *Românești-Dumbrăvița.* Couche inférieure. 1, nucleus prismatique ; 2, grattoir. Couche supérieure. 3, pointe moustéroïde ; 4, racloir.

Fig. 3. — *Tincova.* Couche supérieure. 1, pointe moustéroïde ; 2, 3, racloirs ; 4, grattoir.

CÎTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA PERIOADEI A II-A A EPOCII BRONZULUI ÎN ROMÂNIA

(Partea a II-a)

DE

DORIN POPESCU

În volumul nr. 1, 18/1967 al acestei reviste am început o nouă „discuție" asupra epocii bronzului din țara noastră, privind, de astă dată perioada a II-a a epocii [1]. Continuăm, după o pauză cam lungă, cu partea a II-a a acestei discuții.

În partea I ne propusesem să arătăm care au fost raporturile cronologice între diferitele culturi ale perioadei care ne interesează și am insistat mai mult asupra culturii Tei, terminînd cu considerații asupra culturii Monteoru.

Ar trebui, deci, în conformitate cu planul pe care ni l-am propus, să continuăm discuția asupra acestei culturi, precum și asupra celorlalte culturi ale perioadei. Ne permitem, totuși, să abordăm continuarea discuției noastre într-un fel deosebit, pornind de la prezentarea depozitelor de obiecte de metal, pe care intenționam să le lăsăm la urmă. Facem acest lucru din necesitatea de a nu întîrzia prea mult punerea în discuție a unei lucrări care tratează această problemă.

Organizată, deci, altfel decît partea I, partea a II-a a lucrării va avea totuși, în linii mari, conținutul pe care intenționam să-l dăm în continuare lucrării noastre.

Și, deoarece lucrarea la care ne referim [2] începe cu studierea celor mai vechi topoare de metal cu gaura de fixat transversală care au apărut în bazinul Carpaților, vom începe și noi cu aceeași categorie de descoperiri de pe teritoriul țării noastre. Precizăm, de asemenea, că așa cum am făcut și în articolele noastre precedente, nu ne vom referi în această expunere decît la lucrări relativ recente, apărute în ultimii ani.

Cea mai nouă lucrare asupra topoarelor menționate — dar nu cea pe care vrem să o prezentăm — este lucrarea lui Alexandru Vulpe și

[1] P. 155—166.

[2] Amalia Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens, Depotfundhorizonte von Hajdusámson und Kosziderpadlás*, Mit einem Anhang von Fr. Schubert und E. Schubert, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, 203 pagini, cu 41 figuri în text și 74 planșe.

Ersilia Tudor, intitulată *Topoare cu tăiş transversal din Europa de sud-est.* Nefiind încă publicată, nu ne putem referi decît la concluziile pe care ni le-a comunicat Al. Vulpe[3].

Autorii cunosc numai din ţara noastră, unde s-a găsit cel mai mare număr de topoare cu gaură transversală, peste 200 de exemplare. Acestea pot fi împărţite în patru grupe cronologice care conţin însă variante tipologice.

Grupa I cuprinde exemplare ca acelea de la Baniabic (Vîlcele) Corbasca, Dumbrăvioara, Fajsz (Ungaria) şi Veselinovo (Bulgaria).

Grupa II cuprinde şapte variante tipologice contemporane : Ostrovul Corbului (1966), Rudari, Pătule, Dărăbani, Kozarac (Iugoslavia), Érd şi tiparul de la Tószeg (Ungaria).

Grupa III cuprinde tipul Pădureni, tipul Monteoru (în trei etape : Parava, Borleşti, Monteoru), Balsa şi Hajdusámson (Ungaria), Apa, Kelebia (Ungaria).

Grupa IV corespunde cu grupele E şi F ale Amaliei Mozsolics.

Cu aceasta, trecem la lucrarea cercetătorei maghiare, pe care vrem să o prezentăm în parte şi ale cărei concluzii vor trebui comparate cu cele ale lucrărilor din ţara noastră, pentru a vedea în ce măsură ele pot contribui la o mai bună periodizare a epocii bronzului din România. Mozsolics distinge patru orizonturi cronologice de topoare, începînd cu tipul Baniabic şi terminînd cu tipul Koszider, pe care le paralelizează cu alte descoperiri.

Pentru a înţelege mai bine consideraţiile ei asupra celor patru grupe, credem că e bine să arătăm de la început concluziile la care ajunge autoarea la sfîrşitul lucrării sale.

Între faza III a epocii bronzului din Ungaria, spune ea[4], şi între începutul aşezărilor de tip Nagyrév (Nagyrév propriu-zis şi Tószeg A) se poate distinge o fază, care în Ungaria de est şi de nord-est cuprinde culturile mormintelor cu ocru şi cultura Vučedol-Zok, iar în jurul Budapestei elemente de tipul culturii paharelor campaniforme care sînt suprapuse de forme Prenagyrév.

În sistemul cronologic al Amaliei Mozsolics :

Bronz I a = faza între Cupru III şi tellurile Tószeg, Nagyrév, Kosziderpadlás etc.

Bronz I b = Nagyrév, Tószeg A.

Bronz II = Tószeg B. În Ungaria de est este cultura Hatvan, în vest cultura Kisapostag.

În linii mari, cultura Kisapostag este contemporană cu cultura Unětice, cultura Gáta, descoperirile din ţinutul Mureşului (de jos), cu nivelurile superioare de la Periam şi cele de jos de la Pecica.

În Bronz II, continuă Mozsolics, apar multe aşezări fortificate, între acestea şi Tószeg B.

În Bronz III pot fi cuprinse culturile Füzesabony, Vatya, Veszprém, Szekszárd şi Magyarád (Madarovce). Acest lucru e stabilit prin stratigrafia de la Füzesabony şi Tószeg, unde se vede că cultura Füzesabony urmează după cultura Hatvan. Faza tîrzie a culturii Hatvan face tran-

[3] Căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[4] Pentru consideraţiile ei cronologice, vezi cap. 4, p. 116 şi urm.

ziţia către cea mai veche fază Füzesabony (Hernádkak). În această perioadă bronzurile sînt ornamentate cu motive spiralice, ornamentaţie care ajunge la apogeu în timpul grupei de depozite Hajdusámson şi decade în timpul grupei Koszider. Aşezările sînt întărite. La sfîrşitul perioadei III (Tószeg C) toate aşezările au fost părăsite.

În continuare, cercetătoarea maghiară, înglobează cele patru orizonturi de depozite în periodizarea ei cronologică. Aceste orizonturi sînt: Baniabic (Vîlcele), Kömlöd-Ercsi, Hajdusámson şi Kosziderpadlás-Zajta. Reproducem pe scurt această periodizare pentru a vedea în ce măsură poate fi aplicată la descoperirile din România. Periodizarea se bazează în principal pe diferitele tipuri de topoare.

Grupa Baniabic. Topoare de acest tip lipsesc în cele trei faze ale Cuprului, dar lipsesc şi în Bronz Ib. Astfel, ele trebuie datate în Bronz Ia, care poate fi datat în secolul al XIX-lea î.e.n.

Grupa Kömlöd-Ercsi. Topoarele de tip B, care caracterizează această grupă, se pot data mai ales pe baza cerceilor de tip Stublo. Aceştia pot fi foarte bine dataţi prin descoperirile de morminte aparţinînd culturii Nitra din Slovacia, a cărei ceramică urmează imediat după cultura Nagyrév. Topoarele de tip Kömlöd-Ercsi au fost îngropate în timpul culturilor Hatvan şi Kisapostag, deci înaintea orizontului Hajdusámson.

Grupa Hajdusámson. Acest orizont, în care apar primele topoare de luptă cu disc, este datat de Mozsolics în perioada Bronz IIIa, pe care o sincronizează în linii mari cu Reinecke A_2, cu Helladicul recent II A şi cu Troia IV d-e, poate chiar f. Sfîrşitul perioadei ar cuprinde primele decenii după 1500. Depozitul de la Hajdusámson este paralelizat în timp cu următoarele tezaure de aur sau depozite de bronz: judeţul Bihor, Ţufalău, Şmig, Săcuieni, Otlaca (Grăniceri), Biia, Perşinari, Bilje (Bellye), Vălcitrăn, Vatina, Borodino, Langquaid şi Naumburg. În ce priveşte culturile, acestei faze îi corespund fazele vechi ale culturilor Veszprém, Szekszárd, Madarovce (Veselé), Füzesabony, Wietenberg, Pecica XIII-XIV, Otomani II, Unětice de sfîrşit (Reinecke A_2), Malé Kosihy IV A, Barca II, Tószeg e (1948), Hernádkak, Monteoru I a, Verbicioara II sau III.

Grupa Kosziderpadlás-Zajta. Topoare cu disc de tip B. Se datează în perioada Mozsolics Bronz III de sfîrşit, după care urmează grupa mormintelor tumulare (Hügelgräberkultur). Faza este, în linii mari, egală cu faza Reinecke B, nefiind în total contemporană. Ca descoperiri de tezaure de aur sau depozite de bronzuri paralele se citează Hangospuszta, Kengyel, Velika Vrbica, Nagyhangos, Pusztasárkánytó, Bühl, Ackenbach, Grodnica, Krüssow etc. Alte descoperiri care conţin topoare cu disc de tip B vor fi citate în continuare. Faza corespunde cu sfîrşitul culturilor: Veszprém, Szekszárd, Füzesabony, Madarovce, Wietenberg, Verbicioara, Tei, Monteoru, Cîrna (Szeremle). În acest timp au fost distruse, spune Mozsolics, numeroase aşezări, între care Pecica, Otomani III, Vărşand, Verbicioara şi Monteoru IIb.

Chiar de la începutul expunerii noastre, care însă la cercetătoarea maghiară constituie sfîrşitul expunerii sale, reies date importante pentru cronologia Bronzului nostru atît în ce priveşte culturile, cît şi depozitele de obiecte de metal. Aşa de exemplu: *Cultura Periam-Pecica* este paralelizată în ce priveşte nivelurile superioare de la Periam şi cele inferioare

de la Pecica, cu Tószeg B, Hatvan, Kisapostag, Gáta şi Unĕtice, toate acestea fiind datate în Bronz II. Nivelurile XIII-XIV de la Pecica, contemporane cu grupa de depozite Hajdusámson sînt paralele cu fazele vechi ale culturilor indicate la această grupă. Sfîrşitul culturii Pecica e contemporan cu grupul Koszider şi cu culturile acestei grupe.

Cultura Wietenberg are fazele vechi contemporane cu grupa Hajdusámson şi sfîrşitul cu grupa Koszider.

Cultura Otomani are faza II (Otomani II) contemporană cu aceleaşi complexe şi cu grupa Hajdusámson, iar faza III (Otomani III), ultima, contemporană cu complexele Kosziderpadlás-Zajta.

Cultura Monteoru are faza I a contemporană cu grupa Hajdusámson, iar sfîrşitul ei cu grupa Kosziderpadlás-Zajta.

Cultura Verbicioara este paralelă în fazele II sau III cu orizontul Hajdusámson, iar sfîrşitul ei orizontul următor cu sfîrşitul grupei următoare, Koszider.

Culturile Tei şi Cîrna se termină o dată cu orizontul Koszider.

În aceleaşi consideraţii de ordin cronologic, Mozsolics se referă la datarea unor tezaure de aur, care ne interesează în aceeaşi măsură.

Tezaurele de aur de la : jud. Bihor, Ţufalău, Şmig, Săcuieni, Otlaca (Grăniceri), Biia, Perşinari, Bilj, Vălcitrăn sînt datate în orizontul Hajdusámson, iar cele de la Kenygyel, Hangospuszta în orizontul următor, Koszider-Zajta. Numeroase alte indicaţii vom găsi şi în capitolele în care sînt descrise diferitele categorii de obiecte de bronz. Mozsolics începe prezentarea acestor categorii cu topoarele cu gaură transversală, la care ne-am referit mai sus :

Topoarele cu gaură transversală împărţite de Al. Vulpe şi E. Tudor în patru grupe, sînt divizate de Mozsolics în şase tipuri, fiecare tip avînd diferite variante. Tipurile Aa şi Ab fac parte din orizontul sau grupa Baniabic, pe care am amintit-o mai sus.

Varianta Aa este numită după descoperirea de la Baniabic, în Transilvania. Acest topor nu are încă muchia prelungită în formă de manşon. Varianta Ab sau Fajsz, după o descoperire din apropierea Budapestei, are corpul mai curbat decît Aa. Ambele îşi au originea în răsărit, fiind cunoscute din marile curgane de la Maikop. Pentru Ab se dau ca analogii topoarele descoperite în Oltenia, la Ostrovul Corbului şi atribuite de D. Berciu culturii Glina. Se pare că tipul trebuie datat şi în Ungaria la începutul epocii bronzului, deci pe la 1900, deoarece el lipseşte în perioada cuprului. Descoperirea de la Stare Zámky, lîngă Lišen, în Moravia, confirmă această datare. Aici s-au găsit două topoare cu gaură transversală, un topor plat, o daltă lungă şi o sulă într-un strat care conţinea fragmente ceramice de tip Jaispitz B şi altele aparţinînd culturii Laibach. Aceasta e datată în Ungaria în faza Bronz Ia şi poate fi paralelizată cu Prenagyrév, cu cultura paharelor campaniforme, cu Vučedol, Glina şi cu cultura mormintelor cu ocru[5].

Tipul B al acestor topoare prezintă un scurt manşon în care se fixa mînerul. În planşa de tipuri, autoarea arată patru variante care se deosebesc destul de mult una de alta, dar pe care nu le diferenţiază. Din ţara

[5] A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 14—15.

noastră sînt citate exemplare de la Sedriaş, Porumbeni, Dumbrăvioara, Jimbor, din jurul Sighişoarei, Sînzieni, Arcuş, Sf. Gheorghe, Vădastra şi Peştişani. În Ungaria sînt caracteristice depozitele de la Kömlöd, Debrecen şi unul din nord-vestul Ungariei ; în Polonia descoperirea de la Stublo, iar în Iugloslavia cele de la Griča, Kozarac, Lohinje etc. Pentru încadrarea, cronologică a topoarelor B sînt importante topoarele plate cu muchia îngustă şi cu tăişul arcuit în formă de semicerc, ca acela din nord-vestul Ungariei sau de la Griča. Topoarele B se datează incontestabil între cele de tip A şi între depozitele de tip Hajdusámson. Pentru datarea lor sînt importanţi de asemenea cerceii în formă de pînză de corabie (Segelohrringe) ca aceia de la Stublo. Bronzuri ca acelea de la Stublo se găsesc în Slovacia, în mormintele culturii Nitra, care se datează în Bronzul cel mai vechi.

Chiar şi pînă aici, în prezentarea celor două tipuri de topoare, găsim indicii cronologice referitoare la descoperirile de la noi, care vor trebui să fie discutate. Astfel, tipul cel mai vechi al topoarelor cu gaură transversală e datat în faza probabil cea mai veche, a culturii Glina, paralelizată, după cum am văzut, cu Prenagyrév, cu cultura paharelor campaniforme (Glockenbecherkultur), cu cultura Vučedol şi cu cultura mormintelor cu ocru[6].

Discutarea raporturilor dintre diferitele culturi o lăsăm la urmă, după ce vom trece în revistă tipurile de bronzuri, aşa cum le prezintă Mozsolics. Deocamdată ne referim la lucrarea menţionată, a lui Al. Vulpe şi E. Tudor, în care grupa I de topoare corespunde cu grupa I a lui Mozsolics, cu deosebirea că exemplarul de la Dumbrăvioara e plasat şi el în prima grupă în timp ce Mozsolics îl pune în grupa a doua.

După cei doi autori români, toate exemplarele grupei I sînt din cupru, iar cele din grupa II în cea mai mare parte. Grupa corespunde, dar nu în întregime, cu grupa II (B) a lui Mozsolics.

Tipul C (Mozsolics) al topoarelor cu gaura transversală, care se caracterizează prin faptul că ambele capete ale manşonului de fixat mînerul sînt arcuite în formă de semicerc, are patru variante. Varianta Ca s-a găsit în ţara noastră în depozitul de la Sinaia, la Ilişua de Jos, Ciceu-Cristur, Covasna, într-un loc din jurul Sighişoarei, Dealul Turcului (Wietenberg, lîngă Sighişoara), Ţapu, precum şi, din aur, în dublu exemplar în tezaurul de la Ţufalău. Varianta Cb, cu marginile manşonului îngroşate, în felul celor de la Hajdusámson, sînt cunoscute la noi de la Şimleul Silvaniei, Pădureni, Avrameşti, Larga şi Marpod. Varianta Cc are pe manşon trei proeminenţe. Se găseşte în depozitul de la Hajdusámson, iar la noi la Şimleul Silvaniei. În sfîrşit, varianta Cd, cu partea de jos şi tăişul lărgite în formă de semicerc, se găseşte la noi la Adoni şi în mai multe locuri din Ungaria[7].

Vedem dar că cu tipul C al acestor topoare am intrat în orizontul Hajdusámson, care corespunde cu orizontul Apa de la noi. Tipul C şi tipul următor D, spune Mozsolics, se datează la începutul perioadei Bronz III. Depozitul de la Hajdusámson conţine tipul C, în timp ce în depo-

---

[6] *Ibidem*, p. 15–17.
[7] *Ibidem*, p. 17–20.

zitul de la Apa găsim tipul D, totuşi depozitele sînt contemporane deoarece în ambele se găseşte toporul de luptă cu disc de tip A.

Am considerat şi noi că aceste două depozite sînt contemporane, postulînd că ele marchează o perioadă nouă în evoluţia Bronzului nostru, exprimîndu-ne totodată părerea că Apa ar urma, cu o foarte mică diferenţă de timp, după Hajdusámson, deoarece toporul cu disc pe care îl conţine aparţine variantei A_1.

În orice caz, ceea ce ni se pare important este faptul că şi Mozsolics datează acest orizont (Hajdusámson-Apa) la începutul unei perioade noi.

Al. Vulpe şi E. Tudor plasează şi ei topoarele de la Pădureni, Hajdusámson şi Apa în grupa III a clasificării lor, în care înglobează şi topoarele de tip Monteoru, care ne oferă posibilitatea unor consideraţii de ordin cronologic şi asupra cărora vom reveni.

Întrucît în cronologia românească a epocii bronzului perioada II începe cu orizontul Apa, contemporan cu Hajdusámson, tipurile A şi B ale topoarelor cu gaură transversală intră încă în perioada I a cronologiei noastre, sau II şi I a cronologiei lui Mozsolics, în care orizontul Hajdusámson-Apa începe cu Bronz III.

În consecinţă, în această lucrare care se ocupă cu perioada a II-a a Bronzului nostru, nu ne interesează prea mult tipurile A şi B de topoare. Totuşi, credem că este necesar să reamintim unele probleme în legătură cu începuturile epocii pe teritoriul nostru.

Dacă savanta maghiară distinge 3 faze (Ia, Ib şi II) înainte de perioada a II-a a Bronzului, noi am distins deocamdată numai două faze în cuprinsul perioadei I a noastră care precede perioada a III-a a lui Mozsolics.

În perioada I intră deci, după cum am arătat mai sus, în Ungaria de est şi de nord-est, cultura mormintelor cu ocru şi cultura Vučedol-Zók. În jurul Budapestei se găsesc elemente ale culturii paharelor campaniforme, care va fi în curînd înlocuită cu forme Prenagyrév. Astfel de forme ar fi existat şi în România[8].

Contemporană cu Mozsolics I ar trebui să considerăm în ţara noastră prima fază a perioadei I (I/1), în care în afară de elementele Prenagyrév amintite de Mozsolics, au existat, la începutul fazei, elemente Coţofeni, Kostolac şi Vučedol[9].

Am putea deci, să împărţim prima noastră perioadă în trei faze, nu în două, aşa cum am propus de curînd[10]. În I/2 ar putea să intre cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive, Cernavoda II, începuturile culturii Folteşti II, şi Glina-Schneckenberg A. Faza ar corespunde în linii mari cu Mozsolics Ib, caracterizată prin tell-urile de tip Nagyrév-Tószeg A[11].

În perioada a II-a a lui Mozsolics predomină în Ungaria de est cultura Hatvan, în vest cultura Kisapostag. Perioada poate fi numită şi Tószeg B. Contemporane sînt culturile Unětice, Gáta, descoperirile din ţinutul

---

[8] *Ibidem*, p. 14.

[9] Dorin Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România* (*Partea a V-a*), în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 567–568.

[10] *Ibidem*.

[11] A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 116.

Mureşului de jos, din straturile superioare de la Periam şi din cele inferioare de la Pecica.

Această fază ar putea corespunde în cronologia noastră cu o fază I/3 în care pe teritoriul României se continuă dezvoltarea culturii Glina (Schneckenberg B) şi în care încep mai multe din culturile care vor ilustra perioada mijlocie a bronzului şi anume : Periam-Pecica, Otomani, Sighişoara-Wietenberg, Monteoru, Tei şi Costişa.

Într-o anumită etapă a dezvoltării acestora, care corespunde în metalurgic cu orizontul Apa, începe perioada a II-a a Bronzului nostru.

Această periodizare a primei noastre perioade ar corespunde, în cazul în care am vrea să o aducem la unison, cu periodizarea Amaliei Mozsolics, care distinge trei faze înainte de Bronzul mijlociu (I a, I b, şi II). Se pune însă întrebarea dacă stipularea unei prime faze (I a Mozsolics =I/1 a noastră) este justificată. Oare plasarea începutului epocii bronzului în această fază se întemeiază pe fapte concludente?

Răspunsul la această întrebare constă în examinarea conţinutului primei faze. După cum am văzut, Mozsolics aşează în această fază cultura mormintelor cu ocru, Vučedol-Zók, elemente ale culturii paharelor campaniforme (Glockenbecherkultur) şi elemente Prenagyrév.

În ce priveşte teritoriul ţării noastre, presupunem pentru această fază existenţa culturilor Coţofeni-Kostolac şi Vučedol, iar după Mozsolics, şi Prenagyrév.

Problema nu este numai o problemă de terminologie, totuşi trebuie să reamintim şi acest aspect al ei, examinînd-o în sensul dacă culturile care formează această fază îndreptăţesc denumirea de epoca bronzului.

Se ştie că perioada cuprului în Ungaria de pildă, cuprinde, în ordine cronologică, culturile Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr şi Baden-Pécel. În Serbia, culturile Bodrogkeresztúr, Baden-Kostolac, Vučedol şi topoarele de cupru sînt considerate ca aparţinînd perioadei de tranziţie spre epoca bronzului. M. Garašanin nu admite denumirea de perioada cuprului[12]. Într-o lucrare mai nouă însă, un alt arheolog iugoslav[13] distinge patru faze cuprinse între sfîrşitul neoliticului şi începutul epocii bronzului. Aceste faze sînt : I. *perioada eneolitică*, în care intră cultura Vinča tîrzie, Tiszapolgár şi Bodrogkeresztúr ; cuprul este încă rar ; II. *faza veche a perioadei cuprului*, caracterizată mai ales prin complexul Baden, în care intră şi grupele Kostolac şi Coţofeni ; III. *faza recentă a cuprului* cu grupele Lasinja, Kostolac, Coţofeni ; IV. perioadă lungă cuprinzînd *sfîrşitul cuprului şi începutul bronzului* ; aici intră şi cultura Vučedol, care însă nu este de tip Bronz, ci de tip Cupru, cu toate că poate ajunge contemporană cu culturile Nagyrév, Kisapostag şi Periam şi chiar cu faza veche Vatina.

Înainte de a trece peste această problemă, trebuie să mai amintim cîteva opinii, mai mult sau mai puţin recente, chiar dacă nu vom menţiona toate. Ne mărginim să menţionăm numai lucrarea interesantă şi plină de sugestie a unui alt arheolog iugoslav. Nu putem insista asupra ei, deoarece aceasta ne-ar antrena în consideraţii prea vaste. Afară de

---

12 M. V. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien* (Extras din 39. *BerRGK*, 1958), p. 29–30.

13 N. Tasič, *Badenski i vučedolski kulturni kompleks u Jugoslaviji*, Beograd-Novi Sad, 1967, p. 94–95.

aceasta, Vl. Popovič[14], autorul lucrării citate, se referă într-una la cultura Cernavoda, care nu este încă suficient studiată.

Totuşi făcînd abstracţie de cultura Cernavoda, amintim în cîteva cuvinte unele paralelizări pe care autorul le face între culturi din Iugoslavia sau Bulgaria şi unele culturi de la noi. Aşa de exemplu, el paralelizează cultura Bubanj-Hum II cu Coţofeni III şi Glina şi cu o fază avansată Yunacite II. Străchinile cu două torţi supraînălţate şi cu buton în felul celor de la Donja Slatina, Kukova Mogila, Devetaškata Mogila şi Vatina nu sînt anterioare fazei Verbicioara 3. În ce priveşte, această cultură, ea are fazele 1 şi 2 în A_2 (Reinecke) paralel cu Razkopanica şi cu Vatina incipientă[15].

Dar, nu mai insistăm asupra acestei lucrări, care cuprinde atîtea sugestii şi ipoteze încît ar trebui discutată mult mai pe larg.

Problema începutului epocii bronzului şi, inclusiv, a perioadei care o precede, a fost pusă în discuţie foarte recent şi în literatura noastră arheologică, ajungîndu-se la unele concluzii care merită a fi semnalate. Astfel, K. Horedt[16] vorbind despre aşa-zisa perioadă de tranziţie în Transilvania, propune ca aceasta să fie numită perioada cuprului, sau mai degrabă perioada *eneolitică*. El se bazează pe faptul că, după cum se ştie, în această perioadă se găsesc în Transilvania numeroase topoare de cupru, dar şi de piatră, astfel încît această denumire a perioadei este justificată. Fără îndoială că termenul de eneolitic ar putea fi justificat pentru această perioadă, dar el e justificat şi pentru neolitic — pe care Horedt ar înclina să-l numească chalcolitic — sau cel puţin pentru faza sa mai nouă, cînd încep să apară în număr mai mare unele obiecte de aramă.

Am văzut că N. Tasič, de exemplu, cuprinde sub numele de perioadă eneolitică faza tîrzie a culturii Vinča şi culturile Tiszapolgár şi Bodrogkeresztúr.

Dacă admitem termenul de eneolitic pentru o parte a neoliticului, atunci el nu mai e justificat pentru perioada care îi urmează şi pe care Horedt o numeşte eneolitică. El însuşi spune că „discontinuitatea faţă de epoca neolitică este atît de mare încît s-ar putea susţine chiar o cezură accentuată, dacă aşezările neolitice nu ar continua şi s-ar încheia adeseori prin culturi eneolitice, ceea ce arată, dacă nu continuitatea culturii materiale, totuşi, într-o oarecare măsură, permanenţa locuitorilor lor".

S-ar mai putea propune pentru această perioadă, aşa cum o face de altfel Horedt, denumirea de perioadă a cuprului, dar această denumire nu consemnează prezenţa topoarelor de piatră, care apar încă într-un număr mai mare decît cele de cupru.

Pentru moment, vom rămîne deci la denumirea de perioada de tranziţie. De altfel nu atît problema termenului ne interesează în lucrarea lui Horedt, cît faptul că el înglobează în această perioadă şi cultura Glina-Schneckenberg. Acest lucru este, fără îndoială, în măsură să modifice concepţia noastră atît asupra perioadei I cît şi a perioadei a II-a a epocii bronzului, care ne interesează în principal. Într-adevăr, după ce

[14] Vl. Popovič, *Sur la chronologie de l'âge du bronze en Serbie et Bulgarie*, în *ArchJug*, VI, 1965, p. 37—54.

[15] *Ibidem*, p. 42—43 şi tabelul cronologic.

[16] K. Horedt, *Perioada eneolitică în Transilvania* (Comunicare prezentată la Conferinţa naţională de arheologie, 18 decembrie 1967).

constată că fragmente ceramice de tip Schneckenberg au fost găsite împreună cu fragmente ale unor culturi aparţinînd aşa-zisei epoci de tranziţie — la Moreşti cu fragmente Coţofeni, la Boarta cu ceramică decorată cu împunsături succesive, iar la Cuci cu ceramică striată — Horedt spune textual că „cultura Schneckenberg-Glina III face parte din perioada eneolitică, chiar dacă se prelungeşte parţial pînă la începutul epocii bronzului, fără ca să-i aparţină însă, ca factură şi geneză, acesteia din urmă".

Mărturisim că această problemă ne-a preocupat şi pe noi şi ne-am pus întrebarea în ce măsură putem atribui o cultură sau o fază a unei culturi epocii bronzului, atunci cînd ele nu conţin încă obiecte de bronz.

Să ne amintim de altfel că I. Nestor datase cultura Schneckenberg — sau Braşov – Schneckenberg cum am propus să fie numită — în prima fază a perioadei a III-a a lui Childe şi în prima fază a perioadei A a Bronzului. A. Prox datase faza A a culturii în perioada timpurie a cuprului, iar faza B o paraleliza cu sfîrşitul culturii Bodrogkeresztúr, cu Baden şi cu Preunětice. În ce priveşte faza C presupusă de Prox, el o datează în Reinecke A, pe baza legăturilor sale cu Periam şi Monteoru[17].

Vedem dar că aceste datări nu se deosebesc prea mult de datarea propusă de Horedt, pentru care el însă aduce argumente noi.

Mai mult, în acelaşi fel fusese datată şi cultura Periam, de către M. Roska, G. Childe şi I. Nestor[18].

Întrebarea care se pune însă este dacă o cultură despre care admitem că face parte şi din epoca bronzului [19] poate fi considerată ca aparţinînd numai parţial acestei epoci, fazele sale mai vechi fiind încadrate în altă epocă ?

Afară de aceasta, se pare, după cum se ştie de altfel, că în cuprinsul culturii Schneckenberg-Glina s-ar fi găsit şi topoare cu marginile ridicate, topoare care trebuie datate în plin Bronz. Acest lucru ar arăta că, aşa cum s-a spus, cel puţin sfîrşitul acestei culturi s-ar data în epoca bronzului. De asemenea ne gîndim la faptul că există asemănări între faze vechi ale unor culturi caracteristice pentru Bronz, cum ar fi Otomani şi Periam-Pecica şi între Glina-Schneckenberg. După cum iarăşi se ştie, faza I a culturii Otomani se continuă cu fazele următoare şi cultura Periam-Pecica prezintă o dezvoltare neîntreruptă pînă la sfîrşitul epocii bronzului. Astfel stînd lucrurile, ar trebui să considerăm că şi începutul acestor culturi se datează înaintea epocii bronzului, cu atît mai mult cu cît şi în cadrul lor se găsesc topoare de cupru.

Cu aceasta am ajuns iar la topoarele cu gaură transversală şi la lucrarea Amaliei Mozsolics, care după cum am văzut prezintă o cronologie a începuturilor epocii bronzului, pe care numai cu greu am putea-o aduce în concordanţă cu schema propusă de Horedt.

Într-adevăr, în timp ce Mozsolics acceptă o dată înaltă (1900 î.e.n.) pentru începutul Bronzului, împreună cu alţi autori de altfel, Horedt datează acest început în secolul al XVII-lea, o dată cu apariţia culturilor pe care le considerăm caracteristice pentru perioada a II-a.

---

[17] Vezi Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944, p. 52—53.

[18] *Ibidem*, p. 73 şi urm.

[19] Dacă o cultură poate fi scizionată în cursul dezvoltării ei în mai multe perioade, numai în cazuri rare poate fi admis că ea face parte din două sau mai multe epoci.

Toate aceste considerații nu înseamnă că respingem categoric ipoteza lui Horedt, pentru care se aduc, fără îndoială, argumente serioase, ci vrem doar să o punem în discuție, arătînd și unele dintre obiecțiile care i s-ar putea aduce.

Evident, e greu să lămurim o problemă care are atîtea implicații doar în cîteva rînduri. În aprecierea ei trebuie să ținem seama și de situația din regiunile noastre extracarpatice, așa cum e prezentată într-o lucrare — tot așa de recentă ca și studiul lui K. Horedt. Ocupîndu-se în această lucrare cu cultura Folteşti II, înrudită cu cultura Glina, I. Nestor și Eugenia Zaharia[20] spun că : „Orizontul Foltești II în aria sa de răspîndire, prin structura social-economică a comunităților deja sedentarizate parțial, prin tehnica, arderea, formele și decorul ceramicii și prin unele trăsături ale metalurgiei poate fi considerat prima etapă a epocii bronzului".

Mai departe, în aceeași lucrare, se spune iarăși că la capătul procesului care a avut loc între triburile Cucuteni și triburile care au pătruns dinspre nord-est „se situează constituirea culturii Foltești II, în care am remarcat în afară de ceramică, prezența cuțitelor curbe de piatră și a săgeților cu baza concavă, elemente care ne asigură de începutul epocii bronzului".

Tot așa de importantă pentru lămurirea începutului epocii bronzului care ne interesează în subsidiar în această lucrare, este și problema culturii Cernavoda.

După cum se știe, periodizarea acestei culturi făcută de D. Berciu — care, de altfel, consideră că cercetările nefiind încheiate, nu se poate spune ultimul cuvînt în această privință — nu a întrunit toate sufragiile. Pe baza unor cercetări noi făcute în alte așezări ale culturii Cernavoda, s-a ajuns la unele concluzii care sînt formulate în lucrarea cercetătorilor I. Nestor și E. Zaharia, după cum urmează :

Descoperirile făcute mai ales la Oltenița-Renie, Chirnogi, și Căscioarele arată clar că faza Cernavoda I se dezvoltă din elemente gumelnițene și de tip Cucuteni C, datîndu-se la nivelul fazei Cucuteni B.

Etapei I a culturii Cernavoda îi urmează așa-zisa fază III, fiind strîns legată de aceasta, dar avînd un conținut mai bogat și mai variat. În ce privește faza a II-a a culturii (tell, punctul b), în care și D. Berciu remarcase primele elemente de tip nord-estic (Foltești II), nu ar aparține, după unii autori, culturii Cernavoda, ci culturii Foltești II. Totuși unele deosebiri, desigur cronologice, spun Nestor și Zaharia, există între cele două culturi.

În orice caz, continuă ei, și influențele nord-estice, în speță ornamentul făcut cu șnurul înfășurat și butonii astupați, apar încă în Cernavoda I.

Problema trecerii de la neolitic la epoca bronzului se face, după cei doi autori, pe baza culturilor neolitice tîrzii, la care se adaugă elemente etnice și culturale care vin din nord-est, sud și sud-vest. Aceste transformări care se produc la sfîrșitul epocii neolitice vor da naștere culturilor Foltești, Cernavoda-Renie și Coțofeni.

Nu mai insistăm asupra acestei probleme, care după cum am spus nu interesează direct lucrarea noastră. Reținem doar faptul că în lucra-

[20] I. Nestor și Eugenia Zaharia, *Perioada de trecere de la neolitic la bronz în România* (Comunicare prezentată la Conferința națională de arheologie, 18 decembrie 1967).

rea citată se menţine noţiunea de perioadă de trecere de la neolitic la epoca bronzului.

Revenind la literatura arheologică maghiară trebuie să menţionăm unele păreri care se referă la începutul Bronzului în regiuni vecine cu ţara noastră. Astfel, în partea de nord-est a Cîmpiei maghiare se distinge grupa Nyirség, datată la începutul epocii. Ea urmează ca şi grupa Makó şi Vučedol, culturii Pécel. În nord, grupa Nyirség este contemporană cu cultura Rivnac şi cu faza veche a şnur-ceramicii boemo-morave. În timpul fazei tîrzii Nyirség, se formează grupa slovacă Nitra. Ceramica decorată cu împunsături succesive o fac contemporană cu etapa a doua a culturii Coţofeni. Începuturile grupei Nyirség pot fi datate pe la 1900 î. e. n., iar sfîrşitul pe la 1800 î.e.n.

Vedem dar, că pe de o parte se face o paralelizare între o cultură de la începutul Bronzului cu cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive din ţara noastră, pe de alta, începutul epocii este datat, de un autor care în ultimul timp s-a ocupat mult cu această problemă, tot pe la 1900 î.e.n.[21].

În general, se pare că în literatura arheologică maghiară predomină părerea ridicării datei de început a epocii Bronzului.

Am mai arătat cu alt prilej[22] părerile lui I. Bóna asupra formării epocii bronzului în regiunea Tisa-Mureş, astfel încît reamintim numai pe scurt că cercetătorul maghiar împarte perioada timpurie din regiunea amintită în trei faze. Faza 1, care cuprinde grupa Makó, începe la începutul secolului al XIX-lea. Faza 2, în care pătrunde dinspre Balcani, grupa Pitvaros şi, de dincolo de Tisa, o grupă Nagyrév (Kötörés), se datează la sfîrşitul secolului al XIX-lea, iar faza 3, în care se aşază grupele Szöreg şi Periam, de la începutul pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Ceea ce ne interesează în primul rînd în această periodizare este faptul că grupa Makó este net despărţită de faza tîrzie a perioadei cuprului şi că ea este de factură Zók. Afară de aceasta, accentuăm că şi Bóna datează începutul Bronzului, în regiuni vecine cu ţara noastră, pe la 1900 î.e.n.[23].

Desigur, ar mai fi păreri de citat în privinţa începutului acestei epoci şi a conţinutului ei, dar scopul nostru nu este atît să rezolvăm această problemă, cît să punem în discuţie diferite opinii relativ recente.

Vom mai reveni asupra unora sau vom semnala altele în continuarea acestei discuţii, deşi toată această paranteză asupra perioadei I a epocii bronzului într-o lucrare care se ocupă cu perioada a II-a este justificată numai prin faptul că şi în lucrarea Amaliei Mozsolics, a cărei prezentare stă la baza articolului nostru, sînt abordate unele probleme în legătură cu perioada I a bronzului.

În legătură cu întrebarea care ne-am pus-o mai sus, dacă conţinutul perioadei I, aşa cum sîntem înclinaţi să o concepem, justifică înglobarea diferitelor ei faze, şi, în deosebi a celor mai vechi, în conceptul de epocă a bronzului, răspunsul este desigur destul de greu.

---

21 N. Kalicz, *A korabronzkori nyirségi csoport telepe Nyirpazony határában*, în *AÉ*, 94, 1967, 1, p. 16 şi 18.

22 Dorin Popescu, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 558–560.

23 I. Bona, *Über die Entstehung der Frühbronzezeit in der Theiss-Maros-Gegend*, în *Acta antiqua et archaeologica*, VIII, Szeged, 1965, p. 59–67.

Acest răspuns nu vom încerca să-l dăm acum. Cu tot riscul de a lungi prea mult paranteza despre care vorbeam, va trebui ca în partea următoare a lucrării noastre să punem în discuţie şi alte lucrări, dintre care unele sînt publicate, iar altele în curs de publicare.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR LA IIe PÉRIODE DE L'ÂGE DU BRONZE EN ROUMANIE

(IIe Partie)

RÉSUMÉ

La présente étude continue celle apparue, sous le même titre, dans cette même revue, n° 18/1967, Ier fascicule. Cependant, les problèmes discutés dans le présent article ne sont pas ceux annoncés dans la première partie de l'ouvrage. Pour ne plus tarder la mise en discussion de l'importante œuvre d'Amalia Mozsolics, concernant les bronzes dans le bassin des Carpates, on présente ces pièces en bronze, tandis que la périodisation des différentes civilisations est discutée par rapport à ces pièces (notes 1 et 2).

On commence par mentionner l'œuvre (inédite) de Al. Vulpe et de Ersilia Tudor, concernant les haches à trou transversal de l'Europe orientale, pour aboutir à un parallèle avec les groupes de haches établis par Amalia Mozsolics.

On présente la périodisation Mozsolics pour les périodes I — III du Bronze hongrois, puis les quatre groupes de haches établis toujours d'après cette périodisation, à savoir le groupe Baniabic, Kömlöd-Ercsi, Hajdusámson, Kosziderpadlás-Zajta.

On relève, dans l'œuvre de l'auteur hongrois, les rapports avec les découvertes de notre pays (notes 3 — 7).

Puisque l'œuvre de A. Mozsolics traite aussi des périodes antérieures à la IIe période du Bronze roumain, qui commence en même temps que la IIIe période hongroise, on essaie de faire un parallèle entre la Ire période de Roumanie avec la Ire et la IIe de Hongrie. Par exemple, Mozsolics I/a pourrait être mis en parallèle avec I/1, phase dans laquelle on constate des éléments de Coţofeni, Kostolac et Vučedol. Mozsolics II/b serait égale à la phase I/2, laquelle est représentée chez nous par la céramique à piqûres successives, par celle de Cernavoda II, par le commencement de Folteşti II et par la civilisation de Glina-Schneckenberg. Mozsolics III serait égale à I/3, phase dans laquelle on place le commencement des civilisations de Periam-Pecica, Otomani, Sighişoara-Wietenberg, Costişa, Monteoru, Tei, de même que la suite de la civilisation de Glina (Schneckenberg B) (notes 8 — 11).

Il reste à prouver néanmoins si le contenu de la phase 1 de la Ire période justifie la notion d'âge du bronze.

L'auteur cite certains des avis de M. Garašanin, N. Tasič et Vl. Popovič concernant la période de transition et le commencement de l'âge du bronze (notes 12 — 15).

Par suite, on met en discussion un exposé récent de K. Horedt (note 16), dans lequel il propose que la soi-disant période de transition de Transylvanie soit nommée période *énéolithique*, cette période comprenant aussi la civilisaton de Glina-Schneckenberg. On rappelle que cette civilisation, de même que celle de Periam, avaient été datées dans cette période aussi par d'autres auteurs, mais on fait l'objection que ces civilisations finissent de toute façon en plein âge du bronze et qu'elles sont liées à d'autres civilisations de cette époque; par conséquent, il serait difficile de faire une division en deux époques, car elles ont un développement continu (notes 17 — 19).

On cite aussi les opinions de I. Nestor et d' Eugenia Zaharia, présentées dans un exposé récent (note 20), selon lesquelles l'horizon Folteşti II est considéré en tant que première étape de l'âge du bronze des régions extra-carpatiques de nôtre pays. Les mêmes auteurs présentent aussi leurs dernières conclusions concernant la civilisation de Cernavoda, conclusions résultant surtout à la suite des fouilles de Olteniţa-Renie, Chirnogi et Căscioarele. Selon celles-ci, Cernavoda I se développe à base d'éléments Gumelniţa et Cucuteni C et peut être datée au niveau Cucuteni B. Elle est suivie par la soi-disant phase III, étroitement liée à la phase I, mais ayant un contenu plus riche et plus varié. La phase Cernavoda II, la plus récente, appartiendrait à la civilisation de Folteşti II, toutefois existant des différences entre les deux aspects.

À la fin, on revient à l'archéologie hongroise en mentionnant les avis de N. Kalicz et I. Bóna concernant le commencement de l'âge du bronze dans les régions hongroises voisines (notes 21 — 23).

La discussion va continuer.

NOTE ONOMASTICE

DE

EMILIA DORUŢIU-BOILĂ

ZEIZAS

Numele Zeizas, citit pe un fragment de marmură descoperit la Mangalia şi publicat de Gr. Tocilescu în *AEM*, XI, 1887, p. 35, nr. 37 :

ZEIZA

X

a fost trecut printre numele trace în repertoriul lui D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, p. 178—179, înregistrîndu-se exemplul callatian prin Zeiz[as]. Louis Robert, în recenzia primului volum de inscripţii greceşti din Bulgaria [1], propunea restituirea Zeiz[is], mai apropiată de formele atestate în numeroase inscripţii din Tracia : Zeisis, Zeizsis, Zessios ; singurul text cunoscut lui L. Robert în care apare forma Zeizas este rezultat de asemenea dintr-o întregire : Ποντικὸς ὁ καὶ Ζειζ[ας].

Pe piatra callatiană însă, este scris Zeiza, aşa cum de altfel a apărut la publicarea ei în 1887, şi doar dintr-o inadvertenţă a fost reprodus şi întregit de D. Detschew Zeiz[as]. Fragmentul se află în colecţiile M.N.A. din Bucureşti şi a fost între timp întregit cu alte două fragmente, din care unul fusese publicat în *AEM*, XIV, 1891, p. 36, nr. 91 : ,,Marmorstein gefunden zu Mangalia ; jetzt im Museum zu Bukarest. Die Inschrift scheint nur aus einer Zeile bestanden zu haben...".

În noua sa formă, fragmentul, lung de 0,35 m şi înalt de 0,08 m, reprezintă partea superioară a unei stele funerare cu mici acrotere şi nişă arcuită, din care se păstrează doar o parte din chenarul ce mărginea în partea de sus nişa cu relieful şi pe care este gravată inscripţia ; literele sînt înalte de 7 cm, gravate îngrijit şi împodobite cu apices ; forma lui Y, cu cele două braţe deschizîndu-se ceva mai jos de mijlocul barei verticale, precum şi ligatura datează cu aproximaţie inscripţia la mijlocul secolului al II-lea e.n. : Ζειζα Σειλανοῦ θυγάτηρ ἐ[τῶν . . .]

χαῖ[ρε]

---

[1] L. Robert, *Revue de Philologie*, 33, 1959, p. 18 şi nota 5.

Zeiza este prin urmare un nume feminin, probabil tracic, făcînd parte din categoria ,,Lallnamen'', înrudit cu Deidas, frecvent întîlnit la traci și frigieni [2].

Σειλανός este numele Σῖλανός sau Σῖληνος de origine veche acheeană a acolitului lui Dionysos, foarte frecvent în Pelopones după

[2] Pentru acest nume la traci, vezi *IGB*, II, 506, r. 1—2 și 6—7 ; III, 1, 1201 și 1516 ; IV, 2175 ; în această din urmă inscripție, numele este citit Ζειζ[ις], la sugestia lui L. Robert. Pentru Deidas la traci și frigieni, vezi P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Götingen, 1896, p. 203 ; L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Prag, 1964, paragr. 282—4.

invazia dorienilor; numele a fost preluat de ionieni în migrația lor spre est şi răspîndit de achei prin colonizarea lor în est; la Megara şi în coloniile megariene numele Σῖλανός este atestat în numeroase inscripţii [3]. Silanus italic provine de la Σῖλανός ai cărui purtători fuseseră aheii aşezaţi în regiunea de SE a Italiei.

Θελδων

Într-un fragment de album al unui colegiu cu caracter necunoscut din Tomis, printre filoteimoi s-a citit numele: Θελδων Κουθιου. În această formă apare la Gr. Tocilescu, în *AEM*, XIX, 1896, p. 222—223, nr. 89, şi preluat apoi de cei ce au utilizat inscripţia [4].

Numele trebuie însă citit Θεάδων, un nume grecesc cunoscut, atestat şi în epigrafele tomitane. O examinare a pietrei arată că litera A apare scrisă deopotrivă cu bara transversală, şi fără bară, de exemplu, Οὐάλεντος în r. 5 şi 6, Ἑστιαίου în rîndul 12, Ἀπολλωνίου în rîndul 15 [5].

NOTES ONOMASTIQUES

RÉSUMÉ

Zeizas. On corrige le nom Zeiza de l'inscription *AEM*, XI, 1887, p. 35, No. 37, de façon erronnée restitué Zeiz[as] par D. Detschew, *Thrak. Sprachreste*, p. 178—179. Le nom féminin Zeiza s'ajoute au nombre restreint des noms thraciques attestés jusqu'à présent à Callatis. Θελδων. On corrige la lecture Θελδων de l'inscription *AEM*, XIX, 1896, p. 222—223, nr. 89, en Θεάδων nom grec fréquemment attesté dans les inscriptions des villes grecques de la côte occidentale de la mer Noire.

---

[3] Pentru Σιλανός originea şi răspîndirea sa geografică, vezi studiul E. Solmsen, Σιληνός Σάτυρος, Τίτυρος, în *Indogermanische Forschungen*, XXX, 1912, p. 1—46; Σιληνός în oraşele greceşti de pe coasta tracă, vezi *IGB*, I, 14, r. 10 şi 22 (din Dionysopolis) şi I. 441 (din Apollonia). Ortografierea cu confuzia dintre diftongul ει şi ι este curentă în inscripţiile de la sfîrşitul epocii elenistice şi din epoca romană.

[4] Vezi D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, p. 262, la Κουθειν, Κουθιας, unde Θελδων este trecut cu semn de întrebare; la fel la I. Stoian, *Tomitana*, Bucureşti, 1962, p. 173 şi planşa XLVI. Pentru Θεάδων la Tomis, vezi *AEM*, XI, 44, 57.

[5] O grafie asemănătoare a literei A a dat naştere şi confuziei între numele Ἑστιαῖος şi Σεστίλιος (Sextilius) într-un alt album tomitan, cf. I. Stoian, *op. cit.*, p. 174, nr. 3 şi pl. XLVII/2.

COMUNICĂRI EPIGRAFICE V*

DE

D. TUDOR

I. ARVTELA (Poiana Bivolari, com. Călimănești, jud. Vîlcea).

1. *Cărămidă* intactă, de mărimea : 0,34 × 0,13 × 0,05 m, păstrată în colecția Gh. I. Petre-Govora. Nu avem însă deplină certitudine că a fost scoasă din ruinele de la Poiana Bivolari. Poartă o ștampilă în relief, cu trei litere înalte de 0,016 m, încadrate de o *tabula ansata* (fig. 1/1). Se citește :

L(egio) V M(acedonica)

Dacă într-adevăr, obiectul provine din ruinele castrului sau termelor romane de la *Arutela*, atunci el indică prezența unui detașament al legiunii în acest important punct strategic din valea Oltului. Legiunea V Macedonica a fost prezentă pe malul Oltului între cele două războaie ale lui Traian cu Decebal, pusă fiind sub comanda guvernatorului său din Moesia Inferioară, al cărui cartier se găsea la Buridava (Stolniceni-Rîureni, jud. Vîlcea) [1]. În prima noastră campanie de săpături arheologice din castrul Arutela (1967), nu am întîlnit cărămizi de acest format și nici ștampila respectivă.

2. Fundul unui *vas de sticlă*, care avea o formă pătrată, descoperit în dărîmăturile de lîngă *via principalis* a castrului (campania de săpături din vara anului 1967). Se păstrează în colecțiile Muzeului Militar Central-București. Inscripția a fost turnată o dată cu sticla și are literele înalte de 0,016—0,020 m (fig. 1/2). Se citește perfect :

Μ Η Ν Ο Φ Α Ν Τ ; adică : Μηνόφαντ(ος)

Prescurtarea numelui s-a marcat cu o frunză de iederă, iar semnătura producătorului s-a încadrat între două cercuri concentrice, punctate în centru.

Deși conținutul său este modest, acest document epigrafic are o deosebită importanță pentru istoria economică a Daciei romane. După cîte știm, pînă în prezent este singurul obiect de sticlă din secolele II—III e.n., descoperit cu o inscripție pe el, în provincia Dacia. Numele fabricantului *Menophantos*, ne duce în afara Daciei romane, spre Egipt sau coastele siro-feniciene de unde s-a importat la nord de Dunăre acest

---

* Pentru seriile anterioare vezi : *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 115 și urm. ; *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 177 și urm. ; *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 357 și urm. și *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 593 și urm.

[1] Vezi D. Tudor, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 593, nr. 1—3.

obiect. În mod sigur, Dacia romană (ca şi Dobrogea) nu poseda ateliere de suflat sticla. Toate vasele de sticlă se aduceau din Orient, aşa cum indică şi numele acestui producător, pentru localizarea atelierului căruia nu ne stă la îndemînă bibliografia necesară.

II. BVRIDAVA (Stolniceni-Rîureni, jud. Vîlcea).

3. Fragment de *ţiglă* descoperit în ruinele termelor romane (săpăturile din octombrie 1967). Se păstrează la Muzeul din R. Vîlcea. Ştampila

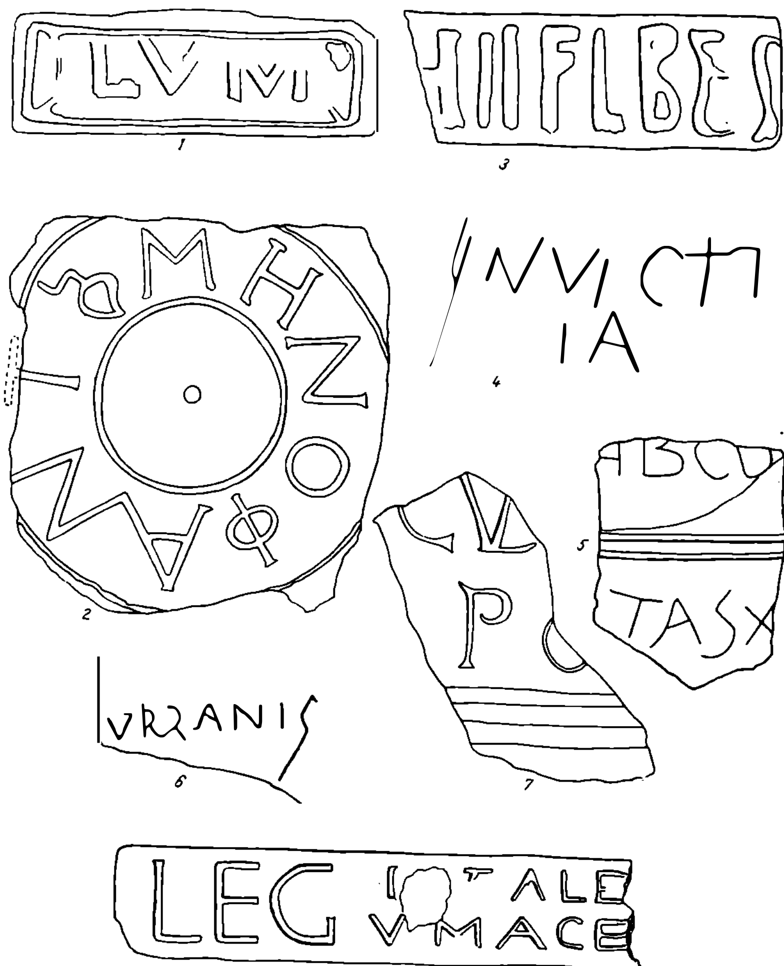

Fig. 1 — *1,2,7* ştampile pe o cărămidă şi pe un vas de sticlă *(Arutela)*; *3,8*, ştampile pe ţigle (*Buridava*); *4—6*, grafiti pe cioburi ceramice (*Romula*); *7*, fragment dintr-un altar de piatră cu inscripţie (*Sucidava*).

este vătămată numai la capătul din dreapta şi are litere înalte de 0,021 şi 0,008 m (fig. 1/8). Se descifrează:

leg(*iones*) *I Ital*(*ica*) *e*[*t*] *V Mace*[*d*(*onica*)]

Detaşamentele celor două legiuni din armata Moesiei Inferioare sînt cunoscute pe Olt, prin recentele descoperiri de ştampile pe ţigle şi cărămizi din aceeaşi localitate [2]. În această formă de redactare, cu indicarea comună a cuvîntului *legio* pentru ambele unităţi, exemplarul de faţă era necunoscut. Descoperirea lui în ruinele băilor romane ale Buridavei (săpături în curs), indică participarea la această construcţie a unui detaşament

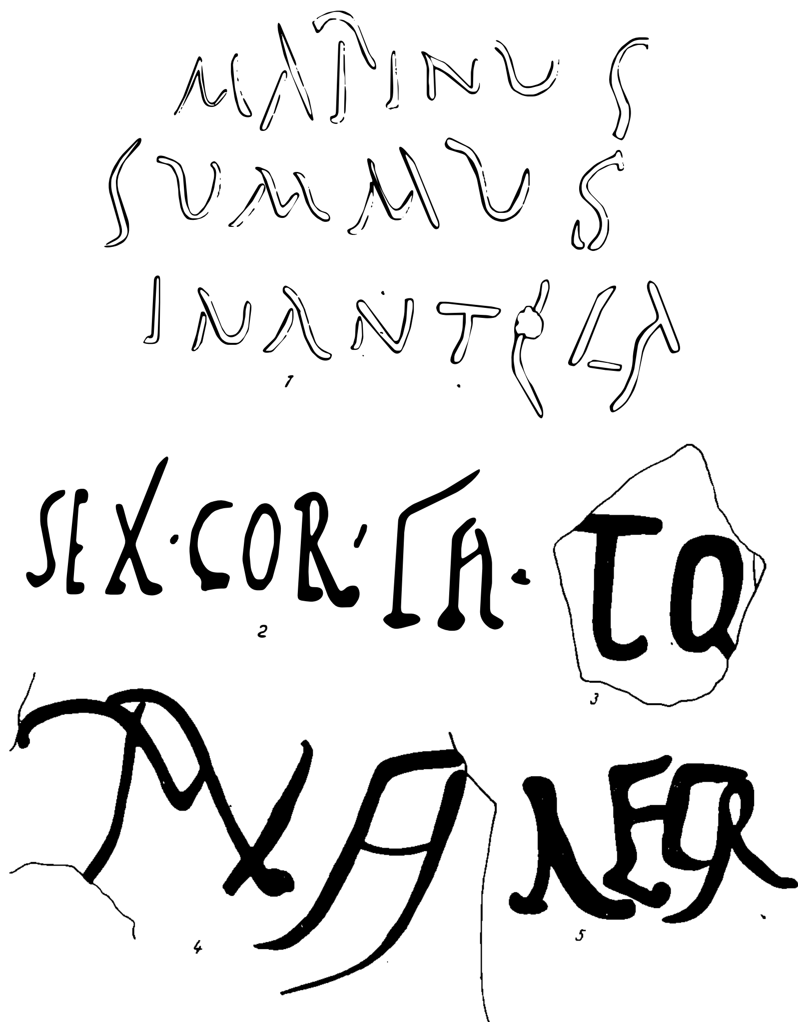

Fig. 2. — *Romula. 1*, fragment de cărămidă cu inscripţie ; *2—5*, inscripţii pictate pe amfore romane.

format din soldaţi ai celor două legiuni. Săpăturile din 1967 au putut determina pînă acum, două faze de construcţie a acestor terme, cea mai veche fiind din vremea războaielor de cucerire a Daciei. Detaşamente din

[2] D. Tudor, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 593, nr. 1-2.

cele trei legiuni ale provinciei Moesia Inferioară, împreună cu alte trupe auxiliare au staţionat la Buridava în anii 102—105 e.n.

4. Fragment de *ţiglă* ştampilată, acum în colecţia Gh. I. Petre-Govora. Litere înalte de 0,025—0,030 m (fig. 1/3). Se descifrează :

[*co*]*h*(*ors*) *II Fl*(*avia*) *Bes*(*sorum*)

Cohorta este cunoscută la Buridava şi în vecinătate, la Bîrseşti, din descoperiri mai vechi [3]. Ştampila de faţă este însă cu totul nouă ca formă grafică, ceea ce dovedeşte că la lucrările militare efectuate la Buridava în anii 103—105 e.n., cohorta a II-a de *Bessi* alcătuia mai multe detaşamente de lucru pentru construcţiile din castru, terme etc.

III. ROMVLA (Reşca, jud. Olt)

5. *Cărămidă* fragmentară descoperită în aşezarea civilă a oraşului antic, în campania de săpături arheologice din vara anului 1966. Se păstrează la Muzeul din Caracal. Inscripţia a fost grafitată de cărămidar pe pasta umedă şi are litere înalte de 0,012—0,030 m (fig. 2/1). Primele două rînduri conţin numele cărămidarului, dar al treilea oferă serioase dificultăţi de lectură :

Marinus
Summus
inante la(*terem?*)

După primul său nume, cărămidarul era un oriental, puţin obişnuit cu scrierea latinească. În textul său sînt amestecate litere majuscule cu cursive latine. De observat că textul său nu a fost scris pînă la capăt, verbul fiind lipsă. Prepoziţia *inante* (*in ante*) se folosea foarte rar, mai ales în latina vulgară. *Marinus Summus* nu era un cărămidar de profesie, deoarece nu foloseşte o ştampilă obişnuită pentru cei ce comercializau acest material de construcţie.

6. Colţ de *cărămidă* desenat de noi de la un locuitor din Reşca, care l-a descoperit în apa rîului Teslui. Literele sînt în grafit, realizat pe pasta nearsă, şi au înălţimea de 0,030—0,035 m (fig. 3/2). Se citeşte :

Cin...
b(*eneficiarius*)

Primul rînd conţinea numele celui ce a scris textul, un *Cin*[*cius?*], *Cin*[*ius?*], *Cin*[*namus?*] etc. Litera B tăiată astfel, era sigla obişnuită în epigrafie pentru prescurtarea modestului grad *beneficiarius* din armata romană. Avem deci o cărămidă de caracter militar.

7. Fragment de *vas* (secolele II—III e.n.) descoperit în aşezarea civilă (campania de săpături din 1966). Se păstrează la Muzeul din Caracal. Inscripţia este grafitată, cu litere înalte de 0,013—0,017 m (fig. 1/4) şi se descifrează :

...invicti
IA

Nu putem şti ce sens are aici cuvîntul „neînvinşii", urmat de două litere fără sens. Este probabil un exerciţiu de scriere, pe un material la îndemînă, cum erau cioburile de vase.

---

[3] D. Tudor, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 182 şi urm., nr. 10 şi 12.

8. Fragment dintr-un *vas* roşu, caracteristic ca pastă şi culoare secolului al II-lea e.n. S-a descoperit în săpăturile arheologice din 1966, în ruinele „porţii lui Filip Arabul'' din complexul fortificaţiilor oraşului

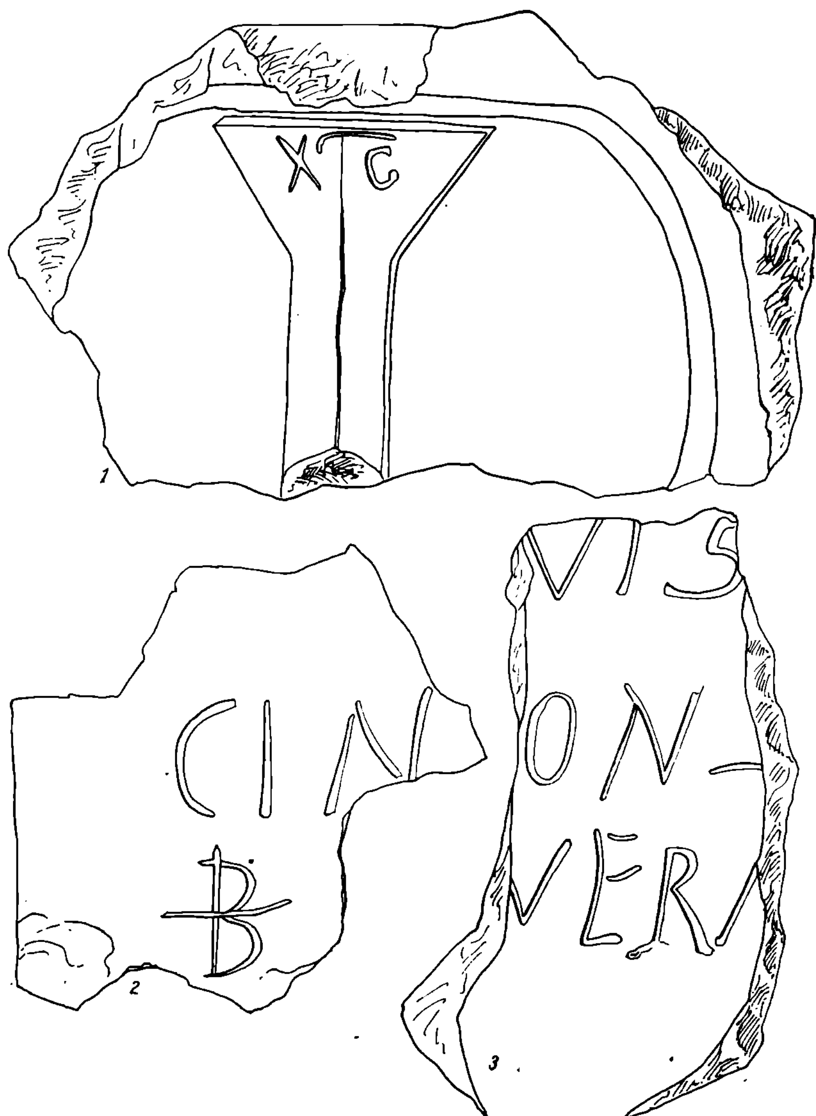

Fig. 3. — *1*, fragment dintr-o placă de calcar cu cruce şi inscripţie (*Sucidava*); *2*, fragment de cărămidă cu inscripţie (*Romula*); *3*, fragment de ţiglă cu inscripţie (*Sucidava*).

(comunicare Gh. Popilian). Se păstrează la Muzeul din Caracal (fig. 1/6). Obiectul păstrează un grafit fragmentar :

... [*T*]*urranis*

Cu acest grafit se adaugă un nou nume în lista de persoane de origine greco-orientală cunoscute la Romula [4].

9. Fragment de *vas* roşu (secolele II—III e.n.) descoperit în pădurea Reşca, la „pavilionul apicol" (comunicare Gh. Popilian). Se află în Muzeul din Caracal (fig. 1/5). Fragmentul conţine resturi din două rînduri grafitate pe pasta arsă ; literele sînt înalte de 1 cm :

A B C D. . .
. . .T A S X. . .

În primul rînd întîlnim obişnuitul exerciţiu de a învăţa alfabetul latin, iar în cel de-al doilea, terminaţia unui substantiv de declinarea a treia, urmat de un numeral. Punctul arheologic unde s-a găsit acest ciob conţine şi alte urme romane (zidării, cărămizi, ceramică). Se pare că în acest loc existase o *villa rustica* situată atunci într-o insulă a Oltului.

10. Fragment dintr-o *amforă* romană descoperit într-o groapă săpată în berma fortificaţiei civile interioare a oraşului Romula (campania de săpături din 1966). Se păstrează la Muzeul din Caracal. Pe gîtul vasului se însemnase cu vopsea roşie numele unui producător de vin sau de untdelemn (fig. 2/2). Literele sînt înalte de 0,022—0,040 m :

Sex(*tus*) *Cor*(*nelius*) *Ta*. . .

Din păcate, cognomenul acestui producător sau negustor, abreviat cu două litere, TA, poate fi întregit felurit (*ex. gr.* : *Ta*(*urus*), *Ta*(*tianus*). Un atare *titulus pictus* nu apare în catalogul redactat pentru amforele cu inscripţii descoperite în provinciile vestice ale imperiului roman [5]. Este greu totuşi de închipuit ca el să fie un producător de vinuri din Dacia, unde acestea erau de proastă calitate şi nu meritau a fi comercializate în amfore [6]. Locul de activitate ale acestui *Sex. Cor. Ta.*, rămîne a se stabili eventual prin viitoarele descoperiri.

11—13. Trei fragmente de *amfore romane* descoperite împreună cu piesa precedentă. Se află în Muzeul din Caracal (fig. 2/3—5). Pe ele se păstrează nume de producători abreviate şi neînţelese, scrise cu vopsea roşie sau maro :

AECR ; TXA şi . . .TQ. . .

Din informaţiile bibliografice ce ne-au stat la îndemînă, nu am reuşit a le identifica locul de producţie, care, în mod sigur, a fost în afara provinciei Dacia.

IV. SLĂVENI (jud. Olt)

14. *Placă de plumb* pătrată (0,085 × 0,087 × 0,010 m) descoperită într-o baracă soldăţească din faţa pretoriului castrului roman. Se păstrează la Muzeul din Craiova. Obiectul poartă pe o faţă numeralul II şi are o greutate de 0,660 kg. Este deci o *dublă mină* romană folosită de soldaţi pentru cîntăriri de mărfuri.

---

[4] D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, Bucureşti, 1958, p. 125 şi urm.

[5] H. Callender, *Roman amphorae*, London-Oxford, 1965, *passim*.

[6] D. Tudor, *Importul de vin şi untdelemn în provincia Dacia* (*sec. II— III e.n.*), în *Apulum*, VII, 1968 (sub tipar).

V. SVCIDAVA (Celei, jud. Olt)

15. Fragment de calcar rupt din partea inferioară a unui altar, care fusese folosit ca material de construcţie în zidul bizantin de la colţul de SE al cetăţii romano-bizantine (comunicare Vasile Barbu). Se păstrează la Muzeul din Corabia (fig. 1/7). Literele inscripţiei, înalte de 0,055 m, ne duc la lectura parţială :

. . . .
. . . *C*(*aius*) *Ul*[*pius*]. . .
po[*suit*]

Fragmentul provine deci de la un altar votiv sau funerar.

16. Fragment dintr-o *ţiglă* de mărimea 0,180 × 0,090 × 0,020 m, descoperit în dărîmăturile de la colţul de SE al cetăţii romano-bizantine (comunicare Vasile Barbu) (fig. 3/3). Din inscripţie, avînd literele înalte de 0,030 m, se păstrează :

. . . *vis*. . .
. . . *on*. . .
. . . *vern*[*a*]?. . .
. . . .

Scriitorul ar fi deci un *verna*, sclav născut în casa unui *dominus*.

17. Fragment dintr-o lespede din calcar de Vraţa, de mărimea 0,210 × 0,130 × 0,080 cm, descoperit printre dărîmături, la colţul de SE al cetăţii romano-bizantine. Din sculptură se păstrează, în relief, un braţ de la o cruce de tip bizantin, ce fusese încadrată într-un cerc. Cîmpul din jurul crucii este vopsit cu culoare roşie (fig. 3/1). La capătul braţului crucii se vede inscripţia : Χ(ριστό)ς

Este un nou document privitor la activitatea comunităţii creştine din cetăţuia romano-bizantină a Sucidavei, în secolul al VI-lea e.n. [7].

COMMUNICATIONS ÉPIGRAPHIQUES V

RÉSUMÉ

Les inscriptions décrites ci-dessous représentent des découvertes récentes fondées sur les fouilles archéologiques faites sur le *limes Alutanus* et à Sucidava.

1. *Arutela* (fig. 1/1). Estampille sur une brique avec le nom de la *L*(*egio*) *V M*(*acedonica*).

2. *Arutela* (fig. 1/2). Fragment d'un vase en verre portant le nom d'un ΜΗΝΟΦΑΝΤ (oG), qui était probablement un fabricant de l'Orient.

3. *Buridava* (fig. 1/8). Estampille sur un fragment de tuile avec l'inscription : *leg*(*iones*) *I Ital*(*ica*) *e*[*t*] *V Mace*[*d*(*onica*)] trouvé dans les décombres des thermes romains.

[7] Pentru monumentele creştine locale vezi D. Tudor, *Prima bazilică creştină descoperită în Dacia Traiană*, Iaşi, 1948 şi *Oltenia romană*, p. 370 şi urm.

4. *Buridava* (fig. 1/3). Estampille sur une tuile : [*co*]*h*(*ors*) *II Fl*(*avia*) *Bes*(*sorum*).

5. *Romula* (fig. 2/1). Fragment d'une brique portant l'inscription : *Marinus Summus inante la*(*terem*?), qui était un oriental.

6. *Romula* (fig. 3/2). Fragment d'une brique avec le nom d'un *Cin*... *b*(*eneficiarius*).

7. *Romula* (fig. 1/4). Sgraffite sur un tesson : ...*invicti IA*.

8. *Romula* (fig. 1/6). Sgraffite sur un tesson avec le nom oriental : [*T*]*urranis*.

9. *Romula* (fig. 1/5). Sgraffite sur un tesson avec un exercice d'écriture : ABCD... et ...TASX...

10—13. *Romula* (fig. 2/2—5). Quatre fragments d'amphores romaines avec différentes inscriptions peintes en rouge contenant des noms (abregés) de marchands de l'Occident qui vendaient leurs vins en Dacie : *Sex*(*tus*) *Cor*(*nelius*) *Ta*... ; AECR ; TXA et...TQ... .

14. *Slăveni*. Poids en plomb de forme carrée, marqué avec le chiffre II et pesant 0,660 kg (= 2 livres romaines).

15. *Sucidava* (fig. 1/7). Fragment d'un autel en calcaire avec l'inscription : *C*(*aius*) *Ul*[*pius*]... *po*[*suit*].

16. *Sucidava* (fig. 3/3). Fragment d'une tuile avec une inscription contenant le mot *verna*.

17. *Sucidava* (fig. 3/1). Fragment d'une dalle en calcaire qui conerve une partie d'une croix byzantine (VIe siècle) avec l'inscription X(ριστό)ς

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *1*, *2*, estampilles sur une brique et un vase en verre (*Arutela*) ; *3*, *8*, estampilles sur tuiles (*Buridava*) ; *4—6*, sgraffites sur tessons (*Romula*) ; *7*, fragment d'un autel en pierre à inscription (*Sucidava*).

Fig. 2. — *Romula*. *1*, fragment d'une brique à inscription ; *2—5*, inscriptions peintes sur des amphores romaines.

Fig. 3. — *1*, fragment d'une dalle en calcaire avec une croix et inscription (*Sucidava*) ; *2*, fragment de brique à inscription (*Romula*) ; *3*, fragment de tuile à inscription (*Sucidava*).

ELEMENTE ETNICE TRACE ȘI ILIRE ÎN ALA II PANNONIORUM DIN DACIA

DE

D. PROTASE

Despre ala II Pannoniorum, care — pînă la războaiele lui Traian cu dacii — făcea parte din armata Moesiei Superior, știm că a luat parte activă la cucerirea Daciei și a rămas apoi în noua provincie, ca trupă de ocupație, avîndu-și lagărul la Gherla, în valea Someșului Mic. Acolo a staționat fără întrerupere pînă la părăsirea regiunii de către romani, cînd a fost mutată la Oescus, în Moesia Inferior (respectiv, în Dacia Ripensis). Trupa — după cum rezultă din suprafața mică a castrului (2,5 ha) — era probabil *quingenaria*. Ea nu este pomenită în nici una din diplomele militare descoperite pînă acum în Dacia, dar inscripțiile aflate la Gherla și în alte locuri (Apulum, Ulpia Traiana, Micia) ca și materialele documentare de natură arheologică și numismatică ne furnizează date importante cu privire la castru și *canabae*, precum și la activitatea acestei unități de cavalerie [1].

Referitor la unele aspecte ale componenței etnice a alei II Pannoniorum în perioada staționării ei în Dacia, două inscripții funerare găsite la Gherla ne aduc date noi și interesante. Aceste inscripții, deși fragmentare, conțin trei nume de persoană, care se leagă de staționarea trupei în castrul de la Gherla.

Prima inscripție (fig. 1) este un fragment dintr-o *stelă* funerară de dimensiuni mari (54—57 × 92 × 23 cm), găsită în vara anului 1945 de grădinarul Grigore Morintz, în timpul demolării unor ziduri din vechea sa casă, situată în apropierea gării. La 8 septembrie 1946, aflînd de această descoperire, profesorul Ioan Gabányi din Gherla (str. Eminescu nr. 20) a măsurat și desenat piatra, care a dispărut apoi fără urmă. Astfel, cu privire la monument, există astăzi numai desenul și datele înregistrate de profesorul din Gherla, care cu generozitate ni le-a pus la dispoziție pentru publicare.

---

[1] Pentru istoricul trupei, locurile de staționare, materialele documentare aparținătoare etc., vezi Cichorius, în *RE*, I_1, 1893, col. 1254—55 ; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 97, 135—36, 181 ; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen ...*, Berlin, 1938, p. 60—62 ; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 109—110 ; C. Daicoviciu-D. Protase, în *JRS*, LI, 1961, p. 63—70 ; *Acta Musei Napocensis*, I, 1964, p. 163—180; D. Protase, în *Probleme de muzeografie*, 1965, p. 177—181.

Lăsînd la o parte elementele decorative ale *stelei*, ne mărginim să redăm şi să comentăm doar cele trei rînduri păstrate chiar la începutul inscripţiei :

D M	*D(is) M(anibus)*
SCENOBAR	*Scenobar-*
BVS DAS F VIX	*bus, Das(i) f(ilius), vix(it)*
. . . .	. . . .

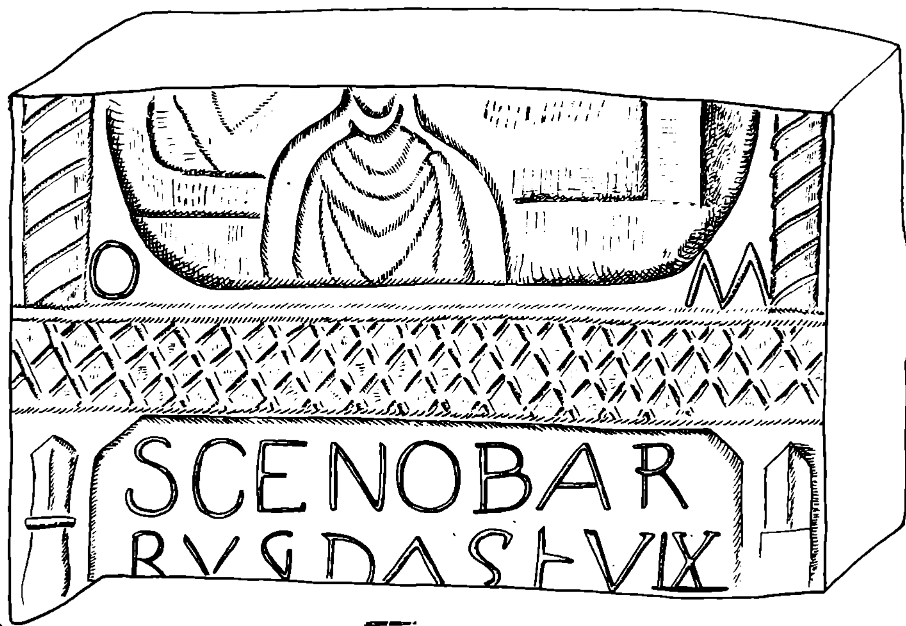

Fig. 1. — *Gherla*. Fragment din stela funerară a lui *Scenobarbus*.

Textul păstrat al epitafului conţine — este evident — numele celui pentru care s-a ridicat monumentul de către un dedicant (sau dedicanţi) rămas necunoscut, restul inscripţiei fiind pierdut. Decedatul, a cărui memorie este eternizată prin acest monument, este *Scenobarbus*, fiul lui *Dasius*. Atît *Scenobarbus*, cît şi patronimicul *Dasius*, sînt nume de certă origine iliră [2], ele întîlnindu-se şi în alte părţi ale Daciei romane. Pentru *Scenobarbus* există atestări epigrafice la Apulum, Alburnus Maior, Potaissa şi Abrud, iar pentru *Dasius* (sau *Dassius*) — la Potaissa, Alburnus Maior, Micia, Tibiscum şi Gîrbău (jud. Cluj) [3].

---

[2] Referitor la antroponomastica iliră în general, a se consulta repertoriile alcătuite de R. Vulpe, în *ED*, III, 1925, p. 129—148 ; H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1929 (recenzie : I. I. Russu, în *SCL*, V, 1960, 1—2, p. 177—182) ; I. I.Russu, în *AISC*, IV, 1944, p. 198—207 ; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Viena, vol. I, 1957 ; II, 1959, în *Schriften der Balkan-Kommission (linguistische Abteilung)*, XV şi XVI (recenzie ; I. I. Russu, în *SCL*, V, 1960, 1—2, p. 166—176).

[3] I. I. Russu, *Onomasticon Daciae*, în *AISC*, IV, p. 201—202 ; V, 1949, p. 287—289. Cf. şi inscripţia din *Alburnus Maior* (Roşia Montană), cu numele ilir *Dassius*, publicată de V. Wollmann, în *Apulum*, V, 1964, p. 593—594.

Din răspîndirea acestor două nume în Dacia rezultă, pe de o parte, că ele lipsesc la sud de Carpaţi şi în regiunile nord-estice intracarpatice ale provinciei, ele fiind bine documentate, în schimb, în centrul Transilvaniei şi mai ales în zona auriferă a Munţilor Apuseni, colonizată — după cum se ştie — cu numeroşi mineri iliri aduşi din Dalmaţia [4]. La Gherla, antroponimele *Scenobarbus* şi *Dasius* apar acum pentru prima oară. Din inscripţie nu rezultă calitatea de militar sau veteran a lui Scenobarbus, dar faptul că epigrafa s-a descoperit la Gherla, locul de staţionare permanentă a alei II Pannoniorum, îndreptăţeşte presupunerea că prezenţa lui acolo îşi găseşte mai degrabă explicaţia printr-o funcţie militară pe care el a îndeplinit-o în cadrul trupei.

Inscripţia nu cuprinde nici un element pentru o datare precisă, motiv pentru care ea nu poate fi plasată cronologic decît în perioada lungă — chiar foarte lungă — în care *ala* a fost încartiruită în castrul de la Gherla (secolele II—III).

A doua inscripţie, de asemenea o monumentală *stelă* funerară (fig. 2) [5], s-a găsit în ziua de 20 iunie 1960, cu prilejul excavaţiilor masive (făcute cu buldozere) necesitate de construirea Combinatului de industrializarea lemnului. Păstrat întreg din antichitate, monumentul a fost, din păcate, rupt — la descoperire — în mai multe bucăţi, dintre care unele s-au pierdut ori distrus. Fragmentele existente se află acum în Muzeul de istorie din Gherla, fiind salvate de la pieire de Al. Nicula, directorul de atunci al muzeului.

Referindu-ne *numai la partea epigrafică propriu-zisă* (fig. 3), remarcăm că din inscripţie lipseşte rîndul 1 — *D*(is) *M*(anibus) — şi rîndul 2, unde figurase numele şi probabil filiaţia defunctului în cinstea căruia s-a pus monumentul, nume care începea cu litera *R*, vizibilă pe piatră. În starea actuală, textul şi lectura inscripţiei sînt următoarele :

. . . .	[*D*(*is*) *M*(*anibus*)]
R	*R* . . . .,
EQ ALAE II PANNONIORV	*eq*(*ues*) *alae Pannonioru-*
M VIXIT A[N] XXXVIII BRIS	*m*, *vixit a*[*n*(*nis*)] XXXVIII, *Bris-*
ENVS IMAG HERES PO	*enus*, *imag*(*inifer*) *heres*, *po-*
NENDVM CVRAVIT	*nendum curavit.*

Elementul cel mai important din inscripţie este numele dedicantului, *Brisenus*, care, în momentul ridicării monumentului, era *imaginifer* (stegar) în ala II Pannoniorum. Antroponimul *Brisenus* reprezintă o variantă a numelor de persoană trace (sau traco-dace) Βρειζενις, Βρειζενις,

---

[4] Cu privire la colonizarea de mineri iliri-dalmatini, alături de populaţia autohtonă dacică, pentru exploatarea aurului din Munţii Apuseni, în zona Zlatna (*Ampelum*) — Roşia (*Alburnus Maior*) — Abrud, vezi de pildă, J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 159 ; V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 272—278 ; V. Christescu, *Viaţa economică a Daciei romane*, Piteşti, 1929, p. 22 ; C. Daicoviciu, *La Transylvanie* . . ., p. 134 ; D. Tudor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 401 ; I. I. Russu, în *Cercetări de lingvistică Cluj*, II, 1957, p. 243—249 ; C. Daicoviciu, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 259—266.

[5] Cioplită în gresie calcaroasă, lespedea (cînd era întreagă) avea dimensiunile de 2,35 × × 1,15 × 0,20 m. Cîmpul inscripţiei, nescris pînă jos, este înalt de 81 cm şi lat de 85 cm. Literele, mai păstrînd pe alocuri urme evidente de vopsire cu *minium*, au înălţimea de 7,5—8 cm. Distanţa între rînduri este de 2 cm, cu excepţia celei dintre r. 1 şi 2, care are 13 cm. *Ligaturi* : A + L, N + N, N + I (r. 3), X + X + X (r. 4), H + E (r. 5), N + E, N + D, V + M (r. 6).

Fig. 2. — *Gherla*. Stela funerară ridicată de *Brisenus*.

Fig. 3. — *Gherla*. Epitaful (fragmentar) de pe stela funerară ridicată de *Brisenus*.

Brizanus, *Brisanus*, foarte frecvente — îndeosebi primele două — la tracii balcanici [6]. Notăm că un *Aurelius Brisanus* este pomenit, pentru prima şi singura dată în Dacia, într-o inscripţie funerară de la Ilişua (jud. Cluj) [7]. Este greu de spus în mod categoric, dacă numele de *Brisenus* a fost purtat de un trac originar din sud sau de un dac nord-dunărean, deoarece între onomastica celor două ramuri ale tracilor — după cum demult au remarcat unii învăţaţi (G. G. Mateescu, N. Jokl, C. Daicoviciu, I. I. Russu şi alţii) — nu se poate face, în genere, o netă deosebire [8].

Din inscripţie mai rezultă că acel *eques* (călăreţ), pe al cărui nume hazardul l-a trecut definitiv în anonimat, a murit — la vîrsta de 38 de ani — în timpul serviciului militar şi că între el şi *Brisenus* — *heres* (moştenitor), încă „militar în termen" — exista un oarecare grad de înrudire. Probabil şi titularul monumentului va fi fost de aceeaşi origine etnică cu *Brisenus* şi va fi purtat de asemenea un nume de factură traco-dacică.

Lipsită de elemente de datare certe, inscripţia nu îngăduie stabilirea precisă a *locului* unde şi a *timpului* cînd aceşti militari au fost recrutaţi şi au intrat în efectivul trupei, lucruri care ar fi fost de un real interes istoric, sporind astfel considerabil valoarea acestui document epigrafic. Admiţînd că inscripţia datează de la începutul stăpînirii romane în Dacia, atunci atît acel *eques* — cu nume necunoscut pentru noi — cît şi *Brisenus* puteau fi recrutaţi dintre tracii sudici, în vremea staţionării formaţiei de cavalerie pe teritoriul Moesiei Superior. Dar, în cazul cînd inscripţia este pusă mai tîrziu — ceea ce pare mai probabil — şi dacă titularul monumentului şi moştenitorul său sînt traci din sud se poate admite că împrospătarea efectivelor trupei se făcea *şi* cu elemente trace din Balcani [9]. Nu este cu totul exclus, fireşte, ca ambele personaje din inscripţie să fie daci de la nordul Dunării, care au intrat în cadrele *alei* după instituirea recrutării teritoriale, locale [10]. Problema rămîne deschisă. Noi înclinăm, totuşi, să credem că aici avem de-a face mai degrabă cu traci romanizaţi din sud, ajunşi în Dacia ca militari în ala II Pannoniorum.

---

[6] Exemplele epigrafice sînt adunate de noi în *Materiale*, IV, 1957, p. 322. — Pentru limba şi onomastica traco-dacică în general, a se consulta : W. Tomaschek, *Die alten Thraker* (II), în *SBWien*, 130—131, 1893—1894 ; D. Detschew, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952 ; *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957 ; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, ed. I, 1959 şi ed. II-a, 1967.

Despre tracii (sau traco-dacii) din Dacia romană (trupe auxiliare, antroponime, culte etc.), vezi studiul publicat de I. I. Russu în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967, p. 85—106 unde este adunat tot materialul documentar care ar putea fi pus în legătură, integral sau numai în parte, cu tracii din provincia nord-dunăreană. Ca un fel de corectiv la acest studiu, menţionăm şi comunicarea (inedită), *Ponderea tracilor în Dacia romană*, ţinută de acad. C. Daicoviciu, în 4 decembrie 1967, la Secţia de istorie veche a Institutului de istorie şi arheologie din Cluj, comunicare în care, pe temeiul unor judicioase observaţii legate de materialul bogat strîns de I. I. Russu, s-a arătat că *numărul* tracilor din Dacia romană rămîne, totuşi, relativ redus, deoarece unele antroponime sau monumente sculpturale de factură sud-dunăreană puteau aparţine tot aşa de bine elementului localnic, geto-dacic.

[7] D. Protase, în *Materiale*, IV, 1957, p. 320—322.

[8] Discuţia şi bibliografia problemei se găseşte la C. Daicoviciu, *La Transylvanie ...*, p. 113—115.

[9] Faptul ca atare nu ar fi ceva cu totul izolat şi neobişnuit. Recruţi pentru trupe de *Britanni* sau *Brittones*, bunăoară, aflate în Dacia, Pannonia sau la Rin, continuau să se aducă, *pînă în secolul al II-lea*, chiar din *Britannia*. Vezi, de pildă, C. Daicoviciu şi D. Protase, în *Latomus*, XXIV, 2, 1965, p. 327—328.

[10] Referitor la recrutarea teritorială în Dacia şi în alte provincii, vezi C. Daicoviciu, *La Transylvanie ...*, p. 112 (cu bibliografia).

Noutatea pe care o aduc aceste două inscripţii rezidă în împrejurarea că numele trac (sau traco-dac), *Brisenus*, după cunoştinţa noastră, apare — *în această formă* — pentru prima oară nu numai în Dacia, dar şi în restul Imperiului roman. El reprezintă astfel o mărturie că în trupa de cavalerie de la Gherla se aflau şi soldaţi de origine tracă sau traco-dacă. Prin numele *Scenobarbus* avem atestarea, iarăşi pentru prima dată, despre prezenţa unor iliri la Gherla, foarte probabil militari din ala II Pannoniorum.

ÉLÉMENTS ETHNIQUES THRACES ET ILLYRIENS DANS L'ALA II PANNONIORUM EN DACIE

RÉSUMÉ

L'auteur publie deux inscriptions funéraires, fragmentaires, découvertes à Gherla (département de Cluj), localité dans laquelle l'ala II Pannoniorum avait établi sa garnison pendant toute la durée du pouvoir romain en Dacie.

Le fait nouveau que ces deux inscriptions fournissent, c'est que le nom thrace (ou thraco-dace) *Brisenus*, apparaît sous cette forme, pour la première fois non seulement en Dacie mais sur toute l'étendue de l'Empire Romain. Par conséquent il fournit la preuve que la troupe de cavalerie de Gherla comprenait aussi des éléments d'origine thraces ou thraco-dace, tandis que le nom *Scenobarbus* atteste, toujours pour la première fois, la présence de certains illyriens à Gherla, fort probablement en tant que militaires de *l'ala II Pannoniorum*.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Gherla. Fragment de la stèle funéraire de *Scenobarbus*.
Fig. 2. — Gherla. Stèle funéraire érigée par *Brisenus*.
Fig. 3. — Gherla. Epitaphe, fragmentaire, de la stèle érigée par *Brisenus*.

DOUĂ MICI DEPOZITE DE AMFORE ROMANE DESCOPERITE ÎN MOLDOVA

DE

ȘEIVA SANIE (Iași)

Amforele, recipiente care au cunoscut în antichitate o atît de largă circulație, reprezintă astăzi un important document arheologic util înțelegerii și consemnării relațiilor economice dintre diferitele regiuni ale lumii sclavagiste și adesea auxiliar prețios pentru încadrarea cronologică a unor complexe arheologice. Spre deosebire de amforele grecești, în număr mare ștampilate, la care datarea și stabilirea locului de origine era evident ușurată, amforele romane sînt în general lipsite de ștampile, avînd uneori cîte un semn. Ca și la alte categorii de ceramică, lipsa unor semne speciale directe a fost înlocuită cu analiza tipologică și formală, fiind utilizate exemplarele cu identitate clară.

Rămasă în afara hotarelor imperiului roman, dar menținîndu-se în sfera de influență a acestuia, populația din Moldova din secolele I—III e. n. a întreținut strînse relații cu provinciile romane învecinate și cu coloniile grecești. O mărturie prețioasă a acestor legături o constituie pe lîngă tezaurele monetare și unele produse romane dintre care amintim amforele în primul rînd.

În cele ce urmează vom prezenta două mici depozite de amfore descoperite la Vetrișoaia [1] (jud. Vaslui) și Holboca [2] (jud. Iași).

Cu prilejul unor lucrări agricole, în curtea locuitorului C. Cheptea din comuna Vetrișoaia au fost descoperite trei amfore în stare relativ bună. Locul depozitării amforelor se află pe un promontoriu la circa 200—300 m de albia veche a Prutului.

Pe locul depozitării s-a efectuat apoi un sondaj, care a permis găsirea a numeroase fragmente de dimensiuni variabile provenind de la aproximativ șase amfore. Amforele și fragmentele se aflau răspîndite pe o suprafață de cca 10—12 m² la o adîncime de 0,60—0,80 m. Cercetările arheologice

---

[1] Amforele se găsesc la Muzeul din Huși, fiindu-ne puse la dispoziție de către directoru acestuia, Gh. Melinte, căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

[2] Depozitul de amfore de la Holboca se găsește la Muzeul de istorie a Moldovei (Inv. I II, 1351 — III, 1353).

efectuate au constatat că în imediata apropiere a descoperirii lipsesc cu desăvîrşire urmele unei locuiri.

Amforele descoperite sînt de două tipuri. Din prima categorie sînt amforele cu gîtul înalt şi îngust, avînd o mică umflătură în dreptul torţii. Buza formată dintr-o bandă profilată încadrează gura amforei, aşa cum

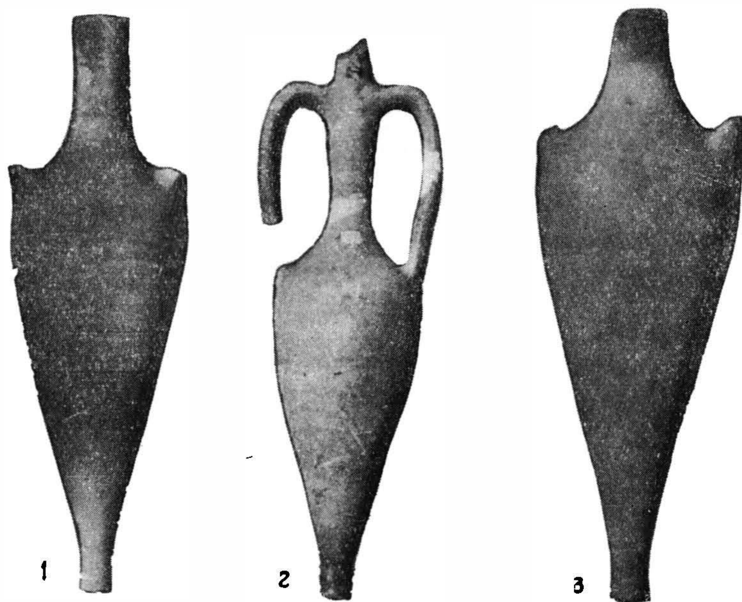

Fig. 1. — Amfore romane din secolele I—II e.n., de la Vetrişoaia.

o dovedesc fragmentele de amfore descoperite cu prilejul sondajului. Corpul este de formă conică, cu suprafaţa uşor vălurită, adînciturile fiind abia vizibile. Piciorul se lărgeşte puţin către fund. Culoarea în secţiune este albicioasă cu nuanţe gri-cenuşii, iar la exterior galbenă şi roz. Pasta conţine particule mărunte negre (fig. 1/1 — înălţimea 73 cm; fig. 1/2 — înălţimea 67 cm; fig. 1/3 — înălţimea 65 cm).

Amfore similare au fost găsite la Histria, în sectorul „Necropolei tumulare" ca amfore de ofrandă [3], dar în număr foarte mare la Mirmekion [4], Panticapaeum [5], Phanagoria[6]. Tipul acesta de amforă se datează în secolele I—II e. n.

Din a doua categorie face parte o amforă de culoare cărămizie, lucioasă la exterior, de dimensiuni mari. Partea restaurată nu ajunge decît pînă sub toartă şi are 73 cm. De asemenea, corpul este mai bombat. Totul

---

[3] Petre Alexandrescu, *Necropola tumulară. Săpături 1955—1961*, în *Histria*, vol. II, Bucureşti, 1966, p. 206, pl. 78.

[4] V. F. Gaidukevici, *Керамический комплекс II в.н.э. из Мирмекия*, în *KS*, 95, Moscova, 1963, p. 28, fig. 8/5, fig. 9/4.

[5] I. B. Zeest, *Керамическая тара Боспора*, în *MIA*, 83, Moscova 1960, p. 110, pl. XXVIII/64.

[6] *Ibidem*, p. 110.

indică o perioadă ceva mai tîrzie. Exemplarele similare găsite la Tiritake [7], Mirmekion [8], Ilurat [9], sînt datate în secolul al II-lea.

Cercetările arheologice întreprinse pe teritoriul comunei Vetrişoaia au permis să se identifice resturi de locuire din prima epocă a fierului, precum şi din epoca feudală, dar n-au documentat deocamdată resturi de

Fig. 2. — Amfore romane din secolele II—III e.n., de la Holboca.

locuire contemporane depozitului de amfore. Este posibil ca aşezarea contemporană acestor vestigii romane să fi fost distrusă treptat de extinderea comunei Vetrişoaia.

Al doilea depozit de amfore este cel de la Holboca şi a fost descoperit cu prilejul unor lucrări pentru plantarea viţei de vie. După relatările descoperitorilor, amforele zăceau la circa 0,70 m adîncime. Deşi a fost cercetată întreaga suprafaţă de teren din jurul locului de găsire, nu s-au

[7] *Ibidem*, p. 37.
[8] *Ibidem*, p. 37.
[9] *Ibidem*, p. 115, pl. XXXIV/83.

putut identifica nici un fel de resturi de locuire. În schimb, în apropiere pe teritoriul aceluiaşi sat, la punctele „La Movila cea Mare”, „Peste Iaz” [10] s-au găsit numeroase fragmente ceramice din secolele III—IV e. n.

Depozitul de la Holboca se compune din două amfore întregi (fig. 2/1, înălţimea 63 cm, diam. gurii 5,7 cm, diam. maxim 32,5 cm, diam. fund. 5,4 cm ; fig. 2/2, înălţimea 66 cm, diam. gurii 5,9 cm, diam. maxim 39,5 cm, diam. fund. 5,5 cm) şi una fragmentară (înălţimea 61 cm, diam. gurii 4,3 cm, diam. maxim 38,7 cm), toate de acelaşi tip ca formă şi pastă. Amforele sînt de culoare galben-albicioasă sau cărămizie, cu suprafaţa zgrunţuroasă din cauza cantităţii mari de nisip şi a particulelor minerale din compoziţia pastei. Corpul bombat, de formă conică, are la exterior dungi adîncite orizontale, rămase din timpul lucrului la roată. Marginea este puternic profilată spre exterior, iar gîtul înalt şi subţire se lărgeşte treptat spre partea inferioară. Mănuşile curbe şi puţin strîmbe, cu secţiunea ovală, sînt străbătute de una, două sau trei şănţuiri longitudinale. Amforele se termină printr-un mic suport şi sînt, în general, lucrate într-o manieră puţin îngrijită.

Amfore de un tip apropiat, cu cele de la Holboca, au fost descoperite în numeroase localităţi din Moldova în cuprinsul unor aşezări daco-carpice din secolele II—III sau III e. n. Dintre descoperirile mai importante amintim pe cele de la Poieneşti [11] (jud. Vaslui), Văleni (jud. Neamţ) şi Băiceni [12] (jud. Iaşi), Şcheia [13] (Suceava), Cucorăni [14] (jud. Botoşni), Călugăra [15] (jud. Bacău), Vaslui [16] şi Iaşi-Curtea Domnească [17]. De asemenea, un mare număr de amfore romane provin din aşezări daco-carpice semnalate cu prilejul perieghezelor, din care cităm : Dumeştii Vechi (jud. Vaslui), Mirceşti(com. Tăcuta, jud. Vaslui), Ştefan cel Mare[18] (jud. Vaslui), Pojorîta[19] (jud. Vaslui).

Analogii apropiate pentru depozitul de la Holboca pot fi găsite în regiunea nord-pontică, în unele vechi centre de producere a vinurilor şi amforelor ca : Olbia [20], Neapolis [21], Ilurat [22], Mirmekion [23].

La încadrarea cronologică a amforelor s-a ţinut seama de datarea aşezărilor daco-carpice în mediul cărora au fost găsite amfore asemănătoare. Astfel, în aşezările daco-carpice de la Văleni (jud. Neamţ) şi Cucorăni (Botoşani), amforele de tipul celor de la Holboca au fost datate pe baza inven-

---

[10] N. Zaharia, *Cercetările de suprafaţă efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 901.

[11] R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti*, în *Materiale*, I, p. 290, fig. 78.

[12] Informaţie de la I. Ioniţă.

[13] Gr. Foit, *Consideraţii pe marginea unor cercetări arheologice privind populaţia dacică de pe teritoriul regiunii Suceava*, comunicare ţinută la Sesiunea muzeelor din decembrie 1964.

[14] Informaţie de la Silvia Teodor.

[15] Se găseşte la Muzeul de istorie Bacău.

[16] Al. Andronic, Eug. Neamţu şi Fl. Banu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, p. 94.

[17] Al. Andronic, Eug. Neamţu şi Dinu Marin, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iaşi*, în *Arheologia Moldovei*, V, p. 169.

[18] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi E. Zaharia, *Aşezări rurale în Moldova în lumina cercetărilor arheologice din paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea* (sub tipar).

[19] Informaţie de la prof. Ghenuţă Coman.

[20] V. F. Gaidukevici, *Ольвия*, Moscova, 1964, p. 23, fig. 19.

[21] I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 118, pl. XXXVIII/94.

[22] V. F. Gaidukevici, *Новые исследования Илурата*, în *KS*, XXXVII, 1951, p. 210.

[23] I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 118.

tarului — fibule, ceramică — în secolele II—III e. n. De asemenea, fragmentele de amforă din pastă albicioasă cu nisip şi granule minerale în compoziţie, descoperite în aşezarea de la Şcheia, au fost datate tot în secolele II şi III e. n., pe baza materialului ceramic şi a unei monede imperiale romane din secolul al II-lea.

În stadiul actual al cercetărilor, pe baza materialului avut la dispoziţie, nu se poate face o delimitare strictă între amforele din secolul al II-lea şi cele din secolul al III-lea e. n. Totuşi, unele deosebiri tipologice pot fi remarcate. Astfel, amforele din secolul al II-lea au corpul alungit, gîtul înalt şi drept, iar cele din secolul al III-lea au corpul conic, bombat şi gîtul mai mult sau mai puţin înalt, care se lărgeşte treptat spre bază. Amforele de la Holboca, care se încadrează tipologic în aceste două categorii, aparţin unui tip intermediar întrunind unele trăsături caracteristice amforelor din secolul al II-lea, dar şi altele caracteristice celor din secolul al III-lea. Bazîndu-ne pe aceste caracteristici putem considera depozitul de amfore romane de la Holboca ca datînd de la sfîrşitul secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea e. n.

Nu există nici un indiciu că amforele au fost folosite ca urne de incineraţie, pe locul descoperirii sau în preajmă lipsind orice urmă de cenuşă sau oase calcinate.

De asemenea, dispunerea amforelor nu ne sugerează vreo practică rituală sau magică. Considerăm că aceste grupuri de amfore, formînd mici depozite, au fost ascunse pentru conţinutul lor preţios fără a putea fi recuperate. Faptul că, îndeosebi la Vetrişoaia, ele au fost ascunse în imediata apropiere a Prutului, îndreptăţeşte ipoteza folosirii acestui rîu ca mijloc de comunicaţie pentru importurile romane în această zonă.

Un corpus al amforelor romane datînd din secolele I—III e. n. descoperite pe teritoriul Moldovei prin cercetări de suprafaţă, sondaje şi săpături sistematice, va veni să suplinească un gol în literatura noastră de specialitate.

În încheiere putem afirma că datele adunate pînă în prezent relativ la amforele descoperite pe teritoriul Moldovei permit o cunoaştere mai amplă a relaţiilor comerciale intense ale populaţiei daco-carpice cu oraşele romane, îndeosebi cu cele greceşti de pe coastele Pontului Euxin efectuate poate în virtutea unei tradiţii mai vechi, la care desigur se adaugă şi alţi factori.

DEUX PETITS DÉPÔTS D'AMPHORES ROMAINES DÉCOUVERTS EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Sur le territoire de la commune de Vetrişoaia (district de Vaslui), près de l'ancien lit du Pruth, on a découvert un petit dépôt de trois amphores romaines de couleur jaune et rose. Les amphores ont le col long et effilé avec un léger gonflement au niveau des anses. Le rebord est formé d'une bande épaisse qui entoure l'embouchure de l'amphore, comme il semble

résulter des fragments découverts à l'occasion du sondage. Le corps est de forme conique ayant la surface un peu ondulée (fig. 1).

Des amphores similaires ont été trouvées à Histria, dans le secteur de la « Nécropole tumulaire », à Mirmekion et à Panticapaeum. Ce type d'amphore est daté des Ier—IIe siècles de n. è.

Un autre dépôt d'amphores romaines a été découvert à Holboca-Jassy. Les amphores ont la couleur jaune-blanchâtre ou rougeâtre ; la surface est rugueuse à cause de la grande quantité de sable que contient la pâte. La panse bombée, de forme conique, est décorée de bandes creusées horizontalement.

Le rebord est largement évasé et le col, haut et effilé, s'élargit graduellement vers la partie inférieure.

On distingue sur les anses à section ovale un, deux ou trois sillons longitudinaux. Les amphores se terminent par un support et sont généralement confectionnées d'une manière peu soignée (fig. 2).

Des amphores semblables à celles de Holboca ont été découvertes en plusieurs localités de la Moldavie, dans des établissements daco-carpiques des IIe—IIIe ou du IIIe siècles de n. è., à savoir à Văleni (distr. Neamţ), Băiceni (distr. Jassy), Vaslui, Şcheia-Suceava, ce qui permet de dater nos pièces des IIe—IIIe siècles de n. è.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Amphores romaines des Ier — IIe siècles de n.è. de Vetrişoaia.
Fig. 2. — Amphores romaines des IIre — IIIe siècles de n.è. de Holboca.

CÎTEVA STELE FAMILIALE DIN DACIA SUPERIOARĂ

DE

CONSTANTIN POP și TUDOR SOROCEANU (Cluj)

Semnalarea unui nou tip de monument funerar în Dacia [1] ne-a permis să identificăm în cîteva muzee transilvănene unele piese care se încadrează în această categorie a stelelor familiale, ce prezintă imaginea întreagă a defuncților.

1. *Stelă familială* (fig. 1), din piatră calcaroasă gălbuie, provenită de la Porolissum (Moigrad). Face parte din colecția Wesselényi-Teleki, compusă din materiale arheologice descoperite în regiunea Porolissum. Piesa se păstrează în Muzeul din Zălau (nr. inv. 1045). Dimensiuni : 125 ×65 ×32 cm. Monumentul sculptural păstrat fragmentar (partea superioară este distrusă), prezintă peste tot urme puternice de eroziunea Spatele piesei nu este prelucrat.

Pe un soclu înalt de 30 cm se reliefează în dreapta un personaj îmbrăcat într-o *tunica*, pînă la genunchi. Pe încheietura brațului stîng îndoit, atîrnă un lanț lung împletit, iar în mînă ține un *volumen*. Obiectul des întîlnit la acest gen de reprezentări [2], precum și îmbrăcămintea scurtă, identifică posesorul ca fiind un bărbat. Figura din stînga, probabil o femeie, acoperită cu o piesă vestimentară asemănătoare, strînge în mîna stîngă un obiect greu de precizat. În faldurile bogate ale veșmîntului se observă imaginea, abia schițată, a unui copil.

Proasta conservare a monumentului nu permite să se facă aprecieri pe marginea execuției artistice a piesei sculpturale.

2. *Fragment de stelă familială* (fig. 2), din calcar, găsit la Porolissum. Face parte, ca și primul monument descris, din aceeași colecție a Muzeului din Zălau (nr. inv. 1046) [3]. Are următoarele dimensiuni : 60 ×55 ×30 cm. Spatele nu e finisat.

Din monumentul originar se păstrează doar busturile a două personaje îmbrăcate în haine bogat drapate. Cel din dreapta are în mînă un *volumen* și lanțul care atîrnă, deci este un bărbat. Jos, în fața sa, se observă capul unui copil.

---

[1] L. David, V. Pintea, *Un monument funerar din Dacia Porolissensis*, în *Acta Musei Napocensis*, III, Cluj, 1966, p. 459—463.

[2] L. David, V. Pintea, *op. cit.*, p. 459, fig. 2.

[3] Mulțumim și pe această cale directorului Muzeului din Zălau, Vasile Lucăcel, care ne-a pus la dispoziție cele două piese sculpturale provenite de la Porolissum-Moigrad.

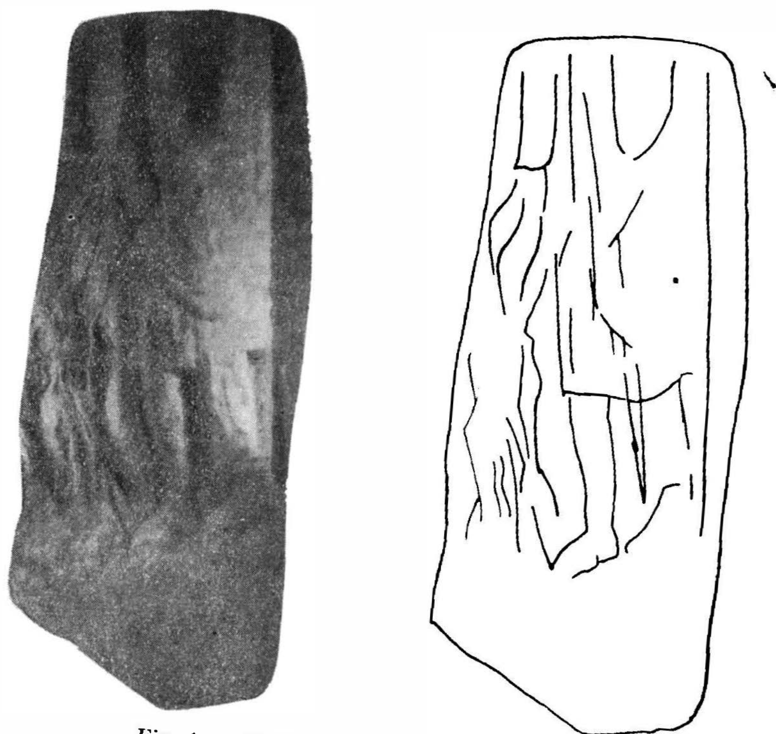

Fig. 1. — Stelă familială de la Moigrad.

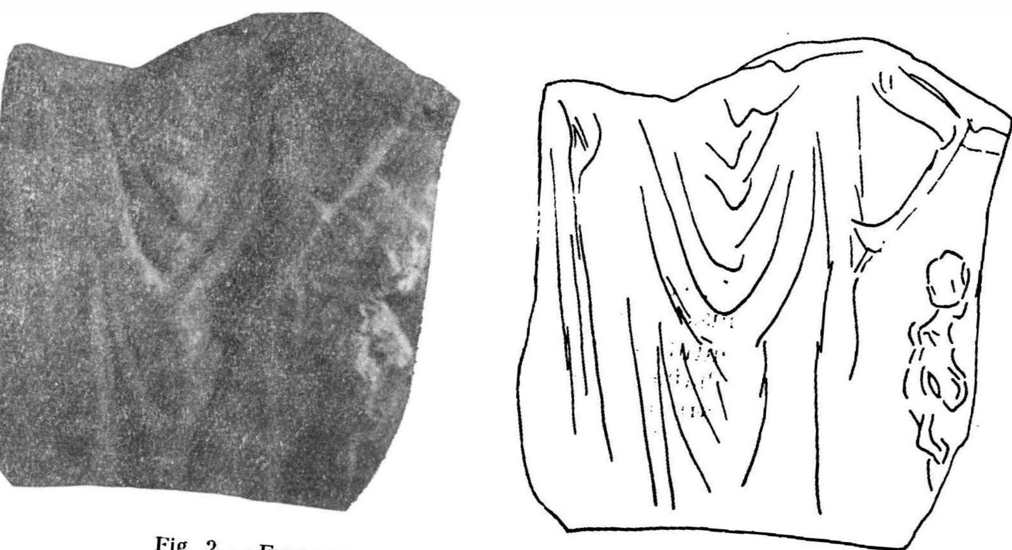

Fig. 2. — Fragment de stelă familială de la Moigrad

3. *Stelă familială* (fig. 3), din calcar, provenită din castrul roman de la Gherla[4]. A fost donată muzeului din localitate (nr. inv. 1251)[5] de către Spitalul Unificat al oraşului. Dimensiuni: 142 ×86 ×10 cm. Starea de conservare este mulţumitoare, piesa fiind ruptă doar în partea superioară a figurilor personajelor. Spatele stelei este aplatizat.

Pe un soclu, a cărui înălţime este de 20 cm, este înfăţişat un grup familial, alcătuit din patru persoane. În stînga apare mama, îmbrăcată într-un veşmînt pînă la pămînt, peste care e aruncată o mantie lungă pînă sub genunchi. Pe clavicula dreaptă poartă un pandant rotund. Mîna dreaptă, braţul fiind îndoit, iese la înălţimea pieptului din faldurile costumului[6], iar cea stîngă este pe creştetul capului copilului din faţă. În dreapta se află tatăl, înveşmîntat într-o *tunica* pînă la genunchi, cu mîneci lungi, care este strînsă sub mijloc cu un cordon. Deasupra se află o *palla*, prinsă pe umărul drept al bărbatului într-o fibulă rotundă. Braţul stîng îl are îndoit, ţine în mînă *volumen*-ul; celălalt braţ lăsat în jos atinge umărul celuilalt copil. Dintre cei doi copii aflaţi în faţa părinţilor, cel din stînga are părul buclat, este îmbrăcat cu o *tunica* pînă la genunchi, pe umărul drept se vede o agrafă rotundă. Braţul drept, îndoit, este ţinut deasupra pîntecelui. Copilul din dreapta are faţa parţial distrusă şi este acoperit cu un veşmînt asemănător celuilalt. Braţul drept este adus pe piept.

Fig. 3. — Stelă familială de la Gherla.

Execuţia acestei stele familiale vădeşte o concepţie artistică superioară, detaliile fiind cu grijă reliefate de către meşterul lapicid.

---

[4] Această stelă este amintită de I. I. Russu, Z. Milea, *Materiale epigrafice şi sculpturale în Muzeul raional Turda*, în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1964, p. 28; L. David, V. Pintea, *op. cit.*, p. 460—461 şi nota 9.

[5] Aducem mulţumirile noastre directorului Muzeului din Gherla, Ioan Chifor, care ne-a permis să publicăm monumentul.

[6] Personajul feminin de pe stela familială de la Turda prezintă o poziţie asemănătoare a mîinii. Vezi I. I. Russu, Z. Milea, *op. cit.*, p. 28, fig. 16.

4. *Stelă familială* (fig. 4), din piatră calcaroasă, a cărei proveniență este incertă (probabil din împrejurimile Aiudului)[7]. Se află în Muzeul din Aiud[8]. Are înălțimea de 155cm, lățimea de 90 cm și grosimea de 11 cm. Se păstrează fragmentar, partea inferioară precum și colțul din stînga sus fiind rupte. Spatele monumentului nu este prelucrat.

Fig. 4. — Stelă familială (Muzeul din Aiud).

În partea stîngă a stelei este înfățișată o femeie (fața deteriorată), îmbrăcată într-o *tunica*, deasupra cu o *palla* în falduri, petrecută peste umeri și înfășurată în jurul mîinii drepte, adusă deasupra pieptului. În stînga, de sub drapajul mantiei se vede mîna, care se sprijină pe creștetul unui copil (doar atît s-a păstrat din acest personaj). Femeia poartă în jurul gîtului un colier din mărgele groase de formă dreptunghiulară. În mijlocul scenei sculpturale se găsește o altă femeie în aceeași poziție și identic înveșmîntată, cu fața distrusă parțial, avînd părul îngrijit pieptănat, purtînd cercei în urechi și un colier la gît. Jos, în fața ei, se observă o fetiță, din care s-a păstrat doar bustul. Din capul distrus au mai rămas doar ovalul feței, orbitele ochilor și părul buclat. Îmbrăcămintea are falduri. În dreapta reliefului se află un bărbat al cărui cap este complet deteriorat. Acesta este îmbrăcat într-o *tunica*, pînă la genunchi, peste care se găsește o *palla*, prinsă cu o fibulă rotundă pe umărul drept. Brațele sînt îndoite și aduse la piept; în mîna stîngă ține un *volumen*. În jurul brațului stîng este înfășurat lanțul împletit care atîrnă. Jos, în fața sa, este un băiat (picioarele sînt rupte), cu mîna dreaptă pe piept.

Monumentul sculptural este îngrijit lucrat.

Cele 4 piese sculpturale descrise mai sus se înscriu în rîndul monumentelor funerare de tipul stelelor familiale care redau în întregime figurile celor decedați. Analogii cunoscute în Dacia sînt exemplarele provenite

[7] Deoarece piesa nu are număr de inventar, datele referitoare la locul de proveniență au fost luate dintr-un catalog (în manuscris, proprietatea Muzeului din Aiud), privind monumentele epigrafice și sculpturale din Muzeul din Aiud.

[8] Mulțumim directoarei Muzeului din Aiud, Aurelia Chițu, pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție această piesă.

de la Zam [9] şi Turda [10]. Este interesant de remarcat că aceste piese sculpturale au fost descoperite numai în Dacia Superioară, exceptînd poate monumentul similar din Muzeul Banatului din Timişoara [11], a cărui provenienţă nu o cunoaştem [12], dar care nu poate fi omis de pe lista descoperirilor — deocamdată în număr de 7 — ale acestui tip de monument funerar din provincia nord-dunăreană. Nu este lipsit de interes să arătăm că numai stela familială de la Zam [13] (asupra monumentului din muzeul timişorean neputîndu-ne pronunţa din motivele expuse mai sus) nu prezintă imagini de copii.

Sub raportul execuţiei artistice, aceste piese sculpturale trebuie considerate ca produse ale unor ateliere meşteşugăreşti locale. De altfel, S. Ferri crede că realizarea faldurilor vestimentare ale personajelor prin tratarea lor cu linii paralele schematice (aşa-numitul *Stile tubolare*) [14] este caracteristică provinciilor dunărene şi în primul rînd Daciei.

Aceste monumente funerare de un tip deosebit se adaugă la mulţimea şi varietatea pieselor sculpturale descoperite în Dacia, făcînd dovada înfloritoarei arte provinciale romane ce se afirmă cu pregnanţă în secolele II—III în această regiune nordică a imperiului.

QUELQUES STÈLES FAMILIALES DE LA DACIE SUPÉRIEURE

RÉSUMÉ

On décrit et on interprète quatre stèles familiales représentant les défunts debout, dont deux sont découvertes à Porolissum-Moigrad, la troisième à Gherla et la dernière de provenance incertaine (conservée au Musée d'Aiud).

Avec ces quatres pièces sculpturales le nombre des monuments de ce genre découverts en Dacie augmente à sept.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Stèle familiale de Moigrad (Porolissum).
Fig. 2. — Fragment de stèle familiale de Moigrad.
Fig. 3. — Stèle familiale de Gherla.
Fig. 4. — Stèle familiale (Musée d'Aiud).

---

[9] L. David, V. Pintea, *op. cit.*, p. 459—463, fig. 1, 2.
[10] I. I. Russu, Z. Milea, *op. cit.*, p. 27—28, nr. 16, fig. 16.
[11] Vezi L. David, V. Pintea, *op. cit.*, nota 18.
[12] Nu am putut vedea acest monument; informaţia am preluat-o de la L. David, V. Pintea, *op. cit.*, nota 18.
[13] L. David, V. Pintea, *op. cit.*, fig. 1.
[14] S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 211—212.

„ALTE PRECIZĂRI ÎN LEGĂTURĂ CU VALUL DE PIATRĂ DIN DOBROGEA ŞI ÎNSEMNĂRILE TOPARHULUI BIZANTIN“

În articolul nostru *Despre datarea valului de piatră şi localizarea evenimentelor din Nota toparhului grec*[1] susţineam, printre altele, că între anii 976 şi 1001, bizantinii n-au mai stăpînit nord-estul Bulgariei şi sudul Dobrogei şi că în acest răstimp amintitele regiuni au stat sub autoritatea ţaratului lui Samuel. În acelaşi articol aduceam şi unele date din care reieşea că între 976 şi 1001 bizantinii au continuat să controleze jumătatea de nord a fostei provincii Scythia Minor şi că limita dintre posesiunile ţaratului lui Samuel şi cele bizantine era marcată în Dobrogea de valul de piatră dintre Cernavoda şi Constanţa, construit între anii 976 şi circa 992. Valul avea menirea de a servi drept pavăză împotriva eventualelor atacuri pornite din partea de nord a Dobrogei.

Ocupîndu-ne în continuare şi de însemnările „Anonimului lui Hase" am ajuns la concluzia că oraşul-reşedinţă al „toparhului" era situat în nordul Dobrogei, poate chiar la Capidava şi că „Însemnările" datează din ultimii ani ai veacului al X-lea. Din punctul nostru de vedere „Notele Anonimului" constituiau, de fapt, o dovadă a prezenţei bizantine în Dobrogea de nord între anii 976 şi 1001. Referindu-ne la „barbarii" care atacau ţinutul condus de funcţionarul bizantin noi i-am identificat cu bulgarii din vremea lui Samuel.

Concluziile noastre în legătură cu însemnările „Anonimului lui Hase" nu se potriveau cu cele la care ajunsese C. Cihodaru într-o contribuţie tipărită în 1961[2]; drept urmare, cercetătorul ieşean a publicat un alt articol[3] în care nu s-a mulţumit să repete vechile afirmaţii cum că evenimentele relatate de „toparh" s-ar fi consumat la mijlocul secolului al XI-lea şi că „barbarii" care atacau regiunea toparhului ar fi fost pecenegii, dar, mai mult decît atît, a abordat şi problema valului de piatră, susţinînd că acesta ar fi fost construit de bizantini. Referindu-se şi la situaţia politică a Dobrogei, C. Cihodaru a ajuns la încheierea că bulgarii ar fi stăpînit între anii 976 şi 1001 întreaga regiune dintre Dunăre şi mare.

La timpul potrivit[4] noi am subliniat că concluziile lui C. Cihodaru sînt greşite, ceea ce nu l-a împiedicat pe cercetătorul ieşean să publice un al treilea articol[5] în care aceleaşi concluzi

[1] Petre Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea şi localizarea evenimentelor din nota toparhului grec*, în *Studii*, XV, 1962, 5, p. 1215—1233; v. şi versiunea în l. germană, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 317—335.

[2] C. Cihodaru, *Observaţii critice asupra însemnărilor toparhului bizantin*, în *SCŞ* Iaşi, Seria istorie, XII, 2, 1961, p. 252—272.

[3] Idem, *Precizări necesare în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea şi însemnările toparhului bizantin*, în *Studii*, XVI, 1963, 5, p. 1125—1135.

[4] Petre Diaconu, *Din nou despre datarea valului de piatră din Dobrogea şi nota toparhului grec* (partea I), în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 189—199 şi (partea a II-a), în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 383—394.

[5] C. Cihodaru, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea şi cu însemnările toparhului bizantin*, în *Analele Institutului de istorie şi arheologie*, II, Iaşi, 1965, p. 261—280. C. Cihodaru susţine la p. 261, nota 1, că noi am fi trecut cu vederea darea de seamă a articolului

erau plantate pe „răstălmăcirea" afirmaţiilor noastre, pe insinuări şi învinuiri gratuite şi, ceea ce este mai puţin obişnuit, pe o interpretare strict personală a izvoarelor literare.

Pentru ca aprecierile noastre să nu apară şi ele gratuite ne grăbim să dăm cîteva exemple. Ne vom opri mai întîi asupra problemei localizării Preslavului Mic, problemă transformată de C. Cihodaru în cheia de boltă a „demonstraţiei" că bulgarii au stăpînit între anii 976 şi 1001 întreaga Dobroge [6].

După părerea istoricului ieşean, Preslavul Mic, localitate menţionată ca existînd în secolul al X-lea, se afla pe locul actualului sat Nufărul, adică pe malul drept al braţului Sf. Gheorghe, la 8 km în *aval* de Tulcea.

Noi am atras atenţia că o atare localizare nu beneficiază de nici un temei arheologic — fie numai şi pentru motivul că aşezarea bizantină de la Nufărul nu depăşeşte limitele unei modeste fortificaţii — ceea ce, evident, nu s-ar potrivi cu importanţa unei localităţi ca Preslavul Mic [7]. După opinia lui C. Cihodaru, însă, afirmaţia noastră „nu corespunde realităţii". D-sa a ajuns „la o astfel de constatare" după o deplasare făcută în vara anului 1965 la Nufărul, unde „a cules informaţii şi dovezi materiale care contrazic *cu totul* (*s. n.*) datele furnizate de P. Diaconu [8]. Pe lîngă rămăşiţele vechiului castel de pe malul Dunării", istoricul ieşean a mai descoperit acolo „resturile unor ziduri care formau în jurul lui (sic) o incintă sau două pentru (sic) spaţiu de zeci de hectare"; şi a mai descoperit d-sa alte ziduri amplasate pe malul opus, la Ilganii de jos, apoi un cimitir precum şi ceramică din secolele IV—VI şi din secolele X—XII [9]. Potrivit părerii lui C. Cihodaru, aceste date sînt suficiente pentru a defini Preslavul Mic ca fiind o fortificaţie mult mai importantă decît ne închipuiam noi.

Vestigiile enumerate mai sus există, într-adevăr, la Nufărul, numai că ele au fost reperate de arheologi cu renume [10] cu multă vreme înainte de a le „descoperi" C. Cihodaru; în plus, aceşti arheologi, spre deosebire de istoricul ieşean, le-au datat cum trebuie; cele mai multe dintre resturile arheologice amintite sînt din epoca romană. Prin urmare, cînd am afirmat că aşezarea bizantină de la Nufărul „nu depăşeşte proporţiile unei obişnuite fortificaţii" [11], noi am avut în vedere numai documentele materiale din secolele X—XI. Pe deasupra, aprecierea noastră se întemeia şi pe constatarea că aşezarea de la Nufărul — în ceea ce priveşte suprafaţa şi grosimea nivelurilor arheologice — „nici pe departe nu se poate compara cu alte aşezări din Dobrogea din aceeaşi vreme, cum sînt: Dinogetia-Garvăn, Noviodunum-Isaccea, Arrubium-Măcin, Troesmis-Igliţa etc." [12].

Dacă C. Cihodaru ar fi consultat bibliografia arheologică în legătură cu Nufărul, iar pe deasupra dacă s-ar fi deplasat şi la Dinogetia, Noviodunum-Isaccea etc. spre a compara situaţiile arheologice, cu siguranţă că n-ar fi ajuns la ciudata încheiere că: „P. Diaconu a făcut un prost serviciu arheologiei româneşti şi a permis (sic) prin bagatelizarea unei probleme importante ca demolarea zidurilor vechi din satul Nufărul să continue" [13].

Principalul argument pentru localizarea propusă, C. Cihodaru îl găseşte în faptul că Nufărul s-a numit pînă acum vreo 40 de ani — Prislava — nume care ar reproduce pe cel al

---

său din *Studii*, XVI, 2, deşi această dare de seamă este menţionată în mod expres în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 385, nota 7.

[6] Vezi în articolele lui C. Cihodaru care este importanţa localizării Preslavului Mic în problema definirii situaţiei politice a Dobrogei în a doua jumătate a veacului al X-lea.

[7] Petre Diaconu, *Din nou despre datarea valului* ..., p. 192.

[8] C. Cihodaru, *Alte precizări* ..., p. 264.

[9] *Ibidem*.

[10] E. Dejardins, în *RA*, XVIII, 1868, p. 266; Gr. Tocilescu, *mss*. 5132, 97; R. Netzhammer, *Aus Rumänien*, I, 1909, p. 187; V. Pârvan, *Începuturile* ..., 142; idem, *Nuove considerazione* ..., p. 126; Gr. Moisil, în *BCMI*, II, 1909, p. 87—88; P. Polonic, în *Natura*, XXIV, 7, 1935, p. 25.

[11] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 192.

[12] *Ibidem*.

[13] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 264.

vechiului Preslav[14]. Aşadar—susţine d-sa — denumirea Preslavului Mic „s-a păstrat [în Prislava zilelor noastre] fără nici o întrerupere [în] tot cursul evului mediu". Un indiciu în sensul acesta l-ar constitui împrejurarea că „după portulanele italiene numele Prislavei este menţionat [sub forma Proslavizza] din (sic) misionarul catolic iezuitul Giulio Mancinelli care de la Constanţa trecea pe aici spre Galaţi"[15]. Din relatarea lui Giulio Mancinelli aflăm însă că Proslavizza se afla între Pongolo (Mangalia) şi Constanţa şi nu între Constanţa şi Galaţi (citeşte Iaşi, *n. n.*) [16], ceea ce înseamnă că localitatea despre care este vorba era situată pe ţărmul Mării Negre, acolo unde, de altfel, o plasează toate portulanele italiene. Ea nu are deci nici o legătură cu Preslavul Mic.

După cum se vede, C. Cihodaru în încercarea de a localiza Preslavul Mic la Nufărul, a fost obligat să prelucreze într-un chip propriu un izvor literar, iar pe deasupra, să opereze şi o neaşteptată rocadă geografică constînd din mutarea Proslavizzei de pe ţărmul mării pe malul Dunării.

Obiecţiei că între Pereiaslaveţ din Cronica lui Nestor şi Prislava zilelor noastre (Nufărul) nu este nici o legătură şi că identificarea uneia cu cealaltă nu se întemeiază pe vreo dovadă, d-sa n-are ce să-i răspundă decît că „P. Diaconu se fereşte de izvoarele care nu-i convin sau încearcă să minimalizeze datele lor, pentru a-şi sprijini o ipoteză fantezistă" [17].

Ipoteza fantezistă ar fi localizarea Preslavului Mic la Ţar Crum în nord-estul Bulgariei, iar izvoarele care nu ne-ar conveni şi ale căror date le-am fi minimalizat sînt: Povesti vremennich let (Cronica lui Nestor), cronica lui Cedren, opera Annei Comnena, portulanele italiene şi *Geografia* lui Idrisi. Evident, C. Cihodaru nu ştia că, la data cînd îşi redacta contribuţia, izvoarele citate mai sus nu numai că nu erau minimalizate ci, dimpotrivă, erau puse în valoare — după puterea noastră — într-un articol special rezervat acestei probleme [18]. Şi totuşi, dacă d-sa ar fi folosit o metodă riguros ştiinţifică ar fi fost scutit de încheierea că „izvoarele dau destule indicaţii spre a se aşeza acest oraş (Preslavul Mic, *n. n.*) pe cursul Dunării *în aval* (*s. n.*) de Cernavoda"[19] şi ar fi ajuns ca şi noi la constatarea că — exceptînd cronica lui Cedren — în izvoarele amintite nici măcar nu este vorba despre vreun Preslav Mic, şi, cu atît mai puţin despre localizarea acestuia la gurile Dunării sau altundeva *în aval de Cernavoda*, că Pereiaslaveţ din cronica lui Nestor este nu Preslavul Mic, ci Preslavul Mare, după cum Μεγάλη Περισθλάβα din Alexeiada Annei Comnena este de asemenea Preslavul Mare [20].

Aşadar, Cronica lui Nestor, opera Annei Comnena ca şi portulanele italiene, nu pot fi de nici un folos istoricului ieşean. Pe undeva şi d-sa îşi dă seama de aceasta de vreme ce se vede constrîns să declare că : „în afară de datele lui Idrisi indicaţiile celorlalte izvoare sînt... destul de vagi" [21]. Că indicaţiile izvoarelor citate sînt vagi nimeni nu se îndoieşte dar că datele lui Idrisi ar fi cele mai sigure, aceasta este o părere strict personală.

Ce-i drept, C. Cihodaru nu este singurul istoric care s-a folosit de datele lui Idrisi spre a localiza Preslavul Mic la Nufărul sau altundeva pe Dunăre [22]. O atare localizare se vroia a fi întemeiată pe menţiunea din *Geografia* învăţatului arab privind existenţa în regiunea Dunării de jos a unei localităţi citite de către unii Berisklafisa sau Barsklafsa, iar de către alţii, Baras-

[14] *Ibidem.*
[15] *Ibidem.*
[16] *Hurmuzaki*, XI. p. 116.
[17] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 262.
[18] Petre Diaconu, *Autour de la localisation de la Petite Preslav*, în *RÉSEE*, III, 1965, 1—2, p. 37—56. Aici este locul să atragem atenţia că revista în care a apărut ultimul articol al lui C. Cihodaru deşi poartă pe copertă data de 1965 a ieşit de sub tipar la începutul anului 1967.
[19] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 264.
[20] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 50—53. Asupra Preslavului Mare din opera Annei Comnena vezi şi părerea lui P. Ş. Năsturel, *Peut-on localiser la Petite Preslav à Păcuiul lui Soare?*, în *RÉSEE*, III, 1965, 1—2, p. 17—36.
[21] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 263.
[22] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 45, notele 27—30.

klafisa sau Berisklafa. Istoricii în cauză, socotind că Berisklafisa ar fi numele, stîlcit în pronunția arabă, al Pereiaslavețului, au plasat această localitate pe malul Dunării cînd la Boasgic, cînd la Nufărul [23]. Dar localizarea Berisklafisei pe Dunăre a fost provocată în istoriografia modernă de greșita traducere în limba franceză a pasajului respectiv din opera lui Idrisi [24]. În realitate, învățatul arab situează Berisklafisa la izvoarele [25] unei ape, alta decît Dunărea. Idrisi face mențiunea expresă că — spre a se ajunge la Berisklafisa — plecîndu-se de la Silistra, se călătorea prin stepă (fi-l barriya) [26] și nu pe Dunăre. Precizarea lui Idrisi este confirmată și de harta care-i însoțește *Geografia* [27]. Într-adevăr, Berisklafisa este marcată aici pe un rîu care pare a fi fost Provadia [28] din nord-estul Bulgariei.

Că Berisklafisa se afla în nord-estul Bulgariei mai rezultă și dintr-o altă mențiune din opera lui Idrisi. Învățatul arab, referindu-se la localitățile Batarni și Burfantu, situate în apropiere de Varna, notează că ele sînt străbătute de un curs de apă care vine dinspre Barisklafisa [29].

Să reținem deci că Berisklafisa nu se afla pe Dunăre ci în nord-estul Bulgariei.

C. Cihodaru, ca unul care a luat cunoștință de noua traducere a *Geografiei*, se vede obligat să recunoască această realitate geografică, făcînd, în plus, și afirmația că „din Geografia lui Idrisi *în adevăr* (*s. n.*) se poate constata că în *nord-estul Bulgariei* (*s. n.*) a mai existat pe lîngă Preslavul Mare (Migal Isklafa) un alt Preslav (Berisklafa)" [30]; iar în alt loc, că „alături [de Preslavul Mare din nord-estul Bulgariei] este însemnat Barsklafa" [31]. Luînd însă drept bune precizările lui Idrisi, C. Cihodaru își dă seama că ele îi anulează pînă și ultima șansă de a mai putea localiza Preslavul Mic la gurile Dunării și, în consecință, în pofida afirmațiilor sale de mai sus, trece — instantaneu — la „prelucrarea" textului învățatului arab. După ce scapă de Berisklafisa din nord-estul Bulgariei expediind-o în aprecierea „că aceasta nu a jucat nici un rol istoric" [32]. d-sa inventează o altă Berisklafisa. În felul acesta, cititorul află, cu surprindere, că Idrisi menționează în opera sa și o a doua Berisklafisa, că această Berisklafisa este numită „din cînd în cînd și Isklifanus", că „informațiile asupra acestui oraș (Isklifanus, *n. n.*) care prezintă o terminație latinizantă (!?) i-au fost furnizate lui Idrisi de un călător italian", și cîte altele [33]. Mai mult decît atît, istoricul ieșean decupează din *Geografia* învățatului arab textul referitor la descrierea drumului de la Silistra la Berisklafisa (din nord-estul Bulgariei) și apoi cu

---

[23] *Ibidem*. Observînd că nu amintim numele Capidavei printre numele localităților care au fost identificate cu Preslavul Mic, C. Cihodaru scrie următoarele: „P. Diaconu care a lucrat atîta timp la Capidava oare nu știe că *unii* (*s.n.*) au încercat să identifice această importantă așezare întărită ... cu Preslavul Mic?". *Unii* sînt Tomaschek și Zlatarski. După cum se vede, C. Cihodaru nu știe că acești istorici — referindu-se la Capidava — au numit-o Boasgic sau chiar Topalu, deoarece la data cînd își redactau lucrările, Calachioi (Capidava) ținea din punct de vedere administrativ cînd de comuna Boasgic, cînd de comuna Topalu. Iată, așadar, motivul pentru care, atunci cînd l-am citat pe Zlatarski, referindu-ne la Capidava, am folosit denumirea de Boasgic.

[24] B. Nedkov, *България и съседните и земи през XII век според Географията на Идриси*, Sofia, 1960, p. 134.

[25] Cuvîntul al haud în limba arabă înseamnă izvor, bazin. C. Cihodaru traduce însă „al haud" cu „mlaștină", ca în felul acesta să mai capete un argument în sprijinul localizării Preslavului Mic lîngă mlaștinile din Deltă. Vom mai nota că istoricul ieșean transformă, în mod arbitrar, litera f din Berisklafisa în v, și aceasta pentru a căpăta forma Berisklavisa (*op. cit.*, p. 263) mai apropiată, din punct de vedere fonetic, de cea a Proslavizzei din portulanele italiene. Desigur, este un procedeu nepermis; cu atît mai nepermis cu cît însuși autorul ieșean se ridică împotriva lui atunci cînd îi mustră pe cei ce notează numele orașului Isklifanus sub forma Istlifanus (*ibidem*).

[26] B. Nedkov, *op. cit.*, p. 78—79.

[27] Konrad Miller, *Charta Rogeriana, Weltkarte der Idrisi*, Stuttgart, 1926.

[28] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 48.

[29] B. Nedkov, *op. cit.*, p. 80—81.

[30] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 264.

[31] *Ibidem*, p. 263.

[32] *Ibidem*, p. 264—265.

[33] *Ibidem*, p. 263.

ajutorul lui croieşte un drum imaginar de la sud spre nord prin mijlocul Dobrogei, la capătul căruia, invocînd din nou pe Idrisi, plasează o inexistentă Berisklafisă la Nufărul. Şi, după toate acestea, C. Cihodaru conchide că „Informaţiile lui Idrisi merită toată încrederea"[34]. La drept vorbind, s-ar fi cuvenit să facem unele aprecieri asupra felului cum a înţeles istoricul ieşean să folosească informaţiile lui Idrisi, însă ... preferăm să ne abţinem. Vom nota doar că o opinie contrară celei a noastră se cerea a fi demonstrată ştiinţific şi în nici un caz prin ocolirea dovezilor aduse în sprijinul localizării Preslavului Mic la Ţar Crum în nord-estul Bulgariei [35], dovezi rezultate din analiza izvoarelor literare şi din confruntarea menţiunilor lui Cedren cu realităţile arheologice de la Ţar Crum.

Din cele relatate pînă aici reiese deci că Preslavul Mic nu poate fi identificat cu ruinele de la Nufărul. Prin urmare, menţionarea acestei localităţi printre oraşele cucerite în 1001 de trupele bizantine nu creează „o situaţie neplăcută pentru partizanii tezei relative (sic) la existenţa unei stăpîniri bizantine între anii 976 şi 1001 în Dobrogea de nord" [36].

C. Cihodaru, trecînd sub tăcere obiecţiile aduse complicatelor sale „ipoteze" în legătură cu cronologia valului de piatră, susţine acum că acesta „a început să fie construit în timpul domniei împăratului Ioan Tzimisks (între anii 971—976)" şi că „lucrările au putut fi terminate atunci". Concluzia, de data aceasta, ne este prezentată ca fiind şi „sigură şi logică" [37]. Cît de „sigură" este, se vede din însăşi afirmaţia preopinentului nostru că „în această privinţă nu există siguranţă" [38]. Pe deasupra, dacă s-ar ţine seama că pecenegii (împotriva cărora ar fi fost ridicat valul de piatră, după cum ne asigură C. Cihodaru) n-au fost nici o dată duşmanii Imperiului în vremea lui I. Tzimiskes, am vedea şi cît de „logică" este.

Îndoindu-se probabil de propria-i „concluzie sigură şi logică", C. Cihodaru se grăbeşte să o dilueze, chiar pe aceeaşi pagină, în alternativa că „lucrările [de construire a valului] au putut fi terminate... în primele decenii ale veacului al XI-lea în urma măsurilor luate de Vasile al II-lea" [39]. Pentru această din urmă datare, C. Cihodaru găseşte chiar un argument arheologic şi anume : existenţa în castrele valului de piatră a ceramicii „cu şlem roşu sau brun-cafeniu". „Eu cred — susţine d-sa — că această ceramică... s-a mai folosit în Dobrogea prin primii ani ai secolului al XI-lea şi că ea nu a dispărut subit la sfîrşitul secolului anterior"[40] cum pretind arheologii. Fireşte, fiecare este liber să creadă ce vrea, dar prin aceasta încă n-am căpătat dovada că concluziile arheologilor privind încadrarea cronologică a ceramicii cu şlem roşu şi brun-cafeniu nu este justă. „Eu cred" nu este argument şi, în consecinţă, nimeni nu poate fi obligat să ia drept concluzie ceea ce crede sau nu crede C. Cihodaru. În nădejdea că concluzia d-sale poate deveni şi mai convingătoare, C. Cihodaru ne asigură că ea „nu se depărtează prea mult de aceea a lui I. Barnea"[41]. Ce-i drept, C. Cihodaru n-avea de unde să ştie că I. Barnea, renunţînd la vechea sa poziţie, socoteşte astăzi că „par... les dernières fouilles archéologiques en 1965, *il est hors de doute* (s.n.) que cet obstacle contre toute ataque venue du nord *date de la fin du Xe siècle*" (s.n.)[42].

---

[34] *Ibidem.*
[35] Petre Diaconu, *op. cit.* p. 37—56.
[36] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 265.
[37] *Ibidem*, p. 267.
[38] *Ibidem*, nota 23.
[39] *Ibidem*, p. 267. La p. 266, nota 19, scrie : „(P.D.) aici nu mai susţine ca în lucrările anterioare data de 992 şi ne asigură că valul în cauză a fost construit de populaţia băştinaşă între anii 976—992". Învinuire, complet gratuită ! Noi n-am făcut niciodată afirmaţia că valul a fost construit în anul 992.
[40] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 267.
[41] *Ibidem.*
[42] Em. Condurachi, I. Barnea şi P. Diaconu, *Nouvelles recherches sur le limes byzantin du Bas-Danube aux X—XIe siècles*, în *Proceding of the XIII-th International Congress of Byzantine Studies*, 1967, p. 189.

Crezînd că cu astfel de „argumente" a elucidat problema datării valului de piatră, cercetătorul ieşean încearcă mai departe să ne convingă că acesta a fost opera bizantinilor [43]. Dar cum într-o atare situaţie ar rămîne de neînţeles de ce bizantinii — beneficiari ai unei puternice flote — au lăsat la nord de val două porturi atît de însemnate ca Tomis (Constanţa) şi Axiopolis (vechiul Cernavoda), istoricul ieşean trece la înlăturarea inconvenientului prin avansarea — pur şi simplu — a două inexactităţi : una istorică iar cealaltă geografică. După părerea d-sale, Constanţa „în acea vreme" nu avea „o prea mare însemnătate". Desigur, este o opinie ! Scuzabilă chiar, în măsura în care C. Cihodaru încă nu a aflat că printre cele patru localităţi din Dobrogea secolului al X-lea care au atras atenţia lui Constantin Porphyrogenetul se află şi Constanţa, nemaivorbind de cercetările arheologice care au reliefat importanţa acestei aşezări în secolele X şi XI. A doua inexactitate priveşte vechiul Cernavoda (Axiopolis), care — după cum ne asigură C. Cihodaru — nu s-ar găsi la nord de val [44]; iar această afirmaţie este făcută, invocîndu-se „cercetările arheologice mai vechi", în pofida faptului că toţi arheologii „mai vechi" sau „mai noi" au susţinut că cetatea Axiopolis (din dreptul insulei Hinog) se află la nord de val. De altfel, aşa se prezintă situaţia în teren şi aşa este consemnată chiar de arheologul pe care-l citează C. Cihodaru [45].

Un argument în sprijinul tezei că bizantinii au zidit valul de piatră este scos din nejustificata comparare a acestuia cu cele două valuri de pămînt din Dobrogea, valuri despre care — subliniază C. Cihodaru — „cei mai mulţi din istoricii noştri au afirmat că sînt construite de romani" [46]. În continuare, autorul ne învinovăţeşte că n-am fi ţinut seama de faptul că valurile de pămînt dintre Cernavoda şi Constanţa ar fi fost construite de romani şi că dacă am fi ţinut seama de această realitate am fi înţeles şi noi raţiunea ridicării de către bizantini a valului de piatră. De la acest repros D. Cihodaru trece la insinuarea că „[P. Diaconu] nu este sigur că valul mare de pămînt a fost construit de romani" [47]. Este posibil ca C. Cihodaru să nu fi ştiut că valul mare de pămînt nu este roman (acesta datează din secolele IX—X) [48], dar este imposibil ca d-sa să nu fi ştiut că astăzi nici un *istoric român* (sau străin) nu mai consideră că valul mic de pămînt a fost construit de romani şi — cel mult — împotriva acestora. Iată, aşadar, numai o parte a motivelor pentru care noi am trecut cu vederea „foarte uşor peste existenţa celor... două valuri, de pămînt" din Dobrogea [49].

Descoperind în bizantini pe constructorii valului [50], autorului ieşean îi mai rămînea să găsească şi pe duşmanii împotriva cărora a fost ridicat acest obstacol. Ei ar fi fost pecenegii — aceiaşi pecenegi care ocupau, susţine d-sa, Cîmpia Dunării încă de pe la mijlocul secolului al X-lea şi care puteau năvăli oricînd în Dobrogea, profitînd de existenţa mlaştinilor din Bălţile

[43] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 268.
[44] *Ibidem.*
[45] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 359.
[46] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 266.
[47] *Ibidem*, nota 19.
[48] Săpăturile în valul mare de pămînt au fost efectuate de către I. Barnea şi noi în anul 1965. Vom sublinia totodată că C. Cihodaru trece cu vederea numele istoricilor care au considerat că valul mare de pămînt nu a fost construit de romani.
[49] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 266.
[50] O dovadă al caracterului bizantin al valului de piatră ar fi după opinia lui C. Cihodaru (*op. cit.*, p. 267, nota 1), faptul că bulgarii nu construiau valuri, în timp ce bizantinii au „construit destule valuri" ; afirmaţia lui C. Cihodaru, privind desigur valurile lungi, desfăşurate şi nicidecum circumvalaţiile este întărită cu două trimiteri — una la Leon Diaconul şi alta la istoricul iugoslav G. Ostrogorski. Dar nici la unul şi nici la celălalt nu este vorba de valuri construite de bizantini. Leon Diaconul, la locul indicat de C. Cihodaru, se referă la un zid de cetate, iar G. Ostrogorski, la pagina citată de istoricul ieşean, se referă la valul de lîngă Develtos, despre care toţi istoricii sînt de acord că a fost ridicat nu de bizantini ci de bulgari. În izvoarele bizantine din secolele VII—XII nu există, după ştiinţa noastră, vreo menţiune despre construirea de valuri de către bizantini. Singurele menţiuni în privinţa aceasta le fac izvoarele nebizantine, cum ar fi, spre exemplu *Vedeniile lui Isaiia* şi însemnările lui Al-Masudi (vezi D. Krîndjalov, în *Валовете*

Ialomiţei şi Brăilei precum şi de cele din Deltă[51]. Dar dacă duşmanii erau pecenegii din Cîmpia Dunării, la ce mai folosea valul de piatră din Dobrogea cînd aceştia puteau ajunge în Imperiu, traversînd Dunărea prin orice vad existent între Cernavoda şi Porţile de Fier[52]. Şi iată cum, dintr-o dată, iese la iveală inutilitatea pentru bizantini de a construi un val de piatră în Dobrogea şi încă împotriva cui? Împotriva pecenegilor care n-au fost inamicii Bizanţului nici între 971 şi 976 şi nici în primele două decade ale secolului al XI-lea, perioade de timp în care s-ar data, chipurile, valul de piatră.

Ocupîndu-se în articolul său precedent de informaţiile din Nota Anonimului lui Hase, C. Cihodaru a respins dintre început opinia noastră că „barbarii" [53] care tulburau regiunea toparhului erau bulgarii — de la sfîrşitul secolului al X-lea şi aceasta pentru că „este exclus ca un asemenea război în care se distrugeau zeci şi sute de aşezări omeneşti să nu fi reţinut atenţia scriitorilor bizantini într-o vreme în care izvoarele bizantine înregistrează toate expediţiile întreprinse pe o rază mai întinsă de oştile lui Samuel" [54]. Obiecţiei noastre că nu se poate pretinde izvoarelor bizantine să înregistreze toate „expediţiile" lui Samuel de vreme ce ele nu înregistrează nici măcar toate „expediţiile" lui Vasile al II-lea[55], C. Cihodaru n-are ce să-i răspundă decît

---

в Добруджа и Бесорабия..., Sofia, 1942—1943, p. 77—87), şi ele se referă la valurile construite de bulgari. Dacă este vorba de circumvalaţii, apoi trebuie să recunoaştem că ştirile bizantine se referă mai de grabă la construirea acestora de către bulgari decît de către bizantini (Theophanes, 1883, p. 490—491; Simeon Magister, 1838, p. 612; Cedren, II, p. 457).

[51] O pătrundere în Dobrogea prin „mlaştinile din Deltă" este absolut inoperabilă.

[52] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 266, nota 17, scrie că: „P. Diaconu neagă existenţa pecenegilor în regiunea din nordul gurilor Dunării şi din Cîmpia Munteană în a doua jumătate a secolului al X-lea", iar ceva mai departe notează observaţia noastră cum că în aceeaşi vreme în Dobrogea existau pecenegi, ca să termine apoi cu reproşul că „Autorul (P.D., *n.n.*) evită să arate de unde îi aduceau bizantinii pe pecenegi în Dobrogea ... dacă ei nu existau în nordul Dunării în a doua jumătate a secolului al X-lea". Mai întîi, o precizare! Noi nu am negat niciodată prezenţa pecenegilor în a doua jumătate a secolului al X-lea în regiunile imediat de la nord de gurile Dunării. Dimpotrivă, în articolul nostru *Despre pecenegi la Dunărea de jos în secolul al X-lea*, în *Studii*, 18, 1965, 5, p. 1117—1129, am adus toate dovezile posibile pentru localizarea Atelkuzu-lui tocmai în această zonă. Dacă aşa se prezintă situaţia înseamnă că pecenegii din Dobrogea au putut veni dinspre Atelkuzu. Cît priveşte obiecţia lui C. Cihodaru (*op. cit.*, p. 265, nota 16) cum că în Dobrogea dinainte de 1048 nu puteau locui şi pecenegi, ea este anulată de însăşi cercetătorul ieşean la p. 273 a contribuţiei sale, unde recunoaşte că în oraşele de la Dunăre „veneau şi pecenegi înainte de 1048, căci neamurile se amestecau acolo".

[53] În pofida repetatelor noastre afirmaţii că „barbarii" sînt oamenii conducătorilor locali din nord-estul Bulgariei, C. Cihodaru ţine cu tot dinadinsul să-l convingă pe cititor că noi am vedea în aceşti barbari pe ostaşii lui Samuel. Ca atare, d-sa scrie la p. 269: „P. Diaconu spune lămurit că forţele acestor conducători locali *participă* (subl. lui C. Cihodaru) la ofensiva bulgară din anul 995". Supunînd „la o mică analiză" fraza pe care ne-o atribuie, istoricul ieşean conchide: „*participă* (subl. lui C. Cihodaru) înseamnă că aceste forţe iau parte la ofensivă cu alte forţe". Întrebîndu-se „care sînt aceste forţe?", răspunde tot d-sa că ele sînt oştile lui Samuel. Şi iată cum ar reieşi că noi, referindu-ne la ofensiva din 995 în Dobrogea, o punem pe seama trupelor lui Samuel. Este inutil să mai adăugăm că demonstraţia lui C. Cihodaru nu are nici o valoare de vreme ce fraza pe care ne-o atribuie şi pe care d-sa o subliniază atît de hotărît, este inventată. *Ea nu ne aparţine.*

Mărturisind că are o deosebită preferinţă pentru calcule (*op. cit.*, p. 269), d-sa trece la evaluarea numărului apărătorilor valului. Ei ar fi fost circa 3 000 de inşi. Adăugînd la aceştia şi trupele de rezervă, C. Cihodaru obţine „o putere uriaşă" căreia, susţine d-sa, forţele toparhului nu puteau să-i facă faţă. Iată aşadar un alt motiv pentru care „barbarii" din *note* nu pot fi bulgarii de la sfîrşitul secolului al X-lea, ci pecenegii de la mijlocul secolului al XI-lea. Supunînd însă la „o mică analiză gîndirea subtilă" a cercetătorului ieşean, ar trebui să admitem că forţele „toparhului", neputînd rezista celor cîteva mii de bulgari de la sfîrşitul secolului al X-lea, au rezistat în schimb celor 800 de mii de pecenegi de la mijlocul veacului următor.

[54] C. Cihodaru, *Precizări* ..., p. 1132.

[55] Petre Diaconu, *Din nou despre valul* ..., partea a II-a, p. 386.

că-şi *menţine vechea afirmaţie* [56]. Ce-i drept, această afirmaţie este însoţită acum şi de aprecierea că dacă evenimentele relatate de toparh s-ar fi consumat la sfîrşitul secolului al X-lea ele ar fi trebuit să fie marcate în teren de distrugeri materiale şi că ,,asemenea distrugeri... ar fi trebuit să fie constatate şi arheologic, ceea ce nu se întîmplă" (sic) [57]. De fapt, ,,asemenea distrugeri", databile la sfîrşitul secolului al X-lea, au fost constatate de arheologi [58], însă, după cum se vede, ele au scăpat atenţiei lui C. Cihodaru.

Prin urmare, istoricul ieşean respinge fără nici un temei datarea *notelor* Anonimului lui Hase la sfîrşitul secolului al X-lea ca tot fără nici un temei să le dateze la mijlocul veacului următor. În felul acesta, ,,barbarii" care atacau ţinutul toparhului (situat în Dobrogea) au devenit dintr-o dată pecenegii lui Tyrach şi Kegen [59].

Plecînd de la menţiunea din ,,Însemnări" conform căreia ,,barbarii au meditat cu răutate... să facă *ţinutul lor* (*s.n.*) pradă mişilor "noi am subliniat că,, nu poate fi vorba de pecenegii lui Tyrach cîtă vreme nu există siguranţă că ei au avut vreo dată *ţinutul lor* în Dobrogea, după cum nu poate fi vorba nici despre pecenegii lui Kegen, cîtă vreme nu avem vreo dovadă potrivit căreia aceştia ar fi tulburat atunci, în toamna anului 1050, stăpînirea bizantină din Dobrogea" [60]. C. Cihodaru după ce parafrazează inexact fraza noastră [61], eludînd apoi expresiile ,,în toamna anului 1050" şi ,,din Dobrogea" cu vădita intenţie de a-i da un alt înţeles, operează, după cronica lui Cedren, o largă prezentare a tuturor luptelor bizantino-pecenege din Peninsula Balcanică [62]. La capătul acestei lungi povestiri pe cît de obositoare, pe atît de inutilă, iar pe deasupra, colorată şi de unele inexactităţi [63], istoricul ieşean ajunge la concluzia că la mijlocul veacului al XI-lea pecenegii lui Tyrach şi Kegen aveau *ţinutul lor* în Dobrogea de nord şi că această regiune s-ar fi numit ,,O sută de movile". O asemenea localizare se vrea a fi sprijinită pe spusele Annei Comnena cum că lacul Ozolimna s-ar fi aflat lîngă ,,O sută de movile"; şi cum Ozolimna trebuie să fi fost lacul Razelm sau Balta Ialomiţei, ,,O sută de movile" nu puteau fi decît ,,înălţimile împădurite din nordul Dobrogei", susţine C. Cihodaru.

Lăsînd la o parte faptul că Ozolimna cu greu poate fi identificată cu lacul Razelm, fie numai şi pentru motivul că acesta, după toate probabilităţile, era în secolul al XI-lea încă un golf larg deschis spre mare, vom reproşa cercetătorului ieşean că nu citează şi părerea savanţilor care plasează cele ,,O sută de movile" în nord-estul Bulgariei, imediat la nord de munţii Balcani [64].

În realitate, ,,O sută de movile" se aflau aici şi nu în Dobrogea. Această localizare este impusă de interpretarea următorului pasaj din cronica lui Cedren : ,,însă, imediat ce s-a înserat, fără ca cineva să bănuiască ei [pecenegii lui Kegen] au părăsit tabăra [de lîngă Constantinopol] şi aşternîndu-se la drum noaptea întreagă, în a treia zi trecînd Haemul se uniră cu gloata pece-

---

[56] C. Cihodaru, *Alte precizări* ..., p. 269.

[57] *Ibidem.*

[58] Vezi Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 300, nota 43; cf. *idem, Quelques problèmes relatifs à la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare à la lumière des dernières fouilles archéologiques*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 369.

[59] C. Cihodaru, *Precizări* ..., p. 1124.

[60] Petre Diaconu, *Din nou despre valul* ..., partea a II-a, p. 388.

[61] C. Cihodaru, *Alte precizări* ..., p. 271.

[62] *Ibidem*, p. 271–275.

[63] Spre edificare vom cita numai cîteva exemple: numărul pecenegilor care au trecut Dunărea în 1048 ar fi de 80 000 (p. 271) deşi cifra dată de Cedren este de 800 000. La p. 272, numele lui Selte este citat greşit, cînd Seltze cînd Seltzes. C. Cihodaru ne asigură că pecenegii au atacat Filipopol, deşi aceasta nu rezultă din opera lui Cedren. La p. 273 susţine că lupta de la Diakene a avut loc ,,în vara sau în toamna anului 1049", deşi la p. 297 exclude orice posibilitate pentru această dată. La p. 273 susţine că Tyrach a fugit la pecenegi ,,în timpul" luptei de la Diakene, cu toate că din Cedren aflăm că fuga a avut loc *înainte* de începerea bătăliei.

[64] Spre exemplu, C. Jirecek, *Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer*, Wien, 1887, p. 78–86; V. N. Zlatarski, *История на българската държава през средните векове*, II, Sofia, 1934, p. 96.

negilor" [65]. ,,Masa pecenegilor" se afla în regiunea «O sută de movile». Aceasta o ştim şi noi şi C. Cihodaru dintr-un alt pasaj al cronicii lui Cedren. Evident, dacă pecenegilor lui Kegen le-au fost necesare numai trei zile spre a face drumul de la Constantinopol pînă în regiunea unde era grosul pecenegilor (,,O sută de movile") înseamnă că această regiune nu putea fi decît zona care se situează în nord-estul Bulgariei de azi [66]. De altfel, dacă ,,O sută de movile" s-ar fi aflat în nordul Dobrogei, pecenegilor le-ar fi trebuit cel puţin 6—7 zile ca să ajungă acolo.

Din cele spuse pînă aici reiese limpede că pecenegii lui Tyrach nu aveau la mijlocul secolului al XI-lea ,,ţinutul lor" în Dobrogea şi că din acest punct de vedere ,,barbarii" din ,,nota toparhului" nu pot fi identificaţi cu ei. Numindu-i pe pecenegii lui Tyrach i-am omis intenţionat pe cei al lui Kegen, deoarece aceştia, judecînd după cronologia lui C. Cihodaru [67], se aflau încă lîngă Constantinpol în vremea în care ,,barbarii" tulburau regiunea toparhului.

Pentru a impune datarea notelor Anonimului lui Hase la mijlocul veacului al XI-lea C. Cihodaru a apelat şi la dovezile de natură arheologică. În consecinţă, distrugerile de la Capidava şi Dinogetia au fost puse în legătură cu tulburările provocate de ,,barbarii" din nota toparhului. Atrăgîndu-i-se atenţia că devastările din aşezările mai sus-amintite s-au consumat nu în anii 1050—1051 (ani în care s-ar fi produs, după opinia lui C. Cihodaru, atacurile barbare), ci ceva mai tîrziu, adică în 1056 şi, respectiv, 1065 şi că din acest punct de vedere racordarea tulburărilor relatate de toparh cu devastările de la Capidava şi Dinogetia nu are nici o valoare [68], C. Cihodaru se vede nevoit să recunoască valabilitatea obiecţiei noastre, gratulîndu-ne, în schimb, cu un sever reproş pentru a nu fi înţeles că distrugerile de la Capidava şi Dinogetia, fie ele şi dintr-o epocă mai tîrzie, au fost provocate, totuşi, de pecenegi [69]. Dar acest fapt nu-l neagă nimeni; mai mult decît atît, devastările despre care este vorba au fost puse de către arheologi [70] pe seama pecenegilor, cu multă vreme înainte de a se ocupa cercetătorul ieşean de istoria Dobrogei.

În fond, problema se pune astfel: distrugerile de la Capidava sau Dinogetia au fost sau nu provocate de ,,barbarii" din nota toparhului? Fireşte că nu, de vreme ce însăşi C. Cihodaru ne asigură că tulburările acestor ,,barbari" s-au consumat în anii 1050—1051. Atunci ce rost mai are aducerea drept dovadă pentru presupusele tulburări ,,barbare" din anii 1050—1051, devastarea Capidavei din anul 1056 şi cea a Dinogetiei din 1064? Unul singur! Dovedirea cu orice preţ că P. Diaconu minimalizează rolul şi amploarea răscoalelor pecenege, fie din ,,rea credinţă", fie că ,,n-a văzut opera [lui Cedren]" [71].

Atribuindu-şi singur ,,o *oarecare* stîngăcie în mînuirea datelor arheologice" [72] nici nu se putea ca C. Cihodaru să ajungă la o încheiere mai elegantă.

Un argument bizar pentru datarea însemnărilor la mijlocul secolului al XI-lea ar fi, după opinia lui C. Cihodaru, existenţa unui pact între ,,oraşele de la Dunăre (citeşte — oamenii toparhului, *n.n.*) şi ,,barbari". Obiecţiei noastre că aşa ceva nu este consemnat nicăieri în însemnările funcţionarului bizantin, d-sa îi opune următorul pasaj: ἄνθρωποί τε, ἠδικηκότες

[65] Cedren, *Hist. Comp.*, II, p. 596.

[66] În cazul acesta nu vedem nici un inconvenient în identificarea Ozolimnei cu Balta Ialomiţei, deşi o atare identificare nu este demonstrată.

[67] După opinia lui C. Cihodaru, ,,barbarii" au tulburat regiunea toparhului, cu puţin înainte de a se da lupta de la Diakene (vara lui 1049). Prin urmare, nu mai poate fi vorba de pecenegii lui Kegen, deoarece la data aceea ei erau deja cantonaţi lîngă Constantinopol.

[68] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 390—391.

[69] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 275.

[70] I. Barnea, *Elemente de cultură materială . . .*, în *Studii şi referate privind istoria României*, I, 1954, p. 217; Petre Diaconu, în monografia *Capidava*, I, 1958, p. 238; o bibliografie mai completă vezi la Petre Diaconu, *Din nou despre valul . . .*, II, p. 290—391, în special notele 44, 45 şi 46.

[71] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 271.

[72] *Ibidem*.

μηδὲν προβληθέντες ἐπ'ομωσίᾳ, χειρῶν ἔργον καὶ ξίφους ἐγένοντο" [73]. Mărturisind că „nu cunoaşte la perfecţie limba greacă" [74] (ceea ce nu-l absolvă însă de greşita corectare a textului chiar în erată), C. Cihodaru se fereşte să ne ofere propria-i traducere. Drept urmare, apelează la tălmăcirea în limba latină a editorului B. Hase, reproducînd următorul pasaj: „incolae innocentes, *pactis iuratis* (subl. lui C. Cihodaru) traditi manibus obtruncabantur gladiisque hostilibus" [75], ca apoi să noteze că „e vorba prin urmare în acest pasaj de oameni fără nici o vină, care erau ucişi deşi se încredeau în *jurămintele* (subl. lui C. Cihodaru) făcute de „barbari" [76]. După ce îşi asumă şi libertatea să rupă din contextul altor faze ale însemnărilor expresiile „πόλεις ὑπηκόους"[77] şi „ἀμετρία κατὰ τῶν ὑπηκόων ξυνέστηκε [78], ca să le folosească, printr-o traducere forţat greşită, în demonstrarea unor imaginare „angajamente" luate de „barbari" faţă de „oraşele de la Dunăre", ajunge la concluzia că „a lua asemenea angajamente şi a le întări cu jurăminte înseamnă a încheia *pacte*" (subl. lui C. Cihodaru) [79]. Să vedem însă ce ne spune traducerea corectă a textului grecesc? „Iar oameni întru nimic vinovaţi, aruncaţi împotriva jurămîntului au devenit pradă mîinilor [duşmane] şi a paloşului". Prin urmare nicăieri nu este vorba despre existenţa unor angajamente sau a vreunui pact. Din textul respectiv nu reiese limpede nici măcar că jurămintele ar fi fost făcute de barbari. În consecinţă, se impune întrebarea: de unde a scos C. Cihodaru *pactul* dintre „barbari" şi „oraşele de la Dunăre"? Nu încape îndoială că d-sa a fost indus în eroare de cuvîntul *pactis* intercalat din neatenţie în traducerea latinească a lui Hase. Ce concluzie se poate trage de aici? Una singură! C. Cihodaru nu a consultat originalul grecesc [80]. De altfel, dacă l-ar fi consultat ar fi constatat că între supuşii toparhului şi barbari nu numai că nu au fost încheiate asemenea pacte, dar că *toparhul însuşi se plîngea de inexistenţa* lor şi chiar a oricăror legături. Astfel, funcţionarul bizantin,

---

[73] Leon Diaconul, p. 501, 17—19.
[74] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 269.
[75] Leon Diaconu, p. 502.
[76] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 269.
[77] Leon Diaconul, p. 501, r. 7.
[78] *Ibidem*, r. 6—7.
[79] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 269.
[80] Că C. Cihodaru nu a consultat originalul grecesc rezultă şi din următorul exemplu: în articolele noastre noi am subliniat un pasaj în care toparhul vorbeşte de asemănarea dintre obiceiurile supuşilor săi şi acelea ale supuşilor „stăpînitorului de la nord de Dunăre". După părerea lui C. Cihodaru (*op. cit.*, p. 270), în acel pasaj toparhul ar compara obiceiurile supuşilor săi cu obiceiurile stăpînitorului de la nord de Dunăre şi nicidecum cu cele ale supuşilor acestuia. Pentru a deveni şi convingător, d-sa recurge la sublinierea cuvintelor *ab illius* din traducerea în limba latină a pasajului respectiv ca apoi să ne învinovăţească de faptul că noi n-am reprodus „întreaga frază în limba greacă, ci numai un fragment din ea — convenabil" pentru noi şi că lucrînd în felul acesta n-am observat „că în text este vorba de un plural poetic". Pentru a se vedea că nu e vorba de nici un plural poetic, ci de unul cît se poate de corect din punct de vedere gramatical, vom reproduce tot pasajul incriminat: „fie pentru că sînt vecini cu cel ce stăpîneşte la nord de Istru, împreună cu faptul că e puternic, cu multă armată şi se mîndreşte cu puterea sa de luptă şi nedeosebindu-se în obiceiurile lor de ale celor de acolo au hotărît să facă un tratat cu aceia şi să se supuie lor şi toţi au decretat ca eu să aduc la îndeplinirea aceasta în interesul tuturor" εἴτε ὅμοροι ὄντες πρὸς τὸν κατὰ τὰ βόρεια τοῦ Ἴστρου βασιλεύοντα, μετὰ τοῦ στρατῷ ἰσχύειν πολλῷ καὶ δυνάμει μάχης ἐπαίρεσθαι, ἤθεσί τε τοῖς ἐκεῖ τὰ παρὰ σφῶν αὐτῶν οὐκ ἀποδιαφέροντες, ἐκείνων καὶ σπείσασθαι καὶ παραδώσειν σφᾶς ξυνέθεντο, καμὲ τὰ τοιαῦτα πράξειν κοινῇ πάντες ἐπεψηφίσαντο (Leon Diaconul, p. 503—504). Aşadar, nici vorbă în acest pasaj despre o comparare a obiceiurilor supuşilor toparhului cu cele ale stăpînitorului de la nord de Dunăre. În alt loc al lucrării d-sale (*Precizări* ..., p. 1130), C. Cihodaru ne învinovăţeşte că n-am consultat „ediţia originală a lui Ch. B. Hase" şi că ne-am folosit de textul tradus de A. Cazacu. Dovada o găseşte în faptul că noi îl cităm pe editorul francez sub forma B. Hase (aşa cum îl citează A. Cazacu) şi nu Ch. B. Hase. Precizarea noastră că forma B. Hase se întîlneşte frecvent şi la alţi istorici ca Vasilevski, Bănescu, Gy. Moravcsik (Petre Diaconu, *Din nou despre valul* ..., partea a II-a, p. 391 şi 47), îl determină pe cercetătorul ieşean să afirme că „... şi ceilalţi (Vasilevski,

referindu-se la momentul începerii ostilităţilor, notează numai cu cîteva rînduri mai jos de pasajul reprodus de C. Cihodaru, că „de atunci a fost război între noi şi barbari fără declaraţie prealabilă, întrucît încă *nu aveau legături cu noi* (cu toate că *de nenumărate ori am trimis crainici pentru a încheia un tratat*) (*s.n.*) : (Τὸ δέ ἀπὸ τούτου, πόλεμος ἡμῖν ἀκηρυκτὶ καὶ βαρβάροις ἐγένετο, ἐν ᾧ οὔτε ἐπεμίγνυον ἔτι παρ' ἡμῖν (εἰ καὶ μυριάκις περὶ σπονδῶν ἐκερύκευον), οὔτε ἀμαχητὶ πρὸς ἀλλήλους ἦμεν) [81].

Aşadar, între „barbari" şi toparh nu exista nici un tratat (σπονδαί).

Este regretabil că C. Cihodaru, ocupîndu-se de „Însemnările toparhului bizantin" nu le-a citit cu atenţie dar şi mai regretabil este că de la un moment dat începe să pună pe seama cronicarilor bizantini afirmaţii pe care aceştia nu le-au făcut niciodată. Dacă ar fi să-l credem ar însemna să admitem şi noi ca şi d-sa că Anna Comnena vorbeşte de un sfat ţinut de împăratul Alexie Comnenul la Silistra „*înainte* (*s.n.*) de atac" [82], că Leon Diaconul vorbeşte de un val de piatră construit în a doua jumătate a secolului al X-lea în Creta [83] şi că „Constantin Porphyrogenetul vorbeşte despre existenţa unor sălaşuri ale tribului peceneg Giazichopon situate la o distanţă de o jumătate zi depărtare de *Silistra*" (*s.n.*) [84]. Este inutil să mai adăugăm că folosind

---

Bănescu, Gy. Moravcsik, *n. n.*) care îi citează pe Hase în felul acesta (adică B. Hase şi nu Ch. B. Hase, n. n.) *nu au avut opera editată de Ch. B. Hase în faţă şi au citat din memorie sau după alţii*" (*s. n.*) (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 276). Nici nu se putea ca C. Cihodaru să aducă un omagiu mai mare unora dintre cei mai vestiţi bizantinologi. Căutînd să-şi ascundă propriile inconsecvenţe care l-au obligat să-l citeze pe bizantinologul francez cînd Ch. B. Hase cînd Ch. Hase (*Observaţii critice* ..., p. 266, şi *Alte precizări* ...., p. 276), C. Cihodaru recurge la o aspră lecţie despre felul în care trebuie „a se cita numele istoricilor mari". Luîndu-l de exemplu pe Leon Diaconul, d-sa scrie : „Totuşi nu l-am spus (sic) niciodată simplu Diaconul de teamă să nu fie confundat ... cu însăşi P. Diaconu — criticul nostru", iar ceva mai departe adaugă : „Cum i-ar fi plăcut oare d-sale dacă eu (C. Cihodaru, *n. n.*) aş fi afirmat că migăloasele cercetări asupra valului de piatră din Dobrogea ar fi fost făcute de un istoric cu numele de L. Diaconul" (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 276). Aşadar, dincolo de deriziunea al cărui obiect a devenit numele nostru, cititorul trebuie să înţeleagă că nu este drept ca numele istoricului bizantin Leon Diaconul să fie citat vreodată „simplu Diaconul" sau „L. Diaconul". Fireşte, nu putem să nu fim de acord cu această punere la punct, cu precizarea însă că o eventuală abatere nu-i este permisă nici chiar lui C. Cihodaru. De aceea, este cît se poate de regretabil că cercetătorul ieşean, în pofida doctelor sale recomandări, îşi îngăduie chiar în acelaşi articol (*op. cit.*, p. 267 n. 21), să-l citeze pe Leon Diaconul sub forma L. Diaconu (deci, nici măcar L. Diaconul sau „simplu Diaconul"). Dacă am mai adăuga şi faptul că C. Cihodaru îl citează pe istoricul bulgar Nedkov, o dată V. Nedkov (*op. cit.*, p. 262), iar altă dată Boris Nedkov (*op. cit.*, p. 263) iar pe St. Mihailov îl trnasformă în St. Mihailovici — vom înţelege şi dreptul d-sale de a da sfaturi despre felul cum trebuie citate numele istoricilor mari sau mici.

81 Leon Diaconul, p. 501, r. 28—30. În *note* se spune la un moment dat că „barbarii" altă dată au dobîndit cele mai mari izbînzi şi oraşe şi popoare li s-au apropiat de bună voie..." (Leon Diaconul, p. 501). Ca toparhul să facă astfel de aprecieri trebuiau să treacă cel puţin 15—20 de ani de la venirea pecenegilor în sudul Dunării. Dacă aşa se prezintă situaţia, notam noi (P. Diaconu, *Din nou despre valul* ..., partea a II-a, p. 388) „nu mai poate fi vorba de pecenegii lui Tyrach şi Kegen, deoarece de la venirea lor în Peninsula Balcanică şi pînă în anul 1050 (cînd s-ar data notele, după opinia lui C. Cihodaru), nu se încheiaseră nici patru ani". Acum, istoricul ieşean ne asigură că „toparhul îi cunoştea pe pecenegi din perioada cînd aveau sălaşurile în stepele nord-pontice şi că în însemnări, în cazul dat, e vorba de popoare şi oraşe din regiunile situate în nordul Dunării şi Mării Negre" (*Alte precizări* ..., p. 267), scăpîndu-i din vedere că încă acum cîţiva ani (*Observaţii critice* ..., p. 263), pentru a localiza în Dobrogea evenimentele relatate de toparh, d-sa se întemeia tocmai pe lipsa oraşelor în „nordul Dunării şi al Mării Negre". Astăzi, pentru a ne convinge de existenţa unor oraşe la „nordul Dunării", C. Cihodaru ne trimite la o altă lucrare a d-sale (*Consideraţii în legătură cu populaţia Moldovei în perioada premergătoare invaziei tătarilor*, în *SCŞ* Iaşi <istorie>, XIV, 2, 1963, p. 216) unde la p. respectivă bineînţeles că nu este vorba despre aşa ceva. Mai mult decît atît, în această lucrare, referindu-se la săpăturile de la Dridu, Bucov, Şendreni, Dăneşti şi Erbiceni, C. Cihodaru recunoaşte, în mod indirect, inexistenţa oraşelor în spaţiul nord-dunărean.

82 C. Cihodaru, *Alte precizări* ..., p. 262, nota 4.

83 *Ibidem*, p. 267, nota 21.

84 *Ibidem*, p. 266. Vezi de asemenea şi paginile unde dovedim cum sînt „prelucrate" informaţiile lui Idrisi.

o astfel de metodă se poate, într-adevăr, demonstra că „nici unul din argumentele lui P. Diaconu... nu are valoare". Constantin Porphyrogenetul vorbeşte despre tribul Giazichopon, numai că, împăratul-cronicar îl situează la o depărtare de o jumătate de zi nu de Silistra, ci de Bulgaria. Dar aceasta este cu totul altceva. Cititorul, pe bună dreptate, se poate întreba de ce a procedat astfel C. Cihodaru? Răspunsul este simplu. Reproducînd cu exactitate textul lui Constantin Porphyrogenetul, ar însemna să admitem că tribul Giazichopon se afla în Moldova; prelucrîndu-l un pic, acelaşi trib se mută în Muntenia. Şi în felul acesta se aduce dovada zdrobitoare că P. Diaconu nu are dreptate cînd susţine că pe vremea lui Constantin Porphyrogenetul şi în a doua jumătate a secolului al X-lea pecenegii nu ocupau Muntenia [85].

În primul său articol C. Cihodaru susţinuse că „în comentariile editorului francez *nu există măcar o simplă aluzie* (*s.n.*) pe care să se poată întemeia datarea însemnărilor toparhului la sfîrşitul secolului al X-lea" [86]; dîndu-şi seama că această afirmaţie constituia dovada sigură că d-sa nu consultase cum trebuie nici măcar comentariile lui Hase, astăzi îşi reformulează fraza, asigurîndu-ne că d-sa ar fi afirmat atunci că „în comentarul editorului francez (B. Hase, *n.n.*), nu mai există nici o indicaţie din care să rezulte că după criterii paleografice, însemnările toparhului ar putea fi datate *numai de pe la* (*s.n.*) sfîrşitul secolului al X-lea [87]. Evident, avem de-a face cu o încercare de inducere în eroare a cititorului. În continuare, C. Cihodaru se lansează într-o suită de consideraţii în legătură cu posibilitatea de datare a textelor vechi după criterii paleografice, consideraţii al căror unic scop este de a dovedi că celebrul paleograf B. Hase este tributar unui *parti pris*; căci ce altceva poate însemna afirmaţia că datarea notelor de către Hase, după criterii paleografice, a fost întărită şi de convingerea pe care şi-o făcuse autorul (B. Hase, *n.n.*), că evenimentele descrise s-ar fi petrecut în Crimeea pe la sfîrşitul secolului al X-lea în timpul cneazului kievian Vladimir [88]. Desigur, C. Cihodaru a făcut tot ceea ce omeneşte este posibil pentru a ne arăta că e „ferm convins că după criteriile paleografice cercetate de Ch. Hase, însemnările pot fi datate *puţin ceva mai tîrziu* (subl. C. Cihodaru) decît sfîrşitul secolului al X-lea, nu cu mult dar totuşi ceva mai tîrziu" [89]; şi, acest „*puţin ceva mai tîrziu* decît sfîrşitul secolului al X-lea, nu cu mult dar totuşi, ceva mai tîrziu", este, după opinia lui C. Cihodaru, nici mai mult nici mai puţin, exact mijlocul veacului al XI-lea, mai precis, decembrie 1049 sau ianuarie 1050.

Fixarea datei cînd toparhul se afla la Nipru în limitele celor două luni a fost făcută pe baza „calculelor sale astronomice". Cei care au urmărit articolele lui C. Cihodaru îşi amintesc însă cum mai înainte d-sa ne asigura, tot pe baza *calculelor astronomice*, că toparhul se găsea pe malurile Niprului în decembrie 1050—ianuarie 1051.

Noua datare a fost operată, susţine d-sa, pentru a se înlătura „unele neajunsuri" rezultate din „obiecţiile lui P. Diaconu" [90]. Dar chiar şi aşa, C. Cihodaru tot nu poate evita neajunsurile de care se fereşte. La capătul unor complicate socoteli calendaristice, d-sa ne asigură că funcţionarului bizantin i-au trebuit 3—4 luni [91] (citeşte 5—6 luni, deoarece este vorba de răstimpul dintre august şi decembrie—ianuarie, *n.n.*) pentru a străbate distanţa de la Dunăre la Kiev. Cînd ne gîndim însă că cei 20 000 de pecenegi ai lui Kegen (în numărul cărora intrau copii, femei şi bătrîni) au făcut drumul de circa 200 km, în linie dreaptă, de la Constantinopol la munţii Haemus numai în trei zile, cum o să mai credem că toparhului i-au fost necesare 5—6 luni ca să parcurgă cei 700—800 km distanţă în linie dreaptă pînă la Kiev, şi aceasta în condiţiile unei călătorii grabnice al cărui ţel, *era obţinerea urgentă de ajutor*? Pe de-asupra,

[85] Vezi punctul nostru de vedere în articolul *Despre pecenegi la Dunărea de jos în secolul al X-lea*, în *Studii*, 5, 1965, p. 1123—1129.

[86] C. Cihodaru, *Precizări necesare* ..., p. 1130. Cf. P. Diaconu, *Din nou despre valul*..., partea a II-a, p. 391—392.

[87] C. Cihodaru, *Alte precizări* ...., p. 275.

[88] *Ibidem*.

[89] *Ibidem*, p. 276.

[90] *Ibidem*, p. 278.

[91] *Ibidem*, p. 279.

dacă toparhul s-a dus la Kiev, de ce a fost obligat să traverseze Niprul? Se ştie doar că marele oraş se afla pe malul drept al fluviului.

Toate aceste nedumeriri nu şi-ar fi găsit locul aici dacă C. Cihodaru admitea dintru început că prezenţa ,,toparhului" la Nipru, consemnată în primul fragment al notelor, nu are nici o legătură cu călătoria acestuia la ,,stăpînitorul de la nord de Dunăre" relatată în acel de al treilea fragment al notelor; cu alte cuvinte, dacă ,,stăpînitorul de la nord de Dunăre" nu era identificat cu vreun cneaz al Kievului, fie el şi Iaroslav.

Pornind de la o astfel de identificare, fireşte, că istoricul ieşean a fost obligat să admită că ruşii kievieni stăpîneau pe vremea lui Iaroslav ,,regiunile dunărene" [92]. Altfel d-sa n-ar fi avut cum explica gestul ,,stăpînitorului de la nord de Dunăre" de a dărui toparhului o satrapie *situată* dacă nu în Muntenia, cel puţin în Moldova.

Din însemnări, însă, aflăm că toparhul în călătoria de la Nipru la reşedinţa sa este obligat să străbată ţinuturi duşmănoase. Dacă drumul dintre Nipru şi Dunăre trecea, în mod obligatoriu, prin regiuni controlate de inamici ai ,,toparhului" şi, deci ai lui Iaroslav, cine — în afară de C. Cihodaru — mai poate admite o stăpînire a ţinuturilor dunărene de către kievieni, la mijlocul secolului al XI-lea? Acest inconvenient pare-se că l-a sesizat şi istoricul ieşean, de vreme ce se grăbeşte să adauge că ,,dominaţia cnejilor chievieni în regiunile dunărene" avea un caracter ,,superficial, şubred şi de scurtă durată" [93]. Dacă am interpreta — în lumina demonstraţiei lui C. Cihodaru — ştirea potrivit căreia ,,stăpînitorul de la nord de Dunăre" i-a dat toparhului nu numai o satrapie ci şi ,,autoritatea" asupra reşedinţei sale — ajungem la paradoxala concluzie că Iaroslav, în virtutea ,,caracterului superficial, şubred şi de scurtă durată" al dominaţiei sale asupra Munteniei şi Moldovei — controla, în forma cea mai eficace, situaţia politică din Dobrogea bizantină.

Încurcîndu-se în propria-i argumentare, la capătul articolului său C. Cihodaru propune spre uimirea cititorului, mutarea capitalei toparhului la Cetatea Albă; şi cu aceasta d-sa şi-anulat singura parte pozitivă a contribuţiilor adică: localizarea în Dobrogea a evenimentelor povestite de toparh.

Ajungînd aici trebuie să recunoaştem că n-am epuizat seria gravelor erori care fac inutilizabilă contribuţia lui C. Cihodaru.

Nereuşita lui C. Cihodaru se datorează, în primul rînd, necunoaşterii izvoarelor literare şi a celor arheologice, iar în al doilea rînd, necunoaşterii lucrărilor de specialitate.

Lipsa totală a unor dovezi pentru tezele d-sale se încearcă a fi suplinită adeseori prin afirmaţii făcute ad-hoc şi apoi puse pe seama noastră. Dacă ar fi să-l credem, noi l-am fi învinovăţit pe N. Bănescu de necunoaşterea realităţilor sud-dunărene din a doua jumătate a secolului al X-lea [94] şi că tot noi am fi vorbit despre *o proverbială frică a lui Iaroslav al Kievului* [95]. Este inutil să adăugăm că în ce ne priveşte noi n-am publicat niciodată şi nicăieri astfel de afirmaţii. Ele sînt o pură invenţie după cum tot invenţie este seria de clişee verbale de genul ,,joc al datărilor", ,,mă voi cázni" etc. pusă de autor pe seama noastră.

La sfîrşitul intervenţiei noastre putem constata că C. Cihodaru ,,a intervenit în această discuţie... fără să fi avut grija cuvenită de a se informa precis asupra datelor pe care-şi întemeiază informaţiile. Şi-a închipuit că-şi poate impune tezele, adoptînd un limbaj neobişnuit în discuţiile ştiinţifice sau pe calea denaturării faptelor. Încheiem aici dezbaterea cu concluzia că nici unul din argumentele... [d-sale] nu are valoare şi nu poate să convingă pe cei care, în adevăr, cunosc realităţile dobrogene din secolele X—XI" [96].

Petre Diaconu

---

92 *Ibidem*, p. 275.
93 *Ibidem*.
94 *Ibidem*, p. 268.
95 *Ibidem*, p. 280.
96 *Ibidem*.

Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, 1966, 168 p., 45 figuri în text şi 12 planşe. Publicată de Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti.

Lucrarea este o prezentare de ansamblu, am putea spune monografică, a culturii Tei, cultură a epocii bronzului mijlociu şi tîrziu din Muntenia, pînă acum relativ puţin cunoscută. Rezultat al unor cercetări asidue de nouă ani, constînd atît din săpături arheologice sistematice, cît şi din prelucrarea bogatului material inedit din colecţiile Muzeului oraşului Bucureşti, lucrarea reprezintă o etapă importantă pentru studierea epocii bronzului din Muntenia. Autorul este cu siguranţă cel mai bun cunoscător al materialului culturii Tei şi de acest fapt trebuie ţinut seama în examinarea diverselor teorii, afirmaţii sau aprecieri (din cursul lucrării.

Întrucît cartea a apărut în limba română în afară de un scurt rezumat francez care însoţeşte lucrarea, V. Leahu a publicat principalele teze despre cultura Tei în articolul, *Aperçu de la périodisation de l'évolution de la civilisation de Tei,* în *Dacia,* N.S., X, 1966, p. 191—208) şi este accesibilă tuturor cititorilor acestei recenzii, nu vom face o prezentare detaliată ci ne vom mulţumi în a sublinia doar realizările principale ale ei, urmînd a expune pe parcurs părerile şi obiecţiile noastre privitor la unele probleme mai controversate.

Încă din examinarea tablei de materii cititorul este izbit de modul judicios de alcătuire al planului lucrării, impresie ce se adînceşte pe măsura lecturii, vădind maturitatea cu care autorul abordează problemele culturii Tei. După un amplu şi documentat istoric al cercetărilor privind cultura Tei, V. Leahu analizează răspîndirea pe hartă a descoperirilor şi ajunge la concluzia că purtătorii acestei culturi au preferat zona păduroasă cu o bogată reţea hidrografică dintre Mostiştea, Dîmboviţa şi Argeş avînd tendinţa, cu timpul, să se extindă pe Dîmboviţa în sus, pătrunzînd la un moment dat în Ţara Bîrsei. În acelaşi timp triburile Tei par a fi evitat zonele de stepă aridă ale Bărăganului şi ale Burnasului, zone ce au fost doar controlate şi efemer folosite, mai mult din motive legate de creşterea vitelor.

În capitolul următor autorul se crede îndreptăţit, în stadiul actual al cercetărilor, să procedeze la o nouă denumire a succesiunii celor cinci faze ale culturii Tei cunoscute în prezent, pe care le numerotează cu cifre romane de la I la V. Se obţine astfel următoarea schemă :

Denumire V. Leahu		*Denumire veche, propusă de Al. Vulpe*
faza Tei I	=	= faza Tei-Căţelu Nou
” Tei II	=	= ” Tei-Tei
” Tei III	=	= ” Tei-Stejar
” Tei IV	=	= ” Tei-Fundeni
” Tei V	=	= ” Tei-Fundenii Doamnei

Autorul prezintă în continuare raţiunile succesiunii diverselor faze ale culturii Tei şi trăsăturile caracterizînd fiecare fază în parte. V. Leahu foloseşte în acest scop, atît analiza tipologică, cît şi observaţiile stratigrafice de la Novaci şi reconsideră astfel vechea periodizare a lui D. Rosetti după care faza Tei-Tei

(II după V. Leahu) se situa între fazele Tei-Stejar şi Tei-Fundeni (respectiv III şi IV după Leahu), constituind punctul culminant al culturii.

Problema este, dacă poate fi oportun în stadiul de faţă al cercetărilor să procedăm la o periodizare a culturii Tei cu ajutorul cifrelor, lucru care implică în mare măsură un caracter de schemă, de rigiditate şi aceasta în cazul unei culturi ce evident va mai produce surprize tocmai în domeniul periodizării ei. În lucrarea noastră mai veche despre periodizarea culturii Tei (*Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 327) am pledat pentru denumirea fazelor Tei prin adăugarea numelui aşezării ce caracterizează fiecare fază în parte (vezi mai sus echivalentele noastre şi periodizarea lui V. Leahu), denumire de altfel folosită în mod uzual în limbajul cercetătorilor încă de multă vreme. Această clasificare ni se pare mult mai flexibilă, avînd avantajul de a putea fi completată cu prilejul fiecărei noi descoperiri, fără să ducă la confuziile atît de frecvent produse de periodizările bazate pe cifre sau litere. Or, fără a pretinde cunoaşterea surprizelor pe care ni le poate oferi viitorul, este sigur că în următoarele chestiuni mai incomplet cercetate, periodizarea culturii Tei va trebui să sufere schimbări şi anume :

1) Existenţa unei faze mai vechi decît Tei-Căţelu (Tei I) poate fi postulată datorită argumentării încă insuficiente privind trecerea Cultura Glina→cultura Tei ; de altfel autorul însuşi spune la p. 150 : „Necunoscîndu-se sigur substratul pe care iniţial s-a format cultura Tei, nu se poate şti precis nici momentul cînd s-a petrecut formarea culturii, într-o *primă etapă* a acestui proces. Tot în viitor rămîne să se vadă dacă geneza culturii Tei *a început* într-o fază avansată sau tîrzie a primei perioade a epocii bronzului ; sau dacă aceasta s-a petrecut o dată cu trecerea la a doua perioadă a epocii ...”

2) Oare faza Tei-Căţelu (Tei I), sporadic atestată şi cu o intensitate de locuire, în raport cu alte faze ale aceleiaşi culturi, mai mică, explică toată evoluţia culturii Tei în intervalul corespunzător fazelor IC_4 (sau IC_3) — Ib a culturii Monteoru ? La această întrebare, pe care ne-am mai pus-o şi înainte (*op. cit.* p. 327), V. Leahu ne răspunde că poate cultura Tei şi Monteoru nu şi-au început existenţa în acelaşi timp, cultura Monteoru fiind eventual mai veche, că o fază a culturii Monteoru nu va fi durat în timp întocmai cît o fază a culturii Tei. Trebuie spus că în momentul de faţă nu există indicii după care cultura Monteoru să fi început cu mai mult de o etapă (faza IC_4 = Schneckenberg B) mai devreme decît cultura Tei. Pe de altă parte, două dintre fazele iniţiale ale culturii Monteoru (IC_3 şi IC_2) au avut, cel puţin prima, o durată remarcabilă (La Monteoru şi în alte aşezări se cunosc mai multe niveluri ale fazei IC_3). Aşadar, în condiţiile perioadei mijlocii a bronzului, perioadă de relativă înflorire culturală şi materială, este neverosimil de admis faptul că faza Tei-Căţelu să fi acoperit tot intervalul corespunzător fazelor IC_3 — Ib din cultura Monteoru.

3) Autorul însuşi remarcă (p. 45 şi mai ales p. 154) probabilitatea ca între fazele Tei-Căţelu (I) şi Tei-Tei (II) să se interpună încă un aspect, care să explice mai bine dezvoltarea tipologică-evolutivă a culturii Tei. La p. 156 Leahu vorbeşte chiar de posibilitatea subîmpărţirii fazei Tei-Tei (Tei II) în două : II a şi II b.

4) În sfîrşit, diversitatea tipologică a materialului cuprins în faza Tei-Stejar permite ipoteza — pentru care există şi unele indicii în succesiunea stratigrafică de la Novaci (cf. Al. Vulpe şi Valentina Veselovschi Buşilă, *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 93 şi p. 108 şi urm.) — după care faza respectivă ar putea fi la rîndul ei subîmpărţită în două subfaze.

Acestea sînt principalele obiecţii pentru care continuăm să recomandăm nomenclatura, de fapt cea mai folosită în limbajul arheologic curent, în care fazele culturii Tei sînt denumite prin nume de localităţi precedat de genericul *Tei*. De altfel atragem atenţia că toate obiecţiile mai sus formulate, colegul V. Leahu a avut prudenţa să le ia în discuţie şi să le recunoască importanţa, de aceea ne este greu să pricepem dece totuşi lasă să se înţeleagă că denumirea propusă de el are un caracter durabil, definitiv, iar eventuale noi aspecte, pe care descoperirile viitoare cu

siguranţă le vor scoate la iveală, să fie considerate doar ca *etape* ale actualelor *faze*, obligînd astfel pe cercetător să accepte o schemă rigidă, ce se va putea dovedi chiar artificială.

Dar cercetătorul care îşi va da osteneala să compare criteriile celor două sisteme de periodizare va observa că nu există în fond o nepotrivire majoră de păreri în ce priveşte definirea fazelor în parte — lucrul, după părerea noastră, cel mai important — că „diferendul" se reduce mai cu seamă la o chestiune de nomenclatură. În acest caz este recomandabil să nu se procedeze cu uşurinţă la noi denumiri doar de dragul obţinerii paternităţii unei noi periodizări, fapt ce are ca rezultat sigur doar îngreuiarea cercetării prin complicaţii inutile şi confuzii (un exemplu al celor spuse pînă aici este periodizarea propusă de D. Berciu în *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 173 şi urm., care, deşi foloseşte denumirile fazelor întrebuinţate de V. Leahu, acestea un coincid decît în parte cu periodizarea acestuia; vezi şi tabelul sincronic la Berciu, p. 148, fig. 12).

După această scurtă digresiune să revenim la firul lucrării lui V. Leahu. După o examinare a tipurilor de aşezări, locuinţe şi gropi — din păcate materialul documentar, mai ales în ce priveşte locuinţele, este încă foarte redus — autorul analizează uneltele de producţie, armele şi obiectele de podoabă. Trebuie remarcată importanţa pe care o reprezenta pentru purtătorii culturii Tei folosirea uneltelor de silex; materia primă era adusă din platforma prebalcanică. În ce priveşte armele, Leahu subliniază în mod just întrebuinţarea măciucii ca „armă preferată de triburile Tei", dar evită discutarea problemelor legate de importantele depozite de la Tufa şi Perşinari, al căror loc de descoperire cade din plin în aria culturii Tei. În nota de la p. 81 V. Leahu motivează acest fapt — după părerea noastră nejustificat — că, „deşi la Perşinari a fost identificată o aşezare Tei, acolo regiunea pare să fi fost mai mult în sfera de activitate a triburilor Monteoru". Or se ştie că în acea zonă singurele descoperiri ale acestei din urmă culturi aparţin fazei IC_4 (cea mai veche), cronologic anterioară depozitului de la Perşinari. Acesta, ca şi cel de la Tufa, aşa cum am arătat într-o lucrare mai veche (*SCIV*, *X*, 1959, 2, p. 275), se situează cîndva în intervalul de timp dintre fazele Monteoru IC_3—Ia, deci poate fi atribuit culturii Tei cu foarte multă probabilitate, nu ipotetic, cum afirmă V. Leahu la p. 74, nota 1.

Un capitol important al lucrării îl constituie analiza ceramicii care, după o prezentare a caracterelor ei generale, este studiată în amănunţime pe faze. Întreg acest capitol dovedeşte extrem de buna cunoaştere de către autor a întregului material Tei pe care l-a avut la îndemînă. Cu mult regret trebuie totuşi să scoatem în evidenţă, ceea ce după părerea noastră reprezintă lipsa principală a lucrării: absenţa unei anexe-catalog, care să ilustreze numeroasele materiale provenind din săpăturile vechi ale lui D. Rosetti ce zac încă în mare parte inedite în depozitele Muzeului oraşului Bucureşti. Este evident că V. Leahu a studiat aceste materiale, care — chiar dacă de multe ori nu se mai cunoaşte nimic privitor la condiţiile de descoperire, iar uneori nici nu se mai ştie cu siguranţă aşezarea din care provin — reprezintă totuşi o bază documentară pentru analiza tipologică. Publicarea acestui material şi-ar fi găsit în lucrarea pe care o recenzăm locul şi momentul potrivit.

Autorul consacră în continuare un capitol celor cîtorva reprezentări antropomorfe de lut ars, despre care crede că sînt în legătură „cu un cult al fertilităţii, de esenţă şi tradiţie matriarhală, constituind în epoca bronzului — patriarhală — o supravieţuire de ordin suprastructural" (p. 132). După părerea noastră aceste figurine par a fi mai degrabă legate de anumite practici de magie decît de un cult anume şi n-ar avea deci nici un raport cu figurinele neolitice propriu-zise. Se ştie că reprezentări aidoma celor din cultura Tei se regăsesc nu numai în epoca bronzului dar şi în cea a fierului şi în multe cazuri s-a putut vedea clar caracterul lor magic prin o serie de acţiuni secundare întreprinse în vechime asupra lor sau prin însuşi modul de reprezentare.

Capitolul următor tratează despre ritul funerar şi este evident foarte succint, deoarece

şi materialul documentar se rezumă la cîteva morminte izolate.

În continuare autorul discută problemele formării şi evoluţiei culturii Tei. Dintre culturile epocii timpurii a bronzului care au contribuit la formarea culturii Tei, desigur culturile Glina şi Folteşti II sînt cele ce pot fi astăzi cel mai serios luate în consideraţie. În mod just V. Leahu respinge astfel teza lui D. Berciu după care cultura Cernavoda ar fi avut, în geneza culturii Tei, „un rol important" (D. Berciu, *Contribuţii* ..., Bucureşti, 1963, p. 137 şi reluată în *Zorile* ..., 1966, p. 174), arătînd că pretinsele cioburi cu ornamente spiralice găsite la Cernavoda s-au dovedit a fi hallstattiene (aparţin de fapt culturii Basarabi, Ha C). V. Leahu scoate în evidenţă componenta autohtonă pe care cultura Tei o moşteneşte din cultura Glina, în a cărei arie se şi înscrie. Dar faptul cel mai curios este că în faza arhaică a culturii Tei (faza Căţelu Nou) filonul autohton este mai bine reprezentat de fondul Folteşti II. Elemente de tradiţie Glina apar mai ales în faza Tei-Tei. Această constatare îl face pe autor să pună problema existenţei unui alt centru genic al culturii Tei decît zona din jurul Bucureştiului şi a faptului că purtătorii fazei Tei-Căţelu se întindeau pe un teritoriu mult mai întins decît cel constatat pînă în prezent. În acelaşi timp V. Leahu recunoaşte că nici una din aceste probleme ale originii culturii, cît şi cea a originii tehnicii decorului prin împunsături succesive, nu pot fi rezolvate în momentul de faţă. Singurul lucru sigur este „că cultura Tei este o manifestare *autohtonă* a epocii bronzului din România, întrucît procesul de formare al acestei culturi s-a desfăşurat în principal prin preluarea, dezvoltarea şi transfigurarea unui puternic filon indigen de factură Folteşti II sau Glina" (p. 150 şi urm.). Este meritul autorului de a nu se fi lăsat ademenit de una sau alta din ipoteze, ci de a fi prezentat în mod obiectiv, aşa cum convine metodelor arheologice moderne, stadiul de pînă acum al informării şi discuţiilor privind formarea culturii Tei.

Discutînd apoi evoluţia culturii Tei, V. Leahu relevă o serie de paralelisme cronologice cu culturile învecinate, bazîndu-se atît pe tipologie cît şi pe elementele de suport constatate în aria culturii Tei şi a culturilor Wietenberg, Verbicioara, Monteoru şi Noua. În acest sens este regretabil că nu prezintă un tabel sincronic sau măcar nu reproduce tabelul publicat de noi (în *Dacia*, N. S., VIII, p. 328, fig. 8), cu atît mai mult cu cît în această privinţă concluziile noastre nu prezintă nici o deosebire majoră. Este important faptul că, în ceea ce priveşte paralelismul cu cultura Wietenberg, autorul ia în consideraţie şi rezultatele săpăturilor recente de la Derşida (jud. Sălaj), unde pentru prima oară s-a obţinut o succesiune stratigrafică a mai multor faze Wietenberg. V. Leahu precizează că fragmentul Wietenberg de la Băneasa (găsit în aşezarea aparţinînd fazei Tei-Stejar) poate fi atribuit fazei Wietenberg II de la Derşida, ceea ce implică apariţia mai timpurie a fazei Tei-Stejar. Pînă acum cunoaştem relaţia Tei-Stejar = Monteoru IIa. Pe de altă parte însă Wietenberg II se situează mai ales în intervalul corespunzînd fazelor Monteoru IC_2— Ia, ceea ce ar corespunde fazei Tei-Tei a culturii Tei. Bineînţeles ar fi cu totul prematur să continuăm discuţia şi să tragem vreo concluzie, dată fiind puţinătatea de date la dispoziţie, dar faptul relevă o dată mai mult stadiul încă incert al cronologiei şi evoluţiei fazelor culturii Tei, chestiune pe care o discutam mai sus.

În încheiere V. Leahu prezintă un tablou de ansamblu al evenimentelor de ordin arheologic şi istoric ce au determinat apariţia, evoluţia şi descompunerea culturii Tei. Autorul arată că primele trei faze constituie procesul de apariţie şi de afirmare ascendentă a culturii Tei, iar ultimele faze „reflectă dezagregarea treptată şi sfîrşitul culturii". Fenomenul cel mai de seamă care a dus în cele din urmă la transfigurarea acestei culturi este, după V. Leahu, penetraţia dinspre vest (din cultura Gîrla Mare şi Verbicioara) a unui curent nou atît din punct de vedere etnic cît şi cultural. Acest curent care îşi are explicaţia în preliminariile marilor migraţii egeice, constituie — ca şi curentul răsăritean care a dus la formarea culturii Noua — elementul precumpănitor în modificarea structurii economice, culturale şi

factice din Cîmpia Dunării. După părerea noastră însă, acest fenomen pare a avea mai degrabă un caracter cultural. Modificarea structurii economice — trecerea de la o economie echilibrată la una cu precădere pastorală — a fost desigur determinată şi de nesiguranţa pe care o prezenta o economie stabilă, legată de glie, din pricina incursiunilor unor elemente străine, dar etnicul acestor elemente şi mai ales importanţa rolului lor este practic imposibil de determinat în stadiul de faţă al cercetărilor. Unificarea treptată a culturilor Tei şi Verbicioara este o consecinţă a acestor evenimente, dar continuitatea fondului local de la epoca bronzului pînă în Hallstatt în Oltenia şi Muntenia este evidentă.

În sfîrşit ne exprimăm rezerve faţă de părerea lui V. Leahu, după care ipoteza sfîrşitului culturii Tei datorită pătrunderii în Muntenia a culturii Noua ar avea în continuare şanse de confirmare. Identificarea unei aşezări Noua la Largu, pe Călmăţui, implică prezenţa acestei din urmă culturi în cîmpia Brăilei, într-o zonă care înainte vreme era controlată de purtătorii culturii Tei, dar faptul nu pare a fi avut consecinţe mai largi. După părerea noastră, în faza Tei-Fundenii Doamnei, cultura Tei nu mai reprezenta un grup omogen, ci era parte integrantă din complexul Tei-Verbicioara, a cărui evoluţie spre Hallstattul vechi apare în mod convingător demonstrată (vezi în acest sens şi teza lui D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur*, în *Dacia*, N. S., V, p. 160).

Cu aceste observaţii, apreciem lucrarea lui V. Leahu ca o contribuţie esenţială la cunoaşterea unei părţi a epocii bronzului de pe teritoriul României.

Alexandru Vulpe

E. A. Rikman şi I. A. Rafalovici, *К вопросу о соотношении черняховской и раннеславянской культур в Днепровско-Дунайском междуречье*, în *KS*, Moscova, 105, 1965, p. 42—58, 4 fig., 2 tabl., 73 referiri.

Scopul lucrării prezentate aici, aşa cum rezultă chiar din titlul ei, este acela de a răspunde la întrebarea dacă între cultura Cerneahov şi cultura slavă timpurie (secolele VI—VII e. n.) există continuitate şi înrudire, mai precis, dacă există o legătură filogenetică.

Răspunsul, presupunînd o analiză arheologică comparativă de ansamblu, are evident implicaţii în rezolvarea a două însemnate probleme ce depăşesc cadrul geografic al spaţiului nistro-dunărean.

Prima — mai complexă şi mai mult discutată astăzi — este problema apartenenţei etnice a diferiţilor purtători ai culturii Cerneahov, pe care Rikman şi Rafalovici o privesc din unghiul participării sau neparticipării elementului slav. În funcţie de aceasta, cea de-a doua problemă — aceea a datei la care a început pătrunderea slavilor în spaţiul amintit — poate căpăta o rezolvare în sensul stabilirii unui *terminus post quem*.

Trebuie de la început să o spunem că deşi aceste probleme nu-şi află aici o rezolvare pe deplin satisfăcătoare, atenţia şi minuţiozitatea cu care autorii citaţi procedează la compararea diferitelor elemente culturale cerneahoviene şi slave şi la reliefarea deosebirilor de amănunt sau de ansamblu corespunzătoare, rămîn merite incontestabile ale lucrării. Concluziile acesteia, să anticipăm, se deosebesc principial de opinia cvasi-unanim acceptată, de la Hvoiko pînă astăzi, de cercetătorii ruşi şi sovietici, opinie după care slavii au fost principalii sau chiar unicii purtători ai culturii Cerneahov.

Ca să nu mergem prea mult înapoi vom aminti, de exemplu, că pentru B. A. Ribakov [1] cerneahovienii dintre Nistru şi Prut sînt tiverţi şi că după părerea exprimată de

[1] B. A. Ribakov, *Календарь IУ в. из земли Полян*, în *SA*, 4, 1962, p. 67.

Mahno [2] şi Braicevski [3], cultura Cerneahov — „slavă" evoluează pînă în secolul al VII-lea al e. n., trecînd apoi treptat în cultura Rusiei Kieviene.

În ultima vreme se poate distinge un curent — din ce în ce mai bine reprezentat — care, pornind de la o mai atentă examinare a izvoarelor scrise şi mai ales a celor arheologice, pune la îndoială într-o formă sau alta caracterul slav al culturii Cerneahov. Numind aici pe V. V. Kropotkin [4] şi pe V. P. Petrov [5] trebuie să notăm în acelaşi timp o întărirc a curentului opus căruia i s-a raliat de curînd V. D. Baran [6].

Trecînd în revistă pe cei mai însemnaţi exponenţi ai orientărilor mai sus-amintite, autorii articolului pe care-l prezentăm subliniază că cercetătorii români în unanimitate nu-i socotesc printre purtătorii culturii Cerneahov pe slavi, care, după cum se ştie, au pătruns pe teritoriul României abia în secolul al VI-lea e. n.

În sfîrşit, prezentînd mai pe larg părerile lui G. B. Feodorov [7], pe care, după cum vom vedea, le împărtăşesc în bună măsură, Rikman şi Rafalovici îşi manifestă preferinţa pentru o poziţie care, deşi se încadrează în noua orientare, păstrează unele puncte comune cu cea veche. Astfel, autorii privesc cu ochi critic felul în care uneori Feodorov caută analogii între cultura Cerneahov şi cea slavă (în arme, podoabe, locuinţe), dar pe de altă parte acceptă uşor, pe baza discutabilei menţiuni a *venedilor* din Tabula Peutingeriană, concluzia acestuia cu privire la prezenţa unui element etnic slav, ce-i drept calificat ca „neînsemnat", în mijlocul purtătorilor culturii Cerneahov.

Există aşadar, după cercetătorii sovietici, posibilitatea teoretică de a deosebi unele elemente comune ale celor două culturi mai sus-amintite, elemente care să reprezinte aportul slav în cultura Cerneahov şi în acelaşi timp legătura de continuitate între ele. Pornind de la acest punct de plecare teoretic, Rikman şi Rafalovici se opresc asupra spaţiului nistro-dunărean, care la începutul erei noastre, în ciuda aşezării, mai îndepărtate sau mai recente, a numeroase elemente alogene — celţi, bastarni, sarmaţi, germani — reprezenta în continuare un puternic nucleu de vieţuire a triburilor nord-tracice.

Pentru studierea raportului dintre monumentele cerneahoviene şi cele slave timpurii din această regiune, cei doi cercetători sovietici pornesc de la precizarea limitelor cronologice. Elementele de datare amintite cu această ocazie — fibule, amfore, pahare de sticlă şi în sfîrşit monede — ne arată că data superioară de existenţă a culturii Cerneahov este aici, ca şi în România, sfîrşitul secolului al IV-lea — primii ani ai secolului al V-lea e. n. Totul ne îndreptăţeşte de altfel să credem că pe întreaga sa arie de răspîndire, această cultură a dispărut cel mai tîrziu la începutul secolului al V-lea e. n.

Pe de altă parte, fibulele digitate, săgeţile de tip avaric (Orhei), monedele bizantine (Lopatna şi Alcedar) datează apariţia monumentelor slave timpurii cel mai devreme în

[2] E. V. Mahno, *Ягнятинська археологична экспедиція*, în *ArhPam*, Kiev, 3, 1952, p. 159.

[3]. M. I. Braicevski, *К истории лесостепной полосы Восточной Европы в I т. н. э.*, în *SA*, 3, 1957, p. 124, aduce ca argumente în favoarea tezei sale evoluţia ornamentului în val din secolul al IV-lea pînă în ceramica kieviană, sau derivarea fibulei digitate din fibula cu semidisc caracteristică pentru portul cerneahovian, ignorînd faptul că aceste elemente culturale au avut o răspîndire teritorială şi etnică ce depăşeşte considerabil pe cea a culturilor în discuţie.

[4] V. V. Kropotkin, *Клады римских монет на территории СССР*, 1961, p. 31—32. Vezi comunicarea aceluiaşi la Congresul de arheologie slavă de la Varşovia, 1965, în volumul *Тезисы докладов советской делегации на I Международном Конгрессе славянской археологии в Варшаве*, Moscova, 1965, p. 15—17.

[5] Cf. *MIA*, 108, 1963, p. 209—233.

[6] V. D. Baran, *Общие черты культур римского и раннесредневекового времени на территории Северного Прикарпатья и Юго-Западной Волыни*, Comunicare la Congresul de la Varşovia, 1965, în volumul *Тезисы докладов советской делегации...*, p. 13—15.

[7] G. B. Feodorov, *Население Прутско-днестровского междуречья в I тыс. н. э.*, în *MIA*, 89, 1960, p. 65 şi *passim*.

secolul al VI-lea e. n. Rezultă de aici, între cele două culturi, un hiat cronologic apreciat de autori la cîteva decenii, şi care practic este de minimum un secol.

În continuare, este analizat caracterul locuirii (frecvenţa, durata şi modul de aşezare, tipul de locuinţă etc.), unde deosebirile categorice predomină asupra asemănărilor care, precizăm noi, au un caracter general, nespecific. Merită să reţinem dintre datele amintite aici că monumente din primele secole ale erei noastre sînt cunoscute pe teritoriul cuprins între Nistru şi Prut în peste 500 de puncte, în timp ce a doua jumătate a aceluiaşi mileniu este documentată în numai 120 de puncte, dintre care doar 22 se datează în secolele VI—VII e. n.

În domeniul ritului şi ritualului funerar, lucrurile nu sînt mai puţin clare. Necropolelor birituale cerneahoviene, în care, pe măsura trecerii timpului, pare să predomine inhumaţia, li se opune practicarea exclusivă a incineraţiei la slavi, caracterizată prin depunerea oaselor calcinate în groapă, mult mai rar în urnă neacoperită. Acest ritual este deosebit de obiceiul cerneahovian predominant de depunere a resturilor incineraţiei în urne acoperite cu capac.

Paralela este continuată în domeniul inventarului aşezărilor şi necropolelor cu deosebită privire asupra ceramicii. Cea lucrată la roată, reprezentînd în aşezările cerneahoviene dintre Nistru şi Prut (Sobari, Comrat, Delacheu, Budeşti), un procentaj între 96,2 şi 99,5%, iese din discuţie datorită lipsei aproape complete a acestei categorii în aşezările slave. Autorii amintesc cu această ocazie descoperirea în aşezarea din secolele VI—VII e. n. de la Hanska II a unei cantităţi mici de ceramică lucrată la roată, prezentînd apropieri cu o anumită specie cerneahoviană. La nivelul informaţiei de care dispun, cercetătorii sovietici pun această ceramică în legătură cu tipul, numit de ei, Ciurel, care aparţine complexului cultural autohton îndeobşte cunoscut sub denumirea Ipoteşti-Ciurel-Cîndeşti.

Comparaţia ceramicii lucrate cu mîna, prezentînd avantajul unei fidele şi îndelungate reflectări a specificului etnic, duce din nou la concluzia lipsei de legătură între cultura Cerneahov şi cea slavă timpurie. Repertoriile de forme ale celor două culturi, ponderea şi variantele diferitelor tipuri, sînt în esenţă deosebite, astfel că asemănarea unor forme de oale sau strachini se explică doar prin accident în condiţiile varietăţii naturale de execuţii cu mîna a unor tipuri mai mult sau mai puţin cristalizate. Precizări mai temeinice ar fi putut aduce aici, credem noi, o analiză comparativă a compoziţiei pastei, a felului arderii etc., eventual executată prin metodele proprii ştiinţelor exacte.

Am anticipat mai sus asupra uneia dintre concluziile încercării, repetăm merituoase şi necesare, întreprinse de Rikman şi Rafalovici. În contradicţie cu celelalte concluzii ale lucrării, ideea prezenţei slavilor în spaţiul discutat, încă din secolul al III-lea e. n., bazată pe o ştire scrisă discutabilă se vădeşte a fi lipsită de temei şi din punct de vedere arheologic. Acele rare şi izolate elemente din cultura Cerneahov care îşi află analogii în cultura slavă timpurie, sînt, după părerea noastră, fie simple accidente (forma unor vase), fie fenomene condiţionate de fapte istorice similare (lipsa aşezărilor întărite), ori, în sfîrşit, este vorba de bunuri culturale a căror circulaţie depăşind aria despre care vorbim, se vădesc a nu fi caracteristice unui singur etnos (vezi originea şi evoluţia fibulei digitate). Prezenţa chiar şi simbolică a slavilor în masa purtătorilor culturii Cerneahov care, după cum chiar Rikman şi Rafalovici o spun, era compusă din traci, sarmaţi, bastarni, goţi, heruli şi taifali, rămîne astfel un postulat care pretinde, pentru a căpăta greutate, alte dovezi decît cele aduse pînă acum.

Cu această rezervă nu ne rămîne decît să subliniem caracterul just, întemeiat al concluziilor articolului care consistă în excluderea oricărei legături genetice directe între *cultura Cerneahov neslavă* şi *cultura slavă timpurie*. Cercetătorii citaţi, pe bună dreptate, înlătură explicaţia degradării aceleiaşi culturi slave din „stadiul cerneahovian" în cel caracteristic secolelor VI—VII e. n., ca urmare a decăderii civilizaţiei antice tîrzii şi eventual ca urmare a migraţiei hunilor.

Monumentele — aşezări şi necropole — ale culturii slave timpurii au apărut în cursul

secolului al VI-lea, în spaţiul dintre Nistru şi Dunăre ca urmare a migrării slavilor în cadrul mai larg al expansiunii lor spre graniţele bizantine.

Cercetările paleo-antropologice şi în special cele sintetizate mai recent de M. S. Velikanova [8] confirmă concluziile care se impun pe plan arheologic. Faptul că tipul antropologic atestat în necropolele slave din secolul al X-lea e. n. se deosebeşte categoric de cel caracteristic necropolelor cerneahoviene constituie o dovadă în plus a caracterului alogen al slavilor în raport cu populaţia predominant tracică a spaţiului nistro-dunărean din prima jumătate a mileniului I al erei noastre.

Mircea Babeş

Journées d'Études, (Ministère de l'Education Nationale et de la Culture, Organisation des Études. Méthodes, stages de formation et de perfectionnement du personnel et matériel didactique), 36, 1967, *Langues Anciennes*, (Conférences de la Société d'Études Latines de Bruxelles 1963–1964) 144 p. + 8 pl; 37, 1967, *Langues Anciennes* (Conférences de la Société d'Études Latines de Bruxelles 1964–1965) 93 p. + 4 pl.

Aşa cum aflăm din paginile semnate de Guy Cambier, *Les activités pédagogiques de la Société d'études latines de Bruxelles*, care deschid primul volum (p. 5–9) conferinţele au fost organizate de comitetul de direcţie al societăţii de studii latine, bine cunoscută la noi prin publicaţiile sale: revista *Latomus* şi colecţia *Latomus*, în care au fost găzduite de altfel şi studii ale unor cercetători români.

O scrisoare a comitetului de direcţie al societăţii prin care anunţă latiniştilor organizarea primului ciclu de conferinţe, reprodusă de Guy Cambier, ne face cunoscut scopul acestora. Susţinute de personalităţi marcante, în subiecte pe care le-au studiat îndelung, ele urmau să aibă un caracter sintetic şi să se distingă printr-o înaltă ţinută ştiinţifică, dar şi prin grija pentru nevoile învăţămîntului secundar.

Cu excepţia conferinţei lui R. Étienne, *L'univers de la peinture pompéienne*, publicată în volumul *La vie quotidienne à Pompéi*, Paris, 1967 (asupra căruia vezi recenzia semnată de D. M. Pippidi, în *Studii Clasice*, IX, 1967, p. 362–363) şi a celei a lui M. Durry, *Travaux récents sur Pline le Jeune* din care se publică doar un rezumat, ambele din al doilea ciclu, conferinţele sînt publicate integral, fiind însoţite şi de un aparat critic mai mult sau mai puţin dezvoltat.

Dacă de utilitatea iniţiativei de a organiza cicluri de conferinţe, urmărind îmbogăţirea sistematică a cunoştinţelor şi culturii latiniştilor din învăţămînt în scopul îmbunătăţirii predării latinei, nu îi va fi nimănui greu să-şi dea seama, pentru a avea o imagine a celor două cicluri de conferinţe, nu va fi inutil să urmărim sumarul celor două volume.

Henri Bardon, *L'obstacle: Métaphore et comparaison en latin*, p. 11–30, analizează poezia latină prin această prismă, subliniind meritele deosebite ale lui Lucretius în „a simţi cu acuitate metafora ca mersul însuşi al spiritului creator" şi conchide că latinii nu au ajuns niciodată la ceea ce au ajuns modernii, la care toată poezia e metaforă (exemple din Rimbaud, Baudelaire, R. Char, Saint-John Perse şi Eluard) încheind: „Le triomphe de la comparaison; ... a marqué l'échec de la métaphore, c'est-à-dire l'échec

[8] M. S. Velikanova, *Антропологический состав населения Прутско-днестровского междуречья в I тыс. н.э.*, în *Тезисы докладов первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-Запада СССР*, Chişinău, 1964, p. 47–48; idem, *К этнической антропологии Прутско-днестровского междуречья в I тыс. н.э.* în *KS*, 105, 1965, p. 59 şi urm.

de toute possibilité de poésie véritable. La comparaison fut l'obstacle ...", pentru a termina cu cuvintele, aparent paradoxale „... à Rome, la poésie mourut d'un excès d'intelligence".

François Duysinx, *Horace et la musique*, p. 31—46, arată că, în ciuda unei ipoteze opuse, nimic nu ne împiedică să credem că Horatiu ar fi putut să aibă în vedere o muzică, atunci cînd se consacra cu mîndrie în a se exprima în ritmuri fixe, greu de mînuit. Urmează trecerea în revistă a 42 de compozitori care par a fi căutat să redea muzica pierdută versurilor, în caz că au avut-o vreodată, începînd din secolul al X-lea și pînă la Alphonse Bonnafé, profesor la Tananarive, care a imaginat reconstituirea unei muzici pentru a-și familiariza elevii cu scandarea lui Horațiu. Conferința a fost însoțită de audiții muzicale. Martin van den Bruwaene, *L'hellénisme de Cicéron*, p. 47—73, prezintă o documentată și utilă trecere în revistă a raporturilor lui Cicero cu cultura greacă : filosofia stoică, sculptura, pictura, literatura și-l consideră pe Cicero „un novator la Roma : el este pentru secolele care precedă umanismul, cel care a introdus gîndirea greacă în Occident".

Léon Hermann, *Phèdre et La Fontaine*, p. 75—90 este un studiu solid de literatură comparată al unui excelent cunoscător al fabulistului latin, căruia i-a consacrat o carte *Phèdre et ses fables*, apărută în 1950 la Leyden (C. Brill).

Louis Foucher, *L'art de la mosaïque et les poètes latins*, p. 91—101, este o interesantă conferință a unui specialist în mozaicuri antice — autorul fiind conferențiar la Universitatea din Tunis cu contribuții remarcabile ca săpături și studii — axată pe trei puncte esențiale : poetul imită pictorul (mozaicurile fiind de multe ori expresia păstrată a unor opere de artă cu prototipuri pierdute în pictura mai veche), pictorul ilustrează opera poetului, mozaicul ilustrează portretul poetului.

Pentru prima alternativă, un prim exemplu este răpirea lui Ganymede în două tablouri succesive, în cartea a V-a a *Eneidei* lui Virgiliu, evocate după o draperie de aur sau o hlamidă, în legătură cu care aduce în discuție mozaicuri africane din secolele II—III și mozaicul de la Morganliana din Sicilia, datînd din 250 î. e. n., postulînd existența unor picturi din epoca elenistică cu acest subiect. Reținem și scena transformării lui Acis în fluviu la Ovidiu, *Metamorfoze*, XIII, pentru care a existat un model în pictură ce a dat naștere unui mozaic de la Themetra, și, tot la Ovidiu, scena fugii lui Daphne în fața lui Apollo, *Metamorfoze*, I, scenă ce apare pe un mozaic de la El-Djem.

Pentru scena cu Silen călare pe măgar, *Metamorfoze*, IV, care apare și pe mozaicuri, autorul nu tranșează dacă poetul a imitat o operă de artă sau dacă artistul a fost influențat de versurile poetului, atitudine de prudență într-o problemă în care, în majoritatea cazurilor, nu e ușor de făcut, credem, mai mult decît apropierea între cele două subiecte.

Mozaicurile au ilustrat mai rar pe poeții latini, spre deosebire de cei greci (se amintește lucrarea lui Teofil Ivanov, apărută în 1954, asupra mozaicului de la Oescus, reprezentînd piesa lui Menandru, *Aheii*) cu toate că se pot cita cîteva exemple. Se examinează prin această prismă legătura posibilă între un mozaic nord-african reprezentîndu-l pe Silen înlănțuit cu ghirlande de flori de trei copii și *Ecloga* a VI-a a lui Virgiliu, pentru ca apoi în cazul mozaicului de la Low Ham, din prima jumătate a secolului al IV-lea, apropierile de *Eneida* să fie mult mai clare. Opera lui Virgiliu pare să fi influențat în mai mare măsură decît a altora pe mozaicari.

Prezența poeților latini Ennius și Virgiliu pe cîteva mozaicuri, alături de poeții greci sau de muze este semnalată la Augusta Treverorum, Sussa și în alte cîteva cazuri în nordul Africii. În legătură cu mozaicul de la Hadrumetum din apropierea teatrului, dintr-o casă de actori, se întrevede posibilitatea ca poetul inspirat de muze să fie un poet local african, necunoscut pe alte căi.

Studiul este extrem de interesant și autorul are dreptate să considere că cercetarea raporturilor între cele două arte, ce și-au făcut servicii reciproce, este de adîncit în viitor.

Franz de Ruyt, *Paysages et folklore italiens dans l'Enéide*, p. 103—122, ne arată, prin citate îngrijit selecționate, că atît peisajul Italiei cît și folclorul etrusco-italic nu sînt

neglijate în *Eneida*, în măsura în care caracterul epic al poemului o îngăduie. Nu este exclus ca autorul să nu se înşele atunci cînd afirmă că anumite peisagii din *Eneida*, chiar dacă sînt localizate în afara Italiei, nu se pot explica altfel decît prin referiri la cele italiene sau pot fi în orice caz mai bine înţelese cu ajutorul lor.

Jean Préaux, *La quatrième bucolique de Virgile*, p. 123—143, încearcă pe baza unei analize minuţioase a formei operei şi a planului ei să dea o explicaţie semnificaţiei *puer*-ului, problemă atît de controversată. Etalînd o vastă erudiţie, în cîteva pagini extrem de instructive, autorul ajunge la încheierea că *puer*-ul este un copil al păcii din 40 încheiată între Octavian şi Antoniu, asistaţi de Mecena şi Asinius Pollio, căruia de altfel îi este dedicată opera, în legătură şi cu căsătoria Octaviei cu Antonius. Copilul ar fi astfel, cităm : „... l'expression poétique d'une naissance, celle de l'espérance des *pastores* virgiliens en une générosité infinie de la *Saturnia Tellus*, et comme tel ce *puer* ne peut souffrir d'avoir une identité".

În al doilea ciclu de conferinţe amintim pentru început conferinţele lui R. Fohalle, *Le latin vivant*, p. 9—34, interesantă, chiar dacă încercarea de a face din latină o limbă internaţională nu pare să aibă prea multe şanse, mai ales prin aceea că dă un stadiu al discuţiilor de la congrese internaţionale ale acestei mişcări şi a lui A. Maniet, *La stylistique et son application au commentaire des textes latins*, p. 79—92, expunere clară a unei metode ce ar putea să ajute, oferind un indice complementar, la analizarea grijii pe care autorul a avut-o pentru compunerea operei sale.

Articolul lui Joseph Veremans, *La métrique en fonction de la compréhension des textes latins*, p. 35—57, este menit să arate că în anumite cazuri măcar, analiza metrică poate duce la o mai bună înţelegere a intenţiilor poetului. Analiza confruntării dintre Corydon şi Thyrsis, pe parcursul strofelor celei de a şaptea bucolice a lui Virgiliu, este pe deplin concludentă asupra eficacităţii aplicării metodei.

Marcel Durry, decanul facultăţii de litere din Paris, inserează în volum rezumatul unei conferinţe ce trebuie să fi fost extrem de interesantă, *Travaux récents sur Pline le Jeune*, p. 5—8. Reţinem cîteva date şi anume : Pliniu cel tînăr a obţinut pretura în 93 şi *praefectura aerarii* în 95, datarea primelor nouă cărţi din *Epistole*, poate să fie cea propusă de R. Syme, *Tacitus*, Oxford, Clarendon Press, 1958, adică începînd abia cu anul 105. Scrisorile sînt considerate ca scrisori adevărate din care unele erau reţinute pentru editare, iar editorul se poate presupune că a fost Suetonius. Contrar prefeţei ediţiei cărţii a X-a din *Epistole* (*Les Belles Lettres*, Paris, 1947, p. VIII—XII), care considera misiunea lui Pliniu în legătură cu pregătirea războiului împotriva parţilor, M. Durry afirmă că misiunea încredinţată de Traian lui Pliniu era cea de a supraveghea şi înfrîna *heteriile*, societăţi secrete ce îngrijorau puterea romană. Este combătută ipoteza lui J. Carcopino din volumul *Rencontres de l'histoire et de la littérature romaine*, Paris, 1963, exprimată sub titlul *Les surprises du testament de Pline le Jeune*, p. 171—231, după care Pliniu n-ar fi murit în 112, ci ar fi trăit mai mult, pînă în anul 120 poate, şi se menţine data de 112 sau imediat după.

Volumul cuprinde de asemenea textul expunerii lui Marcel Leglay, *Archéologie et littérature dans l'Afrique romaine*, p. 59—78, în care după ce stabileşte dificultăţile subiectului îşi pune următoarele întrebări la care caută răspunsurile : care putea să fie cultura africanilor în epoca romană ? Plecînd de la ce grad de cultură au evoluat ideile lor şi în ce sens ?

Sprijinit pe cartea lui G. Ch. Picard *La civilisation de l'Afrique romaine*, 1959, autorul consideră cultura romano-africanilor ca fiind în esenţă clasică şi latină. După ce trece în revistă educaţia în şcoli a tinerilor, aminteşte biblioteca din Timgad, construită la începutul secolului al III-lea de M. Iulius Quintianus Flavius Rogatianus cu o cheltuială de 400 000 de sesterţi, şi teatrul, zăbovind asupra repertoriului, şi aduce în sprijin mai multe mozaicuri printre care şi cel pe care Louis Foucher

crede că poate recunoaşte portretul unui poet local necunoscut dintr-un fel de cămin al actorilor (vezi mai sus). Cultura pătrunde şi în lumea satelor şi acest lucru este ilustrat printr-un mozaic descoperit la Lambiridi în apropiere de Batna, pe care apare o imagine pusă de J. Carcopino în legătură cu doctrinele hermetice, în vreme ce, mai de curînd, Fr. Chamoux a pus-o în legătură cu legenda hippocratică a lui Perdiccas. Nu lipsesc din Africa nici filozofii. Filozofi platonici, epicureici şi stoici sînt atestaţi la Madaura, Kef şi Hippona.

Documentarea arheologică în problema influenţei romane începe abia din vremea flavilor şi, în măsura în care mozaicurile de la Zloten sînt într-adevăr din această vreme, datarea lor fiind controversată, ea se manifestă clar.

Din secolul al II-lea din vremea domniilor lui Traian şi Hadrian situaţia se schimbă, în Africa înmulţindu-se documentele. Sînt examinate mozaicuri ca cel cu Minerva cu cască din Cherchel, mozaicurile reprezentînd răpirea lui Ganymede, labirintul şi Minotaurul. Temele dionysiace pătrund în Africa începînd cu epoca lui Traian. Un interes deosebit prezintă primul dintre mozaicurile analizate, care reprezentînd scena triumfului lui Dionysos, triumfătorul prin excelenţă cu care lui Alexandru Macedon îi plăcea să se identifice, face aluzie, prin mitul cuceririi Indiei de către Dionysos, la triumful partic al lui Traian. Urmează apoi trecerea în revistă a altor trei mozaicuri dionysiace descoperite la El-Djem, primele două puse în legătură cu influenţa poeţilor Virgiliu şi Ovidiu (vezi mai sus la L. Foucher) în timp ce la cel de-al treilea, reprezentînd victoria lui Apollo asupra lui Marsyas, s-a întrezărit o influenţă pitagoreică.

Ultimii ani ai secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea reprezintă epoca apogeului pentru provinciile africane, manifestă în arta mozaicului, în care apare o înnoire a gustului numită *barocul african*, însoţită de o îmbogăţire a temelor, datorată şi influenţelor literare, printre care se remarcă extrema forţă a celei exercitate de Apuleius din Madaura.

În ce priveşte scenele reprezentate se stăruie cu dreptate asupra prezenţei lui Hercule în thiasos-ul dionysiac, cultul celor doi zei asociaţi Bacchus-Liber şi Hercule, patronii oraşului Leptis Magna, cunoscînd în această epocă o mare înflorire. Anotimpurile şi muzele sînt şi ele des prezente şi explicaţia se găseşte în simbolismul neopitagoreic.

În secolul al III-lea sînt folosite şi temele marine, legate de legendele lui Neptun, ale Nereidelor şi a Afroditei-Venus care ajung la apogeu în timpul domniei lui Gallienus aşa cum o dovedesc mozaicurile de la Cherchel, Hippona şi Tebessa. În legătură cu această temă este extrem de interesant mozaicul de la Cuicul-Djemila din secolul al IV-lea, care apare ca un manifest al reacţiunii păgîne împotriva triumfului creştinismului în imperiu. Mai sînt amintite din a doua jumătate a aceluiaşi secol, farfuriile de la Tiddis şi Cuicul, reprezentînd şi ele subiecte inspirate din tradiţia literară şi mai ales legendară şi care sînt după autor în legătură cu mozaicurile de felul celui abia amintit.

Fără să stăruie prea mult şi ar fi fost poate bine s-o facă, referindu-se însă la studiile lui Marcel Renard asupra reliefurilor de la Buzenol, autorul trece în revistă cîteva mozaicuri cu teme legate de viaţa rurală, amintind că exaltarea vieţii la ţară şi întoarcerea la pămînt caracterizează în această epocă viaţa socială.

Dacă arheologia a fost acuzată că este o ştiinţă oarbă şi literatura antică a fost acuzată că este un lucru mort, apropiindu-le se produce o adevărată minune, ne arată Marcel Leglay — şi articolul asupra căruia am stăruit mai sus fiind o bună ilustrare a acestei idei, ne-am îngăduit să cităm ultimele sale rînduri — „l'aveugle et le mort s'épaulant, c'est la vie qui résurgit pour l'un comme pour l'autre. Ensemble ils contribuent à faire l'histoire vivante et même dans certains cas « maitresse de vie »".

Utilitatea prezenţei istoricilor în corul vocilor ce au întreţinut la un nivel calitativ înalt un auditoriu cultivat este vădită în paginile de mai sus şi o abordare a unor probleme de istorie economică, socială şi politică, în legătură cu textele şi învăţămintele lor, puse

fiind la contribuţie şi toate informaţiile de care ştiinţa modernă dispune va face ca ridicarea nivelului de pregătire al profesorilor de latină ce activează în învăţămînt să aibă numai de cîştigat.

La capătul acestor rînduri, inspirate de o lectură utilă şi nu numai o dată şi plăcută, ne exprimăm nădejdea că începutul făcut va fi continuat cu tenacitate şi cu aceeaşi preocupare pentru calitate, iniţiativa fiind folositoare unor cercuri mai largi de studioşi şi de iubitori ai antichităţii, depăşind graniţele Belgiei.

Gh. Poenaru Bordea

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

AArh — Arta şi arheologia, Iaşi, I—XIV, 1927—1938.

ActaArch-Budapesta — Acta Archaeologica Budapesta.

AÉ — Archaeologiai Értesitő.

AEM — Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, 1877—1897.

AISC — Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.

AO — Arhivele Olteniei, Craiova, I—XIX, 1922—1948.

ArchJug — Archaeologia Jugoslavica.

ArchPam — Археологічні памятки УРСР.

ARMSI — Academia Română. Memoriile secţiei istorice, seria a II-a, 1886/1887—1916/1919; seria a III-a, 1922/1923—1944/1945.

BerRGK — Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.

DA — Dictionnaire des antiquités grecques et romaines sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio.

Dacia — Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I—XII; 1924—1947; N. S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964; IX, 1965; X, 1966.

DolgCluj — Dolgozatok — Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj, I—X, 1910—1919.

IGB — Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae, edidit G. Mihailov, Sofia, 1956.

Izvestiia-Institut — Izvestiia-Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.

JRS — The Journal of Roman Studies.

KS — Краткие сообщения Института Истории материальной культуры Академии наук СССР.

Materiale — Materiale arheologice privind istoria veche a R. P. R., vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).

MIA — Материалы и исследования по археологии СССР.

PrzegArch — Przeglad Archeologiczny.

RA — Revue Archéologique.

RE — Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft.

SA — Советская археология

SBWien — Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse.

SCIV — Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.

SCL — Studii şi cercetări lingvistice, Bucureşti.

WiadArch — Wiadmosci Archeologiczne.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE — CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE — IAŞI

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

— SERIA ARTĂ PLASTICĂ

— SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 864 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, ed. a 3-a, 1963, vol. I, 336 p. + 15 pl., ed. a 2-a, vol. II, 552 p. + 1 pl., vol. I şi II, 65,60 lei.

D. M. PIPPIDI şi D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, **Geţi şi greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană**, „Bibliotheca Historica Romaniae", II, 1965, 344 p., 13 pl., 28 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI şi GH. ŞTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut şi în limba germană).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut şi în limba engleză).

D. PROTASE, **Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii**, 1966, 251 p., 31 lei.

* * * **Corpus Vasorum Antiquorum**, îngrijit de Suzana Dimitriu şi Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefaţa de acad. Em. Condurachi, 1965, 56 p., 43 pl., 44 lei.

D. TUDOR, **Tabula Imperii Romani. Drobeta — Romula — Sucidava**, 1965, 25 p., 1 hartă, 2,50 lei.

GH. DIACONU, **Tîrgşor, Necropola din secolele III—IV e.n.**, 1965, 332 p., 2 pl., 40 lei.

D. BERCIU, **Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări**, 1961, 569 p., 80 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna**, 1961, 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

D. BERCIU, **Cultura Hamangia, Noi contribuţii**, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., legat, anvelopă, 23,50 lei.

* * * **Histria**, vol. II, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, 1966, 541 p., 11 pl., legat, anvelopă, 58 lei.

BUCUR MITREA, CONSTANTIN PREDA, **Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia**, 1966, 403 p., 40 lei.

* * * Arheologia Moldovei, vol. II—III, 1964, 530 p., 65 lei; vol. IV, 1966, 369 p., 39 lei; vol. V, 1967, 344 p., 36 lei.

ALEXANDRU VULPE, **Necropola hallstattiană de la Ferigile, monografie arheologică**, „Biblioteca de arheologie", XI, 1967, 208 p., 44 pl., 27 lei.

* * * **Dinogetia**, vol. I, 1967, 409 p., 46 lei.

* * * **Inventaria Archaeologica**, fasc. 1, 1966, 17 file, 5,75 lei; fasc. 2, 1966, 10 file, 4 lei; fasc. 3, 1967, 11 file, 4 lei; fasc. 4, 1967, 14 file, 5,25 lei.

S C I V, tomul 19, nr. 2, Bucureşti, 1968, p. 193—384

43828

Lei 15. —